4352
2
4-21

# ԿԱՆՈՆ ՀԱՒԱՏՈՅ

ԿԱՄ

## ՍԱՒՐՍ ԳՐՈՑ ԵԿԱՆՁԻԿԵՂԵՑՒՈՑ ՎԱՐՔՑ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

" Գիրքըը ի՞նչ կըսէ " : Հռոմ . Ի . 3 :

" Եւ ան ամէնը որ աս կանոնին կըհամաձայնին , խաղաղութիւն ու ողորմութիւն անոնց վրայ , ու Աստուծոյ Իսրայէլին վրայ " : Գաղ . Ջ . 16 :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Ի ՋՄԻՒՌՆԻԱ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՄԵՐԻԿԵԱՑՒՈՑ ԱՐՔԱՅԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ

1847

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Հ 284

"Ինչու որ առանք Ալեքսանդրիայի մէջ եղողներէն շատ ավելի մարդիկ էին, որ Աստուծոյ խօսքը բոլոր սրտանց ընդունեցին. ամէն օր գիրքերը կը քննէին թէ ան բաները ասանկ է մի": Գործ. ԺԷ. 15:

"Դուք ձեզմէ դատեցէք ինչ որ կըզրուցեմ": ա Կորնթ. Ժ. 11:

"Ինչո՞ւ ալ դուք ձեզմէ չէք դատեր իրաւունքը": Ղուկ. ԺԲ. 57:

Սուրբ Աթոռ Հռոմ, Յունվարի 6, 1911

Մեծապատիվ եղբայր,

Ձեր ուղղագրությունը ստացանք, որով կը խնդրեք, որ Ձեզ տանք մեր կարծիքը Ձեր ներկայացուցած հարցերուն մասին։ Ուրախ ենք, որ Ձեր մտքերը կը համապատասխանեն մեր մտքերուն, որոնք մենք ալ ունեցանք Ձեր հետ խոսակցության ատեն։ Ուրեմն, ինչպես Ձեր ուղղագրության մեջ կը կարդանք, Ձեր ուզածը հետևյալն է.

1. Ձեր Եկեղեցին ինքնավար Եկեղեցի մը ըլլալ, որ ունենայ իր Պատրիարքը, Սինոդը, Ժողովները, Դատարանները, Կանոնները, Ծիսական գրքերը, Տոները, Ծոմերը, Ուխտերը, Ուսումնարանները, Հոգևորականության ձեռնադրությունը, Եպիսկոպոսներու ընտրությունը, Վանքերը, Հիվանդանոցները, Որբանոցները, Ծերանոցները, Գրադարանները, Տպարանները, Հրատարակչությունները, Ընդհանրապես ամեն բան, որ կը պատկանի ինքնավար Եկեղեցիի մը։

2. Ձեր Եկեղեցին ունենայ իր Պատրիարքը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքներուն հավասար։

3. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Աթոռ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Աթոռներուն հավասար։

4. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Վանք մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Վանքերուն հավասար։

5. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Տեղապահ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Տեղապահներուն հավասար։

6. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Փոխանորդ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Փոխանորդներուն հավասար։

7. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Փոխանորդ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Փոխանորդներուն հավասար։

8. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Քարտուղար մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Քարտուղարներուն հավասար։

9. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Քարտուղար մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Քարտուղարներուն հավասար։

10. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Գանձապետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Գանձապետներուն հավասար։

11. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Գանձապետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Գանձապետներուն հավասար։

12. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ատենապետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ատենապետներուն հավասար։

13. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ատենապետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ատենապետներուն հավասար։

14. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Դատավոր մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Դատավորներուն հավասար։

15. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Դատավոր մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Դատավորներուն հավասար։

16. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Դատախազ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Դատախազներուն հավասար։

17. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Դատախազ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Դատախազներուն հավասար։

18. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Նոտար մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Նոտարներուն հավասար։

19. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Նոտար մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Նոտարներուն հավասար։

20. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Արխիվագետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Արխիվագետներուն հավասար։

21. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Արխիվագետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Արխիվագետներուն հավասար։

22. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Գրադարանապետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Գրադարանապետներուն հավասար։

23. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Գրադարանապետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Գրադարանապետներուն հավասար։

24. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Տպարանապետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Տպարանապետներուն հավասար։

25. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Տպարանապետ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Տպարանապետներուն հավասար։

26. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Հրատարակիչ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Հրատարակիչներուն հավասար։

27. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Հրատարակիչ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Հրատարակիչներուն հավասար։

28. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցիչ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցիչներուն հավասար։

29. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցիչ մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցիչներուն հավասար։

30. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

31. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

32. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

33. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

34. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

35. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

36. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

37. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

38. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

39. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

40. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

41. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

42. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

43. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

44. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

45. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

46. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

47. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

48. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

49. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

50. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

51. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

52. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

53. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

54. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

55. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

56. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

57. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

58. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

59. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

60. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

61. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

62. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

63. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

64. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

65. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

66. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

67. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

68. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

69. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

70. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

71. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

72. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

73. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

74. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

75. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

76. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

77. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

78. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

79. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

80. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

81. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

82. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

83. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

84. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

85. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

86. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

87. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

88. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

89. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

90. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

91. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

92. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

93. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

94. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

95. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

96. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

97. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

98. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

99. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

100. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

101. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

102. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

103. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

104. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

105. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

106. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

107. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

108. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

109. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

110. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

111. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

112. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

113. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

114. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

115. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

116. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

117. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

118. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

119. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

120. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

121. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

122. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

123. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

124. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

125. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

126. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

127. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

128. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

129. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

130. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

131. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

132. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

133. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

134. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

135. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

136. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

137. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

138. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

139. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

140. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

141. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

142. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

143. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

144. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

145. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

146. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

147. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

148. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

149. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ուսուցչուհիներուն հավասար։

150. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհի մը, որ ըլլայ Հայ Կաթողիկե Եկեղեցիի Պատրիարքական Ընդհանուր Ուսուցչուհիներուն հավասար։

151. Ձեր Պատրիարքը ունենայ Պատրիարքական Ուսուցչուհի մը, որ 

## ՆՇՈՒԹԻՒՆ

Այս գրքիս մէջ «Լապպէ Արարք Հոգւովոց» անուն գրքերէն շատ քաղուածներ կան: Այս անուն գրքերուն ամէնը՝ յաւելուած մըն ալ միատեղ՝ քանուելը խոշոր միածալ հատոր կընէ, զորոնք Հայրապետաց գրութիւններէն ժողվեցին ու կարդի դրին Փիլիպպոս Լապպէ և Գաբրիէլ Կոսարդիոս անուն Պապին և Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյն պաշտպաններուն խիստ երևելիներուն կարգէն եղող երկու Նիվվիթի մատենագիրներ: Այս գրքերը Պապին հաւանութեամբը հրատարակուած են, և Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ խիստ մեծ յարգութիւն ունին:

# ՅԱՆԿ

Նախաբան : 1

## ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Ի՞նչ է Աստուծոյ Խօսքը, կամ Սուրբ Գրոց և Աւանդութեանց վրայ : 15

## ԳԼՈՒԽ Ա

Ա. Նախագիտելիք : 17
Աւանդութեանց վաւերականութիւնը ապացուցանելու է : 17
Ապացուցելու է թէ Աստուած աւանդութիւն տուաւ, և ո՛չ թէ կամ ոչ կուտայ : 18
Աւանդութեանց՝ Սուրբ Գրքէն գերապատիւ չըլլալը : 18
Ա. Փաստեր՝ ցուցընելու համար թէ Սուրբ Գիրքն ալ աւանդութիւններն ալ ընդունել պէտք է. և անոնց քննութիւնը : 19
1. Եկեղեցին խոստմնական : 19
2. Աշակերտները ընդունելու են, ինչ որ Սուրբ Գիրքը աշակերտի հետեւ խնդրած : 20
3. Մէկ եկեղեցին սխալ չըլլար, որ կատարեալ խորհուրդ չունենար : 20
4. Մէկ Առաքեալն առանձին Աստուծոյ յայտնութիւնը աշակերտներուն չի կրնար տալ, եթէ չհաստատուի

դէպ երեսն սուրբնորէն՝ 2000 տարուընէ ետիւր: 21
5. Ցն անհնար բան է որ սովորութիւնը հաստատ վիճակի բաներու մէջ պնդէ: 22
6. Ի պաշտպանութիւն սովորութեան Աստուծոյ Հոգին վիայութիւններէ: 23
բ Ցնես. բ. 14: ը. 6: 23
ա Կորնթ. ժա. 3: 25
բ Տիմ. բ. 2: 26
7. Ցն քանաստ սովորութեան չընդդուներէն Աստուծոյ Հոգին զուտ քանիցս հիշատակութեան: 27
Ս. սովորութեան վարդապետութիւնը ճշմարիտ եւ պարզ է, Աստուծոյ Հոգւոյ մէջ յայտնի գրուածք ընծայելու էր: 28

## ԳԼՈՒԽ Ա

*Ս. Հանդուրժեանց Աստուծոյ Հոգւոյն մէկ մասը ջնջելը, և զանոնք Աստուածաշունչին պէս իբրև հաւատոյ կանոն բռնել հարկ ջնջելը ապացուցանելու փաստեր:* 30

1. Ի՞նչ պատճառաւ Աստուծոյ Հոգւոյը գրուեցաւ: 30
2. Ս. սովորութեանց հետեւ հիմնուած եղած պահանջմունքը, զոր ներկայ ատենս կը գտնեմ Ս. Հանդուրժեանց սովորութեանցը հետեւ ըսուած պահանջմունքին պատասխանելու ս.: 32
3. Աստուծոյ Հոգւոյը յայտնութիւնը հետզհետէ ընդարձակելու կանոն է հաստատ, և սուրբ ճշմարտութիւն: 33

4. Ասոնք Աստուծոյ որոշ խօսքերով հերքեցաք հեղ՝ որ չըլլայ ուսանողութիւնս ալ նմանողի մը կամ կարծր քան սիրելիներուս Աստուծոյ գրածոյ խօսքին վրայ : 38
5. Առանց ուսանողութեան վատնգուց անոյշ ջրոյն հլնալ եւ քան հաղորդելը : 39
Ինչպէս աւանդութիւնները երթալով կըմեծնան : 40
Նշանաբիոս պատմագրին վկայութիւնը : 41
Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներուն յաջորդութիւնը : 43
Օձաձկի օրուան վրայ եղած վէճը 44
6. Ասոնք հաստատուն եւ վաւերական վկայութիւնք քրիստոնէից քան զամենայն ուսուցանողս ոչ կարենալ հերքել : 45
Հռոմայեցւոց Պապին գերագոյն իշխանութիւնը վաւերական : 45
Ի. Ասոնք Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյն : 46
Ձ. Այսոց եկեղեցւոյն համեմատ Հայոց ուղղութիւն եւ վաւերական : 47
Աչքմկու հակառակ աւանդութեանց անթիւ ըլլալը : 48
Աւանդութիւն բռնող եկեղեցիներուն ամէն մէկը՝ միայն իր աւանդութիւնները կընդունի : 49
Աւանդութիւն ընդունողները կրխոստովանին թէ աւանդութեան վրայ յոյս դնել ըլլալ : 50
Ընծեռուն ընդունած աւանդութիւնները : 51

---

ԵՐԿՐՈՐԴ ԹՈՒՄԱՆ 52

## Ա.

Հռոմայեցւոց եկեղեցին կըհաստատէ թէ իրմէ դուրս եղող եկեղեցիներուն փրկութիւն չկայ : 52
Հռոմայեցւոց եկեղեցին կըբանադրէ և կընզովէ Յունաց և Հայոց եկեղեցիները : 57

## Ր

*Յունաց եկեղեցին կընդդէմ Հայոց և Հռովմայեցւոց եկեղեցիները, և իրմէ դուրս եղողներուն վիրկութիւն չիտար :* 56

---

# ԳԼՈՒԽ Գ

*Ընանդութեան և Սուրբ Գրոց վրայ Հայրապետաց տուած վկայութիւնը :* 64

*Ինչու համար Հայրապետաց վկայութիւնը մէջ կբերենք :* 64

*Հայրապետաց ինչ սորվեցընելը :* 66

1 . Սո–ըք Իգնատիոս . ա՝ և բ՝ Դար : 67

2 . Սո–ըք Եբանոս . բ՝ Դար : 67

3 . Տէրտո–ղէանոս Հայրապետ . բ՝ Դար : 69

4 . Սո–ըք Ակրիբեանոս . գ՝ Դար : 70

5 . Սո–ըք Ընեանոս . դ՝ Դար : 71

6 . Սո–ըք Խոթոնէզ . դ՝ Դար : 71

7 . Սո–ըք Հերոնիմոս . դ՝ Դար : 72

8 . Սո–ըք Ոսկիբերան . դ՝ Դար : 73

9 . Օգոստոս Ա՛ղեքսեանոս Հայրապետ . դ՝ Դար : 74

10 . Սո–ըք Գեոդորեանոս . ե՝ Դար : 76

11 . Կոստանդեանոս Կայսր և Տնէնոյ Ժողով . դ՝ Դար : 77

12 . Տնէրսէս Լամբրոնացի Հայրապետ Հայրապետ : 78

*Ընյս վկայութիւններուն արժէքը :* 82

---

# ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ա՛վ պիտի վճռէ, կամ Յաղագս Բանին Աստուծոյ և Եկեղեցւոյ : 85

## ԳԼՈՒԽ Ե

Նախագիտելիք : 87
Հաղորդութիւնը Աստուածաշունչին մի սորվելու ենք՝ թէ եկեղեցիէն : 87
Հաստատուելու բանը : 88
Եկեղեցւոյ անսխալականութեանը ջատագովները իրենց վարդապետութեանը ճշմարտութիւնը ապացուցանելու են, ո՛չ թէ մենք մերը : 88
Ինչո՛ւ փաստ պէտք է : 89
Հայրապետաց և Հոգիներուն խօսքը՝ և մինչև անգամ բոլոր եկեղեցիին խօսքը փաստ չկրնար ըլլալ : 90
Անկարելի բան է որ եկեղեցին սխալի ըսելը փաստ չէ : 91
Անսխալ դատաւորի մը կարօտ ենք ըսելը փաստ չէ : 92
Սուրբ Գրքէն՝ ի զատ ուրիշ բան մը չճանչնալը՝ ինքզինքիդ թէ՝ Հայրապետներէն և թէ բոլոր ուրիշ մարդոցմէ իմաստուն բռնել է ըսելը՝ փաստ չէ : 93
Ո՞ւսկից պիտի գիտնանք եկեղեցիին ըրած դատումները չհոսակ հասկընալնիս : 95
Ինչո՞ւ համար հաւատքներնուս վրայ վստահութիւն չենք կրնար ունենալ : 96
Ինչո՞ւ պիտի գիտնանք եկեղեցիին ինչ ըլլուցելը : 97
Եկեղեցին ասանկ կըսէ՞ ինչ ըսել է : 100
"Եկեղեցին ինչ բաներու կըհաւատայ նէ՝ ես ալ կըհաւատամ" : 101
Կըհնազանդինք անսխալ եկեղեցիին, երբոր գիտնանք ուրտեղ ըլլալն ու ինչ բաներ պահանջելը : 102

# ԿԱՆՈՆ Ե

Առաջին ձեռնարկութիւն. Սուրբ Գիրքը եւ եկեղեցին կընդունինք: 103

1. Եկեղեցին ինչպէս սուրբ եղած բան մը ճշմարիտ, կամ ինչո՞ւ ճշմարիտ եղած բան մը սուրբ կընանոյ մի ընել: 103

2. Սուրբ Գիրքը ո՛չ թէ եկեղեցիին վկայութեամբը կընդունինք Աստուածոյ խօսքը կընդունինք, այլ Աստուածոյ վկայութեամբը՝ որմէն որ աւանդ, եւ այն վկայութեամբը՝ որուն ճշմարտապէս Աստուածմէ ըլլալը կըտեսնենք: 104

Ինչ վկայութիւնով Հրեայք հաւատային էին Յիսուսոյ խօսքերուն: 104

Մենք ալ այս բանին մէջ ձիշդ նման ենք Յիսուսոյ խօսքերը ուրիշի մը բերնէ լսող Հրեային: 107

Ինչ կերպով կըստուգուի Սուրբ Գրոց հարազատութիւնը: 108

Սուրբ Գիրքը եկեղեցիին խօսքովը չենք ընդունիր: 110

3. Ինչ որ եկեղեցին վկայութիւն տալու համար Սուրբ Գիրքը ընդունի՞, եկեղեցի՞ն որուն վկայութիւնը ընդունի՞: 112

Այժմեան եկեղեցւոյն վարերութիւնը հրաշագործութեամբ անհնար է ցուցընել: 113

Սրբոյն Ամբրոսիոսի եւ սրբոյն Օգոստինոսի տուած վկայութիւնները: 115

4. Ինչ որ ի հոյն եկեղեցիին Աստուծոյ վկայութիւնը Աստուածաշունչին Աստուծոյ խօսքն ըլլալը կհաստատէ, որմէն Սուրբ Գրոց վարդապետութիւնը հաստատելու համար հոյն Աստուածաշունչը քննել հարկ է հիմա: 117

5. Այս կանոնիս նպատակն Հրեից եկեղեցիին անխոտոր հաւատը ըլլալու է, չէ նէ Հրեայ չէին

իրնաբ գիտնալ էին Պօղոսեան Առաքելոյ խօսքն ը լսելը : 118
6 . Այս վարդապետութեան ջատագովները ըրած խօսքերը՝ ո՛չ ինչ դրնտրանէ , այլ անհատական խօսքեր են : 118
Այս նիւթիս վրայ եղած այս սխալ վարդապետութեան հնմարիտը : 119

## ԳԼՈՒԽ Գ

Երկրորդ ձեռնարկութիւն . Ի հաստատութիւն եկեղեցւոյ անսխալութեանը Սուրբ Գրքէն բերուած վկայութիւնները : 121
Եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովներուն ունեցած հակառութիւնները : 121

## Ա.

Եկեղեցի բառին Սուրբ Գրոց մէջ ինչ նշանակութիւններով գործածուիլը : 123
Անհակ եկեղեցականներուն եկեղեցի բսուիլը : 126
Ընդհանրական եկեղեցի : 126
Տեսանելի և անտեսանելի եկեղեցիք : 127
Անտեսանելի եկեղեցին ինչ բան է : 128

## Բ.

Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատելու համար՝ Սուրբ Գրքէն բերուած վկայութիւններուն քննութիւնը : 131
1 . Ա՛տաթ . իը . 19 , 20 :
ա . Պրնիպանի էր աշակերտացը պատճ այս խոսքերը՝ անսխալականի համար չէ : 132

Ի. Ցոյց տալ որ այս խոստմունքը անհնարին չէ հաստատել, ուրիշ ոչ մի դրութեամբ անհնար է: 133

2. Հայհ. ԺՀ. 13: 134

Ա. Ցոյց խոստմունք կայ որ ան նոյն Աշխարհին Հրեաստան Հոգին սուրբ չի դրութեան հետ բնակի: 134

Բ. Հոգւոյն Աբեղայ սրինգի ճշմարտութեամբ սահմանութեան խոստմունքն յայտնի առնել զերծ պատճառս: 135

Այն որ հակառակին անսխալ է, ամէն քրիստոնեայ առանձին անսխալ լինելու է: 137

3. Ա՛ստղ. ԺՀ. 17: 138

Գ. Եկեղեցին տիկ ընդդէմ հրամանին՝ եկեղեցւոյ անսխալութեան հետ, չտալ չխոնարհելու հրաման պահ եղողներուն ալ անսխալ ըլլալը չէ: 139

Բ. Ա՛ստիճան ԺՀ գլխուն 17 հատվածք հասկնալ՝ հաստատուն վերջաբերեալ քանի մը ընդհանուր կանոն եկեղեցին պահ տալ ընել կարող պահերէն ըսուածները, այն պահը քննելու ձեռնհաս չեն: 140

Ապաշխ. ու արձակել խոստովանութիւնը: 142

Զ. Այն որ ծուղակեալ պարտուն է ամէն քանի հետ եկեղեցականաց կամ երկնից հովիւներուն տալ ընել, ուրիշ անհնար ըլլալու է՝ որ երկնից հովիւներուն հնազանդելով, տեղ չգտնէ. [ասոնկ չեղնայ նե, երկնից պարտքը կատարելով տեղ գտնէ հնազանդ ըլլալու.] քանի հնարաւոր քան է՝ որ երկնից հովիւներուն հնազանդելով՝ տեղանչեն: 144

Հրեից եկեղեցին օրինակ: 144

Այս բանը իրաւ է նե, Հրեայք պարտական էին գ՝Քրիստոս ընդունելու: 145

Անհնարաւոր եկեղեցեաց հնար է սխալիլ ։ 146
Ընդամ՛ մը բոլոր եկեղեցիին մեծ մասը Ընիսոպական եղաւ ։ 147
Եկեղեցիին մոի՛կ ըրէք ըսելը՝ քահանաներուն (թէ՛ ուղղափառ ըլլան՝ թէ հերետիկոս) մոի՛կ ըրէք ըսել է ։ 148
Ո՞նչ բաներու մէջ և ի՞նչ կերպով մոիկ ընելու ենք եկեղեցիին ։ 150
Սուրբ Նարսեղին վկայու թիւնը ։ 150
4 . Ա՛տրճ . ժգ . 18 ։ 150
Ի՞նչ կըհասկըցուի "չիպիտի յաղթեն" խօսքէն ։ 150
Այս խոստմունքէն չհասկըցուիր թէ եկեղեցին մոլորութենէ բոլորովին ազատ կամ անսխալ պիտի ըլլայ ։ 151
Ո՞ւր տրուած է այս խոստմունքը ։ 153
Ձկայ խոստմունք՝ թէ անունով Ընիսոպոսէից մեծ մասը խոտորելու չէ ճշմարտութենէն , ինտոր որ խոտորեցաւ Հռիից եկեղեցին ։ 155
Հռիից եկեղեցւոյն մոլորելուն վրայ ծանօթութիւն ։ 156
Լուսերի ժամանակէն առաջ գտնուող Նրոթէստանդները ։ 158
Վերոյիշեալ խոստմունքին նշանակութիւնը ։ 161
5 . ա Տիմ . գ . 15 ։ 162
ա . Ո՞ւր անգամ այս անունը գրուած է յայտնապէս պետական եղողանդեան ։ 162
բ . Այս խօսքը եկեղեցւոյ պատկերը կրնայ ցուցնել , և ոչ թէ անոր քանութիւնը ։ 162
գ . Կրնայ ըլլալ որ եկեղեցին ան և հաստատութիւնն ճշմարտութեան ըլլայ , և ինքզինքն տղերքութիւն ունենայ ։ 163
Թէ ի՞նչպէս կրնայ եկեղեցին "ճշմարտութեան սիւն և հաստատութիւն" ըլլալ ։ 164
Վերջաբան ։ 165

# ԳԼՈՒԽ Գ

Երրորդ ձեռնարկութիւն. Սուրբ Գրոց դժուարիմացութիւնը : 166
Ծնե՞ր որ Սուրբ Գիրքը այսչափ դժուարիմաց է՝ քնտո՞ր կրնանք անով հաստատուիլ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը : 166
Սուրբ Գրոց մեծ մասը մեկը չկրնար հասկընալ : 166
Սուրբ Գրոց մեկնութեան կարօտ ըլլալը՝ փաստ : 167
Դժուարիմաց խօսքեր : 168
Սուրբ Գրոց մէջ մութ խօսքեր կըգտնուի : 169
Ումն մարդ կարող է և պարտական Սուրբ Գիրքը հասկընալու : Սխիկայ ապացուցուած, 171
1. Որ՝ Գրոց իր վերայէն խօսած խօսքերն : 171
2. Որ՝ Գիրքը ամեն տեղ ալ խօսած է, և ոչ ըն համառօտ կտրճ մը մարդոց. ուստի ամեն մարդ իրաւունք ունի պահիկայ կարդալու, և իւրացնելու ունի հասկընալու : 171
3. Ումն կտրճ մարդոց պատուէր կայ Որ՝ Գիրքը չկարդալու, և քանզի սովիէցւոց գրքերը հանապազորեայ ընթերցանելու : 172
4. Ինչպէ մարդոց պատուէր կայ ամեն քան Որ՝ Գրով փորձելու, և ճշմարտութենէ դուրս ելլելը ներելի պատիժներուն պատճառելու : 173
5. Ներկայիս գոլորշիներ ընթերցուած են, հինէն անգամ Պօղոս առաքելոյն մարդոց վերագրած գրքերը առանց Որ՝ Գրոց հետ քանի պատիժ՝ չընթերցանելուն համար : 174
6. Որ՝ Գիրքը կըսովիցընէ ըն մարդոց գիտնիկայ չհասկցնելու պատճառը անոր գիրքերի ճշմարտութենէն չէ, հապա ճշմարտութենէն չսիրելնէ և քէնէն չերեւնց ըլլալնէն է պատճառը : 175

7. Ա՛շմունք-ին-ը սիրելով և պանիկայ գիտու-
ցո- ու խոտորելը- փոփոխով ճշմարտու-ին-ը
փնտռտողներու հաստատուն խոսմունք կայ որ
պիտի գտնեն պանիկայ, գիրք-ին առ հոգիս-ով
երջանիկ քանիցս ապրելու մէջ: 177
8. Պօղոս առաքեալ յայտնապէս կը ցու-ցընէ
ըն Ա՛ստուծոյ ոյժն և այն մէկիսկի պաշտ-
պանը, որ կորով և զրնտռանեականքը հերքող-
ուս-ին ճշդիւ ըլլալէն պահել: 178
9. Եկեղեցւոյ անհատու-ին-ը ջատագովներու-
պէս՝ Ա՛ստուծ Վկայ մուն պիտուքներու գիրք մըն
է ըսելը, Ա՛ստուծոյ՝ անոր հետքերուն հայհոյու-
ին-ը ընել է: 179
Ա՛յս նիւթիս վրայ Հայրապետաց տուած վկայութիւնը: 180
1. Ա՛ուրբն Հերոնիմոս: 180
2. Ա՛ուրբն Ա՛սկեթեան: 180
3. Թէոփիլաքթոս Հայրապետ: 181
4. Ա՛ուրբն Քրոստինոս: 181
5. Թէոդորիտոս Հայրապետ: 182

---

6. Ի՛նաբէնս Հռոմէադաւան մատենագիր: 182
7. Յովաննէս Աէրսըն Հռոմէադաւան վարժա-
պետ: 183

---

8. Ստեփանոս Ա՛ձևացեաց եպիսկոպոս Հայազ-
գի: 184
9. Միքէօն Կամուզիկոս Հայազգի Հայրա-
պետ: 189

# ԳԻՐՔԻ Ե

Ազգային ձեռնարկութիւն. Սուրբ Գիրքը հաւատոյ վերաբերեալ վէճերը չկրնար դադրեցնել : 195

Ա. Ինչ որ երկու կողմնակիցներ իրենց վէճը դատ. բեցընելու պատրաստ են, պէտք է որ երկու կողմերն ալ անոր վճիռները ընդունին նէ՝ վէճը չդադրիր : 195

Ա. Հաստատ վերջաբերեալ բաներու պատրաստ է. իր վճիռները Սուրբ Գրոց հետ կը համաձայնին. և վիճաբանողները վճիռ պատրաստ կընդունին պատրաստ չենք կրնար գտնել : 156

Ժողովներուն և Հայրապետաց գրութիւնները կենդանի դատաւոր չեն : 197

Ինչ որ պապը ընդունելու ըլլանք նէ՝ օգուտ մը չենք քաղեր. քանզի շատ քիչ մարդիկ կրնան անոր քովը երթալ բան հարցընել, և իր գրաւոր վճիռներն ալ Սուրբ Գրքէն էվել գործ մը չեն կրնար տեսնել : 197

Ինչ պապը անսխալ դատաւոր չէ : 198

Վ Հանգիր,

1. Սուրբ Գրոց մէջ տեղ մը չկայ ասանկ մէկ մարդ մը անսխալ կոչուած : 198

2. Նկեղեցին մեծ մասը անսխալ դատաւոր չճանչնալ ընդը : 198

3. Հերետիկոսութեան դարձող և մի և նոյն բանին վրայ մէկմէկու հակառակ վճիռներ տուող պապեր եղեն : 198

4. Շատ պապերու վերջին աստիճան անառականութեանց մէջ ընկղմած ըլլալը, որուն վկայ են Հռովմէադաւան պատմիչներն ու մատենագիրները, վճռական փաստ է պապերուն քով անսխալութիւն չըլլալուն : 201

Նկեղեցին կենդանի էակ չէ : 205

Գ. Սուրբ Գրքէն ուրիշ ապացոյցներ՝ եւ նախնեաց առաքելական աւանդութեանց վրայ խօսուածք եւ պատասխան մը, վերջը ընդհանրութիւն։ 206
Նախնեաց եկեղեցիին մէջ եղած բաժանմունքները։ 206
1. Նշանակելէ հոգեւոր-ընտանեաց այս տեսակ խնդրոյն վրայ, ըստ որում եւ այն առնչութիւն ունի։ 206
Երեք դէմ բռնաւոր այս տեսակ խնդրոյս վրայ։ 206
Առաջին՝ Հռովմէականները։ 206
Երկրորդ՝ Յոյները։ 206
Երրորդ՝ Այսերն ու մեկ քանի ուրիշներ, որոնք Հռովմայեցւոց և Յունաց եկեղեցիներուն համար ալ կաթուղիկէ անսխալ եկեղեցիէն են կըսեն։ 206
2. Ինչ վէս դէմ բռնաւոր այս առնոց մէջ, որոնց ամենամէկը մեյմէկ կոթիւռան այս խնդրոյս վրայ, ըստ առնչութիւն ինչ կերպով պոլո- են իր վճիռները, և պատուր ինչ կերպով արվէլո- են ժողովո-ները։ 207
Առաջին՝ այն Հռովմէականները, որոնք Պապը ինքնին անսխալ կընդունին։ 207
Երկրորդ՝ այն Հռովմէականները, որոնք Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն ընդհանրական ժողովները անսխալ կընդունին։ 207
Երրորդ՝ այն Հռովմէականները, որոնք անսխալութիւնը Պապէ հաւանութեան վճիռ ընդունող ընդհանրական ժողովներուն միայն կուտան։ 208
Չորրորդ՝ Յոյները, որոնք մի միայն իրենց եկեղեցւոյն ընդհանրական ժողովներուն կամ վարդապետներուն վճիռները անսխալ կըսեպեն։ 208

Հինգերորդ՝ Հայոց եկեղեցին, որ միայն այն վճիռներն են անսխալ կըսէ, զորոնք այս մասնաւոր եկեղեցիներուն ամէնքն ալ կընդունին։ 208

Վեցերորդ՝ մեծ բաժանումն են Իրինեոսի Իչենցիոսին հաստատած այն հռչակաւոր կանոնին հետևողները, որոնք միայն այն բաները անսխալ կըսեպեն, որոնց "բոլոր քրիստոնեայք ամէն տեղ և ամէն ատեն" հաւատացած են։ 208

3. Վերջաւորակ սեպհ շար վերջաբարբառներուն վրայ վճիռ կայ Ղեկեմեին։ 209

Ա. Պապին իշխանութիւնը։ 209

Բ. Հռոմայ Արբոյ բղխումը։ 209

Գ. Անկանց Հաղորդութիւն տալ պէտք ըլլալը։ 210

Դ. Նաւարանին վարդապետութիւնը։ 210

Ե. Եկեղեցականաց ամուսնանալը։ 211

Զ. Հաղորդութեան հացին երբ գոյափոխութիւնը։ 212

Է. Կոյս Մարիամին անարատ ծնանիլը։ 213

Պրոթէստանդներուն մէջ եղած բաժանմունքները։ 215

Անօթութիւն Պրոթէստանդներուն ինտոր մարդիկ ըլլալուն վրայ։ 216

Պրոթէստանդներուն մէջ եղած բաժանմունքները անսխալութիւն ընդունող եկեղեցիներուն մէջն ալ կըգտնուին։ 218

Որ միայն Աստուածաշունչը կանոն հաւատոյ բռնողներուն մէջ եղած բաժանումները՝ եկեղեցւոյ անսխալութեան ջատագովներուն մէջ եղած բաժանումներէն քիչ են։ 222

## ԿԱՆՈՆ Ը.

Պատահ՝ հաստատելու համար թէ եկեղեցին ո՛չ անսխալ մեկնիչ է Սուրբ Գրոց, և ոչ անսխալ դատաւոր՝ հաւատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ։ 225

Ա. Սուրբ Գրոց մէջ ասոնք վերջապէս ընդհանրական չեն։ 225

Ա. Սուրբ Գիրքը կըսուիլ կրնայ հնարաւոր բան է որ բոլոր եկեղեցին սխալի մէջ ինկած ըլլայ հաւատոյ պարագաներուն մէջ. և ասիկ՝ ի պատ՝ կրնայ հնարաւոր է որ պետական եկեղեցւոյն մէջ մեծ ապստամբութեան ճշմարիտ հաւատքն։

Հրէից եկեղեցին։ 226

Նոր Կտակարանէն վկայութիւնները։ 227

Գ. Քրիստոսական սկզբնաւորութեան կայ որ մէջ ապստամբութեան մը պիտի ելլէ գրեթէ ամենայն եկեղեցին մէջ, և իբրև հետեւութեան եկեղեցին պիտի չըլլայ, այլ եւս միայն պիտի մնայ անոր մէջը՝ գօրութեան և իշխանութեան։ 229

Մեծ Ապստամբութիւնն ու անօրէնութեան Մարդը։ 229

Մյն մեծ ապստամբութեան հանգամանքները։ 232

Մյս ապստամբութեան երբ և ուրտեղ ըլլալը։ 237

Անօրէնութեան Մարդուն ով ըլլալը։ 239

Դ. Սուրբ Գրոց քարոզած տարբեր պարագաներ, և զանոնք տեսնելու համար՝ ևս, ևս, երեք պատուհանը՝ եկեղեցւոյ անսխալութեանը վերջապէսութիւնը կըմերժէ։ 251

Ե. Եկեղեցւոյ անսխալութեանը չապացուցուած յաստատ քարոզ ընդհանրական

Ի՞նչ է Աստուածային Ներշնչումը, եւ ինչպէս կարելի է ճանչնալ թէ Աստուածային ներշնչում մը կայ Աստուածաշունչին մէջ 252

Ի՞նչ է Աստուածաշունչին Վերծանութիւնը, եւ ինչպէս կարելի է ճանչնալ թէ ճշմարիտ վերծանութիւն մը կայ 254

Այլ վարդապետութեանց հակասութիւնը, որ կը տրուին Թէ ամենուն ընդունած բաներն են անոնք 255

Հոմէական ըլլանք ալ նէ՝ խեր չկրնար 257

Այլ ձեռնարկութեանց բռնադատութիւնը 259

## ԳԼՈՒԽ Ը

### Ժողովներուն վրայ

Ժողովներուն վճիռները ո՞վ և ի՞նչպէս մեկնելու է 262

Ինտո՞ր գիտնանք Թէ Ժողովներուն ո՛րն ընդունելու ենք ու ո՛րը ընդունելու չենք 262

Նէ որ ընդհանրական եկեղեցիները անսխալ են, անանկ է նէ Հայոց եկեղեցին անսխալ վճռով կտրուած ձգուած է կաթուղիկէ եկեղեցիէն իրրև հերետիկոս և հերձուածող 263

Ժողով Ժողովի դէմ 264

## ԳԼՈՒԽ Թ

### Հայրապետաց վրայ 267

Եկեղեցւոյ անսխալութեան ջատագովները Հայրապետները վկայ կուգնուին իրենք իրենց դէմ գործած կըլլան 268

Այլ պարագաներ Հայրապետներու, ասկից շատ պատճառներ ունենք անոնց խօսքերը Աստուծոյ խօսքովը փորձելու, և ոչ թէ Աստուծոյ խօսքը անոնց բառերովը 269

1. Պօղոս Հայրապետ Հռոմայեցւոց գլխ. ը. որ կըսէ Նոյեան ջրհեղեղ, ընդունելու որ կրնա՞ր Հռոմէական 269

2. Վ[illegible] չէ[illegible] [illegible] [illegible] [

4. Վոյաւիոխութիւն : 294
5. Աւրիշ վարդապետութիւններ : 299

## ԳԼՈՒԽ Ժ.

### Ա. Երջարան :

Որը կրօնքը Աստուածաշունչն է : 301
Որնք եկեղեցին չենք անարգեր : 302
Սուրբ Գիրքը հասկընալու համար ինչ բաներ պէտք է : 305
Հերետիկոսութիւնը տգէտներէն չելլեր, այլ եկեղեցին մէջ գտնուող գիտնականներէն և մեծներէն : 308
Աստուածաշունչը յաչխարհ ամենայն պիտի ցրուի, և ան պիտի ըլլայ բոլոր մարդոց առաջնորդն ու հաւատոյ կանոնը : 311

---

Յաւելուած Ա. Յանկ Յողովոց : 313
Յաւելուած Բ. Յանկ Հայրապետաց : 322
Յաւելուած Գ. Ալն մեծ Աստուածբանեան վրայ : 327

# ՎՐԻՊԱԿ

| ԵՐԵՍ | ՏՈՂ | ԱԽՃԱՐ | ՈՒՂԻՂ |
|---|---|---|---|
| 6 | 9 | վարդապետութիւնը | վարդապետութեանը |
| 10 | 15 | (դատաւոր) | (արբաքննիչ) |
| 17 | 3 | ընդունելո՞ւ է : | ընդունելու է : |
| 18 | 25 | ըևաշ . միայն | ըևաշ միայն . |
| 20 | 24 | այսինքն | այսինչ |
| 37 | 4 | Նշեկիէլ (ը Մնաց . գ . 1.) | Նշեկիա (ը Մնաց . ա՛ . 3 .) |
| 43 | 9 | առաջին | երկրորդ |
| 51 | 1 | աւանդութիւններ | աւանդութիւնները |
| " | 28 | Ը՛մէն այն | Ը՛մենայն |
| 54 | 13 | Պօնիֆիք | Պօնիֆաքիոս |
| 66 | 5 | Փիլիպ . գ . 3 : | Փիլիպ . գ . 3 : |
| 100 | 21 | կըսէ | կըսէն |
| 127 | 13 | աստուածապաշտութիւն | աստուածպաշտութիւն |
| 147 | 10 | Կոստանդիանոս | Կոստանդիոս |
| " | 29 | Vincentiusi | Vincentius, |
| 155 | 3 | եկեղեցին | եկեղեցիին |
| 203 | 6 | 1033 | 1033ին |
| " | 29 | Վհօնագանսի | Վոսմանցայի |
| 214 | 11 | Վերմանիոյ | Պապանիայի |
| 228 | 14 | կեղծաւորութիւններնուն | կեղծաւորութիւններուն |
| 229 | 24 | անօրէնութեան որդին | անօրէնութեան Որդը՝ կորստեան Որդին |
| 250 | 28 | ՀՆացին | ՀՆացած |
| 251 | 18 | Հոքը | առաջ |
| 284 | 1 | ՊՒ ՈՒՒ | ՊՒ ՈՒՒ ճ՝ |
| 298 | 16 | Ի դարու | Ի դարու |
| 325 | 24 | 449 | 407 |

Երես 299 , տող 12 գրուած Ասատուհոս Մոռս անունը Ասա-պաննոս Մոռս կարդալու է : Վանզի Ասապաննոս Մոռսան էր Մայ-

քաղքին արքեպիսկոպոսը և ան թուղթը գրողը ուրկէց քաղուած մը գրած ենք 299 երեսը։ Աստուածնոս ուրիշ հռչակաւոր աստուածաբան մըն է, որ ասիկայ ալ՝ կայսեր յատուկ խնդիրովը՝ Պասքասիոսին դէմ գրեց։ Կիզելբին (Gieseler) Եկեղեցական Պատմութեանը մէջ (Հատոր 2, երես 46—49) բնագիրը Լատիներէնը լեզուով ուրիշ երկար քաղուածներ կըգտնես աստոնց և ան օրերը գտնուող ուրիշ երևելի աստուածաբաններու գրութիւններէն՝ հրատարակեալ՝ Պասքասիոսին հետաքած ան նոր և հերետիկոսական վարդապետութեանը դէմ։

# ՆԱԽԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ցաւ է որ մարդ մը թոյն ուտէ՝ առողջապար բան կարծելով, իր այս կարծիքը շազատեր ընդ թոյնին սատակիչ զօրութենէն։ Ա՛հաւասիկ ախտով մը բռնուած մարդ մը՝ ինքզինքը վտանգէ ազատ կարծելով՝ շազատիր, կամ թէ որ իր վտանգի մէջ ըլլալուն հաւատալով՝ անօգուտ դեղով մը վրայ յոյս դնէ նէ, իր այս վստահութիւնը մահուանէ շազատեր զինքը։ Ա՛նանկ ալ՝ թէ որ ի ժժոխս տանող ճամբուն մէջ եղող մարդ մը՝ ինքզինքը ի յերկինս տանող ճանապարհին մէջ կարծէ նէ, այքայութիւն երթալուն վրայ ունեցած վստահութիւնը որչափ հաստատուն որ ըլլայ ալ նէ, յաւիտենական խաւարը չորս կողմը պատած ժամանակը պիտի տեսնէ թէ հոն հասնելիք չունի։

Ա՛շխարհս ինչը ճշմարտութիւն է՝ թէ՛ ընդունինք թէ չընդունինք։ Ա՛րեգակը իր պայծառութիւնը չկորանցներ՝ կույրը զինքը տեսնելուն համար։ Ա՛շխարհս իր առանցքին վրայ կը դառնայ՝ թէպէտ տգէտը չհաւատար, և հաշտարար տարի է որ կը դառնար, քանի որ իմաստուն փիլիսոփաները հակառակը կրնային։

Ա՛տուած մը կայ՝ որ պիտի պատուպարտէ չարեները, թէպէտ անաստուածները ո՛չ կը հաւատան և ոչ կը վախնան իրմէն։ Ա՛տուածաշունչը ճշմարիտ է, թէպէտ անհաւատները կը համարձակին սուտ է ըսելու, և զանիկայ մեզի Պարգեւոյն սուրբ անունը հայ-

հոգելու : Ընհատտանելը զանիկայ չընդունելովնին՝ սուտ եղած չըլլար . քրիստոնեաներն ալ ընդունելովնին՝ ճշմարիտ եղած չըլլար : Ընոր ճշմարտութիւնը՝ ընդունելնէս չընդունելնէս կախեալ չէ՛ : "Տէրոջը խօսքը յաւիտեան կը մնայ" (ա Պետ . ա . 25), և "Մինչև որ երկինք և երկիր անցնին, օրէնքներէն և մարգարէներէն նօթայ մը՝ որ նշանագիր մըն է՝ պիտի չանցնի , մինչև բոլորն ալ կատարվի" : Մատթ . ե . 18 :

Մարդիկ երբեմն անանկ կըխօսին՝ որ իբր թէ մէկ բանի մը կամ վարդապետութեան մը ճշմարտութիւնը իրենց հաւատալէն կախեալ է . բայց ասիկայ յիմարութիւն է : Հաւատքնիրնուս ուղղութիւնը՝ ընդունած բաներնուս ճշմարտութենէն կախեալ է : Ճշմարտութիւն կարծելով՝ սուտի մը հաւատանք նէ , անանկ կարծելովնիս՝ սուտը ճշմարիտի չփոխվիր , հապա միայն այն սուտին հաւատալէն յառաջ եկած հետևանքներուն ենթակայ կըլլանք :

Յաւիտենական կեանք գտնելու ճամբան ամէն մարդոց՝ ամէն բանէ առաջ փնտռելու բան է : Թէ որ 'ի փրկութիւն տանող այն մի միայն ճամբան չգտնենք նէ , անշուշտ երկնից թագաւորութենէն պիտի զրկուինք : Ընոր ալ հաւատացող քրիստոնեայ մը չկայ՝ թէ Աստուածաշունչին վարդապետութիւնները գիտնալ և սրտանց ընդունիլ պէտք է փրկութեան համար : Եթէ կարելի ըլլար ուրիշ պայմանով մը փրկուիլ , Քրիստոս չէր հրամայեր իր աշակերտներուն , որ բոլոր աշխարհքը երթան Աւետարանը քարոզեն ամէն արարածոց . և ո՛չ առաքեալները կաշխատէին՝ նեղութիւն կրքաշէին՝ կեանքերնին

կըզգէին՝ ինտոր որ ըրին ալ, Աստուածին ճշմարտութիւնները սորվեցընելու համար. ո՛չ ալ հաղարաւոր մարտիրոսներ դէմ կըկենային այն դառնագին տանջանքներուն՝ և ուրախութեամբ կըհնազանդէին մահուան՝ այս ճշմարտութիւններուն վրայ հաստատ մնալու համար: Սուրբ Գիրքը յայտնի կըսորվեցընէ, թէ ալ որ "Ճշմարտութեան չհնազանդի նէ", Աստուծոյ բարկութեանը տակն է. (Հռով. բ. 8.) և գրված է թէ փրկվողները՝ "Հոգիին սրբելովը և ճշմարտութեան հաւատքովը" կըփրկվին (բ Թես. բ. 13.) ասկէ կըհետևի թէ՝ ալ որ ճշմարտութիւնը չգիտնայ ու չհաւատայ նէ՝ չփրկվիր: Աստուածային ճշմարիտ վարդապետութեանը հաւատալը այնչափ մեծ և հարկաւոր բան է, որ Պօղոս առաքեալ կաղաղակէ. "Հայց թէ որ մենք՝ կամ երկինքէն հրեշտակ մը մեր քարոզածէն աւելի աւետարան քարոզէ՛ը ըլլայ նէ ձեզի, նզովեա՛լ ըլլայ: Ինչպէս որ առաջ ըսինք, հիմա ալ նորէն կըզգուշեմ. Ամէն որ մէկը ձեր առածէն աւելի՝ աւետարան քարոզելու ըլլայ նէ ձեզի, նզովեա՛լ ըլլայ: Գաղ. ա. 8, 9: Ուրեմն ո՛րչափ ահարկու բան ըլլալու է սուտ աւետարան ընդունիլը, և մանաւանդ սուտ աւետարան քարոզելը:

Հայց ո՞ւսկից՝ և ինտո՞ր պիտի սորվինք Պօղոս առաքեալին քարոզած Աստուածը: Հա՛տ մէկմէկու դէմ վարդապետութիւններ կան քրիստոնեայ յամոզներուն մէջ, որոնց մէկ քանին անշուշտ սուտ ըլլալու են, և զանոնք սորվեցընելով՝ մարդոց հոգին կորնչցընողներն ալ՝ իր այն սոսկալի նզովքին տակը: Ի՞նչպէս պիտի որոշենք Ճշմարիտը սուտէն: Ինտո՞ր պիտի գիտնանք բռնած վարդապետութիւնները նուա՛ս սուտ և հոգեկորոյս չըլլալը:

Ահ որ Պօղոս առաքեալ ողջ եղած ըլլար , իր քարոզած Աւետարանը սորվելու համար ի՞նչ ընելու էինք : Երթալու իրեն հարցընելու չէի՞նք մի : Եւ թէ որ մէկը քեզի ըսելու ըլլար թէ՝ Իմ վարդապետութիւնս Պօղոսին քարոզածն է , չէիր ըսեր թէ՝ Ցո՛ւցէ՛ նայիմ քու վարդապետութիւնդ , որ Պօղոսին ինծի ըսածին հետ բաղդատեմ : Եւ թէ որ Պօղոս առաքեալին եղած տեղէն հեռու տեղ մը ըլլայիր , իր վարդապետութեանը ինչ ըլլալը ստուգելու համար ի՞նչ ճամբայ կըբռնէիր , որ ամենէն ապահովը ըլլար : Մէկը չէի՞ր խրկեր և խնդրեր իրմէն , որ իր վարդապետութիւնը գրէ ու խրկէ : Եւ թէ որ քեզի նամակ մը խրկելու ըլլար , իր վարդապետութեանը ինչ ըլլալը տեղեկութեօքը մէջը գրված , ալ ես ստոյգը գիտեմ ըսելով՝ ապահով չէի՞ր ըլլար : Չանիկայ ուղիղ հասկընալուդ վրայ աւելի վստահ ըլլալու չէի՞ր մի , իր խրկած նամակը կարդալով՝ քան թէ իր վարդապետութիւնը լսող մէկ ուրիշէ մը մտիկ ընելէդ , և մանաւանդ անանկ մէկէ մը մտիկ ընելէդ , որ ան ալ երկրորդէ մը լսած ըլլայ , ան ալ երրորդէ մը , և երրորդն ալ չորրորդէ մը , և ասանկ գնա՛ մինչև քսան հոգի : Ինքը անձամբ Պօղոս առաքեալէն մտիկ ընող մարդուն համար չպիտի՞ ըսէիր թէ , գուցէ այս մարդը բան մը սխալ հասկըցած ըլլայ , կամ աղէկ միտքը պահած չըլլայ , և կամ ինծի կատարելապէս հասկըցուցած չըլլայ . ես հոս Աւետաքեալին իր ձեռքովը գրածը ունիմ : Եւ մանաւանդ՝ երբոր բերնէ բերան քսան հոգիէ անցնելը քեզի գար նէ : Եւ եթէ մէկը՝ իմ վարդապետութիւնս Պօղոսին քարոզածն է ըսելու ըլլար նէ , չպիտի՞ ըսէիր թէ , Հաղդատեմ նայիմ

քու վարդապետութիւնդ իրեն նամակին հետ մի՞կ է մի. վասն զի իր ճշմարիտ վարդապետութիւնը հոս գրված է: Եւ թէ որ այն մարդը պատասխանելու ըլլար թէ, իմ վարդապետութիւնս առաքեալներուն ժամանակէն մինչև այս օրս ամէն երկրի քրիստոնեայք ընդունած են միշտ, չպիտի՛ ըսէիր թէ, ատկէց ի՞նչ կելլէ. ասիկայ իր ձեռքովը գրած նամակն է. հոս ինչ գրված է նէ՝ իր ճշմարիտ վարդապետութիւնը այն է: Ով որ քուկդ ճշմարիտ է նէ՝ ասոր համաձայն կուգայ, և թէ որ ասոր հետ համաձայն չըլլայ նէ՝ չեմ ընդունիր: Պէտք թէ նամակը Պօղոս առաքեալէն քեզի բերող մարդը ըսէր, Այս նամակը իմ հասկըցածիս պէս հասկընալու ես. վասն զի ան ինքնին արժանահաւատութիւն մը չունի, հապա զանիկայ ես քեզի բերելուս համար՝ անոր արժանահաւատութիւնը ինծմէ կախեալ է. վասն որոյ մինակ ինծի կիյնայ անոր ուղիղ մեկնութիւն տալը: Այս ըսածը տարօրինակ բան մը սեպելով՝ չպիտի՞ պատասխաներ թէ, Պօղոս առաքեալ նամակը ինծի գրեց, վասն որոյ իմինս է ան. մեծապէս ընդհակառակ եմ զանիկայ բերելուդ համար. բայց հիմա որ բերիր՝ ալ իմն եղաւ, և ինծի տրվեցաւ որ ես ինծի կարդամ. չեմ հասկընար՝ թէ ի՞նչպէս զանիկայ ինծի բերելովդ, և Աստուածաշունչը զանիկայ գրելուն վկայութիւն տալովդ [որն որ կընդունիմ], անոր մեկնութիւն տալու իշխանութիւն ունեցած կըլլաս: Եւ թէ որ նամակը բերելէն ետև ստիպէր քեզ՝ որ իր ըսածները ընդունիս՝ իրև Պօղոս առաքեալին վարդապետութիւնը և իր խրկած նամակին ճշմարիտ մեկնութիւնը, և ուզէր նամակը ձեռքէդ առնել որ չկարդաս, չէի՞ր ըսեր թէ՝ անշուշտ այս մարդը մէկ

չար ու անձնասիրական նպատակ մը ունենալու է, որ վախցաւ որ Պօղոսին նամակը կըկարդամ, և ստիպմամբ ընդունել տալու վարդապետութենէն տարբեր կըգտնեմ: Ներկայ պիտի ըսէիր թէ, այս մարդը գիտեր որ իր վարդապետութիւնը Պօղոսինին հակառակ է, չէ նէ վախով թող չտալիք չպիտի ընէր որ կարդամ նամակը, և ինչ սորվեցընելը ինքնիրենս հասկընամ. և Պօղոսին վարդապետութիւնը ինչ ըլլալը ինծի հասկըցընելու, և իր նամակին մեկնութիւն տալու համար պահանջած իշխանութիւնը՝ յիմարական պահանջմունք մըն է:

Կրնայ ըլլալ որ այս մարդը Պօղոս առաքեալին հետ շատ հաղորդակցութիւն ըրած ըլլալով՝ կարող ըլլայ նամակին մէջ գտնըված մութ խօսքերը բացատրել, և այսպէս օգնութիւն ընել անոր՝ որ աղէկ հասկընայ զանիկայ, ինչպէս որ ամէն մարդ կրնայ ուրիշի մը օգնութիւն ընել՝ այս ինչ գրութիւնը աղէկ հասկընալու. բայց անոր մեկնիչը միանակ ես եմ ըսելը ասկէ շատ տարբեր բան է: Եւ թէ որ թղթաբերը չուզէ որ նամակը կարդաս և ինքնիրենդ հասկընաս, ասկէ յայտնի կըտեսնըվի որ չուզեր որ շիտակը հասկընաս, այլ անձնասիրական նպատակով մը կըփափաքի որ ուրիշ կերպ հասկընաս:

Երբ Աստուծոյ մեծ ողորմութիւնովը Պօղոս առաքեալին այն նամակը ձեռքընիս է, որուն մէջ կըսէ. "Եթէ մէկ մարդ մը, կամ երկինքէն իջած հրեշտակ մը ուրիշ աւետարան քարոզելու ըլլայ նէ ձեզի, նզովեալ ըլլայ": Եւ այս նամակին մէջ ընդարձակօրէն ցուցըցած է իր քարոզած աւետարանը՝ ընդդէմ սուտ վարդապետութեանց: Ուստի իր վարդապետութենանը ինչ ըլլալը սորվելու համար՝

իր նամակը ձգենք ոչ՛ երթանք : Ա՛հա իր բերնէն ելած խօսքերը , որոնք ուղղապէս կը սորվեցընեն իր վարդապետութիւնը : Եւ ո՛չ այսչափ միայն , այլ իր ձեռքովը գրված ուրիշ տասնիրեք նամակ ալ ունինք , որոնց ամէնուն մէջ կատարելապէս կը ցուցընէ Աւետարանին վարդապետութիւնները՝ և պահանջած պարտքերը : Եւ ասոնցմէ ’ի զատ եօթը ուրիշ նամակ ալ ունինք՝ ուրիշ չորս առաքեալներէ , և ուրիշ չորս մէկմէկէ զատ գրքեր ալ , որոնք մեր օրհնեալ Փրկչին վարուցը պատմութիւն են , և որոնց մէջ իր խօսքերն ու վարդապետութիւնները պատմված են . ու նաև Հին Կտակարանին այլ և այլ գրքերն՝ ու Հայտնութեան գիրքը : Եւ ասոնց ամէնուն մէկտեղ Սուրբ Գիրք կամ Աստուածաշունչ անունը կուտանք : Հազարթիւ վճռական վկայութիւններ ունինք՝ թէ այս գրքերը անոնց ձեռքովը գրվեցաւ , որոնց անունովը հասած է մեզի , թէ մինչև այսօրս անվնաս մնացին այն ատենները գրվածնուն պէս , և թէ զանոնք գրողները Աստուծմէ ներշնչեալ ըլլալովնին՝ առանց սխալանաց՝ իր կամքը և մեր փրկութեանը վերաբերեալ ճշմարտութիւնները մեզի իմացուցին : Ասիկա համայն քրիստոնեայք կընդունին : Ասիկա ուրացողը քրիստոնեայ չէ՝ այլ անհաւատ , և մենք հոս անհաւատի հետ խօսք չունինք : Մեն քրիստոնեայ կընդունի թէ Սուրբ Գիրքը Աստուծոյ յայտնութիւն է , որ մարդոց տրվեցաւ՝ զանոնք յաւիտենական հանգստեան առաջնորդելու համար :

Արդ՝ ոչսկից պիտի սորվինք մեզ այն հանգիստը տանող ճամբան , բայց եթէ այն ճշմարտութեան աղբիւրէն , ուր որ գիտնալ ուզած բաներնիս կը գտնվի : Երբ Աստուած կը խօսի , մարդիկ մտիկ ընե-

լու են իր ձայնին : Աստուած կը խօսի մեզի երկին-
քէն , և կը զուցէ թէ ինտոր պիտի հասնինք այն եր-
ջանկութեան աշխարհը , և յաւիտենական հանգըս-
տեան մէջ մտնենք : Ո՞վ կրնայ համարձակիլ ըսելու
թէ , մեր պիտի չընենք այդ ձայնին : Այո՛
աւա՛ղ . շատերը կան որ կը սեն , մեր ընելու չէ՛ք
Աստուծոյ ձայնին , հապա երբոր մեր ձայնովը խօ-
սի նէ՝ անատեն մե՛ր ըրէք : Կաշխատին մեզ ետ
բռնելու , որ Աստուծոյ ձայնին մեր չընենք՝ ճիշդ
ինտոր որ կը խօսի իր սուրբ Յօսքին մէջ . և կը սեն
թէ Դէ ձայնը՝ Աստուծոյ ձայնն է , և թէ ուղղակի
Աստուծոյ ձայնին մեր ընենք նէ՝ իր խօսքը կար-
գալով՝ չենք կրնար հասկընալ ինչ ըսել ուզելը ,
և Հոգեկործան մոլորութեանց մէջ կ՚իյնանք : Ուս-
տի կրնային որ այս ձայնը վերցրնեն մէջերնուս , որ
իրենց ձայնը Աստուծոյ ձայնին հաւասար բռնենք ,
և անոնց հետևինք : Կը սարսափիմ երբոր կը խոր-
հիմ քրիստոնեայ ըսվող մարդոց՝ Աստուծոյ սուրբ
Յօսքին դէմ ըրած հայհոյութիւններնուն վրայ , և
՝ի կորուստ գնացող խղճալի հոգիները կենաց աղ-
բիւրէն հեռի պահելու համար ըրած ջանքերնուն
վրայ : Տե՛ս ի՛նչ խօսքեր կրնեն ոմանք Աստուծոյ
պատուական Գրքին դէմ : Հերմենաս՝ որ երեելի
պապական մատենագիր մըն էր , [Ալ Եճ ընդ Հերմէս
գէ՛ին Դը] * կըսէ . "Սուրբ Գատեաններըը՝ ա-
ռանց եկեղեցիին վկայութեանը՝ Եզովբոսին առակ-
ներէն էվել յարգ մը չունին" : Պէլիաս՝ մէկ ու-
րիշ հռչակաւոր պապական մը , կըսէ . "Աւելի
հաւանք չպիտի ընծայէի սուրբ Գատեոսին ,
քան թէ Յովհաննին [Հռովմայեցւոց պատմիչ] , թէ

*Controversy with Whittaker.

որ Եկեղեցին զիս չսխալեր'' : [Պելլար. Սո-ըբ Կրօց Վրայ]* : Հ. Յալոներ Եպիսկոպոսը՝ որ Պապին փոխանորդն էր Կոնտոնի մէջ՝ կըսէ . '' Ս. Իճաբանութիւններու մէջ վճիռ կտրող Հռոմէական դատաւորը՝ Աստուծոյ եկեղեցին է , որուն վճիռներէն բողոք չըլլար Սուրբ Կրօց մեռեալ գրերուն''† : Կինկարտոս՝ մէկ ուրիշ պապական մը՝ չվախնար այս ահարկու խօսքերը բերնէն հանելու , թէ '' Անոնք ամէն ձևերէն , որոնցմով հնար էր հաւատոյ կանոն մը հրատարակել մարդոց , ամենէն անվայելուչ և խառնաշփոթը ձևովը գրված է Նոր Կտակարանը , անանկ որ խելացի մարդու գործ չէ ''‡ : Պետրոս Տէնա՝ իր Աստուածաբանութեանը մէջ , որ ընդհանրապէս ան կըգործածվի Եւրոպայի և Ամերիկայի պապական դպրոցներուն մէջ՝ քահանայից Աստուածաբանութիւն սորվեցընելու համար , կըհամարձակի հաստատել թէ՝ '' Քրիստոս յայտնի է՝ ըլլ մտքին անխորհուրդ Աստուածաշունչ կոչելով՝ եւ ոչ հպարտ , եւ ոչ փքեհոգի , և չըլլա եւ ինքնահաւան ընլլան '' : [Աստուածաբանութիւն Յաղագս հաւատոյ . թիւ- , կը :]§

Կոստանդնուպօլսոյ , Յունաց պատրիարքն ալ ասոնց պէս խօսքեր կըսէ Աստուծոյ սուրբ խօսքին դէմ՝ 1844ին իր հրատարակած շրջաբերական նամակին մէջ , որով պատուէր կուտայ իր եպիսկոպոսներուն և եկեղեցականներուն՝ որ բնագիր Եբրայեցերէնէ թարգմանված Հին Կտակարանին ժողովրդոց մէջ տարածվիլը արգիլեն : Եւ առանց ըսելու թէ

*Balius ad Script. Sac.
†Chaloner's Grounds of the Old Religion.
‡Lectures on Marsh's View.
§Theologia, De Fide, No. 62.

[որ արդարև չէր կրնար ըսել ,] թարգմանութիւնը սխալ է , կը հաստատէ թէ՝ "Ս. յն գիրքը ժողովրդոց քաղաքականութիւնը՝ կրօնքը և բարոյականին կաւրէ" , ուստի բնաւ մէկուն թողելու չէ որ առնէ կարդայ զանիկայ :

Հարկ չէ որ Աբրիստոսի դեսպաններն ենք ըսող բազմաթիւ մարդոց՝ հասարակ ժողովրդոց իր Սուրբ Խօսքը կարդալուն դէմ ըրած թշնամութիւններուն վրայ մէկիկ մէկիկ խօսիմ հոս : Հաւական կրսեպեմ այս չափը յիշել՝ որ Հռովմէական եկեղեցին՝ Պապին հաւանութիւնովը շինված կոնդակով մը՝ որուն տուած վճիռը մինչև այսօրս կը պահեն , հրաման հանեց որ աշխարհական մը Ս. տուածաշունչ չունենայ կամ չկարդայ , առանց իր եպիսկոպոսէն՝ կամ ինգուիզիտորէ մը [դատաւոր] գրաւոր հրաման առնելու : Յանկի ժողովք՝ որ Տրիտենդեան ժողովէն հաստատվեցաւ , ուրիշ քանի մը գրքերու դէմ հանած հրամանին հետ մէկտեղ՝ Սուրբ Գրոց համար ալ հետևեալ վճիռը հրատարակեց , որ այս վճիռը միշտ կը հրատարակվի Տրիտենդեան ժողովին տեսած ուրիշ գործերուն հետ :

" Որովհետև փորձով յայտնի է որ , եթէ աշխարհաբարի թարգմանված Սուրբ Գրոց տուածաշունչը անխտիր ամէնուն տրվի նէ՝ մարդոց յանդգնութիւնովը յաւէտ չար կրնայ առաջ կուգայ անկից և ոչ թէ քիչ . ասոր համար այս բանս եպիսկոպոսներուն՝ կամ ինգուիզիտորներուն յանձնված է , որ անոնք քահանաներուն կամ խոստովանահայրերուն հարցափորձ ընելով , Կաթոլիք (Հռովմէական) հեղինակներու ձեռօք աշխարհաբարի թարգմանված Սուրբ Գրոց տան անոնց , որոնց վրայ որ ապահով են՝ թէ զանիկայ կարդալովնին հաւատքնին և բարեպաշտութիւնին չպիտի պակսի՝ այլ պիտի էվելնայ . և այս ընդունած հրա-

*Հանգին դրաւոր ըլլալուն է: Ասոր Թէ որ մէկը յանդգնի զանիկայ կարդալու կամ առնելու՝ առանց դրաւոր հրամանի, արձակում չպիտի առնէ, մինչև որ այն Աստուածաշունչը նառաջնորդին բերէ տայ: Նոյնպէս Թէ որ գրավաճառ մը այս հրամանագիրը չունեցող մէկու մը աշխարհաբառ Աստուածաշունչ ծախէ, կամ ինչ և իցէ կերպով տայ նէ, գրքին գինը պիտի տուժէ, որ եպիսկոպոսը զանիկայ մէկ աստուածապաշտական բանի մը գործածէ, և եպիսկոպոսը իր յանցանքին համեմատ վրան ինչ ուրիշ ապաշխարանք դնէ նէ՝ պիտի քաշէ: Ասոր կրօնաւորները ո՛չ պիտի կարդան, և ոչ ծախու առնեն այս տեսակ Աստուածաշունչներէն, առանց իրենց մեծերէն մանաւոր Թոյլտուութիւն առնելու":*

Այս կոնդակէն յայտնի կըտեսնենք Հռովմայեցւոց եկեղեցիին Աստուծոյ խօսքին վրայ ինչ համարում ունենալը: Սուրբ Գիրքը այնչափ վտանգաւոր գիրք մը կըսեպէ, որ աշխարհականներէն քանի մը հոգիի միայն կրնայ հրաման տրվիլ՝ որ հաւատարմութեամբ իրենց հասկըցած լեզու ին թարգմանված Աստուածաշունչը կարդան: "Ասով հետև միտքով յայտնի է որ՝ Սուրբ Գիրքը անխտիր կարդացվելէն. յաւէտ չար յառաջ կուգայ և ոչ Թէ բարի", և "մարդիկ առաւել ևս հպարտ, առաւել ևս ժպգոհ, և միշտ առաւել ևս ինքնահաւան կըլլան անով". վասն որոյ Եպիսկոպոսները մեծ զգուշութիւն ընելու են՝ որ արժանի չեղած մէկուն հրաման չտրվի՝ ասանկ վտանգաւոր գիրք մը կարդալու: Տէնս կըսէ. "Ադէյարտին [Steyart] ըսածին պէս՝ այս օրէնքը ընդունվեցաւ, և մինչև հիմա պահվեցաւ [Թէպէտ քանի մը գաւառներու մէջ քիչ մը փոխված է՝ այն տեղերը եղած կրօնքներուն պատճառաւը] Հռովմէադաւան երկիրներուն շատերուն մէջ, ուղիղը խօսելով՝ բոլոր գուտ Հռովմէականաց երկիրներու մէջ: Ը-ելչ Ըոյլպո-ո-ըլ-ն եղե- հերետիկոսներու մէջ ըլլալնիդ ոչայն":

Աստուածաբանութիւն, Յովհաննու Հաւատոյ . (Ծէսկը :]

Եւ արդ՝ հնա՞ր է որ Սուրբ Գրոց վրայ եղած այս համարումը ուղիղ ըլլայ : Հնա՞ր է որ Աստուծոյ այս մեղի տուած գիրքը, որ կը պարունակէ իր կամացը յայտնութիւնը՝ և փրկուելու համար հաւատալու վարդապետութիւններնիս և կատարելու պարտքերնիս, մարդոց մեծ մասը մոլորեցնող գիրք մը եղած ըլլայ՝ չկարդացվելու : Տարօրինա՛կ և սքանչելի՛ բան : Եւ ո՛րչափ կէս ելնայ զարմանքնիս, երբոր կը տեսնենք թէ Սուրբ Գրոց մէջ մեկուն զանիկայ կարդալուն, և կամ ինքնիրենը հասկընալուն դէմ մեկ խոչընդոտ մը չկայ, այլ ընդհակառակն ամենուն պատուէր և յորդորանք կայ, որ կարդան և քննեն զանիկայ, և կրկին և կրկին ըսված է թէ, "ուղեղը իմաստուն կընէ" Սաղմ . ԺԹ . 7, և "անոր խօսքերուն յայտնըվիլը լոյս կուտայ, ու միամիտները իմաստուն կընէ": Սաղմ . ՃԺԹ . 130 : Արդ չէ՞ մի որ գանըվածին չափ. ամենազօրաւոր փաստեր բերվի, բոլորովքեան եւանդով ճըշմարտութիւնը փնտռող մարդը համոզելու, թէ ճշմարտութիւնը գտնելու համար ձգելու է այն գիրքը՝ որուն մէջ Աստուած իր մտածովը գրած է ճշմարտութեան ինչ ըլլալը, և մարդոց ձայնին մտիկ ընելու է : Այս մեծ նիւթը աղէկ հասկըցող մարդուն՝ թէ որ Սուրբ Գրոց մէջ դժուար հասկըցվելու բաներ ցուցվի, թէ որ Աստուծոյ խօսքը քննելու և անոր մէջ գտածը ընդունելու իրաւունքին և պարտքին դէմ շատ ապացոյցներ բերվի, որ արդարև կատարեալ ապացոյց չգտնըվիր, ոչինչ է : Այս խնդրիս մէջ սխալ ընտրութիւն ընողը հոգին կըկորսընցընէ յաւիտեանս . վասն զի առանց փրկութեան

Ճամբան ցուցընող վարդապետութեանը ինչ ըլլալը գիտնալու և սրտանց ընդունելու, չենք կրնար փրկըվիլ. և այս վարդապետութիւնը գտնելիք չունինք, մէկ որ շիտակ գտնըված տեղը չերթանք չփնտռենք նէ: Ա՛ման որոյ ը՛նթերցող, որ կըփափաքիս յաւիտենական մահէ փախչիլ՝ և յաւիտենական կեանք գտնել, կրխնդրեմ որ նախապաշարմունքը մէկդի ձգես, և ջերմեռանդութեամբ և խոնարհ սրտով Ա՛ստուծոյ աղաչելով՝ որ իր Հոգիովը զքեզ առաջնորդէ, քննես սա խնդիրները. "Արո՞ւ երթալու եմ սորվելու այն ճշմարտութիւնը, որ միայն ան կրնայ զիս փրկել: Ուղղակի Ա՛ստուծոյ ձայնին մի մտիկ ընելու եմ, թէ Ա՛ստուծոյ անունովը խօսող մարդոց ձայնին: Ա՛ստուծոյ խօսքը մի մարդոցմով փորձելու եմ, թէ ըմարդիկ Ա՛ստուծոյ խօսքովը": Եւ ահա այս գրքիս նպատակն ալ քեզի օգնել է, որ աղէկ վճիռ տաս այս ամենահարկաւոր խնդիրներուն:

Ա՛նդրէմ Ա՛ստուածաշունչը անրաւական ու վտանգաւոր գիրք մը սեպողներուն, մենք կընդունինք թէ բաւական, անսխալ, և մի միայն կանոն է Հաւատոյ. թէ Աւրբ Աւրոց մէջ փրկութեան հարկաւոր եղած ամէն բաները կան, և թէ այն բանը որ անոր մէջ չկայ և անով չապացուցուիր, մէկէն պահանջելու չէ որ հաւատայ անոր իբրև մեան Հաւատոյ և հարկաւոր փրկութեան. և ուստի ամէն մարդոց հարկ է Աւրբ Աւրքը քննել, և անոր մէջ գտած բաներուն ինչ որ հակառակ գայ նէ՝ չընդունիլ:

Նայց ասոր հակառակ՝ կըհաստատեն թէ Ա՛ստու-

ծոյ գրաւոր խօսքէն՝ ի զատուրիշ մըն ալ կայ անգիր, որ առջինին հաւասար զօրութիւն ունի, և գրաւորին մէջ չգտնուած բաներ կան անոր մէջ՝ փրկութեան հարկաւոր. և թէ՛ գրաւորն ալ անգիրն ալ, եկեղեցին միայն մեկնելու է, որ անսխալ դատաւոր մըն է վարդապետութեանց և հաւատոյ վերաբերեալ իրերու մէջ։ Ո՛եր վարդապետութեանը նայելով՝ ճշմարտութիւնը փնտռողը Ա՛ստուծոյ գրաւոր խօսքին երթալու է՝ որ զանիկայ գտնէ։ Ո՛իւ դրութեանը նայելով, Աուրբ Կիրքը ձգելու՝ և եկեղեցիին հարցընելու է։

Աստի սկսինք այս բանը քննել։ Եւ նախ՝ Ա՛ստուած երկուքի յայտնութիւն տուաւ մեզի թէ միայն մէկ։ Երկրորդ՝ եկեղեցին Ա՛ստուծոյ խօսքին անսխալ մեկնիչ և հաւատոյ վերաբերեալ իրերու մէջ անսխալ դատաւոր դրուած է մի, որուն հնազանդելու ենք իբրև նոյն ինքն Ա՛ստուծոյ։

# ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԻՆՉ Է ԱՍՏՈՒԾՈՑ ԽՕՍՔԸ

ԿԱՄ

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ԵՒ ԱՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՑ

Աստուծոյ ամէն խօսքերը ընտրեալ են . . . Ինոր խօսքերուն վրայ բան մի՛ էվելցըներ , որ չըլլայ թէ քեզ յանդիմանէ , և սուտաւոր դանըվիս : Առակ . Լ . 5 , 6 :

Օգուչացէ՛ք՝ մեկը չըլլայ որ ձեզ կողոպտէ մտքի վարպետութիւնով ու փուճ խաբէութիւնով , որ մարդոց աւանդութեան պէս է : Կող . Բ . 8 :

Ինչ որ փրկութեան հարկաւոր է , անոնց ԱՄԵՆԻՒՆ ալ կայ Աստըւ Գրոց մէջ :

Ամերիկեցւոյ Վարդապետ , Աստուածոսի իւր գլխուն վրայ :

# ԳԼՈՒԽ Ա.

Ա. Նախագիտելիք։

Ն. Փաստեր՝ հաստատելու համար, թէ Աստուած Իրքն ալ աստուածութիւնն ալ ընդունելի՞ է։

132

## Ա.

§ Աստուածութեանց վաւերականութիւնը ապացուցանելու է։

Թէ որ Աստուծոյ գրաւոր յայտնութենէն՝ ի զատ անգիր աստուածութիւններ ալ կան բերնէ բերան և ազգէ յազգ անցած, որոնք պարտական ենք ընդունիլ իբրև աստուածային աստուածութիւնք, կուզենք գիտնալ թէ ի՞նչ աստուածութիւններ են. որո՞նց ձեռքով և ե՞րբ տրվեցան. ի՞նչ վկայութիւն կայ իրենց վաւերականութեանը, և ինտո՞ր պիտի սորվինք ճշմարիտը։ Աստուածն և առաքեալներէն իրան ըսելը բաւական չէ՛. ստոյգ և աներկևան ապացոյցներով հաստատելու է՝ թէ Աստուած կամ առաքեալները տուին այն աստուածութիւնները. թէ անոնք տրվեցան՝ որ Աստուծոյ Խրոց հաւատար դասելով՝ ընդունինք. և թէ մինչև մեզի հասան՝ առանց փոքր ինչ փոխվելու՝ կամ մէկ սխալ մը մէջը մտնելու։ Թէ որ այս առաջարկութիւններուն ամէնքն ալ հաստատ փաստերով չհաստատվին, հարկ կըլլայ որ այն աստուածութիւնները չընդունինք։

§ Ըպատրաստվելը է՝ թէ Աստուած աւանդութիւն տուաւ, և ո՛չ թէ կամ նէ կուտայ :

Ակընդունինք որ եթէ Աստուած կամէր իր յայտնութեանը մէկ մասը կամ բոլորը բանաւոր աւանդութիւնով տայ մեզի, կուտար : Ո՛չ սկսէսի ժամանակէն առաջ՝ երկու հազար տարիի չափ գրաւոր յայտնութիւն չկար · բայց ետքը բարի դիտաւորութեամբ, և այս ինչ պատճառներով գրաւոր յայտնութիւն տուաւ : Ինդիրը այս չէ՝ թէ Աստուած կրնար մի իր յայտնութիւնը այս կերպով մինչև մեզի հասցընել, հապա թէ վկայութիւն կայ մի աւանկ ընելուն :

§ Աւանդութեանց Սուրբ Գրքէն դերապատիւ չըլլալը :

Դարձեալ՝ թէ որ Աստուծոյ Եկեղեցին մէկ մասը անդիր է, գրաւորին հաւատար կրնայ ըլլալ · միայն անկէ վեր՝ կամ անոր հակառակ չկրնար ըլլալ : Թէ որ առանց աւանդութեան Սուրբ Գիրքը չենք կրնար հասկընալ, անանկ ալ առանց Սուրբ Գրոց օգնութեանը՝ աւանդութիւնները չենք կրնար մեկնել : Թէ որ ընդունելու է ըսված աւանդութիւնը՝ Սուրբ Գրոց պարզ ճշմարտութեանցը հակառակ գայ, սուտ ըլլալու է : Հոգ չէ ինչ բանով հաստատվելը · թէ որ գրաւոր յայտնութեանը հակառակ գայ, սուտ է : Ճէ նէ Աստուծոյ Եկեղեցին ինքն իրեն դէմ քան հաստատած կըլլայ · բայց որովհետև այս անկարելի է, վասն որոյ՝ թէ որ աւանդութիւնները Աստուծոյ Եկեղեցին են, Սուրբ Գրոց համաձայն գալու

են : Եւ որովհետև խնդիրնիս այս է , թէ աւանդութիւնները Աստուծոյ խօսքին մէկ մասն են՝ թէ չէ , և միանգամայն ամէնքնիս ալ կընդունինք Սուրբ Գրոց Աստուծոյ խօսքը ըլլալը , վասն որոյ աւանդութիւնները գրաւոր յայտնութիւնով ապացուցանելու ենք : Մե որ համաձայն գան նէ՝ բարի· թէ որ չգան , յայտնի կըլլայ որ Աստուծոյ խօսքը չեն եղեր , և ընդունելու չենք : Նայց աւանդութեանց պաշտպանները՝ աւանդութիւնները գրաւոր յայտնութենէն իրօք վեր կըբռնեն : Ա՛իշտ Սուրբ Գիրքը աւանդութիւններով կըմեկնեն , և ոչ երբէք աւանդութիւնները Սուրբ Գրքով : Ամանք մինչեւ անգամ կը հաստատեն թէ , " Սո–ըբ Գրքէն ա–ւելի հոգե–որ են ա–անո–ւթիւննե–րը :" (Տէնոի Աոռո–ոծոէոռո–ւթ· Յոզոե Հ–ոռոյ , մե– 67 ): Նոյնը միւս աւանդութիւն բռնողներն ալ գործքով կըհաստատեն այս նոյն խօսքը :

## Ը

Եւ ի՞նչ փաստեր յառաջ կըբերեն , աւանդութիւն ըսած բաներնին իբրև Աստուծոյ խօսքը ընդունիլ հարկ ըլլալը ցուցընելու համար : Ասոնք են ահա ·

1 · Եկեղեցին կըսոխեցնէ : Այս բանը եկեղեցիին անսխալականութենանը վրայ խօսած ժամանակնիս պիտի քննենք : Հոս այս միայն կըսենք թէ , չէք կրնար միանգամայն աւանդութիւնը եկեղեցիով՝ եկեղեցին ալ աւանդութիւնով փորձել : Աւանդութիւնները ճշմարիտ են , քանզի եկեղեցին կըսորվեցընէ ըսել , ետքն ալ դառնալ եկեղեցին անսխալ է՝

քանզի աւանդութիւնները ասանկ կըսովրեցընեն ըսել չըլլար · ըստ տրամաբանից յոռի չըլլան փրամաբանութիւն կըսվի ասոր :

2 . Կըսեն թէ՝ աւանդութիւնը ընդունելու ենք, վասն զի Սուրբ Գիրքը աւանդութեամբ հետզհետէ գրուեցաւ : Այս խնդիրն ալ եկեղեցիին վրայ խօսած ժամանակնիս պիտի քննենք : Հաւատան է հոս այս միայն հաստատել, թէ Սուրբ Գիրքը աւանդութեան վկայութիւնով չենք ընդունիր , և շիտակը ըսելով՝ ամենևին անով չհաստատուիր : Ո՛ենք զանիկայ լոկ աւանդութենէ անհունապէս մեծ վկայութիւնով կընդունինք :

3 . Կըսեն թէ՝ անգիր յայտնութիւնը գրութենէն առաջ էր . ըե Աբրահամ հայրն էրկայն ատեն Աբրահամ Եվեղեցին գրութիւն Նոր Կտակարան չունէր . և ըե Աբրահամ ևս աստուածընկերութեան անգիր վարդապետութիւնները, հրահանգները գրվելուվ էրեսից վերջ նոր Կտակարանը խրթնացած չեն ըլլար : Կըպատասխանեմ թէ , Աբրահամ և իր առաքեալներուն տրվեցուցածներուն առջև դրութիւնը կամ բովանդակութիւնը կայ Նոր Կտակարանին մէջ . բայց թէ որ իրօք ուրիշ վարդապետութիւններ ալ հաղորդած են մեզի՝ ընդունելու ենք : Սակայն ասիկայ 1800 տարվընէ ետև՝ այսինքն մարդոց այս բանները առաքեալները տրվեցուցին ըսածը ընդունելէն շատ տարբեր բան է . նա մանաւանդ անստոյգ կերպով բանաւոր աւանդութիւնով մը իջած են : Խնդիրը այս է՝ թէ Աբրիստոս և իր առաքեալները տրվեցուցի՞ն մի այս աւանդութիւնները , որոնց շատը յայտնապէս ուղղակի հակառակ են գրաւոր վարդապետութիւններուն : Երբոր ապացուցէ թէ անոնք այս բա-

ները սորվեցուցին՝ մեզի հասցնելու դիտաւորութեամբ, անատները Սուրբ Հոգին ինտոր որ կընդունինք նէ՝ անոնք ալ անանկ կընդունինք։

4. Ամանք այս փաստ կըսեր են թէ, Մովսէսեան սահմանը՝ Հոգւոյ ձողովուրդը սանդուխնէն ի պար ուրիշ քան մը չունէր իրեն սահմնորդ՝ 2000 տարիներ ելլել. ձեզ ինչո՞ համար Հրէաստան գալեն էսպիսի սանդուխնոց օգուտը չվայելեր, որ սելլ րիչ ժամանակ կընե։ Այսիկայ փաստ բերելը մեծ յիմարութիւն է. վասն զի նախաջրհեղեղեան և նահապետները այնքան ժամանակ կապրէին՝ որ Մաթուսաղա ժամանակակից էր Դամայ և Եմայ, և Էմ Հրահամու։ Հանկով Մաթուսաղան Դամէն լսածները կրնար Եմայ պատմել, և Էմ Հրահամին։ Դամէն մինչև Հրահամ, որ գրեթէ երկու հազար տարի կրնէ, միայն երկու հոգի կան միջանկեալ։ Հայց քանի՛ քանի աղգեր նկան գացին Հրիստոսի գալուստէն հետէ։ Այս երկու բաներուն ոչ մեղը նման է մէկմէկու։ Մէյմըն ալ որ՝ նախաջրհեղեղեան և նահապետները միայն աւանդութիւնով չէնացին. Հստուած շատ յայտնութիւններ ըրաւ Հնոխին, Նոյին, Հրահամին, Հակովբին, Հովսէփին, և այլոց՝ մինչև Մովսէսի ժամանակը։ Առմ. ձե. 15 համարին մէջ նահապետները մարգարէ կըկոչվին. վասն զի Մովսէսի և առաքելոց պէս ներշնչեալ մարդիկ էին, և իրենց խօսքը գրոց տեղը կըբռնէր։ Եթէ անանկ ժամանակ մը եղաւ՝ որ Իսրայէլացիք միայն աւանդութիւնով ձնացին, Հովսէփի մահէն մինչև Մովսէսի օրը կրնայ ըլլալ, որ շատ քիչ ժամանակ կրնէ. բայց այս միջոցիս մարգարէ չունեննալնին ալ չենք գիտեր։ Հին

ժամանակին անցած անցքերը պատմութեան մէջ գրված չեն . և կարելի է թէ Աովսէէն առաջ ալ մարգարէ կար մէջերնին : Եւ երբոր՝ այն աւանդութիւնը՝ որ ներշնչեալ մարդոց յաջորդութեամբը դարէ ի դար կանցնէր՝ կարող չեղաւ մարդոց մեծ մասը կռապաշտութեան մէջ իյնալէն խալսելու : Աստուծոյ մարդիկ կոչեցին Աստուծոյ վրայ ունեցած գիտութիւններին , որ աւանդութեամբ տրված էր իրենց . և Աստուած՝ մարդոց իր վրայով ունեցած գիտութիւնը երկրէս բոլորովին բնաջինջ չընելու համար՝ մասնաւոր ժողովուրդ մը ընտրեց , որոնց գրաւոր յայտնութիւն և օրէնք տուաւ : Աինչև անգամ կարճառօտ տասնաբանեայ պատուէրը աւանդութիւնով չտուաւ , որ չըլլայ թէ մէկ կերպով մը աւրեն , հապա ինք իր մատովը քարէ տախտակներու վրայ գրեց : Ելէյ . ի . 18 : Ղեւ . ա . 1 : Արդարև այս կողմէն փաստ չբերվիր՝ ի պաշտպանութիւն աւանդութեանց :

5 . Ոմանք կըսեն թէ՝ անհնար բան է որ առանց ընդունելու հաստատ վկայութիւնը երբեք մէջ ուրիշ . վասն զի ուրիշ ոչ ոք կրնայ ըսել նըշոյ ըն՝ մեկ պարզ մը բոլոր ժողովրդեանը՝ կա՛մ հայրերուն բանաձ հաստատը ուրիշ հասկցան , և կա՛մ ամենը մեկ եղան ու զանազանութիւն չունէին , որ այս երկուքն ալ անհաստատելի բաներ են : Արդ պատասխան՝ միայն եղածը ցուցընելը բաւական է . վասն զի եղած բանի մը համար անհաւատալի կամ անկարելի է որ ըլլայ ըսելը չիմարութիւն է : Ո՞վ որ քանի մը հոգիէ զատ՝ բոլոր աշխարհքը ճշմարիտ կրօնքը ձգեցին և կռապաշտութեան մէջ ինկան ջըհեղեղէն յառաջ : Հրեայք՝ իրենց նախահարցը բըռնած կրօնքէն ապստամբելով՝ կրկին և կրկին կռապաշ-

տուԹեան չտուի՞ն մի ինքզինքնին : Առաքեալները չէի՞ն մի Յովհաննէսին համար Քրիստոսի զրուցած այս խօսքը՝ "Ով որ ես ուզեմ՝ որ ատիկայ ապրի մինչև որ ես գամ , քու ի՞նչ հոգդ է" , սխալ հասկընալով՝ այն սուտ աւանդուԹիւնը հանողները՝ Թէ Յովհաննէս չպիտի մեռնի : Յով . իա . 22 , 23 : Երեայ հաւատացելոց մէկ քանին չեղա՞ն ըսին Թէ Յակովբոս առաքեալ կըսորվեցընէ՝ Թէ փրկըվելու համար Թլփատուիլ պէտք է : Գոր . ը . 12 : Ո՞վ կրնայ տարակուսիլ Թէ ապագայ տարիներու և դարերու մէջ առաքելոց անունովը տեսակ տեսակ սուտ բաներ ելան , և ո՞վ չգիտեր Թէ մոլորուԹեանց սկիզբը փոքր բաներ կըլլան , և երԹալով կըմեծնան , մինչև որ չարիը լենայ : Նոյի օրերը՝ միայն մէկ ընտանիք մը մնաց առաջին աշխարհին կրօնքը չձգողը : Արձակել Աբրահամու օրերը՝ միայն երս հարիւր տարուան մէջ՝ հազիւ ուրուք Նոյի զաւկըներէն կռապաշտուԹեան մէջ չինկողը կրգտնուէր : Այն բանը՝ որ եղա՞ , կրկին կրնայ ըլլալ : Տես գԼ . ը :

6 . Եղի՞ եղե՛ վկայուԹի՞ւն կըԹերեն Ասուծ Աստուծոյ , որոնց մէկն ալ ամենևին չյարմարիր այս բանին : Ինչպէս՝ Պօղոս առաքեալ կըսէ Ղեսաղոնիկեցւոց , "Ուստի եղբայրնե՛ր՝ հաստատ կեցէ՛ք . ու պինդ բռնեցէ՛ք ան աւանդուԹիւնները որ սորվեցաք , Թէ՛ խօսքով և Թէ՛ մեր ԹուղԹովը . . . և՛ ինքնիրենք ան ամէն եղբայրներէն՝ որոնք անկարգուԹիւնով կերԹան , ու չէ ԹէՀ ան աւանդուԹեանը պէս , որ մեզմէ առիք" : Բ Թես . ը . 14 : Ա . 6 : Արդարև՝ եԹէ Պօղոս առաքեալ Ղեսաղոնիկեցւոց ասածը բաները մեզի քարոզելու ըլլար նէ , ինչ-

կըն կընդունէինք : Եւ ինչպէս որ այն աւանդու-
թեանց՝ Բա-ղնին մէջ գտնըված մասը կընդունինք ,
նոյնպէս բանիւ աւանդածներն ալ պարտական ենք
ընդունիլ , եթէ մէկը կարող ըլլայ աւանդած բանե-
րուն շիտակը ըզուցել մեզի : Հաւանական է թէ
Նախնի քրիստոնեից՝ ընթացքներուն մէջ պատա-
հած մասնաւոր պարագաներուն համար՝ շատ ան-
գամ առաքեալներէն խրատ կուզէին՝ թէ ինտոր ը-
նեն . օրինակի համար՝ ա Կորնթ . է և ը : Ասոր
առաքեալները շատ բաներ աւանդեցին՝ ոչ թէ ու-
րիշ պարագաներու մէջ գտնըվող , և ապագայ դա-
րերու մարդկանց համար , այլ միայն անոնց համար .
և այս բաները Սուրբ Գրոց մէջ գրված չեն :
Հայց եթէ առաքեալներէն մէկը , թէ՛ խօսքով՝ թէ՛
թուղթով՝ և թէ որ և իցէ կերպով բան մը աւան-
դած է մեզի , և ճշմարտապէս իրմէն ըլլալը կրնանք
իմանալ նէ , ընդունելու ու ամուր բռնելու պատ-
րաստ ենք : Հայց ասիկայ ինտո՞ր փաստ կրնայ ըլլալ
1800 տարիէն ետև՝ մարդոց այս ինչ այն ինչ բանե-
րը բանիւ Ա-ստաղանիկեցւոց աւանդեցան ըսածնիըը
հաւատալու , որոնք տեղ մը գրված չեն . Հռա-
քեալը Հեռարանին այն վարդապետութիւններն
ու պատուէրները քարոզեց , որոնք Սուրբ Գրոց
մէջ գրված են : Երբ առաջին անգամ Ա-ստաղանի-
կէ գնաց , "իր սովորութեանը պէս անոնց քով
մտաւ , և երեք շաբաթի օր խօսեցաւ անոնց հետ
գրութենէն" : Գործ . ժէ . 2 : Ասոր կրնանք Սուրբ
Գրոց մէջ գտնել այն մեծ բաները՝ այսինքն փըր-
կութեան վերաբերեալ վարդապետութիւնները ,
որոնք աւանդեց Ա-ստաղանիկեցւոց , և որոնց համար
կըյորդորէ զանոնք որ ամուր բռնեն :

Նոյնպէս և ա Կորնթ. ժա. 2 համարը երբեմն յառաջ կբերեն, աւանդութիւնները ընդունելը պարտաւոր ըլլալնիս հաստատելու համար: "Ձեզ կը գովեմ, որ իմ ամէն բաներս կը յիշէք, ու ապսպրածներս կը բռնէք՝ ինտոր որ ես ձեզի աւանդեցի": Նայց հոս ալ Պօղոս առաքեալ կըսէ թէ ինք էր բերնովը Կորնթացւոց ապսպրեց այն բաները: Սակայն ասիկայ 1800 տարվընէ ետև՝ մարդոց՝ այս բաները առաքեալը տրվեցուց որ աւանդութիւնով ազգէ յազգ երթան ըսածները ընդունելու փա՞ստ է: Պօղոս առաքեալ մեզի ինչ ըսէ նէ՝ ընդունելու ենք, ինտոր որ կընդունինք այն բաները, որոնք գիտենք թէ Կորնթացւոց աւանդեց: Այն բաները միայն չենք կրնար ընդունիլ, զորոնք ինք աւանդելուն փաստ չկայ: Այն "տարի ու կիսվան" մէջ [Գործ. ժը. 11,] որ Պօղոս առաքեալ աշխատեցաւ Կորնթոս քաղաքը, շատ բաներ պըտուցած ըլլալու է, որոնք Կորնթացիք պարտական էին ընդունիլ և յիշել: Նայց խօսածներն ի՞նչ էին: Ներկայ Աստաղնիկէի և Եփեսոսի մէջ ինտոր ըրաւ նէ՝ հոն ալ անանկ ըրաւ: Գործ. ի. 20—35: "Աւուրբ Աղքերէն կըխօսէր անոնց հետ". Աստարանին վարդապետութիւնները կըցուցընէր. "Թէ Ա՛րէից և Թէ Հունաց ապաշխարութիւն և Քրիստոսի Հաւատքը կըքարոզէր". "գիշեր ու ցորեկ անդադար կըխրատէր զանոնք արցունքով". կըսորվեցընէր, կաղաչէր, կըյորդորէր, որ փրկութիւն գտնեն: Այս եօթ աւանդած բաները՝ Աստարանին

և թուղթերուն մէջ պատմուած բաներն էին , որոնք խօսքով աւանդեց :

§ Բ Տիմ. բ. 2։

Պարձնալ՝ աւանդութեան փաստաբանները սա վկայութիւնը կըբերեն [Բ Տիմ. բ. 2 ,] ուր որ Պօղոս կըհրամայէ Տիմոթէոսին . "Եւ ան որ ինծմէ լսեցիր շատ վկաներով՝ անիկայ հաւատարիմ մարդոց տո՛ւր , որոնք կարող ըլլան ուրիշներն ալ սորվեցընելու " : Նայց յայտնի է թէ՝ ինչպէս որ Մակեբերան և ուրիշ հայրապետներ կըմեկնեն , ասիկայ հրաման մըն է Տիմոթէոսին՝ որ մարդիկ սահմանէ քարոզելու այն Աւետարանը , որ Պօղոս առաքեալ ինքը կըքարոզէր . այսինքն՝ այն նոյն բաները սորվեցընելու , որոնք այժմ կըգտանենք Սուրբ Գրոց մէջ , և ոչ թէ անոնցմէ տարբեր բաներ :

Գայտնի են Սուրբ Գրոց վկայութիւնները , որոնք Էջ-Ըսպէս՝ բայց ան ալ շատ տկար կերպով մը կըպաշտպանեն բանաւոր աւանդութիւնները . և այս վկայութիւններուն այս երեսովը տուողը՝ աւանդութիւն բառն է : Նայց աւանդութիւն բառը կըշանակէ թէ՝ բանիւ և թէ գրով աւանդեալ բան մը : Աառաքեալները Էջ-ըՆով ալ ա-ՈՒնչեալ բաներ կան կըսեն , որ այն աւանդութիւններուն բոլորն ալ կընդունինք :

Աա ալ կըսեն՝

7. Ան քանաւոր աւանդութիւնը չընդունողներըՍուրբ Գիրքն ալ քանիցս կը հաւատան:

Այո՛, կը հաւատանք: Ճշմարտութիւնը ուր որ գտնենք նէ՝ կընդունինք: Պատմական, փիլիսոփայական, մտածական և պատմութեանց մէջ գտնուած ճշմարտութիւնները կընդունինք, որոնք Աստուածաշունչին մէջ չկան: Այն բանը՝ որուն ճշմարիտ ըլլալուն բաւական վկայութիւն կրնանք գտնել՝ կընդունինք, հոգ չէ՛ ինչ տեսակ վկայութիւն ըլլալը, կամ ինչ կերպով գտնելնիս, թէ՛ զգացմամբ, թէ՛ խելքով, և թէ Աստուածային յայտնութեամբ: Այսինքն "ծերերուն աւանդութիւնները" են և հարկ է ընդունիլ ըսուած շատ բաներու ալ չենք հաւատար, ճշմարիտ ըլլալնուն վկայութիւն չունենալնուս՝ և սուտ ըլլալնուն վկայութիւն ունենալնուս համար: Կըսեն թէ մենք իշխանութիւն մը չունինք, այլ աւանդութեան իշխանութիւնովն է որ շատ բաներու՝ իբրև Քրիստոսէն կամ առաքեալներէն յանձնեալ՝ կը հաւատանք. օրինակի աղագաւ՝ մանուկները մկրտել, շաբթուան եօթներորդ օրվանը փոխանակ՝ առաջին օրը Կիրակի բռնել, եւ: Այդ ասանկ չէ. Սուրբ Գրոց հրամանաւն է միայն, որ մանուկները կը մկրտենք: Տե՛ս Ա՛ա— Ա՛իւս-Լեան և Ա Էրսքին Օ՛անէան, գլ. Գ. էրէս 76—104: Ան որ Աստուծոյ խօսքը չսորվեցընէր մանկանց մկրտութիւնը, բնաւ անանկ բան մը ընելու չէինք: Աստանկ ալ կիրակի օրվան փոխվիլը. Սուրբ Գրոց մէջ կը գտնենք որ Քրիստոսի յարութենէն ետև՝ առաքեալներն ու առաջին

քրիստոնեայք [անիրկլայ Քրիստոսի պատուէրովը] իր յարութեան օ՛րը կիրակի կըսուէին : Տե՛ս Յովհ. ի . 19 , 26 : Գործ. ի . 1 . [Պենտէկոստէին օրը յարութեան յիսներորդ օրը եկաւ , կամ շաբթուն առաջին օրը .] ա Կորնթ . ժա . 1 , 14 , 20 , 23 , 40 , Ռոդոսաք՛ ա Կորնթ . ժզ 1 , 2 , Գործ . ի . 6—11 , Յայտ . ա . 10ին հետ : Եւ գրաւոր վաւերական պատմութիւններէ գիտենք , և ո՛չ թէ բանաւոր աւանդութենէ՝ որ բոլոր քրիստոնեայք ամէն տեղ առաքելոց օրէն հետէ շաբթուան առաջին օրը կիրակի կըպահէին : Տե՛ս Կնքակից Կ՚անի . Գլուխ առանի . էջ« 38 : Սուտ է այն խօսքը , որ կըսեն թէ աւանդութեան իշխանութիւնով , այսինքն բանաւոր աւանդութեան իշխանութիւնով շատ բաներ ընդունած ենք :

§ Աւանդութեան վաւերագիտութիւնը ճշմարիտ բաւական չէ , Սուրբ Գրոց մէջ յայտնի գրուած բլլալու էր :

Մըդ կըհարցընենք թէ ի՞նչ ապացոյց կայ՝ թէ Պատուիրոյ խօսքին մէկ մասը ձգուեցաւ որ աւանդութիւնով բերնէ բերան երթայ , և որոնք պարտական ենք ընդունիլ իբրև հաւատաւոր՝ գրաւոր Աստիճ . այլապէս ալ չէ՛ . հապա իբրև " Սուրբ Գրքեն ալ աւելի հաստատ " : Եւ աւանդով ճշմարտութեան ճամբան փնտռողը՝ առանց ամենապարզ , ամենայայտ և բնաւ անհակառակելի վկայութեան կըհամոզվի՞ մի առանկ սարսափելի պահանջման մտիկ ընելու : Հանաւոր աւանդութիւն բլլալը ճշմարիտ բլլալ նէ , Սուրբ Գրոց մէջ յայտնի կերպով մը չէ՞ր յիշուեր : Գրիստոս և առաքեալները յայտնապէս չէ՞ն ըսեր՝ թէ Պատուիրոյ խօսքին մէկ մասն ալ ան-

գիր պիտի ձգուի. չէի՞ն յորդորեր մեզ՝ որ այն անգիր խօսքին մէջ պարունակեալ աւանդութիւնները ընդունինք. և չէի՞ն զգուշացներ մեզ՝ որ չըլլայ թէ գրաւորը ընդունինք, առանց աւանդութիւններով զանիկայ մեկնելու: Ահ որ աւանդութեան պաշտպաններուն հաստատածը ճշմարիտ ըլլար, անշուշտ պարզ և բացայայտ խօսքերով Նոր Կտակարանին մէջ գրուածը պիտի գտնուէր. որ ո՛վ որ Նոր Կտակարանը կարդար նէ, իմանար՝ թէ Նստուածքունէին մէջ ինչ վարդապետութիւններ ըլլալը չկրնար տորմիլ, մինչև որ եղած աւանդութիւնները եկեղեցիէն չտորմի: Նայց տե՛ս որ աւանդութեան կողմանէ ասոր պէս խօսք Աստը Նրոց մէջ տեղ մը չկայ: Նայլ ընդհակառակն բազմաթիւ և վճռական վկայութիւններ կան աւանդութեան դէմ, որոնք առաջիկայ գլխոյն մէջ կըցուցընենք:

# ԳԼՈՒԽ Ե

*Ի անդուլեանց Աստուծոյ խօսքին մէկ մասը չգալալը , և զայն նոյնաձայնելին պէս իրև Հաւատոյ կանոն բռնել հարկաւոր ապացուցանելու փաստեր ։*

1 . Ինչ որ առանդութիւնքը Նորոգեալ անփիլիսոփայ են , որոնց մէջ գրուածը խօսքեն պարզ իմանալի են փիլիսոփաներուն հակառակ , ինչո՞ համար Նորոգեալ խօսքին մէկ մասը գիրենց , ու մէս մասը չգիրնար հասկնալ :

Ինչո՞ւ համար փրկութեան հարկաւոր եղած բաներուն բոլորն ալ գրաւորին մէջ չդրուեցան : Արդեօք՝ առանկ ըլլալու էր : Նկատելով գրաւորը կարդալով՝ փրկութեան հարկաւոր եղած բոլոր վարդապետութիւնները կրնայինք իմանալ : Նայց թէ որ առանդութիւնները “ Սուրբ Գիրքէն էվել պիտանի ” են , թէ որ “ Սուրբ Գիրքը հեռուէ վկայ մըն է ” և “ առանդութիւնը կենդանի վկայ ”, [Տէնսի Նորոգեալեանութիւն , Գաղափ հատորոց , ֆվ. 67 . ] “ մեռեալ վկայ ” ի՞նչ պէտք էր : Ինչո՞ւ համար Աստուած իր խօսքին բոլորն ալ “ կենդանի վկայ ” չըրաւ , որ արդարև “ մեռեալ վկայէ ” մը շատ լաւ կրլլար : Ո՞նչ պատճառ կրնար ըլլալ՝ [բատ Հռոմէական Աստուածաբանական Գրոց . ] որ Աստուած իր խօսքին մէկ մասին հոգին հանէ՝ հեռացնէ :

Աստուծոյ խօսքին ինչու համար գրուիլը կըզգուցէ Սուրբ Գիրքը , բայց մէկ մասը չգրուելու պատճառ չտար : “ Նատէ՛ գրէ՛ տախտակի վրայ , և գրոց մէջ անցո՛ւր , որ յաւիտենական ժամանակին համար

րլեայ ’’ : Եսայ . Ղ . 8 : ‘‘ Ա՛ս պիտի գրե՛ս նոր Եկող ազգին համար . ու ուրեզա՛կները ժողովուրդը Տէրոջը գոհութիւն պիտի տայ ’’ : Սաղմ . ճԲ . 18 : ‘‘ Կո՛րոց մէջ գրէ՛ առիկայ չէշտուկ ըլլալը ’’ : ‘‘ Կո՛ւրէ՛ դուն այս խօսքերը . ինչու որ այս խօսքով ո՛նդ պէտք ընեմ ելեր է Իսրայէլէն հետ ’’ : Ելկ . ժէ . 14 : ԻԹ . 27 : ‘‘ Կո՛ւրէ՛ զանիկայ աչքուընուն առջին , որ անոր քովը յո՛ը ե առհասարակ-ննելը պահեն , ե ընեն ’’ : Եղկ . խդ . 11 : ‘‘ Հա՛ստ անգամ՝ քեզի խրատներ և գիտութեան վերաբերեալ բաներ չգրեցի՞ ջ , որ նմանութեամբ ելեր ճշմարիտ-ննեան խօսքերուն նըս- ըլլալը ’’ : Առակ . խբ . 20 , 21 : Հա՛ստ ուրիշ տեղեր ալ ցուցուած է՝ թէ ո՛րչափ օգտակար է Աստուծոյ խօսքին գրուիլը , վերծիչեալ պատճառներով . այսինքն՝ որ [ապահով և անփոփոխ] պահվի սերունդէ յերկարաձգեալ հետզհետէ , որ երբեք եկող ազգերը ճանչնան և գտնեն Տէրը , որ յիշեն և գինուեն ճշմարտ-ննեան խօսքերուն նըս- ըլլալը , այն խօսքերուն՝ որոնցմով Աստուած ո՛նդ ըսաւ անոնց հետ . և այնպէս կարող ըլլան անոր քովը յո՛ը ե առհասարակ-ննելը պահել ե ընել :

Ո՞վ կրնայ ուրանալ՝ թէ այս համարներուն մէջ Աստուած կըհրամայէ որ իր խօսքերը գրուին . վասն զի չգրուէին նէ՝ անփոփոխ և անկորուստ չէին հասներ մինչև մեզի : Ո՞վ կրնայ ուրանալ՝ թէ Աստուած հոս կըմձռէ բանաւոր աւանդութեան վտանգաւոր միջոց մը ըլլալը , և ուստի չուզեր աւանդութիւնով տալ այն խօսքը , որ կուզէ թէ ապահով ազգէ յազգ անցնի երթայ : Ուրեմն ալ ո՞վ կրնայ համարձակիլ ընդդէմ այս վկայութեանը հաստատել՝ թէ Աստուած փրկութեան հարկաւոր բաները

թողուց՝ որ այս ճամբով մեղի գան : Ի՛նչ հպհպ-
յութիւն է՝ "աւանդութիւնը Աստր Վրքին էվել
պիտանի է", վասն զի "Աստր Վիրքը մեռնալ"
և "աւանդութիւնը կենդանի վկայ է" ըսելը :

2. Ը֊անդր֊ևէանց համար հիմնուան եղած պա-
հանջմունքը յոր ևաման ևոգոյ Հրէից երեից ա֊ան-
դր֊ևէանցը համար ըլլած պահանջմանը, զոր Վրկին
Ցեր ամենեին չընդունելին զոր՝ գտպտպարտեց ալ :

Վարիսեցիք, որ Հրէից մեծ մասն էին, կըհաւա-
տային թէ Ը֊ատուած երկու օրէնք տուաւ Ա՛ով-
սէսին, մէկը գրաւոր՝ մէկալը անգիր, և երկուքն ալ
թէ՛ վաւերականութեամբ և թէ՛ ոգիտակարութեամբ
մէկմէկու հաւասար : Ասոնց այժմեան աւանդու-
թեանց ջատագովներուն նման, բանաւորը գրա-
ւորին մեկնութիւնն է կըսէին, և գործքով ալ անկէ
աւելի կըյարգէին : Կըհաստատէին թէ Ա՛ովսէս
բանաւոր օրէնքը աւանդեց Ը֊հարօնին՝ Եղիազարին
և Ութամարին, ոք այս իրեքը չորս անգամ մեկ
ընդունէն ետև՝ ժողովրդոց տուին, շատ անգամ
կրկնելով՝ որ ազէկ մտքերնին պահեն, և անոնցմէ
աւանց բնդմիջելու մինչև իրենց ևկաւ : Տե՛ս Շե-
մտօն Պէրաճ Վէրէլէօց, ևե֊ 71. Ը֊անդր֊-
ևէանց հեղինակ֊ևէնը : Ասոց թէպետև այս
պատմութեանը վրայ մեծ հաւատարմութիւն ու-
նէին, և թէպետև աշխարհիս մէջ գտնուած Ը֊-
տուծոյ մէկհատիկ տեսանելի Եկեղեցւոյն անդամներն
էին, այն Եկեղեցւոյն՝ որուն ներշնչեալ մարգարէ-
ներ տուած էր Ը֊ատուած յաջորդաբար, Վրիստոս
ամենեին չընդունեց այն աւանդութիւնները, և
շատ ծանր կերպով մը կշտամբեց Հրէաները, Ը֊-
տուծոյ խօսքը խանգարելնուն համար : "Ինչո՞ւ

Աստուծոյ պատուիրանքը զանց կընէք՝ ձեր աւանդութեան պատճառով ։»—«Ինդիաւորներ՝ աղէկ մարգարէութիւն ըրաւ ձեր վրայ Եսային՝ ու ըսաւ. Այս ժողովուրդս միայն պուկուներովը իս կըպատուէ. և իրենց սրտերը հեռացած պատուած են ինձմէ ։ Պարապ տեղը իս կըպաշտեն. մարդոց պատուիրած բաները իբրև վարդապետութիւն կըսորվեցընեն ։» «Աղէկ կանարդէք Աստուծոյ պատուիրանքը, որ ձեր աւանդութիւնը հաստատ պահէք ։» «Եւ Աստուծոյ խօսքը բանի տեղ չէք դներ ձեր աւանդութիւնովը, որ կաւանդէք. և ուրիշ շատ բաներ կընէք, որ ասոր նման են ։» Ա՛տրէ. ժե. 3, 8, 9։ Ա՛ղէ. է. 9, 13։ Եթէ Հրիատոս անձամբ աշխարհիս մէջն ըլլար, ի՞նչ կըսէր արդեօք՝ այս օրերս «ծերերուն աւանդութիւնները» բառնողներուն։ Անոնց ալ չէր մի ըսեր՝ թէ «ինչո՞ւ համար Աստուծոյ պատուէրը զանց կընէք, և Աստուծոյ խօսքը բանի տեղ չէք դներ ձեր աւանդութիւնովը» ։ «Պարապ տեղը» ինքզինքիդ քրիստոնեայ կանուանէք և «զէս կըպաշտէք, մարդոց պատուէրուած բաները իբրև վարդապետութիւն սորվեցընելով»։ Ա՛ր դուք՝ մարդոց աւանդութիւնները հաստատելով՝ Աստուծոյ խօսքը բանի տեղ չդնողներ, ի՛նչ աւէլ ասիկայ։

3. Ա՞րդ Աստուծոյ խօսքը ինչպէ՞ս կըսորվեցընէ որ Աստուծոյ գրած խօսքը քանի՞ կոպէկ հոգի է հաստատ՝ և աստվածային ճշմարտութիւն։

«Ըն ամէն գրքերը Աստուծոյ շունչն են, և շահաւոր սորվեցընելու համար, յանդիմանելու համար, շտկելու համար ու արդարութեան խրատելու համար. որ Աստուծոյ մարդը կատարեալ ըլլայ՝ ա-

մէն բարի գործքերու մէջ հաստատված ՚՚: ը Տիմ. գ. 16, 17: Ան որ Սուրբ Գիրքը ինքնին ՚՚շահաւոր է սորվեցընելու համար՚՚ ևն, ինտո՞ր կըլլայ՝ որ զանիկայ կարդալէն ՚՚յաւէտ չար յառաջ կուգայ՝ քան թէ բարի՚՚ *: Ան որ Աստուծոյ մարդը միայն անով ԱՐՏԱՐԱԿԱՆ կրնայ ըլլալ, ԱՄԵՆ ԲԱՐԻ գործերու մէջ հաստատուած, ալ ի՞նչ պէտք է աւանդութիւն: Այս ալ ըսաւ առաքեալը Տիմոթէոսին, [հմմտ. 15,] թէ ՚՚դուն մանկութենէ Սուրբ Գիրքերը գիտես, որոնք կրնան իմաստուն ընել քեզ փրկուելու՝ Քրիստոս Յիսուսի վրայ եղած հաւատքովը՚՚: Ան որ Տիմոթէոսին ձեռքն եղած Սուրբ Գիրքը [որ Հին Կտակարանն էր միայն,] մանկութեան օրերը կրնար զինքը իմաստուն ընել փրկութեան, ո՛րչափ առաւել մեր ձեռքն եղածը, որ այնչափ գրքեր ալ էվելցած է վրան: Եւ թէ որ տղայք միայն անով կրնան իմաստուն ըլլալ փրկուելու, ուրեմն անոնց ալ պէտք չէ՛ աւանդութիւն՝ փրկութեան իմաստութիւնը սորվելու համար: ՚՚Յիսուս շատ ուրիշ նշաններ ալ ըրաւ իր աշակերտներուն առջին, որ աս գրքին մէջ գրուած չէ: Հապա աս՝ այնչափ բան գրուեցաւ, որ հաւատաք թէ Յիսուս՝ Քրիստոս է Աստուծոյ Որդին. և որ հաւատալով՝ յաւիտենական կեանքը ընդունիք անոր անունովը՚՚: Յովհ. ի. 30, 31: Յովհաննէս աւետարանիչ՝ իւ. 25 համարին մէջ կըսէ, թէ ՚՚Ուրիշ շատ բաններ ալ կայ, որ Յիսուս ըրաւ, որ անոնք թէ որ մէկիկ մէկիկ գրուած ըլլար, կարծեմ թէ աշխարհս ալ չնորհք չէր ան գրքերը իր մէջը սղմեցը-

* Տրիանդեան ժողովոյն վճիռը, տե՛ս ՚՚Նախադրութիւն՚՚:

նելու՝ թէ որ գրուած ըլլային ։ Ամենէն քիչը , այնչափ շատ և այնքան մեծ գրքեր կըլլային , որ շատ մարդ կարող չէր ըլլար կարդալու ։ Ասոնց մէկ քանիներուն ինչու համար գրուիլը կըզըուցէ աւետարանիչը . « Դայց ասոնք գրուեցան որ հաւատաք », այսինքն որ գիտնաք՝ թէ ինչ բաներու հաւատալու էք՝ իրրև ճշմարիտ . վասն զի այնչափ սուտ կամ ծռած պատմութիւններ կային Քրիստոսի վրայ , որ առանց վաւերական պատմութեան մը՝ անկարելի էր ճշմարիտը սուտէն զատել ։ Ղուկասու աւետարանին յառաջաբանէն , [Ղ–կ . ա . 1—4 ,] և վաղեմի եկեղեցական մատենագիրներէ կերևի որ մինչև անգամ առաքելոց ժամանակն ալ ասանկ էր . անոր համար այս չորս աւետարանները գրուեցան , որ վաւերական և անփոփոխ պատմութիւն մը գտնուի ձեռքնին ։ Եւսեբիոս՝ չորրորդ դարու եկեղեցական պատմագիրը կըպատմէ թէ՝ « Պապիաս ուղղակի իր բերնէն լսած աւանդութիւնովին գոհ չըլլալով , փափաքանօք խնդրեցին Արկոս աւետարանիչէն , որ այն իրենց լսած բանաւոր վարդապետութիւնը գրէ՝ ու իրենց տայ »։ Վէր . գլ . ժդ ։ Ղուկասու աւետարանէն յայտնապէս կըսորվինք՝ թէ անոր համար գրեց իր աւետարանը՝ որ քրիստոնեաները գիտնան սորված բաներնուն « ստուգութիւնը »։ Յովհաննու խօսքերէն ալ կիմանանք Քրիստոսի գործքերը աւելի ընդարձակօրէն չպատմելուն պատճառը . « այնչափ բան գրուեցաւ , որ հաւատալով՝ յաւիտենական կեանքը ընդունիք »։ Գրուածէն աւելին՝ արդարև զուարճալի կուգար մեզի , բայց հարկաւոր էր ։ Ինչ որ գրուած է նէ՝ անոնց հաւատանք և

ընազանդինք նէ , "կեանք կըգտնենք": Աստի Յով-
հաննու բսածէն այս անհակառակելի հետեւութիւնը
կելլէ , թէ Աւուրբ Վրքէն դուրս՝ փրկութեան հար-
կաւոր բան չկայ , և պիտանի աւանդութիւնները կան
ըսողները սուտ են :

Կրսուած է թէ՝ Ա.յլակերպութեան լեռանը վրայ
Քրիստոս շատ մեծ և օգտակար բաներ սորվեցուց
իր երեք աշակերտներուն՝ "իր կենացը վախճանին
վրայով , որ Երուսաղէմի մէջ պիտի կատարուէր ":
Ղ.ուկ . թ . 31 : Եւ սակայն ո՞վ գիտէ թէ ի՛նչ
բաներ էին սորվեցուցածները : Ընդհանրական
և խորին տպաւորութիւն մը ըրին Պետրոսի մտքին .
սակայն իրեն հարցընենք նէ , այն լեռանը վրայի տե-
սածներն ու գրաւոր խօսքը մէկդիկու հետաքրքա-
տելով՝ կըսէ . "Եւ աւելի հաստատուն ունինք մար-
գարէական խօսքերն ալ . որ ազէկ կընէք թէ որ ա-
նոր տաք խելուընիդ , որպէս թէ մէկ ճրագի մը՝ որ
խաւարային տեղը լոյս կուտայ ": Բ Պետ . ա . 19 :
Եթէ Պետրոս՝ գրաւոր մարգարէական խօսքերը՝
մինչև անգամ իր տեսած այն սքանչելի տեսիլէն
"աւելի հաստատուն " կըսեպէ , ո՞ւր կրմնան ան-
ստոյգ աւանդութիւնները : Եւ թէ որ գրաւոր
խօսքը ինքնին խաւարին տեղերը լոյս տուող ճրագ է
նէ , ալ ի՞նչ պէտք է աւանդութիւն՝ անոր խա-
ւարը փարատելու համար :

Պետրոս՝ քրիստոնէից փրկութեան մէկ մասը կը
սեպէ , "իրենց Հայրերուն աւանդած դատարկ ճամ-
բաներէն ազատուելնին " : ա Պետ . ա . 18 : Ա՛ր-
գարէները ետ կըքաշէին զմարդիկ աւանդութենէն ,
և Օրինաց ու Կ.յայութեանը կըխրկէին : Ե՛ով .
ը . 20 : Յուգայի աստուածատպաշտ Թագաւորներն

ու իշխանները՝ գրաւոր օրէնքը իրենց վարուցը կա-
նոն և առաջնորդ ըրած էին, և ո՛չ թէ աւանդու-
թիւնը: Ինչպէս՝ Դաւիթ, [Ա Նոյ. ԺԷ. 40.]
Եզեկիէլ, [Բ Նոյ. Գ. 1.] Յովսիաս, [Բ Նոյ. ԼԴ.
30, 31.] Եզր, [Եզր. Է. 18.] և Նեեմի, [Նեհ.
Ը]. ամենքն ալ "Տէրոջը օրէնքին մէջ գրուածին
պես կերթային", և ոչ թէ աւանդութեանց հետե-
ւելով: Ոյնպէս և Պօղոս առաքեալ՝ թէպէտև իր
դարձէն առաջ խիստ էվելօք նախանձաւոր էր իր
հայրենի աւանդութեանցը, [Գործ. Ա. 14,] սակայն
ետքէն "վկայութիւն կուտար պզտիկին և մեծին,
դուրսէն ուրիշ բան մը չգրուցելով՝ քան թէ ինչ որ
մարգարէները և Մովսէս խօսեցան": Գործ.
ԻԶ. 22: ԻԸ. 14, 15:

Ամէն մարդոց հրամայված է "Աւրբ Վիրքը
քննել," [Յօհ. Ե. 39.] բայց ո՛րտեղ՝ և որո՛ւ ըս-
ված է աւանդութիւնները քննել: "Ոլորած
էք," ըսաւ Իսրիստոս, [ո՛չ թէ աւանդութիւնները
չգիտնալնուդ համար, այլ] "Գրէրը չգիտնալնուդ
համար": Մարկ. իբ. 29: Աւրբ Գրոց մէջ ա-
մէն տեղ ըսված է՝ թէ ամէն պէտք եղած ճշմար-
տութիւն կայ իր մէջը: Ընկէ կըսորվինք՝ թէ ո՛վ
որ անոր սորվեցուցած բաները բռնէ նէ, առանց
աւանդութեան՝ ի յերկինս առաջնորդող ճամբուն
մէջն է: Ընով միայն, և առանց աւանդութեան՝
"տգէտը իմաստուն կըլլայ", "տղայք" փրկու-
թեան ճամբան կըգտնեն, և "Ստուծոյ մարդը
կատարեալ կըլլայ՝ ամէն բարի գործքերու մէջ
հաստատուած": Ընպիտան են աւանդութիւնները,
վասն զի առանց անոնց՝ կատարեալ կանոն մը ու-
նինք:

4. Սուրբ Կոյրը որոշ խօսքերով կըգո-չացընէ հեղ՝ որ չըլլայ ըն ա-ռանգո-ղնեան մը՝ ե-կամ ա-րնչ քան մը եվ-ըլըլնեա Աստու-ծոյ գըտա-ած խօսքին վըրայ :

"Ողուշացէ՛ք", կըսէ Պօղոս առաքեալ Կողոսա-ցւոց, "մեկը չըլլայ որ ձեզ կողոպտէ մտքի վար-պետութիւնով ու փուճ խաբէութիւնով, որ հա-ղո-ղոց ա-ռանդո-ղնեան պէս է՝ [հոս առաքեալը հրէից աւանդութեան պէս չըսեր, այլ մարդոց աւան-դութեանը պէս,] ու աշխարհիս գաղափարներուն պէս, և չէ՛ թէ Յիսուս Քրիստոսին պէս": "Ով որ դուք Քրիստոսի հետ ա-ռ աշխարհիս սկզբունքնե-րուն մեռաք նէ, ալ ինչո՞ւ համար աշխարհիս մէջ ողջերու պէս կըկրօնաւորիք . . . մարդոց պա-տուիրանքին ու սորվեցուցածին պէս": Կող. բ. 20, 22: "Աստուծոյ ամէն խօսքերը ընտրեալ են . . . Անոր խօսքերուն վրայ բան մի՛ էվելցը-ներ, որ չըլլայ թէ քեզ յանդիմանէ, և ստախօս գտնուիս": Առակ. Լ. 5, 6: "Ձեզի պատուի-րած խօսքիս վրայ բան մի՛ էվելցընէք, և անկէ բան մի՛ պակսեցընէք. մեր Տէր Աստուծոյ հրաման-ները պահեցէք, որոնք ես ձեզի կըպատուիրեմ": Բ Օրէն. դ. 2: Եւ Սուրբ Գիրքը կըվերջա-նայ այն ահարկու խօսքերով, որոնք աներկբայ ինչպէս որ Յայտնութեան գրքին կըվերաբերին՝ ա-նանկ ալ բոլոր Սուրբ Գրոց յարմար են, թէ: "Եթէ մեկը ասոր վրայ բան մը կէվելցընէ, Աս-տուած ալ անոր վրայ կէվելցընէ այն եօթը պա-տուհասները՝ որ աս գրքին մէջը գրուած է. և թէ որ մեկը աս գրքին մարգարէական խօսքերէն բան մը կըպակսեցընէ, Աստուած ալ անոր բաժինը կը պակսեցընէ ու կըկտրէ կեանքին ծառէն ու սուր-

քերուն քաղաքէն՝ որ ասլ գրքին մէջը գրուած է ՚՚ : Հայտ . իբ . 18 , 19 : Ա՛ստանդութեանց ջատագովները կընդունին աւանդութեանց Սուրբ Հոգոյ վրայ յաւելուած բլլալը : Աւստի աղէկ նայելու է՝ թէ ասոնք այս յաւելումը ընելովնին ՚՚ստախոս՚՚ չե՞ն մի գտնուիր , և Ա՛ստուծոյ խօսքին մէջ պատմուած ՚՚ պատուհասները ՚՚ գլխընուն գալու չէ՞ մի : Կ՚ուտենք որ ասոնք իրենց մարդկային աւանդութիւններովը Ա՛ստուծոյ սուրբ խօսքէն ՚՚ բան ալ կըպակսեցընեն՚՚ : Ա՛սածնիս շիտակ է նէ , [որ աղէկ կըլլայ որ պարզմտութեամբ և մեծ զգուշութիւնով քննեն նային որ սուտ չըլլանք ,] ե՞ր կըմնայ անուններնին ՚՚ Կենաց գրքին ՚՚ մէջ գրուած գտնելու յոյսերնին : Սոսկալի բան է Ա՛ստուծոյ խօսքին վրայ բան էվելցընող , կամ անկէ բան պակսեցընող գտնուիլը : Ա՛ղէկ նայեցէք՝ որ այն վերոյիշեալ ահարկու խօսքերը գրաւորին համար են , և ոչ թէ ամանց հաստատած անգիր խօսքին համար :

5 . Իր խօսքը ոչ ըն բանաւոր աւանդութեանդ այլ գրով փոխանց այս պատճառ խոստացաւ Ա՛ստուած , որ բանաւոր աւանդութիւնը վճանգաւոր և անոգի ջնջոց մըն է քան հաղորդելու :

Ա՛րդէն տեսանք որ Ա՛ստուած Սուրբ Հոգիքը անոր համար գրել տուաւ՝ որ իր խօսքը անփոփոխ և անկորուստ պահուի ՚՚ առաքեալ ժամանակաց ՚՚ համար , և այսպէս իր ժողովուրդը կարող ըլլայ ՚՚ անոր բոլոր սահմանադրութիւնները պահել՝ և ընել ՚՚ : [Տե՛ս I :] Ո՛ր փորձառութիւնն ալ ասոր համաձայն չէ՞ մի : Ինչո՞ւ համար մարդիկ երկիր մը կամ տուն մը առնեն նէ , կըվախնան զանիկայ իրենց

ստացուածք ընելնուն վկայութիւնը բանաւոր աւանդութիւնով ձգելու , ու կերթան արձանագրել կուտան , որ ապագայ ժամանակաց մէջ պէտք ըլլայ նէ՝ հաստատ վկայութիւն մը ունեցած ըլլան : Ինչո՞ւ համար կրթեալ ազգաց մէջ կառավարութեան օրէնքները կըգրեն միշտ , փոխանակ զանոնք կենդանի բարբառով բոլոր դաստաւորներուն և ժողովուրդին հաղորդելու : Ամէն մարդ գիտէ՝ որ եթէ չգրեն ու բերնանց աւանդեն նէ , շատ տեղեր՝ շատ մարդիկ ծուռ կըհասկըննան , և ուրիշներուն ալ ծուռ կըհասկըցընեն . հաղարաւմէկ վէճեր կելլեն . մէկը մէկ կերպով մը կըմեկնէ՝ մէկալը ուրիշ կերպ , և վերջապէս այն բանիւ աւանդեալ պարզ և յստակ օրէնքները՝ անանկ խառն և սկիզբն ու վերջը անյայտ թնճուկ մը կըդառնան , որ անհնար կըլլայ քակելը : Դայց թէ որ գրեն , այս բաներուն շատը կըխափանին , ինչպէս որ ամէն բարեկարգ ազգաց մէջ ալ ասանկ կընեն :

§ Թէ ինչպէս աւանդութիւնները երթալով կըմեծնան :

Ամէն մարդ գիտէ՝ թէ պատմութիւն մը քանի մը անձանց բերնէ անցնի՝ նէ՝ քիչ շատ կըփոխուի : Պօլիս հրդեհ՝ մը կըլլայ . ըսենք թէ քսան տուն մը կայրի : Անմիջապէս այրած տուները քառասուն յիսուն կըլլան : Հանի մը հոգիի բերնէ անցնելէն ետև , կընայիս որ համրանքը հարիւրի է ելեր . և պատմութիւնը մինչև Ամերիկա հասնելուն , գուցէ երկք չորս հարիւր տուն մոխիր կըդարձընեն : Ներնէ բերան անցնող գացող լուրը՝ ձիւնէ գնտակ կընմանի , որ քանի գլորես՝ այնչափ կըմեծնայ : Ամէն մարդ կրնայ միտք բերել անանկ պատմելի և

այլանդակ պատմութիւններ, որոնց սկզբնաւորութիւնը մէկ մէկ ոչինչ դիպուածներ եղած ըլլան: Հրէից աւանդութիւնները շատ յարմար օրինակ են բանաւոր աւանդութեանց երթալով աճելուն և բազմանալուն: Այս աւանդութիւնները՝ Եզրին օրերէն ետև (Քրիստոսէն չորս հարիւր յիսուն տարիի չափ առաջ,) շատ չանցած սկսան ելլել: Ինչև Քրիստոսի ժամանակը խիստ շատ բազմացան, և կէսէն էվելը Մուրբ Գրոց ուղղակի հակառակ էր: Ինչև երկրորդ դարուն մէջտեղուանքը՝ յետ Քրիստոսի, այսինքն՝ այս աւանդութեանց հրէից մէջ մտնել սկսելէն վեց հարիւր տարի ետքը, այնքան շատցան՝ որ ալ մարդ կարող չէր ամէնը միտք պահել: Ասոր մէջ հարկ եղաւ որ գրեն. որչափ աւանդութիւն կար նէ՝ մէկտեղ ժողվեցին ու գրքի մը մէջ գրեցին, և անունը դրին Միշնայ: Այդ այս աւանդութիւնները պարզելու և մէկզմէկու յարմարցնելու համար մեկնութիւն մըն ալ պէտք էր. մեկնութիւնն ալ շինեցին՝ և անունը դրին Կեմարայ. և այս Միշնան ու Կեմարան միասին՝ Թալմուտ կանուանէին: Թալմուտը փոանէկո- հապոր ֆոֆոլ կոչուը գըրէը է, որոնք հրէայք հին Կտակարանէն շատ կըկարդան, և մինչև այսօր՝ հօրերնուն պէս "Աստուծոյ խօսքը բանի տեղ չեն գներ, իրենց աւանդութեան պատճառաւը":

§ Հրաբիոս պատմագրին վկայութիւնը:

Մէկ աւանդութեանց որչափ քիչ վստահութեան արժան ըլլալը ցուցընելու համար՝ հաղարաւոր վկայութիւն կրնանք բերել: Եւսեբիոս՝ վաղեմի եկեղեցական պատմագիրը, եկեղեցւոյ պատմութիւնը կ

գրելու ատենը՝ անցած գացած անցքերուն վրայ տեղեկութիւն մը ստանալու յարմար միջոց մը չգտնուելով՝ դէմը ելած դժուարութիւններուն համար կըգանգտի և կըսէ, (Կէսր ա. գլ. 1). "Ընդհատ՝ անկոխ ճամբայ մըն է գացածնիս . . . մենք առաջ գացող ճամբորդներուն ոտիցը նշանը անգամ անհնար է գտնել. գտած բաներնիս միայն ոմանց օրովը եղած քանի մը բաներու անստոյգ պատմութիւններն են, պէս պէս եղանակներով մինչև մեր օրը հասած": Հապա քիչ անգամ կըյիշէ աւանդութիւնը, իբրև միջոց եկեղեցական պատմութեան վերաբերեալ իրերու վրայ տեղեկութիւն ստանալու. իր առած խօսքերը նախնի մատենագիրներէ են. ինչպէս՝ Երանոսէն, Հեկեսիպոսէն, Կիրոնսիոսէն, եւ. և սակայն Եւսեբիոս՝ Յովհաննէս առաքեալին վախճանելէն միայն երկու հարիւր երեսուն տարիի չափ ետքը գրեց ասոնք: Աթանէոսի և Ղուկասու գրած մէկմէկէ տարբեր Քրիստոսի աղգահամարներուն վրայ խօսած ժամանակը, երկուքը մէկմէկու յարմարեցընելու եղանակին համար՝ այս ինչ աւանդութենէն ասանկ կըսորվինք չըսեր. թէպէտև նախնի քրիստոնեայք գիտցած ըլլալու էին ասոր ճշմարիտ մեկնութիւնը, և մէջերնին աւանդութեան նիւթ մը եղած ըլլալու էր այս. սակայն Եւսեբիոս այս բանիս մէջ աւանդութեան խօսք չըներ բնաւ, հապա նախնի պատմագիր Ափրիկանոսի գաղափարը կըցուցընէ՝ իբրև հաւանական մեկնութիւն այս տարբերութեանը: Կէսր ա. գլ. 7:

§ Հռովմայ եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներուն յաջորդութիւնը։

Պարձեալ՝ նոյն իսկ նախնի ժամանակները [Յո-հաննէս առաքելոյն օրերէն մինչև երկրորդ դարը,] Հռովմայ եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներուն յաջորդութեանը վրայ հակասական պատմութիւններ կային։ Եւսեբիոս կըսէ թէ առաջին եպիսկոպոսը Լինոսն էր, երկրորդը Ընակլեդոս, և երրորդը Կղեմէս։ Հէր. գ. գլ. 13, 15։ Հայց Տերտուղիանոս՝ որ առաջին դարու Հայրապետ էր, Իրենէոս և այլք՝ Կղեմէսը առաջին եպիսկոպոս կընեն *։ Եւ դարձեալ՝ Եպիփան և Օփդատոս՝ [չորրորդ դարու մէջ,] Լինոսը դուրս կձգեն, և Ընակլեդոսն ու Վղեդոսը Կղեմէսէն առաջ կանցընեն։ Հերոնիմոս՝ Գոստինոս՝ Ռամասոս՝ և ուրիշներն ալ Կղեմէսը չորրորդ յաջորդ կընդունին, և ասանկ կը շարեն. Ընակլեդոս՝ Վղեդոս՝ Լինոս՝ ամենէն վերջը Կղեմէս։ Ըրդ՝ թէ որ աւանդութիւնը՝ ոմանց բսածին պէս՝ մէկ շատ ապահով վկայ մըն է, զարմա՛նք՝ որ կայսերական Հռովմայ եպիսկոպոսներուն յաջորդութեան կարգը երկու դարու մէջ կըխանգարէ։ Որ թողունք որ՝ պապականաց բսածին նայելով՝ Հռովմայ եպիսկոպոսը բոլոր եկեղեցւոյն գլուխն էր, որուն համայն քրիստոնեայք հնազանդելու էին, որ ինքը Քրիստոսի տեսանելի պատկերն էր աշխարհիս մէջ։ Պապականները աւանդութեան վկայութենէն ի զատ ուրիշ վկայութիւն մը

* Tertullian de Præsc. hæret. C. 32. Ruffinus, Recog. P. 398.

ջունին Պետրոս առաքելոյն Հռովմայ եպիսկոպոս ըլլալուն, և իր գերագոյն իշխանութիւնը [այսինքն՝ իրենց ըսածին նայելով՝ ըոլոր եկեղեցւոյն վրայ ունեցած իշխանութիւնը,] մէկու մը յանձնելուն. սակայն այս ամենամեծ աւանդը որո՛ւ տալը չեն գիտեր: Պետրոսի վախճանելէն երկու հարիւր տարի ետքը՝ չկրցան ստուգել առաքելոյն յաջորդին՝ և կամ Հռովմայ եկեղեցւոյն առաջին եպիսկոպոսին ով ըլլալը: Ոմանք Կղեմէսն էր առաջինը՝ կըսէին. ոմանք առաջինը Լինոսն էր, Կղեմէսը երրորդ էր կըսէին. ժամանակ անցնելէն ետև ոմանք ալ կըսէին թէ Անակլետոսն էր առաջինը, մէկ քանիներնին ալ կըհաստատէին թէ Կղեմէս չորրորդ յաջորդ էր: Հա՛նկ ճշմարտութիւն մը այսքան ժամանակ աւանդութիւնով անփուխրուն չմնալէն ետև, ալ ի՞նչ վտահութիւն կրնայ ուրիշ բաներու մինչև մեր օրը ապահով հասնելուն վրայ:

§ Հատկի օրուան վրայ եղած վէճը:

Երկրորդ դարուն մէջ զատկի օրուան վրայ եղած վէճն ալ օրինակ բերեմք: Այն տեւեններըը ամէն եկեղեցւոյ մէջ մտած էր Քրիստոսի յարութեան օրը տօնելու սովորութիւնը. արևելեան եկեղեցիները՝ արևմտեան եկեղեցիներէն զատ օր մը կըկատարէին այս տօնը: Երկու կողմէն ալ կըպնդէին՝ թէ իրենց զատիկ ըրած օրն է առաքելական աւանդութեանց սահմանած օրը: Այս մէջերնին եղած վէճը այնչափ տաքցաւ՝ որ Վիքտոր Հռովմայ եպիսկոպոսը՝ իւրև հերետիկոս բանադրեց Ասիոյ եկեղեցիները: Եւսեբիոս, Կնէտ. գլ. իգ, իդ:

Ա.յս բանը Յ ո ՛ ՛ ան ն էս առաքեալը աչքով տեսնողներէն ոմանց կենդանութեանը պատահեցաւ . որով յայտնի կրտեսնուի՝ թէ որչափ շուտ անստոյգ եղան աւանդութիւնները , և մեծ վէճեր հանեցին եկեղեցիներուն մէջ :

Ինչուրին բան է աւանդութեանց անտուգութիւնը ցուցընելու համար՝ ասոր պէս հազարաւոր օրինակներ բերելը . բայց կարելի է որ ոմանք ըսեն՝ թէ ասոնք պատմական ճշմարտութեանց վերաբերեալ օրինակներ են , հաւատոյ և վարդապետութեանց վերաբերեալ բաներու մէջ աւանդութեանց չսխալելուն ամենևին չեն դպչիր . և արդ ցուցընենք՝

6 . Թէ հաւատոյ և վարդապետութեանց վերաբերեալ բաներու մէջ՝ պատուական եկեղեցիներ իրարմէ աւանդութիւններ ունին :

ա Օրինակ՝ Հռովմայ Պապին գերագոյն իշխանութիւնը վարդապետութիւնը :

Ասիկա շատ երևելի վարդապետութիւն մըն է : Թէ որ Քրիստոս՝ Հռովմայ Պապը իրեն փոխանորդ դրած է այս աշխարհիս մէջ , արդարև շատ մեծ մեղք գործած կըլլանք՝ թէ որ իր պատիւը չճանչնանք և չընպաստինք իրեն : Հռովմէականք՝ այս վարդապետութիւնը հաւատոյ էական մասն կարծելով , անանկ կըհաւատան՝ թէ այս վարդապետութիւնը գիտութեամբ չընդունողին փրկութիւն չկայ* : Հայոց , Յունաց , Ասորւոց , եւ , եկեղեցի-

* Տե՛ս այս գլխուն վերջը դրուած ծանօթութիւնը :

ները չեն ընդունիր ասիկայ : Պապականք կըհաստատեն՝ թէ առաքելական ստոյգ աւանդութիւն ունին այս վարդապետութեան ճշմարտութեանը վկայ : Այոց, Յունաց և ուրիշ եկեղեցիներ կըպնդեն՝ թէ իրենք ալ ստոյգ առաքելական աւանդութիւն ունին այն վարդապետութեանը դէմ . այսինքն՝ թէ Հռովմէականաց աւանդութիւնը սուտ է : Արդ՝ ինտո՞ր իմանանք ասոնց որուն ճշմարիտ ըլլալը : Մէ որ բազմութեան նայինք , Հռովմայեցւոց եկեղեցին , Այոց, Յունաց և Ասորւոց եկեղեցիներէն՝ ամէնը մէկտեղ առնելով՝ շատուր է : Այց ասոր ասանկ ըլլալովը՝ անոնց աւելի հաւանական է կըթնա՞նք ըսել : Այմ Այոց և Յունաց եկեղեցիները սուտ են՝ և Պապին իշխանութեանը ընդդանդելու են , և կամ Հռովմէականաց աւանդութիւնը սուտ ըլլալու է : Եւ ամենէն շատուր անունով քրիստոնէից մէկ երևելի աւանդութիւնը , որուն համար փրկութեան հարկաւոր է կըսեն , սուտ ըլլայ նէ , ալ ի՞նչ վստահութիւն կրնայ աւանդութեանց վրայ :

Բ Օրինակ՝ Սուրբ Հոգւոյն ընդեմ :

Հռովմայեցւոց եկեղեցին կըդաւանի՝ թէ Հոգին Սուրբ կըբղխի 'ի Հօրէ և Յիսուսէ . Յունաց եկեղեցին կըդաւանի՝ թէ Հոգին Սուրբ 'ի Հօրէ միայն կըբղխի : Երկոքն ալ կըպնդեն՝ թէ հաստատուն և առաքելական աւանդութիւն կայ իրենց վարդապետութեանը կողմէն : Սակէ 'ի զատ՝ երկու կողմէն ալ Աթանասեան Հանգանակը կընդունին . բայց Յոյները յանցանք կըձգեն Հռովմէականաց վրայ՝ ըսե-

լով՝ թէ անունք "Որդի" բառը դուրսէն խօթեցին. Հոովմայեցիք ալ անոնց համար կըսեն՝ թէ անունք այն բառը մէջէն վերցուցին: Եւ սակայն ամէն անգամ այս հանգանակը կարդալնուն, երկուքն ալ կըսեն թէ "Այս է կաթուղիկէ հաւատքը. և թէ որ մէկը հաւատարմութեամբ այս հաւատքը չընդունի, չկրնար փրկուիլ": Որդի՝ ասոնց երկուքին մէկը հարկաւ սուտ ըլլալու է. երկուքն ալ աւանդութիւն ունին իրենց կողմէն. ուրեմն երկու աւանդութեանց մէկը անշուշտ սուտ ըլլալու է. վասն զի ուղղակի հակառակ են մէկզմէկու:

Եւ այս աւանդութիւնները երկու կողմէն ալ փրկութեան հարկաւոր սեպուած բանի մը համար են. քանզի երկուքն ալ կըհաստատեն թէ միայն իրենք են ճշմարիտ եկեղեցին, որ անկէ դուրս փրկութիւն չկայ*. և ո՛վ որ այս Հոգւոյն Սրբոյ բղխման վրայ ընդունած վարդապետութիւններնուն հաւանութիւն չիտայ նէ, եկեղեցիներնուն մէջ չեն առներ:

Ճ. Հայոց Եկեղեցւոյն համեմատ Հաղորդութեան պատրաստութեան և Հաղորդութեան օրինակ բերէք:

Հռոմայեցւոց եկեղեցին չընդունիր այս վարդապետութիւնը և կըդատապարտէ: Տրիտենդեան ժողովը հրատարակեց՝ [Նստ. գլ. Ճ. կանոն 4,] թէ "Ով որ կըհաստատէ թէ հարկաւոր է տղայոց Հաղորդութեան խորհրդոյն մասնակցիլ՝ խնդրերնին չհասած, անիծեալ ըլլայ": Հայոց եկեղեցին, թէև առանց Հաղորդութեան տղայք չեն փրկուիր չըսեր, սակայն շատ "հարկաւոր" և գոնց

* Տե՛ս այս գլխուն վերջը գրուած ծանօթութիւնը:

չառնուելու բան մը սեպելուն համար՝ հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն նզովքին տակն է: Տրիտենդեան ժողովը կընդունի թէ հին ժամանակները այս սովորութիւնը կար քանի մը տեղ. "քանի մը տեղ" [in quibusdam locis] ըսելով՝ ասոր առաքելական աւանդութիւն չըլլալը կըհաստատէ: Հայց հայոց եկեղեցին կըպնդէ թէ առաքելական աւանդութիւն է, և ամէն եկեղեցի պարտական է ընդունիլ: Ահա՛ ուղղակի հակառակութիւն մը. և ո՞վ պիտի տայ ասոր վճիռը:

§ Մէկմէկու հակառակ աւանդութեանց անթիւ ըլլալը:

Դիւրին է շատ ուրիշ երևելի վարդապետութիւններ յառաջ բերել, որոնք այս եկեղեցին մէկ կերպով մը՝ և այն եկեղեցին ուրիշ կերպով մը, և մի և նոյն եկեղեցւոյ մէջ մէկ բաժանումը այս կերպով՝ և միւս բաժանումը այն կերպով կընդունի, ուղղակի մէկմէկու հակառակ առաքելական աւանդութիւններ վկայ բերելով: Հայց հարկաւոր չէ: Հաւական է այն երեք յիշածնիս, որոնք մէկը չկրնար ուրանալ. և ասոնց գէթ երկուքը այնչափ հարկաւոր սեպած է այս կամ այն եկեղեցին, որ փրկութիւնը՝ մինակ իրեն կըյատկացընէ: Արդ՝ ասանկ գլխաւոր վարդապետութեանց վերաբերեալ աւանդութիւններուն ո՛րը շիտակն ըլլալը յայտնի չըլլալէն ետև, ալ ի՞նչ արժէք կունենան աւանդութիւնները: Ո՞վ կրնայ աւանդութեան ձեռօք փրկութիւն գտնել: Ո՞վ կրնայ ցուցընել ուրիշ վարդապետութեանց վերաբերեալ աւանդութիւններուն շիտակը որն ըլլալը: Եւ ո՞ւր կրճնայ այն մարդոցը վարդապետութիւնը, որոնք կըսեն թէ՝

միայն այն աւանդութիւնները ընդունելու ենք, որոնց վրայ ամէնքը համաձայն են, այսինքն՝ զորոնք ամէն եկեղեցի ամէն տեղ ընդունած են: Ահա որ երկու եկեղեցի ուղղակի միմիկու հակառակ աւանդութիւններ յառաջ կը բերեն՝ փրկութեան հարկաւոր սեպուած վարդապետութեան մը համար, ալ ի՞նչ պատճառ կնար է բերել փոքր քաներու վերաբերեալ աւանդութեանց միմիկու համաձայն ըլլալուն: Ահա որ այս եկեղեցին այն եկեղեցւոյն փրկութիւնը անկնար բան կըսեպէ՝ անհամաձայն աւանդութիւններ ունենալնուն համար, համաձայն աւանդութիւններնին ալ ամենևին չօգներ իրենց փրկութեանը:

§ Աւանդութիւն բռնող եկեղեցիները միայն իրենց աւանդութիւնը կընդունին:

Ասկայն ճշմարիտն այս է որ ամէն աւանդութիւն բռնող եկեղեցի իր աւանդութիւններէն զատ ուրիշ աւանդութիւն չընդունիր. և ուստի ուրիշ եկեղեցիներու աւանդութիւններէն միայն անոնք կընդունի, որոնք համաձայն կուգան իրենին. այսինքն՝ բոլոր միւս աւանդութիւնները իր աւանդութիւններուն հետ կրբաղդատէ, և իրեններէն տարբեր գտած աւանդութիւնները չընդունիր: Ուրեմն իր ընդունած աւանդութիւնները առ հասարակ ամէնուն ընդունած աւանդութիւններ չեն, այլ միայն իրեններն են: Արդ՝ ո՞րն է այն ճշմարիտ աւանդութիւն ունեցող ճշմարիտ եկեղեցին:

Ահա որ Հայազգի մը կսէ թէ "Եկեղեցւոյ աւանդութիւնները կընդունիմ", անոր կըհարցնեմ թէ՝

“Ա՛ստ ընդունած աւանդութիւններդ ո՞ր եկեղեցիին է. Հայոց, Յունաց, Հռովմայեցւոց, թէ Ասորոց: Ասոնց ամէնքն ալ չես կրնար ընդունիլ. վասն զի մէջերնին շատ մեզմէկու դէմ աւանդութիւններ կան: Ուստի քեզի հարկ կըլլայ ասոնցմէ մէկունը ընտրել. բայց ինտո՞ր կըդուշես ո՛րուն շիտակ ըլլալը”:

Ահա որ առաքելական և վիրկութեան հարկաւոր սեպուած և աշխարհիս մէջ գտնուող անունով քրիստոնէից մեծ մասէն ընդունուած աւանդութեանց մէկ քանին սուտ են, [որ ասիկայ բոլոր Հայերն ալ խոստովանելու են,] միւաներուն սուտ չըլլալը ի՞նչպէս գիտես, և աւանդութեանց վրայ ալ ինտո՞ր վստահութիւն կըդնես: Հռովմայեցւոց եկեղեցին կըսէ թէ իմ աւանդութիւններս են շիտակը: Յունաց եկեղեցին կըսէ թէ քուկիններդ սուտ են, շիտակը իմիններս են: Ո՞նչ ապացոյց կայ՝ կամ ասոր կամ անոր շիտակ ըլլալուն:

§ Աւանդութիւն ընդունողները կըխոստովանին թէ աւանդութեան վրայ յոյս դնել չըլլար:

Յոյն իսկ աւանդութիւն ընդունող եկեղեցիները կըխոստովանին թէ աւանդութիւնը վստահութեան արժան չէ: Որ Թողութիւնը երբեք իր վճիռները անփոփոխ աւանդութիւնէն կառնէ: Որ Պատարագը երբեք իր հրաւիրութիւնները անփոփոխ աւանդութենէ չունի: Որ եկեղեցին աւանդութեան վրայ վստահութիւն կընէ անոնք քանի՛ քանի՛ տեղ, որոնք կուգէ որ ապստամբ և անփոփոխ մնան: Որ եկեղեցին աւանդութիւնը օգնութիւն կըկոչէ անոնք քանի՛ քանի՛ հոգւոց համար, որոնք կրնայ Ա՛պստաձեռնելին ապրեցուցանել:

§ Ընդունած աւանդութիւններ։

Թէ որ աւանդութիւնները Սուրբ Հոգոյ վրայ եկեղեցած են անոր պակասութիւնը լեցընելու համար, ինչպէս որ կըսեն աւանդութեանց ջատագովները, պէտք էր որ ամուշ և կատարեալ բան մը ըլլային։ Ապացոյց տեսս որ աւանդութիւնը անանկ ամուշ բան մըն է, որ անհնար է իրրև կանոն գործածել։ Ամենէն շատ աւանդութիւն սիրող եկեղեցին չհամարձակեցաւ գրոց անցընել և հրատարակել այն աւանդութիւնները, որոնք հաւասար են Սուրբ Հոգոյ և կամ անոր պակասը կրլեցընեն։ Ջանանք տարվիլ ուղղոը եկեղեցիին հարցընելու է, այսինքն քահանաներուն։ Ամէն եկեղեցւոյ մը քահանաներն՝ եպիսկոպոսները և պատրիարգները՝ ուրիշ եկեղեցւոյ մը եկեղեցականներուն հակառակ պատասխան մը կուտան մի և նոյն խնդրոյն։ Անոնք միզմիկու չհամաձայնին նէ, մենք ինտո՞ր վճիռ տանք։ Այս ներկայ դարուս մէջ համաձայն են նէ, ինտո՞ր գիտնանք թողոր անցեալ դարերու մէջ ալ համաձայն ըլլալնին։ Տգէտ գիւղական մը՝ ո՛ր աւանդութիւնները ընդունելու էն գիտնալու համար՝ առէն դարու և առէն տեղւոյ եկեղեցիներուն պատմութիւնները տրվելո՞ւ է մը։ Ա՛ս հաստատ առէնուն ընդունած աւանդութիւնները ընդունելու է ըսողներուն նպատակն նէ՝ անանկ ընելու է։ Այս անկարելի բան է. և ըսենք թէ տրվի այս բոլոր պատմութիւնները, անատեն ալ ինչ կանցնի ձեռքը։ Ամէն այն վստահութեամբ կըհաստատեմ, և գիտեմ ալ որ մէկը կարող չէ ուրանալ, թէ

ԸՆԴԸՆԴ ԱՄԵՆ ԴԻՐՈՒ ՆԻ ԱՄԵՆ ՏԵՂԻՈՑ ԽԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸՆ ԱՅՆ ՀԱՒԱՏՔՈՎ ԸՆԴՈՒՆՈՒԻՆ ԵԻԵՆԴՈՒԻԹԵՆԸ ՄՂ ԱԿՆՑՆԸԼ ԸՆԴՆՑ, ՆԻ ՈՄԱՐՔ ԴՐՈՑ ՄԻՋՈՑ ԴՐՈՒՆԴ ՊՀՆՈՒ ԵՊԵՑՈՒՑՈՒՆԴ ՀԸՆԴՆԴ .

*և ուստի ամենին կարօտութիւն մը չունինք ա-*
*ւանդութեան :*

## ԴԵՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

*Կ՚ուզը ըսինք թէ Հռովմայեցւոց եկեղեցին՝ Պապը իբրև գլուխ եկեղեցւոյ ճանչնալը և անոր հնազանդիլը փրկութեան հարկաւոր կըսեպէ : Կ՚սինք ալ՝ թէ Յունաց եկեղեցին իրմէ դուրս եղողներուն փրկութիւն չիտար : Կ՚րքիս հետագայ մասերուն մէջ այս երկու բաներն ու նաև Հռովմայեցւոց և Յունաց եկեղեցիներուն մէկզմէկ նզովելն ու բանադրելը , և երկուքնին մէկտեղ Հայոց եկեղեցիին վրայ նզովք կարդալը փաստ պիտի բերենք եկեղեցւոյ անսխալութեան դէմ . վասն որոյ աղէկ սեպեցինք որ ասոնք աղէկ մը հաստատելու համար մէկ քանի վկայութիւններ դնենք հոս :*

## Ա.

§ Հռովմայեցւոց եկեղեցին կըհաստատէ թէ իրմէ դուրս եղող եկեղեցիներուն փրկութիւն չկայ :

Հռովմայեցւոց եկեղեցին անանկ կըվարդապետէ՝ թէ իրմէ դուրս փրկութիւն չկայ , թէպէտ շատ մարդ կուբանայ ասոր ասանկ ըլլալը : Փիոս Ե Պապը՝ Ընդդէմ Եղիսաբեթ թագուհին իշխանութենէն

իջուցած կոնդակին մէջ այս խօսքերը կ'ընէ. "Ի բարձունս թագաւորողը, որուն տրուած է երկնից և երկրիս զօրութիւնները, մէկ Սուրբ՝ կաթուղիկէ և Առաքելական եկեղեցի մը՝ որ անկէ դուրս փրկութիւն չկայ՝ յանձնեց Ջոյն Ջէ Հոգին Ս. , այսինքն Պետրոսի՝ առաքելոց գլխաւորին, և անոր յաջորդին՝ Հռովմայ եպիսկոպոսին, որ լիակատար իշխանութիւնով կառավարէ զանիկայ": Հատոր 2. Էջ 314: Փիոս Ը. Պապին հանգանակին մէջ, որ բոլոր եկեղեցին կընդունի, և ով որ դուրսէն Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ մտնել ուզէ նէ՝ կըպահանջեն որ հաւատութիւն տայ անոր, սա խօսքերը կան. "Կը ճշմարիտ կաթուղիկէ հաւատքը, որ անկէ դուրս Ջէ ոչ ոք փրկուիլ, որ զանիկայ այժմ յայտնապէս կըդաւանիմ," եւ: Կը ճշմարիտ կաթուղիկէ հաւատքին ինչ ըլլալն ալ տասնևչորս յօդուածով գրուած է այս հանգանակին մէջ, որուն երեքտասաներորդը այս է. "Հռովմայ սուրբ՝ կաթուղիկէ և առաքելական եկեղեցին՝ բոլոր եկեղեցիներուն մայրն ու թագուհին կըճանչնամ, և երդմամբ կըխոստանամ ճշմարիտ Ընազանդութիւն ընել Հռովմայ եպիսկոպոսին, որ Սուրբ Պետրոսի՝ առաքելոց իշխանին յաջորդն է, և փոխանորդ Յիսուս Քրիստոսի": Յ–Լը–ած Ա Ճաոց Տրնեննդեան Ծողովոյն: Կաթուղիկէ հաւատքը՝ որուն համար եկեղեցին կըսէ Թէ հարկաւոր է փրկութեան, կըպահանջէ՝ Պապը Քրիստոսի փոխանորդ և բոլոր եկեղեցիներուն գլուխ ճանչնալ: Ուստի ո՛վ որ այս վարդապետութիւնը չընդունիր, կաթուղիկէ հաւատքը ընդունած չըլլար, և փրկութիւն չկայ անոր:

Ա.յս տեղի արևելեան եկեղեցիներէն եղող ոմանք, որ չեն ուզեր Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյ ընդունիլ փրկութենէ զրկելը ճշմարիտ սեպել, այս վկայութիւնները ջրել կուզեն, պնդելով թէ պապական բարձրագոյն իշխանութեանը հնազանդիլը՝ կաթուղիկէ հաւատոյ մաս չէ: Սակայն Պապերն ու ժողովները յայտնապէս ասոր հակառակը կըքարոզեն: Ինչպէս՝ Լատերանի հինգերորդ ընդհանրական ժողովը [Ժողով ժա. Եր. 311. Լոպէ, հատոր 14,] կըհաստատէ՝ թէ "Քրիստոսի Եկեղեցւոյն մէջ գտնուած բոլոր հաւատացեալ հոգիներուն՝ Հռովմայ հայրապետին հնազանդիլը անհրաժեշտ* ": Պոնիփէս Ը. Պապը [Էքստրավագանտէս Տեքրետալես, Extravagantes Decretales, L. 1. De Majoritate et Obedientia,] հետևեալ խօսքերը կըգրէ. "Հաստատակապէս կըվճռենք, և հրապարակաւ կըքարոզենք, թէ քրիստոնեայ եղած ամեն հոգի Հռովմայ հայրապետին հպատակիլ": Porro subesse Romano pontifici omnem humanam creaturam declaramus, definimus, et pronunciamus, omnino esse de necessitate salutis: Ա.յս հետևեալ խօսքերն ալ Ուրպան Ը.ին իր ձեռքը և երեսունուվեց կարդինալի ձեռք կնքեալ մէկ կոնդակէն առնուած է. "Ա.մենակարող Աստուծոյ՝ Հօր՝ և Որդւոյ՝ և Սրբոյ Հոգւոյն իշխանութեամբը, Սուրբ Պետրոսի և Պօղոսի՝ և մեր իշխանութեամբը կընդունինք՝ ընդհանրական Հաւատքին՝ Հաստատութիւնները, Սիքլիփեանները, Լուտերականները, եւ . . . ու նաև այս օրէնս ելած հերձ-

* Վաղուած, Սեպտեմբեր քաղաքը՝ 1826ին պապին հրամանաւը տպեալ Արաբք ժողովոյ անունով գրքին:

յա–ջո–ղե–նե–լը , և զան–ռ ա–մե–նը , որ–ո–ր յա–մա–ռա–
ջե–մբ ի–ջե–ն հնա–զան–դե–լ ն–ե–ղե , և Հո–ւմ–յ ե–ռա–հան–այ–
պե–տե–ն ա–ջո–ժո–ղ ե–ղած հպա–տա–կո–ւ–ե–նը չե–ն ը–նե–լ '' :
[Հա–ռ . 4 . ե–ր–ես 118] : Եւ ա–ր–դա–ր–և Պա–պի–ն պա–
հան–ջած ի–շխա–նո–ւ–թի–ւն–ը վա–ւե–ր ը–ն–ե–լ ն–է , ի–ր–են
ը–նդ–դի–մո–ւ–թի–ւն ը–ն–ե–լը՝ Աստ–ծո յ ը–նդ–դի–մո–ւ–թի–ւն ը–
ն–ե–լ կը–ն–ե–լ : Ա–յս–ա–ն զի , Կո–ր–ի–գո–ր Պա–պի–ն Կա–ն–ո–
նա–գր–ք–ի–ն մէ–ջ [Տ–ի–տ–ո–ս գ . է ,] ա–ս–ա–ն–կ գր–ո–ւա–ծ է .
'' Ո–ր–ով–հե–տ ա–ր–դ , այ–լ Աստ–ո–ւա–ծ է , ո–ր կը–զա–տ–է
զա–ն–ո–ն–ք , ո–ր Հո–ւմ–յ ք–ա–հա–ն–այ–ա–պե–տը կը–կա–տ–ր–է և–
կե–ղե–ց–ի–է–ն՝ աս–տո–ւա–ծա–յի–ն ի–շխա–նո–ւ–թե–ամ–բ մը . ո–ր
ի–ն–ը–ը չ–ի–ն ը–ն–է ը–ն–կ–ե–ր–ը–ո–ջ , այ–լ ճշ–մ–ա–ր–ի–տ Հ–ո–ւ–մ–յ–ի պե–տը
է ն–ո–ւ–ո–յ '' . [Qui non gerit vicem puri hominis sed veri Dei] *:

Պա–պա–կա–ն աս–տո–ւա–ծա–բա–ն–ն–ե–ր–ը կը–ս–ո–ր–վ–ե–ց–ը–ն–են թէ ճշ–մ–ա–ր–ի–տ ե–կե–ղե–ց–ի–է–ն դ–ո–ւ–ր–ս փ–ր–կո–ւ–թի–ւն չ–կա–յ . և թէ ճշ–մ–ա–ր–ի–տ ե–կե–ղե–ց–ի–ն մի–այ–ն Հո–ւմ–յ–ե–ց–ո–ց–ն է ; Ի–ն–չ–պէ–ս Տ–է–ն–ս [ո–ր–ո–ւ–ն Աստ–ո–ւա–ծա–բա–ն–ո–ւ–թի–ւն–ը՝ ի–ն–չ–
պէ–ս ո–ր ը–ս–ի–ն–ք՝ Ե–ւ–ր–ո–պ–ի–ա–ց դ–պ–ր–ո–ց–ն–ե–ր–է–ն շա–տե–ր–ո–ւ–ն մէ–ջ գ–ո–ր–ծա–ծ–ո–ւա–ծ–ն է ,] կը–ս–ե . '' Ա–տե–ր–ա–
ն–ի չ–ո–ր–ո–ր–դ ժ–ո–ղ–ո–վ–ո–յ–ն ն–այ–ե–լո–վ , ե–կե–ղե–ց–ի–է–ն դ–ո–ւ–ր–ս
մէ–կ–ո–ւ–ն փ–ր–կո–ւ–թի–ւն չ–կա–յ . . . . : Ա–յ–ս–ա–ծ խ–ո–ս–ք–ե–ր–է–ն
կ–ր–ն–ա–ք ի–մա–ն–ա–լ՝ թէ ո–ր–ո՛–ն–ք ե–ն զ–ի–ն–ո–ւ–ո–ր–ե–ա–լ ե–կե–ղե–
ց–ո–յ–ն ա–ն–դա–մ–ն–ե–ր–ը . ա–մէ–ն ա–ն–ո–ն–ք , ո–ր ճշ–մ–ա–ր–ի–տ–ա–պ–է–ս
մ–կ–ր–տե–ա–լ ե–ն , ա–ր–տ–ա–ք–ո–ւ–ստ Կա–թո–ւ–ղի–կ–է հա–ւա–տ–ք–ը
կը–դ–ա–ւա–ն–ի–ն , ե–կե–ղե–ց–ո–յ խ–ո–ր–հ–ո–ւ–ր–դ–ն–ե–ր–ո–ւ–ն կը–մ–աս–
ն–ա–կ–ց–ի–ն , և կը–հ–պ–ա–տ–ա–կ–ի–ն ե–կե–ղե–ց–ո–յ օ–ր–ի–ն–ա–ւո–ր հ–ո–

* Ա–է–ր–ո–դ–ր–ե–ա–լ ք–ա–ղ–վ–ա–ծ–ն–ե–ր–ը Magnum Bullarium Romanum դ–ր–ք–է–ն ա–ռ–ն–ո–ւա–ծ ե–ն , ո–ր կը–պ–ա–ր–ո–ւ–ն–ա–կ է Պ–ա–պ–ե–ր–ո–ւ կ–ո–ն–դ–ա–կ–ն–ե–ր , ի–ր–ե–ն–ց վ–ճ–ի–ռ–ո–վ–ը հ–ր–ա–տ–ա–ր–ա–կ–ե–ա–լ . ա–յս գ–ի–ր–ք–ը շա–տ մ–ե–ծ յ–ա–ր–դ ու–ն–ի Հո–ւմ–յ–ե–ց–ո–ց ե–կե–ղե–ց–ո–յ–ն մ–է–ջ :

վիճներուն, և յորդորեալ Հռովմայ բռնակալին։ [Յովհ. Եկեղեց. Պատմ. Մաս 70]։ Հասարակ ժողովրդոց համար գրքեր հրատարակողներուն այս նիւթիս վրայ ինչ կերպ խօսքեր ընելը՝ 1844ին ալ ետիկ տպեալ Կատագովութիւն Ուղղափառ Հաւատոյ անունով գրքին մէջ աղէկ կրտեսնուի։ "Ոչկրնար փրկուիլ մէկը՝ ինչուան որ Քրիստոսի Ճշմարիտ եկեղեցւոյն մէջ չգտնուի, և անոր անդամը չըլլայ"։ Եր. 48։ "Ալ երբ ըսած նշաններս Հռովմէական եկեղեցւոյն վրայ կան. իսկ անկէ դուրս եղած եկեղեցիներուն մէջը չկան. ուրեմն միայն Հռովմէական եկեղեցին է Քրիստոսի Ճշմարիտ եկեղեցին, և բոլոր ուրիշները սուտ են"։ Եր. 182։ Հաստոնի Պատգամք կրօնի գիրքն ալ [տպեալ ի Լենետիկ՝ 1844,] այս նոյն վարդապետութիւնը կըհաստատէ, թէպէտ Հայոց համար շինված ըլլալուն՝ թարգմանիչը ծածկաբար է անցեր այն տեղուանքը։ "Ճշմարիտ եկեղեցի Քրիստոսի է Հռովմէականն. կամ որ նոյն է, Ճշմարիտ եկեղեցին է ղեկավարեալ ի յաջորդացն Պետրոսի։ Քրիստոսի Ճշմարիտ եկեղեցին Հռովմէականն է. կամ որ նոյն է, Ճշմարիտ եկեղեցին Պետրոսի յաջորդներէն առաջնորդեալն է"։ Եր. 319։ Յուն նաց համար կըսէ. "Որ չկարեն ժխտել և նոյն իսկ Յոյնք հերձեալք. որ ասիկայ հերձուածող Յոյներն ալ չեն կրնար ուրանալ"։ Եր. 320։ Զարմանալին այս է՝ որ Հայոց եկեղեցին աղատելու համար՝ անոնք Յունաց պէս Հռովմէականաց եկեղեցիէն չբաժնուեցան կըսէ, հապա կապուած մնացին։ "Ո՛անաւանդ թէ յոլովք ի համարոյ Յունական ընդակցութեան, Հայք ասեմ, և Ո՛արոնիք այ-

լովքն հանդերձ, միշտ մնացին յարեալք ի Հռովմէական եկեղեցին։ Ահա մանաւանդ Հունաց հետ ունկտեղ գացողներէն շատերը, այսինքն Հայերն ու Վրաստանք և ասրիչները, միշտ Հռովմէական եկեղեցիին յարեալ մնացին»։ Երես 321, Խոստոնի այս լսածին նայելով՝ Հայոց փրկութեան յոյսը՝ միայն Պապին գերագոյն իշխանութիւնը ընդունելուն և Հռովմայ եկեղեցւոյն հետ միութիւն ունենալուն վրայ ըլլալու է։ 1019 երեսին վրայ՝ Հենրիկոս Ե. Գաղղիոյ թագաւորին ըսած խօսքերը ինք ալ կըսէ. «Գուք պնդէք, թէ գերելով ընդ ձեզ՝ իմ տէրութիւն բարեկրօն՝ է առաւել կատարեալ, բայց և զայս ընդունիք, թէ գտանի փրկութիւն ի Հռովմէական եկեղեցւոջ. ընդ հակառակն պնդեն ուղղափառք Հռովմէականք, թէ ձեզ չիք փրկութիւն, և ոչ այնոցիկ՝ որք չեն ի Հռովմէական եկեղեցւոջ։ Գուք կըսպնդէք, թէ ձեր մէջը մնամ նէ՝ իմ բարեկրօն տէրութիւնս առաւել կատարեալ կըլլայ. բայց այս ալ կընդունիք, թէ Հռովմէական եկեղեցւոյն մէջ փրկութիւն կայ. ասոր հակառակ՝ ուղղափառ Հռովմէականները կըպնդեն, թէ ձեզի փրկութիւն չկայ, և ոչ անոնց՝ որոնք Հռովմէական եկեղեցւոյն մէջ չեն»։

§ Հռովմայեցւոց եկեղեցին կըբանադրէ և կընզուէ Հունաց և Հայոց եկեղեցիները։

Հռովմայեցւոց եկեղեցին ո՛չ միայն փրկութիւն չկայ կըսէ Հունաց և Հայոց եկեղեցիներուն մէջ, այլ նաև հանդիսիւ զանո՛նք կընզուէ ու կըբանադրէ։

1. Ութսան Ը[ին] [Տե՛ս ի վեր անդ] կոնդակին

մէջ ասոնք "Երէց ածողաց և յամառութեամբ Հովհան Պահանայապետին արժան եղած ընդունելութիւնը ընծայատուներուն" դասն անցած են. և ուստի անոնց հետ մէկտեղ նզովեալ և բանադրեալ են:

2. Ինչպէս որ առաջ ըսինք, Տրիտենդեան ժողովը [ժողով իա, գլ. ը, կանոն է,] կընդդիմէ ու կը բանադրէ Յունաց և Հայոց եկեղեցիները՝ մանկանց Հաղորդութիւն տալնուն համար:

3. Յունաց և Հայոց եկեղեցիները նզովեալ են Հռոմէական եղած այս հետևեալ վճիռնեբովը:

"Ով որ կըհաստատէ թէ Մկրտելոց վրայ եղած Հռոմէական անպիտան արարողութիւն մըն է, և ոչ թէ ճշմարիտ և արժանավայել խորհուրդ եկեղեցւոյ. կամ կըսէ թէ առաջուց ասիկայ լոկ մէկ հարցում մըն էր՝ որ կընէին դեռահաս Մկրտելոց՝ եկեղեցին առջևը իրենց հաւատքին պատճառը ցուցընելու համար, անիծեալ ըլլայ":

"Ով որ կըհաստատէ թէ այս Հռոմէական խորհուրդը կանոնաւոր կատարողը Եպիսկոպոս ըլլալու է՝ այլ քահանայ, անիծեալ ըլլայ": Կանոն ԽԱ Տրիտենդեան ժողովոյն, ժողով է, Հռոմէական վրայ, կանոն ա ու ը:

Մեր որ հոս յիշուած Հռոմէական Հայոց և Յունաց ըրած դրոշմն է նէ, անատեսը այս կանոններուն առաջինին անաթեմման կըվերնայ վրանուն, բայց երկրորդինը կըմնայ՝ այս խորհուրդը քահանաներուն ձեռօքը կատարել տալնուն համար: Մեր որ ասոնց ըրած դրոշմը՝ որ է Մկրտութեան ժամանակը եղով օծել մանուկը, այս կանոններուն մէջ յիշուած

ժողովրդականը չէ նե, [ինչպես որ իրաւք չէ,] անատենը ժողովրդական ունեցած չեն ըլլար, և չունենալովնին ալ այս արարողութիւնը "անպիտան բան" սեպած կըլլան՝ և "ոչ թէ ճշմարիտ և արժանավայել խորհուրդ եկեղեցւոյ", և ասանկով ալ այս առաջին կանոնին դատապարտութեանը տակը կիյնան:

Հայոց եկեղեցիին վրայ շատ ուրիշ անաթեմաները ալ կան, բայց պետք չէ անոնք ալ մէկիկ մէկիկ ցուցընել հոս:

## Ը

Հունաց եկեղեցին կընդվզի Հայոց և Հռովմայեցւոց եկեղեցիները, և իրմէ դուրս եղողներուն փրկութիւն չտայ:

Հունաց եկեղեցին ալ՝ Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն պէս, միայն ինքզինքը կըսեպէ այն ճշմարիտ եկեղեցին, որ անկէ դուրս փրկութիւն չկայ մէկուն: Կարելի է թէ շատ Հոյներ իրենց եկեղեցւոյն այս բանիս վրայ ինչ վարդապետութիւն ունենալը չգիտնալով՝ ուրանան այս բանը. սակայն այս ճշմարիտ է, թէ իրենց ելլեզեցին ուրիշ եկեղեցիներու փրկութիւն չիտար:

1. Հունաց եկեղեցին՝ ե՛ս եմ Ա. ղզափառ եկեղեցի կըսէ. որով ըսել կուզէ թէ բոլոր միւս եկեղեցիները կամ հերետիկոս են և կամ հերձուածող:

2. Հռանց վերստին մկրտելու՝ ուրիշ եկեղեցիներէ մարդ չեն ընդունիր: Որ ընելով՝ յայտնապէս ըսել կուզեն թէ այն մարդուն առաջին մկրտութիւնը սուտ էր, այսինքն մկրտեալ չէր: Եւ իրենց դրութեանը նայելով՝ չմկրտուած մարդը քրիստոնեայ չէ: Հոյները վնէպուլէօն [πηδάλιον] անունով

գիրք մը ունին, որ իրենց եկեղեցւոյն օրինաց գիրքն է: Անոր մէջ գրուած են եօթը ընդհանրական ժողովներուն բոլոր կանոնները, և ասոնցմէ զատ ուրիշ կանոններ ալ, որոնք Առաքելական Կանոնք կանուանեն: Անդ՝ այս գրքին [տպեալ Անգնք ծաղաքը՝ 1811,] մէջ Առաքելական Կանոնը կը հերքէ հերետիկոսաց մկրտութիւնը, և թէ Կանոնը կարգիլէ ճշմարտապէս մկրտեալներուն վերստին մկրտիլը: Հիմա որ բոլոր պապականները՝ Հայերը և ուրիշները կը մկրտեն, ի՞նչ պատճառաւ կրնայ ըլլալ՝ բայց եթէ հերետիկոս և եկեղեցիէն դուրս ըլլալնուն համար: Այս Կանոններուն մեկնութեանը մէջ յայտնապէս հաստատուած է այս. "Եթէ միայն մէկ Կաթուղիկէ եկեղեցի մը և մէկ ճշմարիտ մկրտութիւն մը կայ, հերետիկոսներուն և հերձուածողներուն մկրտութիւնը ի՞նչպէս ճշմարիտ կրնայ ըլլալ, որ Կաթուղիկէ եկեղեցւոյն մէջ չեն, այլ հերետիկոսութիւններնուն համար կտրուած են անկից": Եբր. 30: Ը ժողովոյն Գ Կանոնն ալ ասանկ կըսէ. "Ինքն հեղհեղուս կընդունինք զանոնք [հերետիկոսները], և կըմկրտենք", ՁԵ: Նոյնպէս և Գ ժողովին ղ Կանոնը այս խօսքը կը հաստատէ: Ը ժողովը՝ հերետիկոսներուն մէջ մկրբաժանում մը կընէ, և կըսէ թէ այնինչ տեսակները, ինչպէս Արիոսականք՝ Մակեդոնեանք՝ Նովատեանք՝ Պողոնարիանք՝ ՁԵ, միայն դաւանանքով և օծումով կրնան ընդունուիլ. բայց գէշ տեսակները, ինչպէս Մոնդանեանք՝ Փրիգիացիք՝ Սապելեանք՝ ՁԵ, կրկին մկրտուելու են: Եւ արդ՝ այժմեան Հունաց եկեղեցին, որ այս կանոններուն ամէնքն ալ կընդունի, բոլոր միւս եկե-

ղեցիներէն եկողները մկրտելով յայտնապէս կըծանուցանէ՝ թէ այս եկեղեցիները հերձուածող են, և ճշմարիտ եկեղեցիէն դուրս. և թէ ամէնքն ալ Նրիոսականներէն և Նաւեդոնեաններէն ալ գէշ են, և ասոնց ոչ ոք գայ նէ՝ էրբեք հնազանդ ընդունելու է:

3. Որովհետև եկեղեցին ճշմարիտ եկեղեցւոյ վրայ հարկ կըդնէ եօթը ընդհանրական ժողովները ընդունիլը: Այդ եկեղեցին միայն առջի երեքը կընդունի. ուստի Որոնները ճշմարիտ եկեղեցիէն դուրս կըսեպեն Այրերը:

4. Որովհետև եկեղեցին հերետիկոս կըսեպէ Այդ եկեղեցին՝ Նրիոսի ընութեանը վրայ ուրիշ կարծիք ունենալուն համար: Այդ եկեղեցին Նաղկեդոնի ժողովքը չընդունեց, և ուստի այս ժողովը ընդունողներուն ամենուն առջին կաթողիկէ եկեղեցիէն բաժնուած սեպուեցաւ: Ու եթե որդ ժողովը, որ և երբեմն Ե և Ը կըյիշուի, [Πενθέκτη] Որոդորոս Փարանցին, Կիւրոս Նղեքսանդրացին, Այոնրիոս Այումայ Պապը, Պօղոս և Պետրոս Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարգները, և ուրիշները յականէ անուանէ բանադրելէն ետև, այս ալ կըսէ. "Եւ ով որ այս վերոյիշեալ վարդապետութիւնները [այսինքն՝ Նրիոսի երկու բնութեանցը վերաբերեալ վարդապետութիւնները,] չընդունիր ու չպահեր, և անանկ չհաւատար ու չսորվեցըներ, այլ անոնց հակառակ ճամբայ կըբռնէ, անաթեմայ ըլլայ այնպիսին՝ յիշեալ սուրբ և օրհնեալ Այրապետաց վճռոյն պէս, իբրև օտարական սեպուի քրիստոնէից ընկերութենէն, դուրս ըլլայ Թող և վռնտուի": Կանոն 2, Վնտիոքայ, Էջ 123:

Ո՛նք չենք կարծեր թէ Հայոց և Ուղղափառաց եկեղեցւոյն մէջ մեկ մեծ տարբերութիւն մը կայ. կերևի թէ ասիկայ քառեւտուր վրայ եղած վէճ մըն էր: Սակայն այս ստոյգ է՝ թէ Ուղղափառ եկեղեցին՝ այն Յողովոյն ժամանակը՝ Հայերը իր նպովքին տակը ինկած սեպեց. և որովհետև Հայոց եկեղեցին այսվարդապետութեանը վրայ ունեցած կարծիքը չփոխեց, և հիմա ալ չընդունիր երկրորդէն եռաձեռնադած ժողովները, վասն որոյ Յունաց եկեղեցին Հայերը ո՛չ միայն հերձուածող, այլ և հերետիկոս կրսեպէ, և տարուէ տարի ուրիշ հերետիկոսներու հետ մեկտեղ կրնպռվէ: Պոլիսոյ [Τριώδιον] անունով գրքին մէջ մեկ ժամերգութիւն մը սահմանուած կայ, որ մեծ պահոց առաջին կիրակին կըկատարեն՝ պատարագէն առաջ: Դանի մը տարի առաջ ասիկայ բոլոր եկեղեցիներուն մէջ կըկարդացուէր. բայց շատ երկար ըլլալուն համար՝ ընդհանրապէս եկեղեցիներու մէջ չեն կարդար հիմա, այլ միայն մենաստաններուն մէջ: Սակայն եկեղեցիին կատարած պաշտօններուն մէկ երևելին ալ այս է: Ասոր մէջ մանաւանդ բոլոր Պատկերամարտները բանադրուած են, ետքն ալ ուրիշ հերետիկոսներ: կ՚ըսէ՝ Ալովը՝ Հայոց Սուրբ Յակոբին, Պէսքորոս՝ Ղևքսանդրիոյ Պատրիարգին, և մեկ քանի ուրիշ մարդոց վրայ է, որոնց մեծ յարգութիւն կընծայէ Հայոց եկեղեցին: կ՚ը Նաւթեմայրին մէջ բանադրուած են "բոլոր Եւտիքեաններըը, ը՝Արիստոս միակամ դաւանողներըը, Յակոբեաններըը, և Առաքաւորայց պահքը բռնողներըը, և առ հասարակ բոլոր ուրիշ հերետիկոսներըը": Առաքաւորայց բառը Յունարէն գրերով գրուած է, և յատկապէս

այս պահքը պահել Հայոց համար է խօսքը : Յոյները ո՛չ միայն այս պահքը չեն լուներ , այլ նաև Հայոց այս պահքը պահած շաբթուան Ուրբաթ օրն անգամ միս կուտեն : Ճէ Ինաթեմային մէջ Պետրոս Ճահապետութիւնը բանադրուած է , " Ասուրբ Հոգին ասուած՝ որ խաչեցար վասն մեր " ըսելուն համար . և որովհետև Հայոց եկեղեցին ալ կըսէ այս , վասն որոյ Հայերն ալ այս նզովքին տակն են : Ալէքսիոս , էջ 160 :

5 . Ինչպէս որ վերը ըսինք , Յունաց եկեղեցին Արբոյ Հոգւոյն բղխմանը վրայ ընդունած վարդապետութիւնը փրկութեան հարկաւոր կըսեպէ , և կը նզովէ պապականներն ու ամէն անոնք , որ այս բանին վրայ իր հաստատածէն տարբեր վարդապետութիւն կընդունին :

6 . Տարուէ տարի հանդիսիւ կըբանադրէ բոլոր հերձուածողները , այսինքն բոլոր իրմէ զատուողները :

# ԳԼՈՒԽ Գ

Ընդունելութեան և Մուրբ Ծրոց համար Հայրապետաց տուած վկայութիւնը։

§ Ինչու համար Հայրապետաց վկայութիւնը մէջ կը բերենք։

Յովհաննէս առաքեալ կը յորդորէ մեզ լսելով, "Ան որ դուք սկիզբէն լսեցիք, ձեր մէջը թող քնա-կի. որ եթէ ան սկիզբէն լսածնիդ ձեր մէջը քնակի նէ դուք ալ Որդիին ու Հօրը մէջը պիտի քնա-կիք"։ ա Յով. ը. 24։ Սկիզբէն եւս Ընարուած-ները սուտ են և ընդունելու չեն։ Գիտենք ալ որ սկիզբէն եղածները Քրիստոսի և առաքելոց սոր-վեցուցածներն են։ Եւ որովհետև աներկեան վկա-յութիւնով ցրցուցինք որ այն վարդապետութիւ-նը, որ կը սորվեցընէ թէ Աստուծոյ մէկ ան-գիր խօսքն ալ կայ, որ գրաւոր խօսքին մէջ չգըտ-նուած փրկութեան հարկաւոր բաներ կրպարունա-կէ, և զանիկայ ընդունելու ենք իբրև մեկնութիւն գրաւորին, այն սկիզբէն եղած բաներէն չէ, այլ Քրիստոսի և առաքելոց սորվեցուցածին հակառակ է. վասն որոյ թէև այս վարդապետութիւնը շատ կանուխ մտած ըլլայ եկեղեցիին մէջ, մինչև անգամ անմիջապէս առաքելոց օրերէն ետև եղած ըլլայ ալ նէ, հարկ կըլլայ մեզի չընդունիլ։ Պօղոս առա-քեալ կը ծանուցանէ [բ Թես. ը. 3——11] թէ մեծ "ապստամբութիւն" մը պիտի ելլէ եկեղեցիին մէջ. և կը զգուշէ ալ թէ "անօրէնութեան խոր-հուրդը հիմակուընէ ալ կը գործանայ"։ Ամէն

7 : Ըն "անօրէնութեան խորհուրդը" զօրացաւ օր ըստ օրէ, և շատ չանցած՝ առաքելոյն ըսածին պէս՝ մեծ մեծ մոլորութիւններ սկսան ելլել եկեղեցւոյն մէջ : Տե՛ս Խա ա Տիմ. գ. 1——6 : Ասանդութեան վարդապետութիւնը, որուն վրայ կրնաւսինք կոր, ստուգապէս Պօղոս առաքեալին այս ստորագրած մոլորութիւններէն է, և ոչ թէ Աստուածաշունչէն : Սակայն հաճելի բան է այս ալ գիտնալը, որ թէպէտ մարդոց աւանդութիւնները Աստուծոյ Խօսքէն վեր բռնելու մոլորութիւն ու ամբարշտութիւնը շատ կանուխ ելաւ այլևայլ հերետիկոսաց աղանդներու մէջ, սակայն այն առաջնորդ Հայրապետները, որոնց գրութիւնները ձեռնընկեր հասած են, շատ ատեն դէմ կեցան այս բանին և դատապարտեցին այս մոլորութիւնը : Անոնց գրութիւններէն հոս կը դնենք՝ ո՛չ թէ մեր վարդապետութեանը ճշմարտութիւնը ապացուցանելու համար, [ման որ թէ բոլոր Հայրապետները, և երկինքէն իջած հրեշտակ մըն ալ անգամ Աստուծոյ գրաւոր Խօսքին հակառակ բան մը սորվեցընելու ըլլար, Գալատ. ա. 8, 9], այլ ցուցընելու համար թէ Հայրապետները՝ շատերուն կարծիք ըրած բանը չեն սորվեցներ, և թէ Հայրապետները ինչ որ կը սորվեցընեն նէ ընդունելու ենք ըսողները՝ անոնց Խօսքերէն ըրած քաղուածներովնիս տեսնելնիս՝ որ իրենց բռնած սկզբունքովը կը պարտաւորին աւանդութեանց վրայ ունեցած կարծիքնին շտկելու :

§ Հայրապետացն ինչ սորվեցընելը։

Բաց ի Նոր Կտակարանէն՝ առաջին դարու գրութիւններէն շատ քիչ բան հասած է ձեռնընիս։ Երկու թուղթ կայ Կղեմէսին անունովը, [որ ասոր Պօղոս առաքեալ կը յիշէ Փիլիպ. գ. 3 համարին մէջ,] որոնց մէկը հարազատ կըսեպեն գիտնականք, և միւսը անհարազատ։ Ուրիշ գրքեր ալ կան իր անունովը ելած, որոնց բոլորին ալ անհարազատ ըլլալը ամէն մարդ գիտէ հիմա։ Ինգնատիոս Նոր-ոքացին կէս մը առաջին դարուն մէջ և կէս մը երկրորդ դարուն մէջ գրեց. բայց թէ՛ առաջին դարու և թէ երկրորդ դարու գրութեանցը՝ մէջ [միայն Աղէքսանդրացի Կղեմէսին Ստրոմատէս [Stromates] անունով գրքին մէջ մէկ չփոթ խօսք մը կը գտնենք,] բնաւ ուրեք աւանդութիւն բառը յիշուած չէ հիմակուան գործածական նշանակութեամբը, որ ըսել է Սուրբ Գրոց չսորվեցուցած բաները սորվեցընող անգիր բանն Աստուծոյ։ Այլ ընդհակառակն՝ այս Նոաքեալական Հայրապետները [որ այս է իրենց անունը՝] միշտ Սուրբ Գրոց վկայութեանը կը դիմեն, և յատկապէս Հին Կտակարանին։ Իրենց վարդապետութեանցը և կարծեացը ճշմարտութիւնը պացուցանելու համար՝ Սուրբ Գրքէն ի զատ ուրիշ բան չեն փնտռեր։ Երկրորդ՝ և յետագայ դարուց Հայրապետներուն աւանդութեանց վրայ ինչ խօսքեր ընենք ալ այս հետևեալ քաղուածներէն աղէկ կերևի։

## Սուրբ Իգնատիոս . ՃՀ Թ Վոլ :

Յանաւար աւանդութեանց վրայ Իգնատիոս Հայրապետին ինչ կարծիք ունենալը Եւսեբիոս պատմիչէն միայն կրնանք իմանալ , որ կըսէ [Եկեղեցական Պատմութիւն , Վիր· ՃՀ · ԼՀ ·] թէ զինքը Հռովմայ մարտիրոսացընելու տարած ժամանակին , երբոր Ասիայէն կանցնէր , ամէն տեղ եկեղեցիները կըզօրացընէր , և " կըզգուշացընէր զանոնք այն հերետիկոսութիւններէն , որ այն ժամանակները կելլէին : Կըյորդորէր զերեներ որ հաստատ մնան առաքեալներուն աւանդածին վրայ · որ շատ ապահով ըլլալու համար հարկաւոր ութիւնը գրել ու իրենց տալ " : " Առաքեալներուն աւանդութիւնը " ըսելով՝ Իգնատիոսին ինչ ըսել ուզելը յայտնի կերևի Երանոսի՝ Կիպրիանոսի՝ և այլոց վկայութիւններէն , զորոնք հիմա առաջ կրբերենք : Այս ալ դիտելու արժան է՝ որ Իգնատիոս վտանգաւոր բան սեպեց այն աւանդութիւնը բերնէ բերան անցնելու թողուլը , և անոր համար գրեց : Իր գրութեանցը մէջ գտնուելու է այս աւանդութիւնը :

## Սուրբ Երանոս . Ք Վոլ :

Երանոս՝ իր երրորդ գրքին յառաջաբանութեանը մէջ կըսէ , " Թէ կատարեալ ընդդիմաբանութիւն մը ըրի բոլոր հերետիկոսներուն դէմ . . . . . Սուրբ Պետրոց վկայութիւններովը " . հոս՝ անգիր աւանդութեան վկայութիւններովը չըսեր : Երրորդ Գրքին ՃԱ գլխուն մէջ կըսէ . " Այսպէս ըլլալուն մեր փրկութեանը համար եղած կարգադրութիւնները մեկէ մըն ալ չսորվեցանք , բայց եթէ անոնցմէ , ո-

բոնց ձեռօքը Աւետարանը եկաւ մեզի . որ այն Աւետարանը ստոյգ է թէ կըքարոզէին այն ժամանակը , և ետքը մեզի ա–ան–պ–ե–ղ–ի–ն գըրով , որ գալու ժամանակները մեր հաւատքին հիմն ու հաստատութիւնը ըլլայ '' : Կըրինդոսեան՝ Արգիոնեան՝ Վալենդինեան , ևՀերետիկոսներուն վրայ խօսած ժամանակը կըսէ [գԼ . ը]. '' Վասն զի երբոր Սուրբ Աւրքէն կըյաղթուին , կըդառնան նոյն իսկ Սուրբ Աւրոց վրայ չարախօսութիւն կընեն . կարծես թէ վաւերականութեանը չեն հաւատար , ըսելով՝ թէ ըստ հին Սո–ր–ք Աւրէնքը պարբեր է . Ե ՐԸ ԸՒԸՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՉԳԻՏՑՈՂՆԵՐԸ Ա՛ՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ՉԸՆ ԿՐՆԸՐ ԳՏՆԵԼ ՍՈՒՐՔ ՊՐՒՆ . թէ ա–ան–ը–ն–ն–ե–ր–ը գըրով չա–ան–ե–ցան այլ Հնդկաց բոքա–ով . և թէ այս բանին համար է Պօղոս առաքեալին զըուցած այն խօսքը , թէ Իմաստութիւն կըխօսինք կատարեալ եղողներուն մէջ , բայց ոչ թէ այս աշխարհիս իմաստութիւնը '' : Ետքը կըսկսի ցուցընել Երանոս , թէ այն հերետիկոսները՝ ինչպէս որ Սուրբ Աւրոց՝ անանկ ալ ճշմարիտ աւանդութեան համաձայն չէին . և մէկ քանի բաներ կըսէ , որոնցմով ոմանք կըկարծեն թէ աւանդութեան վարդապետութիւնը կըպաշտպանէ . սակայն յիշելու է թէ ասոնք գրած ժամանակը Պողիկարպոս՝ Յովհաննէս առաքեալին աշակերտը դեռ ողջ էր , և եկեղեցիներուն առաքելոց ձայնը ալ մտիկ չընելը դեռ շատ քիչ ժամանակ կընէր . և աւանդութիւն բառը այս մտքով կըգործածէ , այսինքն՝ թէ՛ գրաւոր և թէ բանիւ քարոզեալ Աւետարանին վարդապետութիւնները : Ինչպէս՝ կըսէ թէ '' չորս աւետարանիչները ա–ան–ը–ն–ն–ե–ր–ը մեզի մէկ Աստուած մը ըլլալուն ա–ան–ը–ն–ն–ե–ր–ը '' , ևՐ

օրովը ելած հերետիկոսներն էին միայն, որ կըսէին թէ "աւանդութիւնները չգիտցողները ճշմարտութիւնը չեն կրնար գտնել Սուրբ Գրքէն": Երանոսին վկայութիւնը կըցուցընէ թէ՝ թէպէտ Նաքելական Հայրապետները կընդունէին առաքելոց աւանդութիւնները, սակայն Սուրբ Գրոց հետ կըբաղդատէին զանոնք, և համաձայն գտածնին միայն ճշմարիտ կրսեպէին: Պօղիկարպոսի բերնէն Յովաննէս առաքեալին խօսքերը մտիկ ընելուն վրայով խօսած ժամանակը կըսէ՝ թէ "բոլոր զրուցածները Սուրբ Գրոց համաձայն էին": Ե–ուբ՝ Գլ. Ե, գլ. ի:

Տերտուղիանոս հայրապետ ՚ր Գրէ:

"Կըպատուեմ Սուրբ Գրոց լիութիւնը: Ծոդ Հերմոգինէսի կրպակը [խանութը] սորվեցընէ թէ գրածէ և Նստուածաշունչին մէջը: Ծե որ գրածէ չէ, ծոդ զգուշանայ անոր վրայ բան էվելցընողներուն կամ անկէ բան պակսեցընողներուն գլխուն գալու վայէն": Յայտ. իբ. 18, 19: Հերմոգենէսի պէս, գլ. ժա, ժբ:

"Նաանց Սուրբ Գրոց՝ քովէդ հանած բաներդ չեմ ընդունիր": Գրիգորիոսի Նազիանզացւոյ, գլ. է:

"Ո՛ր հերետիկոսներէն՝ ունեցած Հեթանոսական բաներնին, որ իրենց խոդիրները Ա–ր Գրոց ձոյն առաջարկեն, և շուտ կըկործանին": Աթանոս յոռո–ղնեան վրայ, գլ. դ:

## Սուրբ Կիպրիանոս. Ք Դար։

Սուրբ Գրոստինոս՝ Կիպրիանոսի մէկ կարծիքը կը յիշէ, իր նամակներէն մէկէն առնուած, որ յատկապէս ջարմացման արժանի և գովելի բան մը կը սեպէ։ Այս նամակը Կիպրիանոս իր Փոմբիոս բարեկամին գրած է, Ստեփանոս՝ Հռոմայ եպիսկոպոսին տգիտաբար հնազած մոլորութիւններուն դէմ, որ և՝ իր ըսածին նայելով՝ Աստուծոյ եկեղեցիին դէմ ելլող հերետիկոսներուն կողմէն է եղեր։ Կ՚ըսէ, "Թէ որ աստուածային աւանդութեանց սկիզբը երթանք, անատես մարդկային սխալանքները կը դադրին... Թէ որ առաջուց աստուածեամբ վարդ վտակ մը յանկարծ հոսնայ, չե՞նք երթար ակը նայիր... Աստուծոյ քահանաներն ալ հիմա ասանկ ընելու են. և թէ որ ճշմարտութիւնը քիչ շատ խախտած ու ակարացած է, սկիզբը՝ Տէրոջը ու Աւետարանին և առաքելոց աւանդութեանը երթալու նայելու են, և անկէ առնելու են մեր վարուցը կանոնները"։ Ստեփանոս գրած էր թէ աւանդութեան դէմ բան մը ընելու չենք. Կիպրիանոս կը հարցընէ. "Ո՞ւսկից է այդ աւանդութիւնը։ Աստուածմո՞, կամ Աւետարաններէ՞ն, և կամ առաքելոց պատուէրներէ՞ն ու թուղթերէ՞ն մի եկած է։ Աստուածընէրը կատարելու պարտաւոր ըլլալնիս Աստուած կրկնայէ, և կը պատուիրէ Յեսու ին՝ ըսելով, "Այս օրինաց գիրքը բերնէդ հեռանալու չէ, այլ ինչ որ գրուած է ե նէ, պահելու և կատարելու ես"։ Ուստի թէ որ Աւետարանին, և կամ առաքելոց թուղթերուն՝ կամ Մարգոյին մէջ պատուիրուած է նէ, պահելու է այդ սուրբ աւանդութիւնը"։

ՍՈՒՐԲ ԵՂԻԱՅԻ. Ի ՀՈՒԼ:

"Սուրբ և Աստուածմէ ներշնչեալ գրքերը բաւական են մեզ ամէն ճշմարտութիւններուց մէջ կրթելու": ԵՂԻԱՅԻՈՅ ԳԷՄ:

ՍՈՒՐԲ ՆՈՐՈՒԵՂ. Ի ՀՈՒԼ:

Իր օրովը գործածուած քրիստոնէից փառաբանութեան մէկ երգը պաշտպանելու համար գրած ճառին մէջ կըսէ. "Ո՛ր հայրերէն ընդունեցինք զանիկայ. ընկերս այսպանը քահանան չէ ծեզի, սակայն անոնք ՍՈՒՐԲ ՀՈՐՈՑ հետևեցան, և անոր վկայութիւններն բրին իրենց չինած բանին հիմերը": Յարձակ կըսէ [ՆՈՐՈՒԵՂ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՊԱՆՈՒԼԻՈՅ վրայ]. "Գիտե որ Աստուած իր ամէն խօսքերուն մէջ հաւատարիմ է, և իր բոլոր պատուիրանքները ընդունելու ենք, յայտնի է թէ հաւատքի դէմ ապստամբիլ և ամբարտաւանութիւն է գրուածներէն բան մը չընդունիլը, կամ թէ չգոհանալ բան մը պակսելէն խօսիլը. քանզի ՔՐԻՍՏՈՍ ըսաւ, "Իմ ոչխարներս իմ ձայնիս մտիկ կընեն," եւ: Յարձակ՝ [ՆՈՐՈՅԱՆ ՀԱՆԴԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՏ Ա, ԿԱՆՈՆ ՀԲ, ԳԼ. ՃԲ] *. "ՍՈՒՐԲ ՀՈՐՈՑ տեղեկութիւն ունեցողները իրենց ուսուցիչներուն սորվեցուցածները փորձելու են, և ՍՈՒՐԲ ՀՈՐՈՑ յարմար եկածը ընդունելու են, և յարմար չեկածները ձգելու են": Յարձակ՝ "Ի՞նչ է հաւատոյհետևելին պարտքը: Մէյ յանդուգն համարձակութիւն ընել բանի մը մէջ, և ոչ բան մը էվելցընել. քանզի թէ որ ամէն բան

* Moralibus. T. 2. Canon 72. Cap. 1.

որ հաւատքէ չէ՝ մեղք է, և հաւատքը լսելէն է և լսելն ալ Աստուծոյ խօսքէն, ուրեմն ամէն բան որ Աստուծմէ ներշնչեալ Սուրբ Գրքէն չէ, մեղք է՚՚:

Դարձեալ՝ [Թո–ղէ ձ] ՚՚Ի արդապետութեան մը ճշմարտութիւնը ստուգելու համար բռնած օրէնքին և կանոնին շիտակ չենք սեպեր մենք . . . Ի՞ սան որոյ Աստուծմէ ներշնչեալ Սուրբ Գիրքն ըլլայ թող գտաւորնիս, և որո՛ւն որ վարդապետութիւնները աստուածային Գանին համեմատ գան նէ, անոնց միայն հաւանութիւն տանք՝ իբրև ճշմարիտ վարդապետութիւնք՚՚:

Ա–ԸՔ Հերոնիմոս . ՚ի Գալ:

Հերոնիմոս՝ որուն Լատիներէնի թարգմանած Աստուածաշունչը ընդունեց Հռովմայ եկեղեցին, և Եբրայեցերէն ու Յունարէն բնագիրներուն հաւասարապատիւ դասեց, աւանդութիւնները բարձրացընողներուն վրայ խօսած ատենը կըսէ. [Անէ–նո–ղի–ո Ընգլէսէ, գլ. ա.] ՚՚Աստուծոյ սուրբովը զարնուած են այն բանները, զորոնք՝ առանց Սուրբ Գրոց վկայութեանը՝ գլուխներնուն կըհանեն, [sponte reperiunt] ինքե՞ն ստոխելիան ստոնդո–նի–նեղէ՚՚:

Աթանէոսի ինչ գլխուն մեկնութեանը մէջ կըսէ. ՚՚Սուրբ Գրոց վկայութեամբը չհաստատուած բան մը դատապարտելն ու ընդունելը՝ մի և նոյն դիւրութեամբ կըլլայ՚՚:

Դարձեալ՝ [Էջ. 86] ՚՚Տէրը պիտի խօսի ժողովրդոց Գրքերովը, և այն իշխաններուն գրքերովը, որոնք Սիոնի մէջն էին: Տե՛ս Եսայեանայ ևսբգհաստոնդո–նի–նեղ: Ո՞նչպէս պիտի խօսի Տէրը: Ա՛յ թէ բա-

նիւ, այլ գրքերով։ Ժողովրդոց գրքերովը. այսինքն բոլոր ժողովրդոց կարգացած և հասկըցած գրքերովը... Առաքեալները ո՛չ թէ ոմանց, այլ ԲՈԼՈՐ ժողովրդոց գրեցին։ Նա՛և կըսէ՝ Իշխաններուն գըրքերովը, այսինքն՝ առաքելոց և աւետարանիչներուն, որոնք իր [Յիսուսի] ծոցն էին։ Նայէ՛ ինչ կըսէ. որոնք էին, չէ թէ էն. որ առաքեալներէն ուրիշ մարդ չհասկըցուի, և իրենց օրերէն ետքը ըսված բոլոր բաները իբրև անվաւեր ձգուին»։

Երոնիմոս նաև հաւանութիւն տալով՝ կըկրկնէ Թէոփիլոս Աղեքսանդրացւոյն սա խօսքը. «Սատանայական ոգիէ մըն է՝ որ մարդիկ կըդրդուին մարդկային մտաց վեր ըրած իմաստակութիւններուն հետևիլ, և Սուրբ Գրքէն վկայութիւն չունեցող բաները աստուածային սեպել»։

Սո՛ւրբ Գրքէն. ՚ի Գոլ։

«Ուրիշէ մը ստակ առած ժամանակնիս չենք ապաւինիր իր հաւատարմութեանը, ու կընայինք կըհամրենք։ Ուրեմն մեծ անմտութիւն է ասկէ շատ մեծ բաներու մէջ պարզապէս ուրիշներուն գաղափարին հետևիլը, մանաւանդ որ բոլոր կշիռներուն՝ չափերուն և կանոններուն կատարեալը կայ քովերնիս, որ է Աստուածային օրինաց Գիրքը։ Ուստի ամենուդ ալ կաղաչեմ, ասոր անոր շիտակ երևցած բաները ձգեցէք, և այս նիւթերուն վրայ ԲՈԼՈՐ գաղափարներնիդ Սո՛ւրբ Գրքէն առէք»։ Գ՚Աստուած ժՂ, ա Կորնթ. ՚բ գլխո՛ւ վերայ։

«Եթէ մէկ բան մը առանց Սուրբ Գրոց հաստատուի, մարիկ ընդդէմ տարակուսանաց մէջ կըմնայ՝

թէ ինչ կերպով ապացուցանէ : Նայց երբոր Սուրբ Հոգին վկայութիւն մը յառաջ բերուի , թէ խօսողին խօսքը՝ և թէ ունկնդրաց միտքը կըհաստատուի'' : Պետրոս, դէմ Սողոմոնի վրայ :

''Ի՛նչ որ պէտք է ըլլալ–ըլլան , անոնց ամենն ալ նոյ Սո–ըէ Հոգոյ մէջ'' : Ա՛ստիճան իր գլխոն վրայ :

''Ինչպէս որ Եղիա մարգարէն իր վերարկուն Եղիսէին ձգեց , նոյնպէս և Պօղոս առաքեալ իր բարեաւ ճնաքի ժողովոյն մէջ Սուրբ Հոգոյ յանձնեց Տիմոթէոսը : Սուրբ Հոգին կըսորվինք գիտնալու կամ չգիտնալու բաներնիս : Ա՛յսինքն՝ եթէ Աստուծոյ մարդը պակաս ըլլայ բանով մը , և պէտք ըլլայ այն բանը վրան էվելնալ , որ կատարեալ ըլլայ , [Սուրբ Հոգին կըսորվինք ըսնիկայ] : Ուստի կըսէ [Պօղոս Առաքեալ] թէ Սուրբ Հոգին տրուեցաւ՝ որ Աստուծոյ մարդը կատարեալ ըլլայ · դուն Սուրբ Հոգիդը ունիս իմ տեղս . թէ որ բան մը ուզես սորվիլ , անկէ սորվէ : Ա՛րդ՝ թէ որ Պօղոս առաքեալ Տիմոթէոսին ասանկ կըգրէ , որ ինքը Աստուծոյ Հոգւոյն մասնաւոր շնորհքներն ալ ընդունած էր , ո՛րչափ ևս առաւել մեզի : Ը Տիմոթէոսի Գ գլխոն՝ 16 , և 17 էրսրդ համարնէրուն վրայ :

Օգոստոս Ա՛ելվէրտոս · Դ Կարդ :

Հետևեալ ընտիր քաղվածը այս Հայրապետէն է : Կարդա՛ ու աղէկ մի՛տք առ :

''Դուք այս բանը օրինաւոր է կըսէք , մենք ապօրինաւոր է կըսենք : Հոգովրդոց միտքը՝ ձեզ օրինաւորին ու մեր ապօրինաւորին մէջ տեղը տարակուսած կըվարանի : Ծողմէկը չհաւատայ՝ ո՛չ

մեզի և ոչ ձեզի. քանզի ամէնքս ալ հակառակասէր մարդիկ ենք: Ուստի դատաւոր մը փնտռենք մեջերնիս մտնելու: Ով որ քրիստոնեաներն ըլլան պիտի դատաւորնիս, երկու կողմէն ալ դատաւոր չկայ ըսել է: Ուստի դուրսէն դատաւոր մը փնտռելու ենք: Լեթանոս ըլլայ նէ, քրիստոնէից գաղտիքները չգիտեր. Հրէայ ըլլայ նէ, քրիստոնէից վկրտութեանը թշնամի է. ուստի աշխարհէս դատաւոր մը չենք կրնար գտնել, որ այս բանին վճիռ մը տայ: Երկինքէն դատաւոր մը փնտռելու ենք: Այլ ինչ բանի համար աղերսենք երկնից, քանի որ հոս Աստուծոյ կոչն ու վկայութիւնը անկատար Աւետարանին մէջ: Եւ քանզի կրնանք երկրաւոր բաները երկնաւորներուն հետ բաղդատել, մեր բանը շատ զաւկրներ ունեցողի մը նման կուգայ: Արդուզարդ քովն եղած ատենը բոլոր ընկերքին կըհրամայէ իրենց, և հարկ չէ որ իր կամքը կտակ ընէ ու թողու: Այսպէս և Քրիստոս, քանի որ աշխարհիս մէջն էր՝ [թէպէտ հիմա ալ չկայ չէ,] պէտք եղած բաները կըհրամայէր իր առաքեալներուն: Այլ՝ ճիշդ երկրաւոր հօր մը նման՝ երբ որ իր մահուանը մօտենալը կըզգայ՝ վախնալով որ իր մեռնելէն ետև եղբայրները մէկզմէկ կիյնան և կըկռուին, վկաներ կըկանչէ, և իր մահուան դուռը հասնող սրտին կամքը՝ պոխպոխելու-վրայ գրել կուտայ, որ իր երթալէն ետև երկար ժամանակ ճնայան իրենց քովը: Հիմա՝ թէ որ եղբայրներուն մէջ մէկ հակառակութիւն մը ելլէ, իր գերեզմանը չեն երթար, այլ իր վերջին կոչին խորհուրդ կըհարցընեն. և այսպէս ինքը գերեզմանին մէջ հանգչած ատենն ալ իրրև ողջ կենօսի ընկերաց հետ այս անմուռնչ

տախտակներով : Ան՝ որուն Կատակարանն որ ձեռուրնիս է , երկինքն է . վասն որոյ իր կամքը քննելու ենք Ա-Եպոլոանէն , որ իր վէրջին կոչին է ” * :

Աւրբ Օգոստինոս . Ե Դար :

Ամէն որ մէկը Քրիստոսի՝ կամ իր եկեղեցիին՝ կամ ո՛ր և իցէ բանի մը վերաբերեալ բան մը պահանջելու ըլլայ , որ մեր հաւատքին կամ վարքին դպչի . և չէ թէ միայն մենք կըսեմ , այլ երկինքէն հրեշտակ մըն ալ գայ , և օրինաց կամ Աւետարանին Աւրբ Քրքերէն չընդունած մէկ բաներնիդ քարոզելու ըլլայ , նզովեա՛լ ըլլայ ” : Գալատացոց Ամուղթ-բուն գէմ , Դէր Գ . Գլ . Գ :

“ Ամուղթին մէջ կարդացածներնէս ի զատ ուրիշ ի՞նչ բան կրնամ սորվեցընել ես ձեզի : Ասոր զի Աւրբ Քրքը մեր վարդապետութեանը սահման մը կըդնէ , որ չափէն աւելի իմաստուն ըլլալու չհամարձակինք” : Արքեպիսկոպոս Օգոստին վրայ , Գլ . ԼԱ :

“ Աւրբ Քրոց մէջ յայտնապէս գտնուած [aperte posita] բաներուն մէջ հաւատոյ և վարուց վերաբերեալ ամէն բան կայ . այսինքն է յոյս և սէր” : Քրիսոստոմէ վրդպետ-բուն վրայ , Ը և Թ :

“ Աստուծոյ քաղաքը [եկեղեցին] կը հաւատայ սուրբ Հին և Նոր Կատակարաններուն , զորոնք կանոնական կըկոչենք . որ այս Աւրբ Քրքերէն կըծնանի այն հաւատքը , որով արդարը կապրի , որով առանց տարակուսանաց կըքալենք՝ քանի որ Տէրոջը քովը չենք ” : Յովհան Քրոլոքն Ասոր-բոյ , Գլ . ԺԸ :

* Ad Princip . Lib. 5.

“Յիշեցէ՛ք՝ որ խորամանկութեամբ վնասուած մեղքութեանց դէմ՝ Աստուած հաճեցաւ զօրաւոր պատնէշ մը կանգնեցընել Սուրբ Գրոց մէջ, [աւանդութեանց մէջ չըսեր,] որուն դէմ չհամարձակիր խօսելու՝ ինչ և իցէ կերպով քրիստոնեայ սպառող մէկը”: Յհաննու. վեցեր. Ա՛ոա. ի:

“Աստուածային Գրոց հեղինակները Իսրայէլի լեռներն են: Եզեկ. լԶ. 14: Այս լեռներուն վրայ ճարակեցէք՝ որ ապահով կերակրիք: Այս Սուրբ Գրքերէն բոլոր լսածներնիդ մտղ քաղցր գայ ականջներնուդ. ասկէ դուրս եղածները մի՛ ընդունիք, որ մառախուղի մէջ չթափառիք”: Ա՛ոա՝ Հովհաննու. վեցեր:

Կոստանդիանոս Կայսր Ի՛նկիոյ Ժողովին Գրած:

Կոստանդիանոս կայսրը՝ Նիկիոյ Ժողովին առջևը բրած ատենախօսութեանը մէջ ասանկ ըսաւ. “Ա՛ր գարէից և առաքելոց գրքերը յայտնապէս կըսորվեցընեն մեզի՝ թէ ինչ կարծիք ունենալու ենք Աստուածային բաներու վրայ. ուստի մէկ դի թողունք այս թշնամանական անմիաբանութիւնը, և Հոգւոյն ներշնչեալ խօսքերէն առնենք խնդիրներնուս բացատրութիւնը”: Ամէնուրեք կըծանուցանէ թէ բոլոր Ժողովը հաւանութիւն տուաւ այս խօսքին: Ամբրոսիոս կըսէ, թէ “Ժողովը այս վէճը Սուրբ Գրքով վճռեց”: Կրիշնանոսէ Հոռոփին վեցեր, գիր. ա, գլ. լ: Եւ Սուրբ Աթանաս կըսէ. “Նիկիոյ Ժողովուած եպիսկոպոսները՝ Սուրբ Գրքէն բոլոր գտածնին [աւանդութեան խօսք չկայ,] մէկտեղ հաւաքելով՝ հաստատեցին թէ Որդին համագոյակից է Հօր”: Ա՛ոա՝ գրեալ

ԱՆ ԵՊԻՓԱՆԻՈՍ: Կարգինալ Պելլարմին՝ հռչակաւոր պապական մատենագիրը կրխոստովանի՝ թէ "Նիկիոյ Ժողովը՝ Որդին Հօրը համագոյակից ըլլալուն վճիռը Սուրբ Գրքէն առաւ" [աւանդութենէ չէ]: Ժողովները՝ քոյ, Գէդ՝ ը. 12:

---

ՆԵՍՏՈՐԱՆՈՑ ՀԱՅՈՑՔԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏ:

Ոյնպէս և զամենայն որ առ մեզ գայթակղութիւն նախանձաբեկաց և տգիտաց ցուցանել կարող եմք թէ գրոց արբոց է ուղղկցութիւն, և ոչ ինքնահաճոյ ճանապարհի դիւտ. և ըզգիրս ոչ կարեմք թողուլ, և աւանդութեանց անոտնաց հետեւել. զի մի՛ լուիցուք զկշտամբանս Ի ՔՐԻՍՏՈՍԷ՝ որ ասէ, Ծողէք զպատուիրանն Աստուծոյ վասն ձերոյ աւանդութեանն՝ կ՚ըսէ՝ Աստուածոյ գրոց օրէնքըն՝ աւանդութեանց

Ոյնպէս և կրնանք ցուցընել թէ մեր մէջն եղած բոլոր այն բաները, որոնց վրայ գայթակղած են նախանձոտները ու տգէտները, Սուրբ Գրոց համաձայն են, և կամքներնուս ուզածին պէս Ընտրուած բաներ չեն: Եւ (Սուրբ) Գիրքը չենք կրնար թողուլ՝ և անոնի աւանդութենանց հետեւիլ, որ ըլլայ թէ՝ ՔՐԻՍՏՈՍԷն յանդիմանութիւն լսենք՝ որ կըսէ. "Կ՚ըսէ ուրեմն, Աստուծոյ պատուիրանքները ձգեցիք՝ ձեր աւանդութեանը պատ-

տապալիչ առնեմք , և գայթակղելոցն Թոյլ տամք զ՝Յրիստոսին երկրորդելով ՚ի վերայ նոցին , Թէ կոյրք են կուրաց առաջնորդք՝ որք սխալեն , և ՚ի վիհ մոլորութեան մատնին . և մեք վասն Հորոյգետաց մախացողացն լեզուագարութեան՝ յայն վիճն ո՛չ ընկղմիմք . այլ զլոյս իմաստից՝ մեր յաշտանակ իշխանութեան ձերոյ բարձրացուցեալ՝ լոյս տամք կուրացելոցն , և կոչեմք ՚ի մեր ճանապարհն , և ՚ի Յրիստոսին . և ՚ի պէտս նոցին լուսաւորութեան , կամք ձեր՝ յօժարութեամբ և աներկիւղ գնամք ՚ի մէջ նոցին . և զոր յունկն ձեր խօսիմք՝ քարոզեմք առաջի նոցա ՚ի վերայ տանեաց , ո՛չ երկուցեալ յայնցանէ՝ որ սպանանեն զմարմին , և զոգի ո՛չ կարեն . Հաւատացեալ Հոտածոյ՝ Թէ կարող է ՚ի ճառաւը : Այլ Աւրբ Յրոց օրէնքներովը աւանդութիւնը կրկործանենք . և գայթակղեալները Թող կուտանք՝ Յրիստոսի խօսքը անոնց վրայ կրկնելով , Թէ իրենք կոյր են և կոյրերուն կառաջնորդեն . որ կրսխալին , ու մոլորութեան անդունդը կիյնան : Իսկ մենք Հորոյգետաց նախանձորդներուն մեղի դէմ բրած գէշ խօսքերուն Համար՝ այն անդունդին մէջ չենք ընկղմիր . Հապա մեր իմաստութեան լոյսը ձեր իշխանութեանը աշտանակին վրայ բարձրացընելով՝ լոյս կուտանք կուրացեալներուն , և մեր ու Յրիստոսի ճամբուն կրկանչենք . և պատնէշ լուսաւորելու Համար , ձեր կամքովը՝ յօժարութեամբ ու առանց վախի կերթանք անոնց մէջը . և ձեր ականջն ՚ի վար խօսածնիս՝ տանիք-

քարանց յարուցանել որդիս Աբրահամու, և ահա պատրաստ եմ զայս ձեր հրաման կատարել:

Ասպա թէ այսմ խափան լիցի ազգականացս գութ՝ և աշխարհին հեռաւորութիւն, իշխանութեան ձեր հրամանաւ եկեսցեն առաջի ձեր ընդ մեզ ի մրցումն. զի ո՛չ է այս արիւթիւն զինուորի՝ այլ ապարանն թուր շողացուցանել, և զօդս հարկանել, այլ՝ որ ի հանդիսի տեղին իջանէ, և ընդդէմ ախոյանին կայ: Նոյնպէս իմա՛ զի չէ՛ ուղիղ մարտ հոգևոր, որ ի Զորոյգետ նստի, և զիս ի Վիլնկիայ յաշաղէ. թող գան ի հանդիսի տեղիս, փան վէր և առնուն. և որ յաղթող լինի Քրիստոսի ճշմարտութեամբն, զգովութիւնն ընկալցի: Ահա ինձ երկու երեք թուղթ են գրեալ նախատինք. ես գիրք մի ներուն վրայ կրքարոզենք անոնց առջին, չվախնալով անոնց՝ որ մարմինը կըսպաննեն, և հոգին չեն կրնար սպանել. Աստուծոյ հաւատալով, որ կարող է քարերէն որդիներ հանել Աբրահամու, և ահա պատրաստ եմ այս ձեր հրամանը կատարելու:

Իսկ թէ որ ազգականներուս գութն ու երթալու տեղիս հեռաւորութիւնը արգելք կըլլայ այս բանիս, ձեր իշխանութեան հրամանաւը թող ձեր առջևը գան մեղի հետ վիճելու. քանզի զինուորին կարիճութիւնը՝ իր սանը մէջ թուր խաղցընելն ու օդը ծեծելը չէ, հապա կարիճն ան է՝ որ պատերազմելու տեղը կուգայ, ու թշնամիին դէմ կելլէ: Նոյնպէս և ուղիղ չէ անոր հոգևոր պատերազմը՝ որ Զորոյ-

գետը կընտի , և զի ս Կիլիկիայի մէջ վար կը զարնէ . Թող հոս պա տերազմելու տեղը գան , վերք տան ու առնեն . և ո՛վ որ Ալբիատոսի ճշմար տութիւնովը չաղթող գտնուի նէ , ան Թող առնէ գովութիւնը : Ա նոնք ինձի երկու երեք նախատական նամակներ գրած են . ես ալ ամ բողջ գիրք մը շինած եմ Հայոց ազգիս ան կարգութիւններուն վը րայ՝ որոնք ետքէն մտած են . իրարու հետ բաղ դատենք , նայինք Թէ որո՞նը աւելի ճշմարիտ , և (Ասրբ) Հրոց համա ձայն կըգտնուի , ի՞մն՝ Թէ անոնցը :

Տե՛ս Հայոց ազգին վրայ գրուածը ու ջնջուածը Հոգւոյս Հայոց Հոն :

---

§ Հատուրիշ վկայութիւններ ալ կրնայինք բերել։

Հատուրիշ վկայութիւններ ալ կրնայինք բերել նախնի Հայրապետներէ, որոնց ամէնքն ալ կը հաստատեն թէ Սուրբ Գիրքն՝ ու միայն Սուրբ Գիրքը ըլլալու է մեր հաւատոյ կանոնը, և մէկ դի ձգելու ենք բոլոր վրայ էվելցած աւանդութիւնները. բայց մեր ճառը չմեծցընելու համար՝ այսչափս բաւական սեպեցինք։ Ընթերցողն ալ կրնայ շատ վկայութիւններ գտնել այս նիւթիս վրայ՝ վերցիշեալ Հայրապետներէն, և առաջին վեց դարերուն մէջ եկող ուրիշ Հայրապետներէ, և շատ երևելի սեպուած Հայոց Հայրապետներէ, 1844 տպեալ Ոսկեբերան, Ներսէս-Շնորհալի-ն Գրիգոր գրքին մէջը։ Աւանդութեանց պաշտպանները՝ Հայրապետաց բոլոր սորվեցուցածներուն հաւատալու էք կըսեն։ Ահա այս նիւթիս վրայ սորվեցուցածնին. յար և նման է մեր վարդապետութեանը։ Կըհրամայեն մեզի որ "Սուրբ Գիրքէն դուրս բան չընդունինք, որ մառախուղի մէջ չթափառինք"։ Աստուծոյ մէկ անգիր խօսքը կայ՝ որ փրկութեան հարկաւոր բաներ կըպարունակէ չըսելնէն զատ, կըսորվեցընեն թէ "փրկութեան պէտք եղած բաներուն ամէնն ալ կայ Սուրբ Գրոց մէջ"։ Կաղաչեն որ "ասոր անոր շիտակ երևեցած բաները ձգենք", և "կրօնական բաներու վրայ ուսենալու գաղափարներնուս Բոլորն ալ Սուրբ գրքէն առնենք"։ Եւ այս խօսքերը ըստ դիպաց խօսած չեն, այլ շարունակ կը յորդորեն մեզ Աստուծոյ գրաւոր խօսքին յարելու, և ուրիշ բաներու ականջ չկախելու։ Ոսկեբերան մանաւորապէս այս նիւթիս վրայ այնչափ երկարբօրէն կըխօսի, որ վերցիշեալ գրքին մէջ միայն

իր գրութիւններէն ~~~~ երեսէն էվել բան կայ քաղուած . և տպել տուողը կրնար անոր երեք անգամուն չափ բան քաղել : Ըրդ՝ անկարելի բան է որ մէկը կարող ըլլայ ուրանալ Հայրապետաց գրութիւններէն ըրած այս քաղուածներնուս ճշմարիտ ըլլալը , կամ իրենց խօսքերէն այս հասկըցուիլը , թէ Աւրբ Վիրքն է միայն մեր հաւատոյ և վարուց կանոնը՝ և ոչ այլ ինչ :

§ Ըյս վկայութիւններուն արժէքը :

Ուրանալու չիգար Հայրապետաց յայտնի և աղդու խօսքերով ասիկայ հաստատելնին , թէ աւանդութիւնը Աւրբ Վրոց հաւասար դասելու չէ , այլ ընդհակառակն՝ ամէն բան Աստուծոյ գրաւոր խօսքովը փորձելու և վճռելու է : Ըյն տեղերը՝ որ կըթուի թէ աւանդութիւնը կըբարձրացընեն նախնի Հարք՝ շատ անգամ խօսքերնին առաքելոց՝ իրենց թուղթերով աւանդած բաներուն և կամ քարոզած աւետարաններուն հասարակ վարդապետութեանցը կրնայի . ինչպէս՝ Երանոսի այն խօսքը որ յիշեցինք՝ թէ " աւետարանիչները աւանդեցին մեզի՝ մէկ Աստուած մը ըլլալուն աւանդութիւնը " : Եւ ուրիշ բաներու վրայ ալ խօսած ժամանակնին աւանդութեան վրայ ինչ խօսք որ ըրեր են նէ՝ անանկ կերպով մը մեկնելու է , որ համաձայնի իրենց գրութիւններէն առնուած այն խօսքերուն՝ որ ցըցուցինք , չէ նէ ինքզինքնուն և մէկզմէկու ուղղակի դէմ խօսած կըլլան : Ասյց թէ որ երկու մէկզմէկու ուղղակի հակառակ վարդապետութիւններ սորվեցընելով՝ թէ՛ ինքըզինքնուն և թէ մէկզմէկու դէմ կըխօսին , ալ ի՞նչ վստահութիւն

կրնանք ունենալ վրանին : Արդարև անատենը աւելի զօրաւոր պատճառ կունենանք ձեռուընիս՝ Սուրբ Հոգի միայն դիմելու : Անանկ որ՝ Հայրապետները թէ՛ միօրինակ վկայութիւն տան այս նիւթին վրայ, թէ՛ մէջերնին հակառակութիւն ըլլայ, ստիպուած ենք ճշմարտութիւնը աստուածային Հոգիքերէն միայն փնտռել, և ոչ թէ մարդոցմէ : Երբոր աւանդութեան վրայ խօսք ընէք մեզի, սուրբ Կիպրիանոսին հետ այս պատասխանը կուտանք. "Ո՞ւսկից է այդ աւանդութիւնը : Աստուծմէ՞, կամ աւետարաններէ՞ն, և կամ առաքելոց պատուէրներէ՞ն ու թուղթերէ՞ն է մի : Գրուածները կատարելու պարտական ըլլալնիս Աստուած կըվկայէ, և կըպատուիրէ Յեսուին՝ ըսելով, "Այս օրինաց գիրքը բերնէդ հեռանալու չէ, այլ ինչ որ գրուած է նէ, պահելու և կատարելու ես" : Ուստի ընե ոչ Հ-եպրայեցին, ե՞ւ մա-տթէոս-ը ընդունի՝ կամ գոլգոթայի պատո-էրուած է նէ, պահելը- է այդ ամ-բո ա-ռաք-ելը" :

# ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

## Ո՛Վ ՊԻՏԻ ՎՃՌԻ

ԿԸՄ

## ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

ՄՏԻՆ ՀՐԱՆՔ ՏԱՐՄԱԾՔ ԽՕՍՔԻՆ։

Երեմ. ք. 4։

"Ասորք Վերոյ տպիտութիւնը ամէն չարեաց պատճառ է"։

"Պաղալեմ մոխիկ ըրէք ամէնքդ ալ՝ ա՛չխարհականներ։ Մէյմէկ Աստուածաշունչ ծախու առէք։ Թէ որ ամբողջ Աստուածաշունչ մը չէք կրնար առնել, գո՛նէ մէյմէկ Նոր Ուտակարան առէք"։

Ասորք Ոսկերերան, Կոլոսացւոց Ա՛ գլխուն 16ե-րորդ համարին վրայ։

"Ես ՀԱՅՈՒԻՆ ձայնը կըխնամեմ։ Կարդա՛ ինծի այդ Գրու վարդապետութիւնը) մարդարէէ մը· կարդա՛ Աղմոսէ մը· Օրէնքէն յորդո՛ր, Ա՛ետարանէն, առաքեալէ մը յորդոր։ Ընկէ կառնեմ ես եկեղեցւոյ (վաւերականութեանը) վկայութիւնը։ Մէկդի՛ վերցուր ՄԸՐԴՈՑ դրուածքները։ ԸՍՏՈՒԾՈՑ ԽՕՍՔԻՆ ձայնը թող լսուի։

"Թէ որ ձեռնարկուն կուգայ Թո՛ղ հաստատուն իրենց եկեղեցւոյն ճշմարիտ ըլլալը·· ո՛չ Թէ իրենց եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներէն, ո՛չ Թէ վիճաբանողներու գրութիւններէն, ո՛չ Թէ սուտ նշաններէ և հրաշքներէ, Վասն զի Աստուծոյ խօսքը կըզգուշացնէ մեզ այս բաներէն) այլ ՕՐԻՆՔՑ պատուիրանքներէն, ՄԸՐԴԸՐԻՑ կանխատեսութիւններէն, ՍԱՂՄՈՍՆԵՐՈՒ երգերէն, նոյն ինքն ՀՈԳԻՑՆ խօսքերէն, ԸՒՆՏԸՐՈՂՔՑ քարոզութիւնէն և վարքերնուն պատմութիւններէն· մէկ խօսքով՝ ԱՒԻՒՐՆ ԴՐՈՑ բոլոր կանոնական մասերէն"։

Ասորք Օգոստինոս, Հոգւոյ վրայ, գլ· ԺԶ· 16։

# ԳԼՈՒԽ Ը.

Նախագիտելիք։

§ Ա. Ճշմարտութիւնը Աստուածաշունչին մի սորվելու ենք՝ թէ եւ կեղեցիէն։

Յոյց ունինք՝ թէ այն անդիր աւանդութիւնները որ Աստուածայ խօսքին մէկ մասը չեն, և իրրև կանոն հաւատոյ ընդունելու չենք։ Այլ Սուրբ Գրոց Աստուծոյ խօսքն իրրև՝ բոլոր քրիստոնեայք կը հաւատան։ Անոնք կը հաստատենք՝ թէ միայն ան է անսխալ կանոն և առաջնորդ, և անոր տրուելու ենք կրօնական վարդապետութեանց ճշմարտութիւնը. և թէ բոլոր մարդոց տրուած է ան, և ամէն մարդոց հարկ է անոր սորվեցուցածները հասկընալ և ընդունիլ, և դատապարտած բաները չընդունիլ։ "Այ", կըսեն ոմանք, "թէպէտ Աստուածաշունչը Աստուծոյ խօսքն է՝ մարդոց տրուած, սակայն անխտիր ամէն մարդ կարդայ նէ՝ չատ մեաս կելլէ և ոչ թէ օգուտ"*. միայն անկէ մէկը չկրնար սորվիլ ճշմարտութիւնը. քանզի մէկը մէկ կերպ վարդապետութիւն մը կը հանէ անկէց՝ և միւսը ուրիշ կերպ. և ուստի Աստուածաշունչին մէկ անսխալ մեկնիչ մը՝ և ելած հակառակութիւններուն մէկ կենդանի դատաւոր մը պէտք է, որ աս ալ եկեղեցին ըլլալու է. և թէ ասոր համար ճշմարտութիւնը ուղղակի Աստուածաշունչէն սորվելու չենք, այլ եկեղեցիէն։

* Տրիանդեան ժողով։ Տե՛ս Նախադրութիւն։

§ Հաստատուելու բաներ :

Ա.րդ՝ այս վարդապետութիւնը ճշմարիտ է նէ՝ քանի մը հարկաւոր բաներ կան հաստատուելիք :

1 . Ամէ կայ անսխալ եկեղեցի մը , որուն վճիռներուն միշտ անսխալ ըլլալուն վրայ կրնանք ապահով ըլլալ :

2 . Ամէ այս եկեղեցին՝ այնինչ առաջին եկեղեցին է . վասն զի սխալական եկեղեցի մը անսխալ բռնենք նէ՝ կրմոլորինք :

3 . Ամէ այս եկեղեցւոյն վճիռները այս կերպով կրլլան և այս կերպով սորվուելու են . քանզի այս բանին մէջ սխալինք նէ , անոր տուած վճիռները մեզի օգուտ չեն ըներ :

4 . Ամէ այս վճիռները Սուրբ Գրոց խօսքերէն աւելի աղէկ կրհասկրնանք . ասանկ չրլլայ նէ , ինչ բանի համար ձգենք Սուրբ Գիրքն ու եկեղեցիին երթանք :

§ Ընենք իրենց վարդապետութիւնը ապացուցանելու են , ո՛չ թէ մենք մերը :

Յայտնի է՝ թէ ասանկ անսխալ եկեղեցի մը կայ , և փոխանակ Աստուածաշունչին՝ անոր նայելու ենք ըսողներուն կրմնայ անհակառակելի և յաղթահարիչ վկայութիւններով ապացուցանել այս վարդապետութեանս ճշմարտութիւնը : Ա՝ենք ամէնս կրընդունինք՝ թէ Աստուածաշունչը Աստուծոյ անսխալ խօսքն է . թէ անոր մէջ մոլորութիւն մը չկայ . թէ շիտակ հասկրնալով և իր ըզուցածներուն ընազանդելով՝ կրգտնենք ճշմարտութիւնն ու կրփրկուինք : Ուրեմն Աստուածաշունչին վստահիլ չրլլար , այլ ամէն բանի մէջ եկեղեցիին ընազանդելու էք ըսողները

պարտական են՝ առանց ամենևին երկբայութեան տեղ մը ձգելու, հաստատել այս վարդապետութիւնը. չէ նէ հարկ կըլլայ մեզի Աստուածաշունչին յարեալ մնալ, ան միայն մեզի առաջնորդ և կանոն բռնելով: Պէտք չէ մեզի իրենց վարդապետութիւնը ջնջել. քանզի մինչև որ իրենցը հաստատեն նէ, մերը ճշմարիտ կըմնայ:

§ Ինսոր փաստ պէտք է:

Այս ալ յայտնի է՝ թէ ուղղակի Աստուծոյ վկայութենէն ուրիշ վկայութիւն խնդր չըներ այս բանին: Աւանդութեան վազելը պարապ բան է. քանզի նոյն իսկ աւանդութեանը չենք հաւատար: Ինչ որ եկեղեցիին անսխալութիւնը ցուցընող աւանդութիւն մը ունինք՝ առանց եկեղեցիէն դուրս վկայութեամբ հաստատուելու, եկեղեցիին վկայութիւնը յառաջ բերելէն զատ ուրիշ բան չըլլար, զոր ճարտասանք ֆոսթ Ռոթոլ կանուանեն. քանզի առաջ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատելու է, չէ նէ ո՛ւսկից գիտնանք իր աւանդութեանը ճշմարիտ ըլլալը: Տե՛ս Մ՝ասն ա, գլ. ա, Յօդ բ, 1: Աստր ասանկ ըլլալը աւանդութեան ջատագովներուն շատը գիտեն: Ինչպէս Կարդինալ Պելլարմին՝ պապականաց եկեղեցւոյն մէկ երևելի մատենագիրը կըսէ՝ թէ "աւանդութիւնները ճշմարիտ են, քանզի բոլոր եկեղեցին՝ որ կընդունի զանոնք՝ չկրնար սխալիլ": Ասոր-ծոյ Ռօհէն ձըսյ, Վնդ. է, գլ. թ: Ինչպէս սուրբ Վլարա՝ մէկ ուրիշ պապական մը՝ ասանկ կըսէ. "Եկեղեցւոյ վկայութիւնը, որով աւանդութիւնները մեզի կուգան, աստուածային յայտնութենէ մը [կը

տեսանենք] թէ անսխալ է. վասն զի Սուրբ Կրքէն յայտնի է թէ եկեղեցին անսխալ է'' : Պո–ԼԷ–ն Ա–ոպոյ, գլ. ժ, թիւ– 3: Եւ սակայն աւանդութեանց և անսխալ եկեղեցւոյ պաշտպանները այնչափ անհամաձայն են միմեանց , որ ամենք ալ ճիշդ ասոր հակառակը կըսորվեցընեն , ըսելով թէ՝ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը բոլորովին աւանդութեան վկայութենէն կախեալ է : Ինչպէս Ա–օլտրն անուանով պապական մը յայտնապէս կըսէ՝ թէ ''Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը ուրիշ բանէ մը չէ , այլ եկեղեցիին ընդհանրական և կաթուղիկէ աւանդութենէն'': Լ–ՃՈ–ՄՆ Ա–ոպոյ, Վէր– ը, գլ. ա : Ասոնց ո՞վ չգիտեր թէ մինչև որ առաջ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը չհաստատուի նէ , այս ''ընդհանրական և կաթուղիկէ աւանդութիւնը'' սուտ ալ կրնայ սեպուիլ :

§ Ա–այրապետաց և Ժողովներուն խօսքը՝ և մինչև անգամ բոլոր եկեղեցիին խօսքը փաստ չկրնար ըլլալ :

Նոյնպէս և Ա–այրապետաց և Ժողովներուն զրուցածները մէջ բերելն ալ՝ փաստ մուրալէն զատ ուրիշ բան չէ : Ո՞րինչև անգամ եթէ բոլոր եկեղեցին միաբերան՝ ''ես անսխալ եմ'' աղաղակէր նէ , անսխալութիւն պահանջող մարդու մը ''ես անսխալ եմ կըսեմ կոր՝ ես ընաւ չեմ սխալիր՝ ուստի ես անսխալ եմ'' ըսելուն նման կուգար : Եւ կրկին կըհարցուէր իրեն՝ թէ ինչէ՞ն յայտնի է ատ զրուցածդ ճշմարիտ ըլլալը : Ա–այրապետներն ու Ժողովները վկայ բերելն ալ միայն եկեղեցիին մէկ մասը վկայ բերել է . և մինչև որ մէկ ուրիշ վկայութիւնով մը այս Ա–այրապետներուն և Ժողովնե-

բուն անսխալութիւնը չհաստատուի նէ , չենք կըրնար ըսել թէ ասոնք առանց սխալելու հաստատեր են եկեղեցւոյ անսխալ ըլլալը : Հաստատութիւնին ալ չօգներ բանին . քանզի Նոյի օրերը բոլոր աշխարհիս մէջ միայն ութը հոգի կային ճշմարտութիւնը բռնող . ասոնք Աստուծոյ ձայնին ականջ կախեցին , ու ճշմարտութեան մէջ մնացին , քանի որ միւսները հայրերնուն բռնած ճամբան երթալով և իրենց շատութիւնեանը ապաւինելով՝ մոլորութեան մէջ մնացին ու կորսուեցան :

§ Անկարելի բան է որ եկեղեցին սխալի ըսելը՝ փաստ չէ ։

Այսքանիկ և ճշմարիտ եկեղեցին անկարելի է որ սխալի ըսել ըլլար , առանց ցուցընելու թէ Աստուած խօսք տուած է զանիկայ սխալմունքէ պահելու : Եկեղեցին սխալական մարդոցմէ կազմեալ է . և ի՞նչ արգելք կայ սխալական մարդկանց ընկերութիւն մը երբեմն սխալելուն : Մանաւանդ որ ամէն մէկերնին գատ գատ կրսխալին , և սխալմունքի մէջ ինկած ալ են , ինչպէս որ կրխոստովանին թէ եկեղեցւոյ գատ գատ անդամոց և մասանց Ընար է սխալիլ , ի՞նչպէս վստահ ըլլանք ասոնց ամէնուն մէկէն չսխալելուն վրայ , թէ որ չսխալելնուն խոստմունք մը չունենանք [որ արդարև պիտի տեսնենք որ չկայ անանկ խոստմունք մը ,] Աստուծոյ խօսքին մէջ : Սակայն գիտենք որ ճշմարիտ եկեղեցիին , այսինքն՝ ճշմարիտ կրօնք ունեցողներուն մեծ մասը՝ ըրհեղեղէն առաջ մոլորութեան և կռապաշտութեան մէջ ինկաւ . և Աբէլէն եկեղեցւոյն , այսինքն՝ Քրիստոսէն առաջ աշխարհիս վրայ գտնուած Աստուծոյ մէկ հատիկ տեսա-

նելի եկեղեցւոյն մեծ մասը կրկին և կրկին դարձաւ իր ճշմարիտ հաւատքէն։ Ըրդ՝ թէ որ Քրիստոսէն առաջ եղող եկեղեցին ոչ միայն սխալական էր՝ այլ և սխալեցաւ ալ, Քրիստոսէն ետև եկող եկեղեցիին Աստուծմէ անսխալութիւն ընդունելուն շատ յայտնի և զօրաւոր փաստ կուզենք։

§ Ընսխալ դատաւորի մը կարօտ ենք ըսելը փաստ չէ։

Մէկ անսխալ դատաւորի մը կարօտ ենք՝ որ մէջերնիս ելած հակաճառութիւնները բանի մը կայացընէ ըսելով ալ չըլլար. վասն զի մինչև անգամ եթէ Աստուած ասանկ դատաւոր մը դրած ըլլար ալ նէ, տակաւին այս խնդիրը կըմնար՝ թէ Աստուած ո՞վ դատաւոր դրաւ։ Ընդունի՛նք թէ Աստուած ասանկ դատաւոր մը տուած է. ասկէ չհետևիր թէ բոլոր եկեղեցին է այս դատաւորը. կարելի է Պապն է, և կամ այսինչ եկեղեցին, ժողովը, կամ եպիսկոպոսն է։ Այց միայն մեր դատումնիդ է այս՝ որ կըսենք կոր թէ Սուրբ Գրքէն՝ ի վաղ կենդանի դատաւորի մըն ալ կարօտ ենք։ Գուցէ Աստուած ասանկ չդատեր։ Ա՛նենք մեր կարծեօքը շատ բաներ բարի կըսեպենք մեզի, բայց Աստուած չիտար։ Համայն եկեղեցեաց ձայնը միայն անսխալ դատաւոր ըլլալուն տեղը, աւելի աղէկ չէ՞ր ըլլար՝ որ ամէն մէկ եկեղեցի, ինչպէս Հայոց՝ Յունաց՝ ևլն, զատ զատ անսխալ ըլլար։ Ալ աւելի աղէկ չէ՞ր ըլլար որ ամէն մէկ եպիսկոպոս մէյմէկ անսխալ դատաւոր ճշմարտութեան ըլլար. շատ աղէկ չէ՞ր մի ըլլար՝ որ ամէն քահանայ և ամէն վարդապետ անսխալ ըլլար. ամենէն աղէկը այս չէ՞ր մի ըլլար՝ որ ամէն մարդ

*ինք իր գլխուն անսխալութեամբ որոշէր ճշմարիտը սուտէն :*

*§ Որքա՜ն Կրքէն՝ ի զատ ուրիշ բան մը չճանչնալը՝ ինքզինքին թէ՝ հայրապետներէն և թէ բոլոր ուրիշ մարդոցմէ՝ իմաստուն բռնել է ըսելը՝ փաստ չէ :*

Ի՞նչ անճոռնի խօսք է այս , որ միշտ կըզրուցեն : Երբոր Հայրապետները միշտ մէկզմէկու անհամաձայն , և եկեղեցին մէկզմէկու հակառակ բաժանումներու պատակտուած կըտեսնենք , ի՞նչ խելքով զիրենք մեզի անսխալ առաջնորդ բռնենք : "Երբոր Հայրապետները կըսորվեցընեն այս բանը" , կամ թէ "այս վարդապետութիւնը անընդհատ շարունակութիւնով առաքեալներէն մինչև մեզի հասաւ" ըսելը՝ դիւրին բան է . բայց Հայրապետաց գրութիւններուն՝ և Եկեղեցական Պատմութեան քիչ մը հմտութիւն ունեցողը չկրնար այս խօսքը . քանզի գիտէ որ մեր՝ և եկեղեցւոյ անսխալութեան ջատագովներուն մէջ տեղը վիճաբանութեան առարկայ եղած վարդապետութենէն մէկո՛ւն համար ալ չեն կրնար ըսել ասանկ խօսք մը : Ակնկալ մեր վարդապետութիւններուն ամենուն ալ վկայութիւն կրնանք գտնել Հայրապետներէն , բայց և այնպէս գիտենք որ Աստուածաշունչն է միայն աղբիւր անսխալ ճշմարտութեան , և անոր դէմ կրդնենք եթէ եկեղեցիին մէջ մտած բոլոր խառնափնդոր ու սուտ վարդապետութիւնները : Կրպատուենք ամէն դարու սուրբ մարդիկը . գիտենք որ պէտք եղած յարգութիւնը տալու ենք իրենց աշխատութիւններուն . կրնդունինք ճշմարտութիւնը ստուգելու

համար ընծայած օգնութիւնին . խելքերնիս կը վկայէ որ առանց պատճառի իմաստուն և բարի մարդոցմէ տարբեր ըլլալ ուզելու չենք. բայց աթիկայ մեր գատողութիւնը զոհելէն , և զանոնք խիղճերնուս ու հաւատքներնուս վրայ իշխան կացուցանելէն շատ հեռու բան է: "Նանկ կըսե Տէրը . Ընդհանուր ըլլայ այն մարդը , որ մարդոց վրայ յոյս կըդնէ . և մարմինը իրեն թև կընէ ": Երէմ. ժէ. 5: Հայրապետները իրենք կըզգուշացընեն մեզ՝ որ հաւատքնիս իրենցմէ չառնենք , այլ Աստուածաշունչէն: Ընեկբայ նախաջրհեղեղին ժամանակի մարդիկը ծաղր ըրին Նոյ նահապետը՝ աշխարհիս մէջ եղող բոլոր ուրիշներէն տարբեր ճամբայ մը բռնելու համարձակելուն համար: Կոյտ ծաղր ընելով կըսէին իրեն. "Ո՞ւր մեր հայրերէն և այսչափ մարդոցմէ խելացի՞ ես մի , որ քեզմէ ի զատ մէկուն քովը ճշմարտութիւն չգըտնուի" : Նոյնպէս և Քրիստոսի ժամանակը և անկէ ալ առաջ աներկբայ կըխնդային ծերերուն աւանդութիւնը չընդունող՝ այլ միայն Աստուծոյ խօսքը ամուր բռնող աստուածապաշտ Հրէից վրայ , և կըսէին . "Ո՞հ , բոլոր մեր գիտնականներէն , սուրբ վարդապետներէն և Հարբիներէն գիտո՞ւն ես հա՛ , ամէն մարդ ծուռ , ու դո՞ն մի շիտակ: Աստուծոյ սուրբ նկեղեցին մոլորութեան մէջ ինկաւ , ու դո՞ն մի միայն ճշմարտութիւնը պահող մնացիր այնչափ մարդոցմէն " : Եւ սակայն այն ծաղր եղած աստուածապահ Հրէից քովն էր ճշմարտութիւնը , և բոլոր գիտնականները ու սուրբ Հարբինները մոլորութեան մէջ էին:

§ Ո՞սկից պիտի դիտնանք եկեղեցիին ըրած դատումները չիտակ հասկընալիս :

Ըսյց ըսենք թէ եկեղեցին անսխալ դատաւոր է, ես ինտո՞ր գիտնամ անոր ըրած դատումները չիտակ հասկընալս ու գիտնալս : Ձէ որ անսխալ է, պէտք է որ իր վճիռները Աստուածաշունչին սորվեցուցածներուն համաձայն գան . վասն զի ան ալ նոյն դատաւորն է . քանզի ժամանակ մը Աստուածաշունչով՝ հիմա ալ եկեղեցիին ձեռքովը վճիռներ տուողը մի և նոյն Հոգին Սուրբ Աստուածն է : Ուն սխալական ես, կըսեն, և այս պատճառաւ չես կրնար վստահ ըլլալ Աստուածաշունչին խօսքերը հասկընալուդ վրայ, մինչև որ անոնց բուն միտքը եկեղեցիէն ջորվիս : Ըսրի . եկեղեցին այսինչ բանին վրայ դատում մը կընէ ու իմ առջևս կըդնէ : Ես Աստուածաշունչին խօսքերը ու եկեղեցիին ըսածները մի և նոյն դիւրութեամբ կը հասկընամ : Ըրդ՝ թէ որ սխալական ըլլալուս համար Աստուածաշունչը հասկընալուս վրայ վստահ չեմ կրնար ըլլալ, և "Ինչո՞ւ է Ինչը կոչուած է" կամ "կոչեմ"* ատանկ ըլլալու է ըսելով կանցնիմ, ինտո՞ր գիտնամ որ այս նոյն սխալականութիւնովը չեմ խաբուիրկոր եկեղեցիին խօսքերը կարդացած կամ լսած ատենս : Ինտո՞ր կրնամ Ինչո՞ւ է Ինչը կոչուած է կամ կոչեմ եկեղեցին սա ըսել կուզէ կոր ըսելէն էվել բան մը ընել : Ձէ որ եկեղեցիին վարդապետութիւնը աս է ըսես ինծի, ես ալ կըպատասխանեմ թէ՝ կոչուած է որ սխալ հասկըցած ըլլաս եկեղեցիին միտքը . քանզի սխալական մարդ մըն ես, սխալական մարդ մըն ալ դուն : Ձէ որ պնդես թէ նախնի Հայրապետ-

* Տե՛ս Ա՛սա Հաղորդութեան, Մասն ա, երես 5 :

ներըս ու քրիստոնեաները ամէն տեղ այս վարդապետութիւնը ասանկ կըմեկնեն, կըպատասխանեմ թէ՝ կրնէ ե ատանկ ըլլայ, և կրնէ ե թէ իմ հասկըցածիս պէս ըլլայ՝ ու դուն սխալ հաս կըցած ըլլաս. ասոր վրայ մեծ վէճ կայ, և կրնէմ սխալ ըլլալու ես դուն, կամ ես քու միտքդ չեմ կրնար կոր հասկրնալ:

### Ինչո՞ւ համար հաւատքներնուս վրայ վստահութիւն չենք կրնար ունենալ:

Հատ անգամ ըսուած է թէ դատողութիւննիս գործածելու չենք, այլ լոկ հաւատալու ենք. և ուստի կըհաստատուն թէ Աստուածաշունչին մէջ չգտած բաներնիս չընդունած ժամանակնիս՝ մեր սխալական դատումը մեզի կանուն և առաջնորդ կըբռնենք, և ուստի հաւատքներնուս վրայ վստահութիւն չենք կրնար ունենալ: Այդ եկեղեցին սորվեցուցածը ի՞նչպէս կրնամ ընդունիլ, առանց իր խօսքերը հասկրնալու համար դատողութիւնս գործածելու: Ի՞նչ ճամբով կրնամ գիտնալ այսինչ բանին վրայ ինծի ինչ ըսուցելդ, առանց դատողութիւնս գործածելու բերնէդ ելած խօսքերուն վրայ: Եկեղեցին կըսէ՝ թէ ով որ ճշմարտապէս հաւատայ Քրիստոսի՝ կըփրկուի. ես իմ դատողութիւնս չի գործ կըդնեմ այս խօսքին վրայ, և դիւրաւ կըհասկընամ անկէց ինչ հասկըցուիլը: Սակայն ի՞նչ պատճառ կրնայ ըլլալ՝ որ եթէ այս նոյն խօսքը Աստուածաշունչին մէջ կարդամ նէ, այն նոյն դիւրութեամբը չհասկրնամ: Ինչո՞ւ համար վստա-

հաւթիւն չենք կրնար ունենալ հաւատքներուս վրայ, թէ որ անսխալ եկեղեցին վրայ հաւատարմութիւն չունենանք: Ընսխալ Աստուածշունչին վրայ հաւատարմութիւն ունենանք՝ և միայն անոր խօսքերուն նայինք նէ՝ չըլլար: Արձեալ՝ սխալական ըլլալովնիս անկարելի՛ բան կըլլայ հաւատքներուս վրայ վստահութիւն ունենալը: Ուրիմն մարդ չկայ վստահութիւն ունեցող, քանզի ամէն մարդ սխալական է: Այլ մարդուս սխալական ըլլալէն՝ չենք կրնար հետեւցընել թէ միշտ կրսխալի: Ծուաբանութեան մէջ սխալական եմ, և շատ սխալմունքներ կընեմ. բայց երեք՝ չորս ալ՝ եօթը, վեց ալ՝ տասներեք ըլլալուն վրայ տարակուսութիւն կունենա՞մ մի: Ինքըզինքը վերջին աստիճան սխալական կարծող մարդն անգամ այս բանին մէջ չսխալելուն վրայ շատ վստահութիւն ունի: Սակայն ընդունինք եկեղեցւոյ անսխալութեանը փաստաբաններուն հաստատածը: Երբոր եկեղեցին հաւատքը այս է ըսեն նէ, ինտո՞ր կրնամ ապահով ըլլալ այս հաւատքին ինչ ըլլալը գիտակընալուս վրայ: Սխալական ըլլալովս պէտք չէ սխալ չհասկընալուս վրայ ինտո՞ր վստահ ըլլամ: Ձեր պատուութիւնը գործածելուս չէք ըսեր՝ պարզապէս հաւատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ անբան անասնոյ պէս ըլլալու էք ըսել է:

Ինտո՞ր պիտի գիտնանք եկեղեցին ինչ ըսուցեր:

Ան որ այսչափ անստոյգ ըլլալու ենք եկեղեցին ինչ ըսել ուզելը հասկրնալնուս վրայ՝ երբոր իր խօսքերը կըլսենք կամ կրկարդանք, ինտո՞ր պիտի գիտնանք ստուգիւ ինչ ըսելը: Ան՝ նախ վէճ է եկե-

ղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովներուն մէջ, թէ որո՞ւն ձեռօքը եկեղեցին բանի մը վճիռ կրնայ տալ, և որո՞ւն ձեռօքը սորվելու ենք այն տուած վճիռները: Ասանք կըսեն թէ Հռովմայ Պապն է եկեղեցւոյ ձայնն ու անսխալ դատաւորը: Ասանք կըսեն թէ ընդհանրական ժողովներով վճիռ կուտայ եկեղեցին: Ասանք ալ կըսեն թէ Պապին վկայութեամբը հաստատակ ընդհանրական ժողովներուն քովն է խօսքը: Ասանք ալ կըհաստատեն թէ եկեղեցւոյ վճիռները գիտնալու համար՝ բոլոր Հայրապետաց և առջի դարու ու առջի տեղւոյ եկեղեցիներուն ինչ բաներ սորվեցընելը գիտնալու ենք: Ժողուենք ուրիշները, իր աշխարհաբար լեզուէն չի զատ ուրիշ լեզու չճանչցող, պատմութեան մը տեղեկութիւն չունեցող, ուրիշ ազգերու և ուրիշ դարերու քրիստոնէից ինչ բաներ հաւատալը գիտնալու կարողութիւն չունեցող ասանկը ինտո՞ր սորվի եկեղեցիին ինչ բաներ հաստատելը: Դատաւորը Պապն ըլլայ նէ, չըրնար Պապին երթալ հարցընել: Ժողովներն ըլլան նէ, ինչ ժողովներ ըլլային անգամ չգիտեր, ո՞ր կրնայ անոնց բոլոր վճռածները գիտնալ: Ասկ բան մը ընդունելու համար բոլոր Հայրապետաց հաւանութիւնը հարկաւոր է նէ, Հայրապետաց ո՞ր գրութիւնը կրնայ կարդալ այս մարդը: Ինտո՞ր պիտի գիտնայ: Իր քահանային հարցընէ նէ, ան ալ իրեն պէս տգէտ մէկը: Եպիսկոպոսին հարցընէ նէ, իրեն պէս մէկն ալ կրնկի է ան եղած ըլլայ· բայց թէ որ գիտնական ըլլայ, անսխալ չէ· Ընար է թէ եկեղեցւոյ դատումը այս է ըսած բանը սխալ հասկցած ըլլայ, և հարցընողին ալ սխալ սորվեցընէ: Ուրի՝ ինչ Հատուածա-

չունէը անսխալ դատաւոր բռնած ենք մեզի. դիւրաւ կրհասկընանք Աստուածաշունչին խօսքը: Սակայն ասոնք կրսեն թէ սխալական ըլլալուս համար՝ չենք կրնար Աստուածաշունչին գրուցածները հասկընալ, մինչև որ եկեղեցիէն մոխիկ չընենք: և թէ ուղղակի անսխալ Աստուածաշունչէն իր հաւատքը ընդունող մարդը կորնչի՞ կամ կորնչի՞ սանկ էին էվել խօսք չկրնար ընել: Ասոնց բրածն ի՞նչ է: Եկեղեցին Սուրբ Հոգւոյ վրայ բնաւ մեկնութիւն մը հրատարակած չունի, որ անկէ սորվին թէ ինտոր հասկընալու են Սուրբ Հոգւոյ խօսքերը: Ձկայ անանկ գիրք մը որ՝ իշխանութեամբ մը սորվեցընէ եկեղեցիին բոլոր հաստատած բաները: Եկեղեցին անանկ կենդանի էակ մըն է, որ ոչ բան կրնանք հարցընել՝ և ոչ պատասխան առնել: Ասոնց մէջը ամէն մարդ պարտական է իրեն պէս մէկ սխալականի մը գրուցածը ընդունիլ՝ իրրև եկեղեցիին սորվեցուցածը: Այս մարդը մէկ ուրիշէ մը կրնդունի իր հաւատքը, որ ան ալ իրեն չափ սխալական է: Այն երկրորդ մարդն ալ երրորդէ մը կրսորվի եկեղեցիին ինչ սորվեցրնելը, և նմանապէս երրորդն ալ չորրորդէ մը, և ասանկ գնա գացածիդ չափ: Առաջին մարդը միայն երկրորդէն կրմանայ եկեղեցիին ինչ սորվեցրնելը. երկրորդն ալ միայն երրորդին խօսքէն, և երրորդն ալ չորրորդէն, եայ: Ասոնց ամէնքն ալ սխալական են. վասն որոյ Ընար է թէ սխալմամբ եկեղեցիին մէկ չսորվեցուցած բանին համար կը սորվեցրնէ ըսեն: Կրնայ ըլլալ որ այս մարդոցմէ ոմանք յայտնապէս ստախօս և չար մարդիկ ըլլան, որոնց խօսքին հաւատալ չըլլար բնաւ: Ես սխա-

լական մարդ մըն եմ . կը հարցընեմ անսխալ Աստուածաշունչին՝ թէ ի՞նչ է ճշմարտութիւնը : Անսխալ Աստուածաշունչը կըսէ ինծի . բայց սխալական ըլլալուդ համար սխալ չհասկընալդ չես կրնար գիտնալ , այլ միայն կրնամ ասանկ կըսորվեցընէ կոր կրնաս ըսել՝ կըսեն : Այլ իրե՛նք ինչ կընեն : Սխալական մարդուն մէկը իր քահանային կամ վարդապետին կը հարցընէ՝ թէ ի՞նչ է ճշմարտութիւնը : Քահանան կամ եպիսկոպոսն ալ սխալական , և ճշմարտութիւն կարծածն ալ ուրիշ սխալական մարդոցմէ սորված : Այլ և այնպէս կը համարձակին ըսել թէ այս սխալական մարդը , որ մէկզմէկէ սորված ուրիշ այնչափ սխալական մարդոցմէ կըսորվի , չսխալիր , չխաբուիր , և կրնայ ըսել թէ Աստո՛ւծ որ այս այսպէս է , քանզի եկեղեցին ասանկ կըսորվեցընէ , և սակայն ես միայն սա կրնամ ըսել թէ Աստո՛ւծ ասանկ ըլլալու է՝ քանզի Աստուածաշունչը ասանկ կըսէ : Զարմանալի՛ բան , որ մարդիկ ասանկ յայտնի խաբէութեանց գերի կըլլան կոր :

§ Եկեղեցին ասանկ կըսէ ի՞նչ ըսել է :

Եկեղեցին ասանկ կըսէ ըսելը՝ մեր քահանաներն ու վարդապետները ասանկ կըսեն ըսել է . թէ՛ Պապական՝ թէ՛ Յոյն՝ թէ՛ Հայ՝ թէ՛ Աւետարական՝ թէ՛ Ութդաւետ և թէ Հերետիկոս ըլլան : Վասնի որ ժողովուրդները հրաման չունին ամէն բան Աստուած Խրքէն առնելու , ասկէ՝ի զատ ուրիշ ճամբայ չեն կրնար գտնել . վասն զի անկարելի բան է որ առանց մէկէ մը լսելու գիտնան եկեղեցին ինչ սոր-

վեցընելը . ասանկով սխալական՝ և շատ անգամ ալ ամենատգէտ և ամենաչար մարդոց վկայութեանը վըայ միայն կըկայանայ հաւատքնին : "Կայրը կայրին առաջնորդէ նէ , երկուքն ալ միատեղ փոսը կիյնան" : Մ՝ատթ . ԺԵ . 14 :

§ "Եկեղեցին ինչ բաներու կըհաւատայ նէ՝ ես ալ կըհաւատամ" :

Քրիստոնեայ անունով հազարաւոր մարդիկ կան , որոնց հաւատքներնուն ինչ ըլլալը հարցընես նէ , այն տգէտ ածխագործին տուած պատասխանէն էվել խօսք մը չունին , որուն համար կըպատմեն թէ՝ երբոր հարցուցեր են իրեն թէ՝ "Ի՞նչ բաներու կըհաւատաս" , պատասխաներ է թէ՝ "Եկեղեցին ինչ բաներու կըհաւատայ նէ , ես ալ անոնց կը հաւատամ" : Կրկին երբոր հարցուցեր են թէ՝ "Եկեղեցին ի՞նչ բաներու կըհաւատայ" , շուտ մը սա պատասխանը տուեր է թէ՝ "Ես ինչ բաներու կը հաւատամ նէ , ան ալ այն բաներուն կըհաւատայ" : Իրօք իր ինչ բաներու հաւատալը ըսել տալ փա-փաքելով՝ նորէն կըղրուցեն թէ՝ "Կաղաչենք՝ ըսէ՛ , դուն ու եկեղեցին միատեղ ի՞նչ բաներու կը հաւատաք" : Խեղճ ածխագործը սա պատասխանը միայն կրցեր է տալ . "Իրաւ որ Պարոններ՝ երկուքս ալ մի և նոյն բաներու կըհաւատանք" : Այս պատմութենէն Եւրոպացիք այս տեսակ հաւատքը , որ է եկեղեցիին հաւատացածներուն հաւատալ՝ առանց ինչ բաներ ըլլալնին կամ ինչու համար հաւատալու էն գիտնալու , Ֆիտէզ գարպոնարի [Fides Carbonaria] կոչեցին : Ասկէ ընդհանուր հաւատք չկայ : Հաւատքնիս Աստուածաշունչէն ընդունելնուս դէմ կեցողներուն առջևնիս

դրած հաւատքն այս է : Յունաց քահանան իր ժողովուրդին կըսէ , թէ " Հաւատա՛ եկեղեցիին " . այսինքն՝ " Ընդ , որ եկեղեցիին հաւատացած բաները կըսեմ կոր քեզի " : Պապական քահանան ալ պապականաց ասանկ կըսէ . և նոյնպէս Ասորւոց քահանան ալ Ասորւոց , Ղեստորականն ալ Ղեստորականաց , եւլ : Ասոնց ամենուն ալ խօսքը նոյն տեղը կընայի : Վերջապէս՝ բոլոր քահանաներն ու եպիսկոպոսները այս կըսեն , թէ " Հաւատացէ՛ք եկեղեցիին " . այսինքն՝ " Հաւատացէ՛ք և Ընդունեցէ՛ք մեզի , վասն զի մենք ենք եկեղեցին " :

§ Կընդունդինք անսխալ եկեղեցիին , երբոր գիտնանք ուրտեղ ըլլալն ու ինչ բաներ պահանջելը :

Թէ որ անսխալ եկեղեցի մը կայ նէ , ամէն բանի մէջ կընդունդինք իրեն , երբոր գիտնանք՝ կամ բաւական վկայութիւնով հաստատուի՝ ուրտեղ և ինչ բան ըլլալն ու ինչ սորվեցընելը : Հետևեալ գլուխներուն մէջ պիտի քննենք՝ ի ջատագովութիւն անսխալութեան սովորաբար բերուած ձեռնարկութիւնները , անոնց դէմ եղած փաստերն ու վկայութիւններն ալ մէջ բերելով :

# ԳԼՈՒԽ Ը

Ա. Առաջին ձեռնարկութիւն. Սուրբ Գիրքը եկեղեցին կընդունինք։

Երբոր կըպնդենք թէ պէտք է որ ամէն բան Սուրբ Գրքով փորձենք, շատ անգամ յաղթողաբար սա հարցումը կընեն. "Ի՞նչպէս գիտես Սուրբ Գրոց Աստուծոյ խօսքն ըլլալը". և կըհաստատեն թէ զանոնք իբրև աստուածային գրութիւնք ընդունելու ենք՝ միայն եկեղեցիին խօսքովը. ասկէ ալ կըհետևցընեն թէ հարկաւ առանց նախ և առաջ անոր հաւատալու՝ Սուրբ Գիրք չենք կրնար ունենալ, ու ալ ի՞նչ կրմնայ ձեռնարկութիւնս։

Յարևանցի նայելով մը կերևի այս ձեռնարկութեանս ինչ իմաստակութիւն ըլլալը. և սակայն հաւանական է թէ եկեղեցին Աստուածաշունչէն վեր բռնողներէն շատերուն մտքին ասկէ էվել ազդեցութիւն ունեցող ձեռնարկութիւն չըլլայ։ Ուստի ասոր պատասխան՝ կըհարցընենք,

1. Ո՞վ եկեղեցին ինձնին սուրբ եղած բան մը ճշմարտեր, կամ իբր ճշմարիտ եղած բան մը սուրբ ընել։ Աստուածաշունչը Աստուծոյ խօսքը չըլլայ նէ, եկեղեցին զանիկայ Աստուծոյ խօսքը կրնա՞յ մի ընել։ Կամ թէ որ ճշմարտապէս անոր խօսքն է նէ, եկեղեցին կրնա՞յ մի սուտ հանել։ Ո՞վ որ եկեղեցին ստութիւն մը ճշմարտութեան դարձընելու կարող չըլլայ նէ, չկրնար Սուրբ Գիրքը Աստուծոյ

խօսքն ընել կամ չընել, բայց միայն վկայութիւն կրնայ տալ ճշմարիտ կամ սուտ ըլլալնուն. որ եթէ այս վկայութիւնը չտայ ալ նէ, ճշմարիտ է նէ՝ ճշմարիտ կըմնայ, սուտ է նէ՝ սուտ: Որ կատարանին քանի մը գրքերը՝ միւսները ընդունելէն ետև ժամանակ մը առ հասարակ կանոնական չընդունեցան: Այս գրքերը կանոնական ընդունելնէն ետև՞ մի Աստուծոյ խօսքն եղան, ու առաջ չէի՞ն մի. այսինքն՝ իրենց ընդունելո՞վը մի ներշնչեալ եղան, թէ ներշնչեալ ըլլալնուն համար ընդունելի եղան:

2. Այս այսպէս է նէ, Աւ՞րբ Վէրջը՝ չի ըլլ էվէղէյին վկայութիւնը իբր Աստուծոյ խօսքը կընդունինք, այլ Աստուծոյ վկայութիւնը՝ որմէն որ առնինք, և այն վկայութիւնը՝ որով ճշմարտապէս Աստուծմէ ըլլալը կըսպասենք:

§ Ինչ վկայութիւնով Հրեայք հաւատալու էին Քրիստոսի խօսքերուն:

Քրիստոսի քարոզած խօսքերը աստուածային խօսքեր էին: Հանուանք մտիկ ընողներէն ոմանք ընդունեցին՝ ոմանք չընդունեցին ճշմարտութիւնը: Իր խօսքերը ընդունող հաւատացեալները ի՞նչ վկայութեամբ զանոնք Աստուծմէ սեպեցին: Այնինչ մարդիկը անանկ ըսելնուն համար: Ո՞վ պիտի ըլլար իր խօսքերը դատողը: Ամէն ունկնդիր ինք իր գլխուն դատելու չէ՞ր մի: Քրիստոսի խօսքերը ամէն տեսակ մարդոց էր: Ամենէն ալ կըպահանջէր՝ որ ինքզինքին հարցընելով՝ կամ իր խօսքերը ընդունի ու փրկուի, կամ յաւիտենական կործանման անէծքին տակը մնայ: Ու ի՞նչ վկա-

յուիւնով իր խօսքերուն Աստուծմէ ըլլալուն հաւատալ կըպահանջէր : Ա՛արդօք վկայութիւնովը մի : Ինք ըսաւ . "Դուք Յովհաննէսին խրկեցիք , և ինքը ճշմարտութիւնը վկայեց : Բայց ես չէ թէ մարդոցմէ վկայութիւն կառնեմ " : Յօհ . Ե . 33 , 34 : Ուրեմն ի՞նչ վկայութիւն տուաւ մարդոց՝ որ անով իր խօսքերը ընդունին : Երկու վկայութիւն կար . Ա՛էյմը որ՝ իր խօսքերը ինքնին յայտնապէս ճշմարիտ էին . մէյմըն ալ որ՝ անանկ գործքեր գործեց , որ կըցուցընէին թէ ինքը Աստուծմէ էր , և Աստուած իր հետն էր : " Զեզմէ օվ կրնայ յանդիմանել իս մեղքի համար . թէ որ ճշմարիտը կըխօսիմ ձեզի , ինչո՞ւ ինձի չէք հաւատար " : Յօհ . Ը . 46 : Հրեայք՝ իր խօսքերուն ճշմարիտ ըլլալը կրնային տեսնել և հաւատալ . Նախ՝ Հին Կտակարանին համաձայն գալնընուն համար , որուն Աստուծոյ խօսքն ըլլալը առաջուց գիտէին ուրիշ վկայութիւնով : Յօհ . Ե . 39 , ԼԶ : Երկրորդ՝ կեղծաւորութեան նշան մը՝ կամ ինչ և իցէ մեղք վրան չգտնուելուն համար : Երրորդ՝ բոլոր մարդոց խիղճը՝ իր խօսքերուն ճշմարիտ ըլլալը վկայելուն համար : Չորրորդ՝ անոր համար որ՝ իր գործած գործքերը յայտնապէս վկայութիւն մըն էին Աստուծմէ՝ իրեն , և հետևապէս իր քարոզած խօսքերուն ճշմարիտ ըլլալուն : " Բայց ես Յովհաննէսէն ալ մեծ վկայութիւն ունիմ . ան գործքերը որ Հայրը ինծի տուաւ՝ որ անոնք կատարեմ , բուն ան գործքերը որ կըգործեմ՝ ինծի համար կըվկայեն՝ որ Հայրը իս խրկեց " : " Թէ որ իմ Հօրս գործքերը չեմ գործեր նէ , ինծի մի՛ հաւատաք : Հապա թէ կըգործեմ՝ թէ որ ինծի ալ չէք հաւատար ,

գոնէ գործքերուս հաւատացիք , որ Հիւանաք ու ճանչնաք՝ թէ Հայրը իմ մէջս է , և ես Հօրս մէջ ՚՚:
Յով. Ե. 36 : Ժ. 37 , 38 :

Ընդ՝ասոնք էին Քրիստոսի խօսքերը լսողներուն և իր գործքերը տեսնողներուն ունեցած վկայութիւնները , որոնցմով կրնային տեսնել իր վարդապետութեան ճշմարիտ ըլլալը : Հայց ըսենք թէ Հրէային մէկը բնաւ տեսած չըլլար պ Քրիստոս , և ուրիշ արժանահաւատ մարդոցմէ լսէր Քրիստոսի քարոզած վարդապետութիւնները ու ըրած գործքերը . ինք ալ պարտական էր մի հաւատալ Քրիստոսի : Եւ թէ որ հաւատար նէ , ի՞նչ բանի վրայ պիտի հիմնէր իր հաւատքը . մարդոց տուած վկայութեանը վրայ , թէ այն վկայութիւններուն վրայ , որոնց ճշմարիտ ըլլալուն հաւատալու բաւական պատճառ կար : Ա՛արդիկ՝ զինքը այն վկայութիւններուն ծանօթ ընելու միջոցն եղան միայն . հաւատաց այն վկայութիւններուն , բայց ոչ թէ զանոնք իրեն իմացընող մարդոց վրայ այն վկայութիւններուն հաւատալու պատճառ մը գտնելուն համար : Այն մարդոցը Քրիստոսի աշակերտներ՝ կամ անհաւատ մարդիկ ըլլալնին ալ տարբերութիւն մը չէր ըներ : Անհաւատ ալ ըլլային նէ , Քրիստոսի խօսքերը և ըրածները շտկէ շիտակ իրեն պատմելնուն հաւատալու պատճառ ըլլալէն ետև , աչքովնին տեսանողներուն և ականջովնին լսողներուն չափ պարտական կըլլար Քրիստոսի հաւատալու :

§ Ինձ ալ այս բանին մէջ ճիշդ նման ենք՝ Քրիստոսի խօսքերը ուրիշի մը բերնէ լսող Հրէային:

Ալերը ենթադրուած Հրէային ինչ վիճակի մէջ էր նէ, մենք ալ ան նոյն վիճակին մէջն ենք: Քրիստոսի և առաքելոց քարոզութիւնները մենք ականջովնիս չլսեցինք, և իրենց ըրած գործքերը աչքովնիս չտեսանք, հապա ուրիշներէն իմացանք: Ինչ որ հիմա կարող ըլլայինք ականջովնիս լսել իրենց խօսքերը, անոնց մէջ գտած վկայութիւններովնի՛ս միայն պիտի հաւատայինք ճշմարիտ խօսքեր ըլլալնուն: Այց ի՞նչ տարբերութիւն կայ այն առեներ ու հիմակուան մէջտեղը. այս միայն՝ որ այն առենը ջգոյոքանոց վկայութիւնը պիտի հաւատայինք այն բաները խօսելնուն և ընելնուն, և այժմ ուրիշներու վկայութիւնը: Անոնց ձեռօքը կիմանանք այս բաները, որոնք լսեցին Քրիստոսի և առաքելոց խօսքերը, և տեսան ըրած գործքերնին՝ ի վկայութիւն իրենց խօսքերուն Աստուծմէ ըլլալուն: Ականատես և ականջալուր չեղողը՝ ուրիշ ճամբով չկրնար իմանալ: Ուստի այս վկայութիւնը աղբէ յաղբ՝ և երկրէ յերկիր գնաց. և հիմա մենք ալ քրիստոնէից կամ եկեղեցիին ձեռքէն կընդունինք զանիկայ, քանզի անոնք տեղեկութիւն ունին այս բաներուն: Քրիստոսի և առաքելոց խօսքերն ու գործքերը զգուշութեամբ գրուեցան ականջալուր և ականատես եղող մարդոց՝ և նոյն իսկ առաքեալներէն ոմանց ձեռօքը: Ան նոյն գրութիւնները ձեռնարկիս է հիմա, և գիտենք որ ճշմարիտ են:

§ Ի՞նչ կերպով կըսաուգուի Աստը Գրոց հարազատութիւնը։

Աւրիշ հին գրեանց որո՛ւ ձեռօք՝ ո՛ր դարուն մէջ և ո՛ւրտեղ գրուած ըլլալը ինչ վկայութեամբ որ կըսաուգուի նէ, նոյն վկայութեամբը կրնանք սուսուգել նաև այս գրութիւններուն անոնց ձեռօքը՝ այն ժամանակները՝ և այն պարագաներուն մէջ յօրինեալ ըլլալը, որոնք արձանագրեալ կըգտնենք իրենց մէջ։ Ինչո՞ւ համար կըհաստատենք թէ այս ինչ գրութիւնները Կիկերոնի հեղինակութիւններն են՝ Վրիտասէն գար մը առաջ՝ Հռոմ քաղաքը յօրինեալ։ Ինոր համար որ՝ այն ժամանակի մատենագիրներէն վկայութիւն կայ, այն գրութիւնները Կիկերոնին ձեռօքը՝ այն տեղը և այն ժամանակը գրուած ըլլալուն. ասկէ՝ի զատ՝ ասոր դէմ վկայութիւն չկայ, այլ այն ժամանակէն հետէ առ հասարակ ասանկ կըհաւատացուի. մէյմըն ալ որ՝ այս իր գրութիւններէն առնուած շատ խօսքեր կըգտնենք ուրիշ գրքերու մէջ. այս կերպով կրսաուգուի Կիկերոնին անունով հրատարակեալ այն գրքերուն իրօք իրն ըլլալը։ Ահա՛ այս կերպ վկայութիւններով կիմանանք՝ թէ Նոր Կտակարանը՝ յետ Վրիտասի՝ առաջին գարուն մէջ գրուեցաւ այն մարդոցը ձեռօքը՝ որոնց անուններն որ մէջը գրուած են, և շուտ մը բնդունելի եղաւ քրիստոնէից մէջ իբրև պատմութիւն վաւերական և անսխալ առաջնորդ կրօնի։ Կըտեսնենք որ շատ մատենագիրներ յիշած են այս գրութիւնները, և այնչափ խօսքեր քաղած են անոնցմէ, որ իմաստուն մէկն ըսաւ թէ՝ "Եթէ բոլոր Նոր Կտակարանը կորսուելու ըլլայ, գրեթէ բոլորը կրնամ նորէն հաւաքել նախնեաց գրքե-

բէն»։ Ասկէ՛ի զատ՝ աշխարհիս ամէն կողմը գտնուած բոլոր եկեղեցիներուն մէջ տարածուեցաւ Սուրբ Դիրքը, և ուսումնասիրեալ չէր որ մէջը փոփոխութիւն մը մտնէր այնինչ տեղը կամ այնինչ երկիրը, առանց քիչ առնէն յայտնուելու ուրիշ տեղերու քրիստոնէից ձեռագիրը՝ իրենց Սուրբ Գրոց հետը բաղդատելով զանիկայ. անանկ որ կրնանք վստահ ըլլալ թէ ինտոր որ գրուեցան նէ, անանկ մնացին մինչև ցայսօր։ Գանի մը փոփոխութիւններ մտած ալ նէ, վարդապետութիւններուն ամենևին չդպչող ոչինչ փոփոխութիւններ էին։ Ասոր ապացոյց ըլլալը շատ դիւրին է. վասն զի աշխարհիս ամէն կողմը գտնուող քրիստոնէից Սուրբ Գրքերը նման են միմեանց. միայն քանի մը ոչինչ ու բոլորովին անվնաս փոփոխութիւններ կան։ Անոնք ալ նման են այն պահուած հին ձեռագիրներուն, որոնց մէկ քանին շատ դարեր առաջ գրուած են. նախնի քրիստոնեայ մանանապրաց քաղած խօսքերն ալ յար և նման կուգան հիմակվան Աստուածաշունչներնուս մէջ գրուածներուն։

Շատ հաւանական է որ Յովաննէս առաքեալ, որ մինչև առաջին դարուն վերջերը ապրեցաւ, ինքը լմնցուցած ու կնքած ըլլայ Նոր Կտակարանը։ Այլ թող այս ինտոր եղած ըլլայ, սա նայինք՝ որ անոր այլ և այլ մասերը գրելու համար Աստուծմէ Սուրբ Հոգի ընդունողներուն վրայ շատ վկայութիւններ կար, այս գործը կատարելու համար Աստուծմէ ընտրուած ըլլալնուն։ Առաջին քրիստոնեաները, ինտոր որ առաքելոց ներշնչեալ ըլլալն և Քրիստոսի խօսքերուն աստուածային խօսքեր ըլ-

լալը քննեցին ու տեսան, նոյնպէս ասոնք գրողներուն ներշնչեալ ըլլալն ալ քննեցին: Եւ իրենք վկայութիւն կուտան՝ թէ այս գրութիւնները ա-նոնց ձեռքովը գրուեցան՝ որոնց անունովը որ կը յիշուին. և քրիստոնեաները՝ ուրոնց համար որ գրուեցան՝ այն ժամանակները Հոգւով Սրբով գրեալ ճշմարիտ մատեաններ կրսեպէին զանոնք:

ՀԱՒԱՏՔ ՊԻՒՐԵՔ ԸՆԴՈՒՆԵԼՆԻս՝ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՎԿԱՅԵԼՈՒՆ ՀԱՄԱՐ չէ:

Այս գրութիւնները անսխալ և Աստուծմէ ներշնչեալ ընդունելնիս՝ լոկ առաջին քրիստոնեաները անանկ վկայելնուն համար չէ: Ամէնէն առաջ Աստուծոյ խօսքն ըլլալնուն բազմաթիւ ուրիշ վկայութիւններ ունինք: Կա՞յ անանկ մարդ մը, որ Կոստանդնուպոլսոյ Այիա Սոֆիայի մզկիթը տեսնելէնետև՝ զանիկայ կառուցանողը փոքրիկ տղայ մը չըլլալուն վկայութիւն ուզէ: Հէնքին վրայ նայողը մէկէն կըհասկընայ՝ որ վարպետ և փորձառու ճարտարապետի մը շինածն ըլլալուէ: Անանկ ալ չկայ անանկ անաչառ և ճշմարտասէր մարդ մը, որ Սուրբ Գիրքը զգուշութեամբ քննէ, և Աստուծոյ գործն ըլլալը չգտնայ: Զանիկայ աչքէ անցընողը մէկէն կրտեսնէ որ մարդկային տկարութեան գործը չէ անանկ փառաւոր յայտնութիւններ ընելը. կը տեսնէ որ մեղանչական և անձնասէր մարդոց կարողութենէն վեր է անանկ սուրբ վարդապետութիւններ և պատուէրներ ընարելը, և թէ երբէք մէկը չըրաւ անանկ բան մը. մէկ խօսքով՝ կրտեսնէ որ շատ վկայութիւններով հաստատուած է այս, թէ Աստուած միայն կարող էր յօրինել անանկ գիրք

մը, և անով անանկ սքանչելի կրօնք մը յայտնել մարդոց՝ ամենեին աննման աշխարհիս բոլոր ուրիշ կրօնքներուն, որ չըսուիր թէ մարդիկ կարող էին քովերնուն վնասել զանիկայ: Թէ որ Աստուածաշունչը մարդոց վնասք է, կամ բարի մարդոց չինածն ըլլալու է, և կամ չար ու խաբեբայ մարդոց: Չարի մարդիկ սուտ չեն խօսիր, և սուտ գրքի մը համար Աստուածմէ չեն ըսեր. չարերն ալ անձնասիրութիւնովնին իրենց շահը փնտռելնուն համար՝ անանկ գիրք մը չէին հրատարակեր, որ զմարդիկ այնչափ մեղաւոր և անարգ եակներ կըցուցընէ. որ ամէն տեսակ մեղքերը կըդատապարտէ, և յաւիտենական պատիժ կըսպառնայ մեղաւորներուն. և որ մարդիկ մեղքէ ետ պահելու համար միայն շինուած է: Արդէ՛ի գատ այս գրքին մէջն եղած պատմութիւնները երբոր կարդանք, կըտեսնենք որ եթէ սուտ ըլլար, անկարելի բան էր որ երբէք իրրև ճշմարիտ ընդունէին զանիկայ: Աստուածաշունչը այն նոյն ժողովրդոցը մէջ գրուեցաւ ու տարածուեցաւ, որոնց համար գրուած է մէջը՝ թէ տեսան իր պատմած սքանչելի անցքերը. զորոնք յիշատակելու համար պէս պէս արարողութիւններ ալ սահմանուեցան, ու հաստատ մնացին. ինչպէս՝ Պասեք, Տէրունական Ընթրիք, եւ: Արդ թէ որ այս պատմութիւնները սուտ ըլլային, Հարկ էր որ ժողովուրդը հաւատար այն գրքին՝ որուն մէջ գրուած է թէ իրենք գիտեն այն պատմուած բաները ճշմարիտ ըլլալը:

Ա՛առիս վախճանը չնեղելուն համար որ ուրիշ վկայութիւններ ալ յառաջ բերեմ, բաւական կը սեպեմ այս միայն ըսել. որ այնչափ առատ ու

բազմատեսակ վկայութիւններ կան, որ Աստուածաշունչին Աստուծոյ խօսքն ըլլալուն վրայ տարակուսելու տեղ մը չձգնար բնաւ. որոնց մէկն ալ աշխարհին առջին է, և օր ըստ օրէ զօրանալու վրայ է. որ է մարգարէութեանց վկայութիւնը: Այդպի՛ մեծ ուրիշ մարգարէութիւնները, և կարդա՛ Երկրորդ Օրինաց իբ ու իթ գլուխները, ու հոն զրուցուած խօսքերուն հետ բաղդատէ Յրէից գլխուն եկածներն ու այսօրուան օրս ունեցած վիճակին: Կարդա՛ նաև ա Տիմ դ. 1—3 համարը, և բ Թես. բ. 3——12 համարը՝ ևս, ու աչքդ անգամ մը քրիստոնէից վրայ պտըտցընելէդ ետև՝ ալ հաւատալիքդ չիգար, որ մինչև այս օրերս կատարուող այս տարօրինակ դիպուածները հարիւրաւոր հազարաւոր տարուընէ առաջ մարգարէացողները՝ լոկ մարդկային խելքով մարգարէացած ըլլան:

3. Ամէն որ Աստուծոյ Հոգւոյն ներշնչումովը խօսի, ներշնչումո՞վ կխօսի: Ամէն որ Աստուածաշունչին Աստուծոյ խօսքն ըլլալը՝ մինչև որ եկեղեցին չըսէ նէ չգիտնանք, ինչո՞ւ գիտնանք եկեղեցիին տուած վկայութեանը ճշմարիտ ըլլալը: Ո՞նչ գիտնանք որ եկեղեցին սուտ վկայութիւն չընէր կոր այս բանին մէջ: Եկեղեցին անսխալ է, վասն զի Աստուածաշունչը անո՞նկ կըսօրվեցընէ կըսես: Բրածդ յայտնի յոռի շրջան տրամաբանութիւն է: Առաջ՝ Աստուածաշունչը կընդունինք՝ եկեղեցին վկայութիւն տալուն համար կըսես, ետքն ալ՝ եկեղեցին կընդունինք՝ Աստուածաշունչը վկայութիւն տալուն համար:

Բայց անհաւատը՝ ես ո՛չ եկեղեցիին կը հաւատամ կըսէ, և ոչ Աստուածաշունչին. ի՞նչ պատասխան պիտի տաս անոր: Եկեղեցին Աստուածաշունչը ճշմարիտ է կըսէ կոր, անոր համար ճշմարիտ է ըսես նէ, կրնդդայ վրադ, և կը հարցընէ թէ եկեղեցիին ճշմարիտ ըլլալն ուսկի՞ց գիտես:

§ Հիմակուան եկեղեցիին ճշմարտութիւնը հրաշքով չհաստատուիր:

Այս երկսայրաբանութենէն չես կրնար փախչիլ: Առաջ՝ կամ Աստուածաշունչին վաւերականութիւնը պիտի հաստատես, կամ եկեղեցիին. ան անով, ան ալ անով հաստատել չըլլար: Թէ որ եկեղեցիին խօսքովը պիտի ընդունինք Աստուածաշունչը, Աստուածաշունչէն դուրս մէկ ուրիշ վկայութիւնով մը հաստատելու է առաջ եկեղեցւոյ անսխալ դատաւոր ըլլալը: Մէկ վկայութիւն մը կայ այս բանին, որ է յայտնի և տարակուսանք չվերցընող հրաշքներ: Ոմանք կը համարձակին այս բանը հիմակուան եկեղեցիին մէջն ալ կայ ըսել. բայց ասոր պատասխան՝ երկու բան միայն կըսեմ. Նախ՝ կրգործուին կոր ըսուած հրաշքները ամենևին չեն նմանիր Քրիստոսի և առաքելոց գործած հրաշքներուն, ինչպէս Քրիստոս չորս օր առաջ մեռած Ղազարոսին յարութիւն առնել տուաւ: Յով. ժա: Այս բանը Ղազարոսին մարմինը փտտիլ սկսելէն ետև ըրաւ. ասիկայ ըրաւ ցորեկ առեն մեծ բազմութեան մը աչքին առջևը, որոնց շատը իր մեծ թշնամիներն էին: Եկեղեցւոյ մէջ ոչ կրնայ ասանկ հրաշք մը գործել հիմա: Թէ որ հրաշք գործելու զօրութիւն դեռ կայ եկեղեցիին մէջ, ինչո՞ւ համար մեռեալի մը յարութիւն առնել չեն իտար: 1843ին՝

Հայուն մէկը Կոստանդնուպօլսոյ փողոցներուն մէջ երեք օր գլխատեալ կեցած տեսնը, Հայոց՝ Յունաց կամ Պապականաց եպիսկոպոսներէն՝ կամ պատրիարգներէն մէկը չերթար լոլոր ժողովրդոց՝ Լրէից, Տաճկաց, Ինգլէզադանդ Ֆրանքաց, ևն ևն առջևը՝ գլուխը վրան դնէր, ու հրամայէր որ ոտք ելլէ ու քալէ: Ի՛նչ մեծ յաղթանակ մը կանգնեցուցած կըլլար ճշմարտութեան: Արո՞ւն ձեռքէն ասանկ բան մը ընել գար նէ՝ չէր երթար ընել: Հիմակ եկեղեցիին մէջը կըգործուին կոր ըսուած հրաշքները ասանկ հրաշքներ չեն. այլ Հնգկաստանցւոց և ուրիշ հեթանոսաց գործած բազմաթիւ հրաշքները կընմանին, որ անոնք ալ նոյնչափ վկայութիւններ ունին ճշմարիտ ըլլալնուն. անանկ որ եկեղեցիին մէջ գործուածներուն հաւատացողը՝ անոնց ալ անտարակոյս հաւատալու է: Սուրբ Գիրքը կըխրատէ մեզ՝ որ զգուշանանք այն Հարէն, որ Աստուծոյ տաճարին՝ կամ եկեղեցիին մէջ պիտի նստի, "որուն գալը սատանային ազդեցութիւնովը է՝ բոլոր զօրութիւնովը և նշաններով և սուտ հրաշքներով": Բ Թես. Բ. 8, 9: "Եւ շատ նշաններ կընէր. ու երկրի վրայ բնակողները կըմոլորցընէր ան նշաններովը, որ իր ձեռքը տրուած էր գազանին առջևը ընելու": Յայտ. ԺԳ. 14, 15: Տե՛ս նաև Յայտ. ԺԶ. 13, 14, և ԺԹ. 20: Երկրորդ՝ մեկմեկ նշուղող եկեղեցիները մի և նոյն վկայութիւններովը կըհաստատեն հրաշագործութեան կարողութիւն ունենալնին: Ասոր թէ որ Աստուծոյ սատնց մէկուն մէջ հրաշք գործելը հաստատուի, միւսներուն ալ հաստատուած կըլլայ, սասնկով թէ՛ Հայոց, թէ՛ Յունաց և թէ Հռովմայեցւոց եկե-

պեցիները հրաշագործութեան կարողութիւն ունեցած կըլլան : Հայց Հռովմայեցւոց և Յունաց եկեղեցիները մէկզմէկ՝ և Հայոց եկեղեցին կըբանադրեն : Ուրեմն Աստուած՝ մոլորութեանց և հակառակութեանց հաւանութիւն կուտայ . քանզի թէ որ հրաշագործութիւնը ասոնց մէկուն շիտակ ըլլալուն վկայութիւն է նէ , միւսներուն ալ է : Իսկ որ անսխալութեան վկայութիւն չէ նէ , անատեն հրաշագործութիւնը ապացոյց չկրնար ըլլալ , եկեղեցիին անսխալ վկայութեամբ Աստուածաշունչը Աստուծոյ Խօսքն է ըսելուն . թէ որ անսխալութեան վկայութիւն է , անատեն Հռովմայեցւոց եկեղեցին անսխալութեամբ բանադրած կըլլայ Յունաց եկեղեցին . Յունաց եկեղեցին ալ պապականները անսխալութեամբ բանադրած կըլլայ . Հայոց եկեղեցին ալ՝ այս երկու անսխալներուն ձեռօքը նզովեալ և անիծեալ հերձուածողաց և Հերետիկոսաց գունդ մը նզած կըլլայ , թէպէտ իր մէջը գործուած հրաշքները [իրաւ է նէ ,] վկայ են իրեն ճշմարիտ եկեղեցի ըլլալուն , և Պապն ու Յունաց եկեղեցւոյն ըրած պահանջմունքները անսխալութեամբ մերժելուն :

§ Սուրբ Ոսկեբերանին և սուրբ Օգոստինոսին այս խնդիրին վրայ ինչ ըսելը :

Ուրեմն՝ սուրբ Ոսկեբերանին ըսածին պէս՝ [Տե՛ս գրքիս սկիզբը] " Սուրբ Գրքէն չի պտրուիր ճամբայ չմնար Քրիստոսի ճշմարիտ եկեղեցւոյն որն ըլլալը ստուգել ուզողներուն " :

Ուրեմն կըսեն թէ եկեղեցին դեսպանի մը նման է , և իր վկայականը Աստուածաշունչն է . ինչպէս որ դեսպան մը իր վկայականը կըցուցընէ ու անոր վաւե-

րութեանը վկայութիւն կուտայ , և վկայականն ալ իր ճշմարտապէս դեսպան ըլլալը կը հաստատէ , նոյնպէս և եկեղեցին : Ասոր երբոր թագաւոր մը կառավարութեան մը դեսպան կը խրկէ , անոր առաջ վկայականին վրայ կնիք մը կը զարնէ : Եւ կառավարութիւնը՝ դեսպանը վկայելուն համար չընդունիր այն վկայականը , այլ ուրիշ վկայութիւններով կըստուգէ սուտ կամ իրաւ ըլլալը . թէ որ ուրիշ վկայութիւն չունենայ , կառավարութիւնը ամենևին չճանչնար զինքը , և սուտ վկայական մը շինելով՝ ինք իր գլխուն ես դեսպան եմ ըսող խաբեբայ մարդու մը տեղ կը դնէ : Նոյնպէս ալ եկեղեցին : Երբոր իր վկայականին՝ այսինքն Աստուածաշունչին վաւերականութիւնը՝ ենէ կարիք ունենայ ուրիշ վկայութիւններով հաստատուի , անատեն կը խնդրէ Աստուածաշունչէն վկայութիւն փնտռել եկեղեցիին վաւերականութեանը : Եւ որովհետև գրեթէ ամէն եկեղեցի ինքզինքը միայն ճշմարիտ կը սեպէ և միւսները հերետիկոս , վասն որոյ ասոնց որո՛ն խօսքը ճշմարիտ և որո՛նը սուտ ըլլալը իմանալու համար՝ Աստուածաշունչը ձեռք առնելու ենք : “ Նկէ կառնեմ ես ”, կըսէ սուրբն Օգոստինոս , [Հովհաննու վրայ , գլ . ԺԴ , ԺԶ .] “ Եկեղեցւոյ [վաւերականութեանը] վկայութիւնը . . . : Ահ որ ձեռնարկուն գայ՝ Թող հաստատեն իրենց եկեղեցւոյն ճշմարիտ ըլլալը . . . ո՛չ թէ իրենց եկեղեցւոյն եպիսկոպոսներէն , ո՛չ թէ վիճաբանողներու դրութիւններէն , ո՛չ թէ սուտ նշաններէ և հրաշքներէ , [վասն զի Աստուծոյ խօսքը կը զգուշացնէ մեզ այս բաներէն .] այլ Օրէ-

նոց պատուիրանքներէն , մեր Տիրոջ կանխատեսութիւններէն , Առաքեալներուն երգերէն , նոյն ինքն Հոգւոյն խօսքերէն , Եկեղեցւոյ քարոզութիւնէն և վարքէն . մէկ խօսքով՝ Աստուծոյ բոլոր կանոնական մասերէն ՚՚ :

4 . Ահա որ միայն եկեղեցիին վկայութիւնն է Աստրբ Տիրոջ Աստուծոյ խօսքն ըլլալուն ապացոյցը , եթէ Աստուածաշունչին վերնագիրներուն համար՝ ինչ ալ ըլլան անոնք՝ ոչինչ է :

Այն վկայութիւնն որ բաւական չէ մեզ , յառաջ բերել չըլլար : Տիտէք ինչ կընեն եկեղեցւոյ անսխալութիւնը պաշտպանողները , ընդդէմ անհաւատից՝ Աստուածաշունչին ճշմարիտ և ներշնչեալ ըլլալը հաստատելու համար նեղը ինկած ատեններին : Այնուհետև ինչ որ կընեն նէ , անոնց ալ նոյնը կընեն . մեզի ինչ վկայութիւններ յառաջ կբերեն նէ , իրենց ալ անոնց կբերեն : Աստ օրինակ՝ կարդա Ղեսասոնի Ապացոյցք կրօնի գիրքը , որ՝ ինչպէս որ ըսինք , Ս. Ենեսիկ՝ պապական Հայոց տպարանը տպեալ է , 1844ին : Այս գիրքը՝ Աստուածաշունչին ճշմարտապէս Աստուծոյ խօսքն ըլլալը ո՛րմկից գիտենք հարցմանը պատասխան՝ իսկոյն եկեղեցին անանկ կըսէ՝ ըսելով՝ կտրել ձգելուն տեղը , [որ անսխալութեան վարդապետութեանը նայելով՝ արդարև անանկ ընելու էր ,] կըսկսի մեր յառաջ բերած վկայութիւններուն պէս վկայութիւններ բերել . մինչև 319երորդ երեսը եկեղեցիին վրայ ամենևին խօսք մը չըններ . և բոլոր գրքին մէջ՝ որ 1027 երեսի չափ է , տեղ մը չկայ այս ձեռնարկութիւնը . թէ Աստուածաշունչը Աստուծոյ խօսքն է , վասն զի եկե-

ղեցին անանկ կըվկայե : Ուրիշ բան ըսել չէ այս, բայց եթէ Սուրբ Գիրքը այս վկայութիւններովը ընդունեցէք՝ և ո՛չ թէ եկեղեցին վկայութեամբը · քանզի այս վկայութիւնները բարի՝ ճշմարիտ և քաջ-ականն են :

5 · Թէ որ անախալ եկեղեցի մը պէտք է, որ անոր վկայութեամբը հաստատուի Սուրբ Գրոց Աստուծոյ խօսքն ըլլալը, ուրեմն՝ Հրէից եկեղեցին անոխակալ ըլլալը՝ էր, չէ նէ Հրէայ ոճիից նմանապէն Հին Կտակարանին Աստուծոյ խօսքն ըլլալը :

Թէ որ Նոր Կտակարանը քրիստոնէից եկեղեցիէն ընդունելու համար՝ հարկ կըլլայ որ այս եկեղեցին անսխալ եղած ըլլայ, որ մենք ալ իր վկայութիւնովը վստահ ըլլանք անոր Աստուծոյ խօսքն ըլլալուն վրայ, ուրեմն Հին Կտակարանն ալ Հրէից եկեղեցիէն ընդունելնուս համար՝ հարկ է որ ան ալ անսխալ եղած ըլլայ · բայց և այնպէս՝ իր ըրած ապրստամբութիւններուն և գործած անօրէնութիւններուն համար՝ "Ադամ" ու "պառնիկ" կըկոչուի, և Աստուծոյ Արդին սպաննեց : Այսուընդհ ըլլայ այս, որ Հին Կտակարանը Հրէից ձեռքէն ընդունեցինք. և թէ որ քրիստոնէից ձեռքը մեզի չէիգար հասնէր նէ, կրկին հիմնակուան Հրեաներէն առնելու կըլլայինք՝ ճշմարտապէս Աստուծոյ խօսքն ըլլալուն վրայ ամենևին չերկբայելով : Բայց ասով Հրեայք անսխալ մի եղած կըլլան :

6 · Թէ որ եկեղեցին ասիկայ Հոգւով Արբով գրուած է չըսեր նէ, վկայութիւն մը չէինք ունենար Աստուածաշունչին Աստուծոյ խօսքն ըլլալուն՝ ըստղներուն խօսքը՝ ոչ ըն ուրիշ ոեւէ, այլ անհատական ըլլայ է : Անհատականն ալ ասանկ կըսեն, քանզի

այս խօսքը մեծ ապահովութիւն է իրենց . ինչու որ մենք՝ այս գարուս մէջ՝ առանց Աստուածաշունչի չենք կրնար ցուցընել ճշմարիտ եկեղեցւոյն տեղը կամ ձայնը լսելը . վասն զի այնոքա՛ կ՚ըսեն եկեղեցիին կը հաւատան և ոչ Աստուածաշունչին : Ասոր եկեղեցին Աստուծոյ խօսքէն վեր բռնողներուն բերածը ուրիշ բան չէ , այլ անհաւատութեան ճամբայ բանալ :

§ Այս սուտ վարդապետութեանը ձշմարիտը :

Այս ծուռ վարդապետութեան շիտակը այս է : Եկեղեցին Սուրբ Գրոց պատգամաբերն է . և գրքին Նախադրութեանը մէջ ենթադրածնուս պէս՝ ըսենք թէ Պօղոս առաքեալէն նամակ մը կը բերէ մեզի , և կ՚ըսէ թէ ինքը խրկեց : Այս վկայութեանը վրայ երկայնելու պատճառ չկայ , անոր համար կը նդունինք իր խօսքը : Նայց առաքեալին անոր մէջ գրած վարդապետութեանը սուտ կամ իրաւ ըլլալուն վկայութիւնը՝ ասկէ շատ տարբեր վկայութիւն մըն է , և ասիկայ պատգամաւորէն չենք փնտռեր : Ինք կրնայ Պօղոս առաքեալին գործած հրաշքներն ու ուրիշ գործքերը պատմելով , մեզի օգնութիւն ընել այս խնդիրը քննած ատեննիս , բայց ասկէ անդին բան մը չկրնար ընել : Մենք անոր մէջը գրուածներուն սուտ կամ իրաւ ըլլալը՝ ուրիշ վկայութիւններով կըստուգենք . և այս բանը ստուգելու հասար առատ ու բազմատեսակ վկայութիւններ կան : Ուստի թէ որ թղթաբերը բռնանայ վրանիս , և սկսի նամակին մէջ գրուածէն տարբեր բաներ ուրվեցընել , կրդառնանք իրեն կ՚ըսենք՝ թէ ՝ Ընդ-

հակալ ենք որ այս նամակը բերիր մեզի , և Պօղոս առաքելոյն իր ձեռօքը գրածն ու ճշմարտապէս Աստուծոյն խօսքն ըլլալը ստուգելու համար օգնութիւն ալ ըրիր · բայց հոս ինքը չգրեր կոր որ իր գրածէն տարբեր՝ կամ իր գրուցածներուն հակառակ վարդապետութիւն մը սորվեցընես դուն , ու հաւատքնիս քեզմէ ընդունինք · այլ ընդհակառակն՝ մանաւորապէս կըխրատէ կոր մեզ ազգու խօսքերով որ զգուշանանք այս բանէն՝ ըսելով թէ՝ " Եթէ մէկը , մինչև անգամ երկինքէն իջած հրեշտակ ալ ըլլայ նէ , մեր քարոզածէն [ուղղակի մեզմէ ընդունածէ ներնէդ] աւելի՝ Աւետարանը քարոզելու ըլլայ նէ , նզովեա՛լ ըլլայ · " վասն որոյ չենք կրնար Ընազանդիլ քեզի , այլ հոս ինչ որ գրուած է նէ՝ միայն անոնք կընդունինք և անոնց կընազանդինք ' :

# ԿԱՆՈՆ Ը

*Երկրորդ ձեռնարկութիւն՝ ի հաստատութիւն եկեղեցւոյ անսխալականութեանը Սուրբ Հոգւոյն բերուած վկայութիւնները։*

Սուրբ Հոգոյ բոլոր սորվեցուցածները կընդունինք։ Ուստի թէ որ եկեղեցւոյ անսխալականութիւնը հաստատող բացայայտ վկայութիւն մը յառաջ բերուի նէ, այս վարդապետութիւնն ալ կընդունինք։

*Ի՞նչ եղբայրական անսխալականութեանը ջատագովներուն ունեցած հակառակութիւնները։*

Այդ երբոր եկեղեցւոյ անսխալականութեանը ջատագովները Սուրբ Հոգոյ կերպան կըբողոքեն, Սուրբ Հոգին ալ իրաւամբ չի կրնար ըսել իրենց, [ինչպէս որ Յեսփեայէ ըսաւ իր եղբայրներուն] թէ "Ձուք առեցէք զիս և ձեր մէջէն դուրս ըրէք· հիմա նեղը ինկած ատեննիդ ինծի՞ կուգաք"։ Կոպ. ժա։ 7։ Կանգի ասոնք կըսեն թէ եկեղեցին Սուրբ Հոգին գերապատիւ է. և թէ որ եկեղեցին ջըլլար նէ, չէինք գիտնար Աստուածաշունչին Աստուծոյ խօսքն ըլլալը, և ասանկով անպիտան գիրք մը կըլլար։ Ա՛ս ալ կըսեն թէ չէք կրնար վստահ ըլլալ Աստուածաշունչը հասկընալնուդ վրայ՝ մինչև որ եկեղեցին մեկնել չտաք։ Ուստի կըհարցընեմ, ինտո՞ր գիտնամ Սուրբ Հոգին ըսածը այս վկայութիւններէն ինչ հասկըցուիլը։ Ըսենք թէ ինծի անանկ կերևի որ այս վկայութիւնները կըհաստատեն կոր եկեղեցւոյ անսխալականութիւնը· բայց

ի՞նչպէս վստահ ըլլամ զանոնք սխալ չհասկընալուս վրայ։ Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը չստուգած՝ ի՞նչպէս իրե՞ն մի մեկնել տամ զանոնք։ Սուրբ Հոգւոյ այնքան հանճարները եկեղեցւոյ անսխալութիւնը կըստորվեցընեն, կըսեն։ Ա՛յս ալ կը հաստատեն թէ Սուրբ Հոգւոյ միտքը եկեղեցին միայն կրնայ հասկըցընել։ Ուստի այս սկզբունքով՝ այս վկայութիւններուն բուն միտքը եկեղեցիէն միայն ստորվելու եմ. այս ըսել է թէ՝ եկեղեցին ասոնց միտքը այս է ըսելուն հաւատամ, որ ասոնք եկեղեցւոյ անսխալութեանը վկայութիւններն են։ Ա՛սանկ ըլլալէն ետև՝ Սուրբ Հոգւոյն վկայութիւն բերել ի՞նչ պէտք է։ Վասնզի թէ որ միայն եկեղեցիին խօսքովը պիտի հաւատամ իր անսխալութեանը, վկայութիւն բերելն ու չբերելը նոյն բանն է։

Կըսեն թէ Աստուածաշունչէն ճշմարտութիւնը ստորվելու համար դուն քու դատողութիւնդ գործածելու չես. և սակայն ես իմ դատողութիւնս գործածելու չեմը ստորվելու համար՝ կըպատուիրեն որ դատողութիւնս գործածեմ։ Ի՛նչ անմտութիւն է այս։

Անսխալութեան ջատագովները Սուրբ Հոգւոյն վկայութիւն բերելովնին կըխոստովանին՝ թէ Սուրբ Հոգւոյ քանի մը մասերը անանկ պարզ են որ ամէն մարդ կրնայ հասկընալ. ասանկ ըլլալուն է, այս ձեռնարկութիւնն ալ եկեղեցին անսխալ է՝ քանզի եկեղեցին անանկ կըսէն կըպատուիրայ։ Ասոնց չեն կրնար բսել թէ այն հանճարները Սուրբ Հոգւոյ շատ տեղեր բացայայտ և դիւրիմաց են։ Թէ որ առանց եկեղեցիին մեկնութեանը այն հանճարները կրնանք

հասկընալ, Նատուածաշունչին գրեթէ բոլոր միւս մասերն ալ կրնանք հասկընալ, և ուստի կարօտ չենք եկեղեցիին մեկնութեանը:

Արդ՝ յառաջ բերած վկայութիւններուն քննենք նայինք թէ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը անոնցմով կը հաստատուի՞ մի:

Նայց որովհետև Սուրբ Գրոց մէջ շատ խօսքեր գրուցուած են և զանազան խոստմունքներ եղած են եկեղեցիին, վասն որոյ այս խօսքերուն և խոստմունքներուն ինտր եկեղեցիի նայիլը իմանալու համար՝ պէտք կըլլայ որ առաջ եկեղեցի բառին Սուրբ Գրոց մէջ ունեցած այլ և այլ նշանակութիւնները քննենք՝ ու հապա եկեղեցւոյ անսխալութեանը վերկայութիւնները մէջ բերենք:

## Ե.

*Եկեղեցի բառին Սուրբ Գրոց մէջ ինչ նշանակութիւններով գործածուիլը:*

Եկեղեցի [ἐκκλησία] բառին բուն նշանակութիւնն է ժողով մարդկանց: Գործոց ԺԹ. 29—41 համարներուն մէջ յիշեալ Եփեսացւոց Արտեմեայ տաճարին մէջ՝ Պօղոս առաքեալին հանար [հմմտ. 41], Յունարէն բնագրին մէջ եկեղեցի կըկոչուի: Գրիստոնէից եկեղեցի ըսելով ալ՝ քրիստոնեաները կըհասկըցուին: Նոր Կտակարանին մէջ գտնուած այս բառին նշանակութիւնները ասոնք են:

1. Կընշանակէ երկրպագութեան համար տեղ մի ժողվուելու սովորութիւն ունեցող հաւատացելոց

ժողով մը : "Նոյնց առն մէկ եկեղեցիներուն եւ բէեններ ձեռնադրեցին" : Գործ . ժդ . 22 : "Երբ որ կան՝ եկեղեցին մէկտեղ ժողվեցին" : Յայտ 26 : "Հատ բարև կուտան ձեզի Տէրոջմով Ակիւղասը՝ ու Պրիսկիլլան՝ իրենց տանը մէջի եկեղեցիովը մէկտեղ" : ա Կորնթ . ժզ . 19 : "Եւ անոնց տանը մէջի եկեղեցիին ալ" : Հռոմ . ժզ . 5 :

Այս բառը աղօթատուն կամ ժողովք ընելու տեղ չնշանակեր , և Աստը Գրոց մէջ տեղ մը չկայ այս մտքով գործածուած : Սակայն հաւանական է որ առաջին գարերուն մէջ սկսուած ըլլայ այս մտքով գործածուիլ :

2 . Կըցուցընէ մանաւոր քաղաքի մը մէջ եղող բոլոր քրիստոնեաները : Այս մտքով գործածուի նէ , չհասկըցուիր թէ անոնց ամէնքն ալ մէկտեղ մէկ ժողովք մը կընեն . քանզի շատոր ըլլալնուն համար՝ հարկաւ մէկ մասը մէկ տեղ մը՝ միւս մասը ուրիշ տեղ մը՝ զատ զատ ժողովները ընելու են : Ինչպէս՝ "Երուսաղէմի եկեղեցին" : Նաղդատէ՝ Գործ . ը . 1 , 3 : ժա . 22 : ը . 41 , 47 : դ . 4 : ե . 11ը մէկմէկու հետ : Նմանապանաբար նոյնպէս և "Նտիոքայ եկեղեցին" : Գործ . ժգ . 1ը Նաղդատէ՝ ժա . 36ին հետ : "Նոյնպէս և Եփեսացւոց եկեղեցին" : Գործ . ի . 17 , ևզ : Եկեղեցի բառը եզակի թիւով գործածուած չէ Աստը Գրոց մէջ՝ այսինչ երկրին եկեղեցին ցուցընելու համար , ինչպէս որ հիմա կըսենք Նայոց եկեղեցի՝ Ասւսաց եկեղեցի՝ ևզ , այլ յոգնակին կըգործածուի . ինչպէս՝ "Նրէաստանի եկեղեցիները , Նսիոյ՝ Նակեդոնիի՝ Գալատիոյ եկեղեցիները" , ևզ : Գործ . ա . 22 : ա Կորնթ . ժգ . 19 : բ Կորնթ . ը . 1 : ա Կորնթ . ժգ . 1 :

3. Կըցուցընէ ամէն անոնք, որ Քրիստոսի աշակերտներն ըլլալ կըդաւանին և անանկ կըսեպուին մարդոց մէջ։ "Այսպէս ձի ես առաքեալներուն պզտիկն եմ, որ արժանի ալ չեմ առաքեալ ըսուելու, ինչու որ Աստուծոյ եկեղեցին հալածեցի"։ ա Կորնթ. ժե. 9։ Տե՛ս ևս Գործ. ա. 13։ "Որու անունդ իմ եղբայրներուս պիտի ղրուցեմ, և եկեղեցիին մէջը քեզ պիտի օրհնեմ"։ Եբր. բ. 12։ "Եւ անոնք որ Աստուած եկեղեցիին մէջը դրաւ՝ աստնք են, առաջ առաքեալներ," ևայլն։ ա Կորնթ. ժբ. 28։ "Ու Տէրը օրէ օր կէվելըընէր ան փրկուածներուն վրայ"։ Գործ. բ. 47։

4. Կըցուցընէ մէկ բազմութիւն մը, որ չէ թէ միայն Քրիստոսի աշակերտներն ըլլալ կըդաւանին և անանկ կըսեպուին մարդոց առջևը, այլ իրօք ճշմարիտ քրիստոնեայ են։ "Ու երկինքը գրուած անդրանիկներուն ժողովը"*։ Եբր. ժբ. 23։ "Եւ ամէն բան անոր ոտքին տակը հնազանդեցուց, ու անիկայ ամէն բաներուն վրայ եկեղեցիին գլուխ դրաւ, որ ան անոր մարմինն է, անոր կատարելութիւնը, որ ամէն բան բոլորովին կըլեցընէ"։ Եփես. ա. 21, 23։ "Ինչպէս որ Քրիստոս եկեղեցիին գլուխն է, ու ինքը մարմինին փրկիչն է... Այրիկ մարդիկ՝ սիրեցէ՛ք ձեր կնիկները ինչպէս որ Քրիստոս սիրեց եկեղեցին, ու իր անձը մատնեց անոր համար, որ անիկայ սուրբ ընէ աւազանին մաքրութեամբ՝ խօսքով, որ ինքը իր դիմացը փառաւոր կեցունէ եկեղեցին՝ որ մէկ արատ մը կամ աղտոտու-

* Ընդգրկին մէջ այս ժողով բառին տեղը եկեղեցի գրուած է։

*թիւն կամ ուրիշ սոսկ պէս բաներ չունենայ. Հապա որ սուրբ ու անարատ ըլլայ*'' : Եփես. Ե. 23, 25—27 :

§ Անհատ եկեղեցականներուն եկեղեցի չըսուիր :

Ա. Յոհնցմէ՛ ի զատ ուրիշ նշանակութիւնով գործածուած չէ եկեղեցի բառը Սուրբ Գրոց մէջ : Ուր որ գրուած կայ նէ, կա՛մ Քրիստոսի աշակերտներն ըլլալ դաւանողներու մասնաւոր ժողով մը կրնշանակէ, կամ այս դաւանութիւնը ընողներուն բոլոր բազմութիւնը կրցուցընէ, և կամ՝ ճշմարտապէս իր աշակերտներն եղողները : Տեղ մը չկայ միայն եկեղեցականաց եկեղեցի ըսուած : Եկեղեցի ըսելով՝ հաւատացեալց բազմութիւն մը կը հասկըցուի. այս բազմութեան մէջն եղող տեսակ մը մարդիկ եկեղեցականք կըկոչուին. բայց եկեղեցին միայն իրենք չեն : Այս բանը աղէկ միտք պահելու է. քանզի հիմա եկեղեցի ըսելով՝ շատ անգամ եկեղեցականները կը հասկըցուին : Ժողովրդոց ուրիշ բան ընել պէտք չէ, այլ միայն եկեղեցիին ծառայել. այսինքն՝ եպիսկոպոսներուն և քահանաներուն, որոնք ինքզինքնին եկեղեցի կըսեպեն, և իրօք եղան ալ. քանզի երբոր "եկեղեցիին մտի՛ր ըրէք" կըսուի ժողովրդոց, եկեղեցականներուն մտիկ ընել կը հասկընան և անանկ կընեն :

§ Ընդհանրական եկեղեցի :

Ընդհանրական եկեղեցի ըսելով՝ կը հասկըցուի աշխարհիս մէջ գտնուող բոլոր քրիստոնեաները ու նաև յաղթելով ընթացքնին լմնցընող և արքայութիւն գացողները : Աշխարհէս ելլողներուն կըսուի

յաղքեսական եկեղեցի. զեռ հոս հոգևոր պատերազմի մէջ եղողներուն կըսուի պէնտուքեալ եկեղեցի:

§ Տեսանելի և անտեսանելի եկեղեցիք:

Ա. Հարկ է որ եղող եկեղեցին Քրիստոսի աշակերտներն ու իր թագաւորութեանը հպատակները ըլլալ դաւանողներէն կազմեալ է, որոնց մէջ լոկ անունով քրիստեանեաներ շատ կան՝ որոնք յաղթական եկեղեցւոյ մէջ չեն կրնար մտնել: Քրիստոնէական արտին մէջ ցորենն ու որոմը մէկտեղ կըբուսանին ու մէկտեղ կըմնան մինչև հունձքի ժամանակ, որ ան ատենը յաւիտենական բաժանումով կըզատուին մէկզմէկէ: Մատ. ժգ. 24—43: Հատերը կան՝ "որ աստուածապաշտութեան կերպարանք ու կենդանիի անուն ունին, և սակայն մեռած են": Ք Տիմ. գ. 5: Յայտ. գ. 1: "Ձէք մի գիտեր, որ անիրաւները Աստուծոյ արքայութիւնը՛ չեն ժառանգեր. մի՛ խաբուիք, ո՛չ պոռնիկները՝ ո՛չ կռապաշտները՝ ո՛չ շնացողները՝ ո՛չ իգացեալները՝ ո՛չ արուագէտները՝ ո՛չ գողերը՝ ո՛չ ագահները՝ ո՛չ գինոփները՝ ո՛չ բամբասողները ու ոչ յափշտակողները՝ Աստուծոյ թագաւորութիւնը չեն ժառանգեր": Ա Կորնթ. զ. 9, 10: "Եւ ծոյլերուն ու անհաւատներուն՝ ևն... և բոլոր սուտերուց ամբարիշտներուն բաժինը՝ կրակով ու ծծումբով էրուած ան լիճին մէջն է. որ է երկրորդ մահ": Յայտ. իա. 8: Ուր՞ղ. քանի՛ քանի ստահօսներ՝ բամբասողներ՝ յափշտակողներ՝ ագահներ՝ գողեր՝ պոռնիկներ՝ շնացողներ՝ արուագէտներ, և ամէն տեսակ անօրէնութիւն գործողներ կան Քրիստոսի անուանեալ եկեղեցիին մէջ: Այդ եկեղե-

ցին մէջը գտնուելնին , և անոր արարողութիւննե-
րուն ու արտօնութիւններուն մասնակից ըլլալնին
չազատեր զիրենք : Փրկութիւնը եկեղեցիին մէջ
գտնուելէն ու անոր արարողութիւններուն հաղորդ
ըլլալէն չէ , հապա անձամբ Յիսուսի հետ հա-
ւատքով միանալէն և իր պատուէրները պահելէն
յառաջ կուգայ : “ Ա՛չ թէ ամէն մէկը՝ որ ինծի
Տէ՛ր Տէ՛ր կըսէ , պիտի մտնէ երկինքին թագաւորու-
թիւնը . հապա ան՝ որ իմ՝ երկնաւոր Հօրս կամքը
կըկատարէ : Շատերը ան օրը ինծի պիտի ըսեն ,
ո՛վ Տէր Տէր՝ չէ՞ որ քու անունովդ մարգարէու-
թիւն ըրինք , ու քու անունովդ դևեր հանեցինք ,
ու քու անունովդ շատ հրաշքներ ըրինք : Եւ անա-
տեղը անոնց պիտի ըսեմ , Ես բնաւ ձեզ չէի ճանչ-
նար . մէկ դի՛ գացէք քովէս ամէնքդ՝ որ անօրէնու-
թիւն կըգործէիք ” : Մատթ . է . 21——23 :

§ Ընտեսանելի եկեղեցին ի՞նչ բան է :

Փրկչական կոչուող և Յիսուսի Տէ՛ր Տէ՛ր ը-
ստղնէքուն՝ տեսանելի եկեղեցի կըսուի : Այդ ա-
տոնց շատը “ Յիսուսի հոգին չունին , ու իրենը
չեն ” : Յուդ . ը . 9 : Եւ ուստի “ երկինքը գրուած
անդրանիկներուն եկեղեցիէն չեն ” : Եբր . ժբ . 23 :
Այս “ անդրանիկներուն եկեղեցին ” ուրուն ամէն մէկ
անդամներուն անունը “ երկինքին մէջ գրուած է ” ,
տեսանելի եկեղեցիէն տարբեր է : և որովհետև որոմը
այնչափ նման է ցորենին՝ որ շատ անգամ չենք կրնար
մէկմէկէ որոշել , վասն որոյ այս ճշմարիտ եկեղե-
ցին ալ՝ որուն մէջ ամենևին որոմն չկայ՝ այլ միայն
ցորեն է , տեսանելի եկեղեցիէն աղէկ մը որոշելու

կարող չըլլալնուս համար՝ անթեսանելի եկեղեցի կանուանենք : Կըսուի թէ ճշմարիտ եկեղեցին չկրնար ծածկուած մնալ . քանզի ճշմարիտ քրիստոնեայք լուսոյ պէս կըփայլին , և իրենց գործքերէն կըճանչցուին : Ո՛շմարիտ է այս : "Ծառը իր պտուղէն կըճանչցուի" : Ա՛րիստոսի հարազատ աշակերտն ըլլալը իր վարքովը կըցուցընէ՝ թէ ինքը այս աշխարհինը չէ , այլ Ա՛րիստոսինն է : Նոյնպէս և ճշմարիտ քրիստոնէից ամէն մէկ ժողովը կըցուցընէ աշխարհիս՝ թէ Ա՛րիստոսի ճշմարիտ ծառաներէն է : Նայց այս ալ յիշելու ենք՝ որ հաւանական է թէ ամէն ճշմարիտ քրիստոնէից ժողովներու մէջ "ինքըզինքին խաբածներ" գտնուին . [Ա՛ող . գ . 3 : Յով . ա . 26] որ ինքըզինքին ողջ կարծեն՝ ու "կեանքի անուն ունենան" , և սակայն "մեռած ըլլան" [Յայտ . գ . 1] . հաւանական է որ շատ կեղծաւորներ գտնուին , որոնք դրսուանց ինքըզինքին աստուածապաշտ կըցուցընեն՝ և ճշմարիտ քրիստոնեայ կը նմանին , բայց ներսուանց աշխարհասէր են , և ոչ թէ Աստուծոյ՝ այլ սատանային կըծառայեն : Ա՛ն փրկչին հետը պտըտող տասներկու առաքելոց մէջ Յուդա մը կար , որ դրսուանց ինքըզինքը անանկ բարի կըցուցընէր՝ որ ո՛չ միայն անկասկած էին իր վրայ , այլ և զինքը իրենց գանձապետն ըրին . [Յոհ . ժբ . 6] և սակայն ծածկաբար գող էր , և վերջապէս քանի մը կտոր արծաթի վաստըկելու համար՝ իր Տէրը մատնեց : Ա՛ռաքելոց ձեռօքը կազմուած եկեղեցիներուն մէջ շատ տուտ մարդիկ կային : Տե՛ս Ա՛ուրբ . Ե . 1—10 : Ի . 29 , 30 : Ա՛ող . ա . 6 : Ե . 12 , եւ :

Տեղ մը չկայ առանց օրոմի ցօրեն բուսած : Մ՚ենք մարդոց սրտերը չենք կրնար քննել . և ուստի Աստուծոյ տեսնելուն պէս չենք կրնար տեսնել ու որոշել "երկինքին մէջ անուններուին գրուած անդրանկաց եկեղեցւոյն" անդամ ըլլողները՝ չըլլողներէն : Երբոր մէկը կըտեսնենք՝ որ վայելն անոնցմէ ըլլալ կերևի , կըյուսանք՝ և գուցէ կը հաւատանք ալ որ իրօք անոնցմէ եղած ըլլայ . սակայն չխաբելնուս վրայ աներկբայ չենք կրնար ըլլալ : Ա՚ասն որոյ այս եկեղեցին աներևոյթ կըկոչենք . քանզի Աստուծոյ կարողութիւնները չունինք , որ անոր անդամներուն ո՛վ ըլլալը անսխալապէս որոշենք :

Հա՚ատ մարդիկ կըսեն մեզի համար՝ թէ տեսանելի եկեղեցիի չենք հաւատար , այսինքն՝ տեսանելի եկեղեցի չկայ կըսենք . բայց անանկ չէ : Մ՚ենք տեսանելի եկեղեցի ալ կայ կըսենք , անտեսանելի ալ : Ունք հաստատեր թէ այս անտեսանելի եկեղեցւոյն անդամները Եղիայի օրովը պահուած եօթը հազարին պէս միշտ ծածկեալ են՝ և մարդ չճանչնար զանոնք , կամ թէ ներսուանց քրիստոնեայ են՝ ու դրսուանց անհաւատ կամ չար մարդիկ կերևին : Նայց սա ըսել կուզենք , թէ ստուգիւ Քրիստոսին ըլլալնին Աստուած միայն գիտէ : Անտեսանելի եկեղեցւոյն անդամները սուրբ վարք մը ունենալովին՝ ամենուն ալ յայտնապէս կերևին . բայց ինչպէս որ Յուդան՝ Անանիան ու Սափիրան , և սկիզբէն հետէ հազարաւոր մարդիկ Քրիստոսի աշակերտներն ըլլալ կարծուեցան ու չէին , նոյնպէս և ասկէ ետև բնաւ չենք կրնար վճռել՝ թէ այնինչ վրայէն աղէկ երևցող մարդը խաբեբայ կամ

խաբուած մէկը չէ , այլ Քրիստոսի ճշմարիտ աշակերտներէն է : Տեսանելի եկեղեցւոյն անդամներուն բոլորն ալ չեն փրկութիւն սեպողներուն ամէնքն ալ կընդունին՝ թէ " երկինքին մէջ անուններուն գրուած անդրանկաց եկեղեցին " տեսանելի եկեղեցիին չնմանիր . և անտեսանելի եկեղեցի չկայ ըսեն ալ նէ , միակ անունը ընդունած չեն ըլլար . քանզի այն անունովը ինչ որ հաստատել կուզենք նէ , այն նոյն բանը իրենք ալ կընդունին :

## Ը

*Ըրդ՝ սկսինք քննել եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատելու համար Սուրբ Քրքէն յառաջ բերած վկայութիւններուն :*

1 . Քրիստոսի իր աշակերտացը տուած վերջին հրամանն ու խոստումնքը վկայութիւն կըբերեն , որ կըսէ . " Գացէ՛ք ասկէ եւթ ըլլոր հեղհանանէրը աշխէրհեցէ՛ք . մկրեցէ՛ք պանոնդ յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ : Սորվեցո՛ւցէ՛ք անոնց պահել ամեն բաներըը , ինչ որ ես պատուիրեցի ձեզի . և ահա ամեն օր ես ձեզի հետ եմ մինչև աշխարհիս վերջը " : Մատթ . իբ . 19 , 20 : Ահա՛ հոս եկեղեցին ուսուցիչ դրուած է կըսեն , և պատուէր կայ բոլոր մարդոց՝ որ ինչ որ սորվեցընէ նէ՝ ընդունին ու պահեն . և թէ եկեղեցին անսխալ չըլլայ նէ , ինտո՞ր կրնանք վստահ ըլլալ՝ սխալ բան չսորվեցընելուն վրայ . և թէ այս կասկածը չըլլալու համար Քրիստոս ըսաւ , " և ահա ամէն օր ես ձեզի հետ եմ մինչև աշխարհիս վերջը " : Ասկէ որ Քրիստոս եկեղեցիին հետն է , ինտո՞ր կրնայ այս գործին մէջ սխալիլ ու ծուռ բաններ սորվեցընել :

* Քրիստոսի իր աշակերտացը տուած խոստմունքը՝ անսխալութեան խոստմունք չէ :

Յայտնի է թէ այս խոստմունքը ոչ միայն առաքելոց, այլ և բոլոր քրիստոնէից տրուած է : Եւ ետագրանին վարդապետութիւնները բոլոր աշխարհիս սորվեցընելու են . և Քրիստոս խօսք կուտայ հետերնին ըլլալու՝ այս գործը կատարած ժամանակին՝ մինչև աշխարհիս վերջը : Ուրեմն ասով անսխալ մի եղած կըլլան :

Ամէն քարոզիչ անսխալ է մի : Անսխալ չէ նէ, ժողովուրդը ինտո՞ր ստուգէ թէ ճշմարտապէս Քրիստոսի պատուէրները կըքարոզէ կոր, թէ չէ : Եկեղեցին զրուցածներուն մտիկ ընելու են, կըսես : Արի . բայց ինտո՞ր գիտնան եկեղեցին ինչ սորվեցընելը, թէ որ չկրնան վստահ ըլլալ քահանաներուն ու վարդապետներուն խօսքին վրայ : Արձակ՝ թէ որ ամէն քահանայ ու վարդապետ ուսուցիչ է՝ բայց սխալական, ուրեմն ամբողջ եկեղեցին ալ՝ ուսուցիչ սահմանուելուն համար անսխալ եղած չըլլար : Ինչպէս մէկ քահանան կամ եպիսկոպոսը ուսուցիչ և սխալական է, անանկ ալ ամբողջ եկեղեցին կրնայ ըլլալ :

Մէ որ Քրիստոս իր աւետարանը գրել չտար՝ և միայն ուսուցիչներուն ձեռքը յանձնէր, անտանելի հարկ կըլլար որ այն ուսուցիչներն ալ առաքելոց պէս Հոգւով Սրբով լեցուէին՝ ու անսխալ ըլլային : Բայց մենք հիմա ձեռնարկիս անսխալ Աւրբ Գիրք ունինք, և բոլոր մարդոց սորվեցուցածները քաղդատելու ենք [ինչպէս որ ըրին Ներիացիք նոյն իսկ Պօղոս առաքելոյն քարոզութիւնները,] անոր հետ : Եկեղեցին Աւրբ Գրոց մէջ եղածները սորվեցը-

նելու է : Յորդորելու է մեզ որ Սուրբ Կիրքը քննենք , և տեսնենք թէ իր զրուցածները համաձայն են մի անոր :

§ Ասիկա որ այս խոստմունքը անսխալութիւն կը հաստատէ , ուրեմն ամէն քրիստոնեայ անսխալ է :

Բայց այս կըսեն ու կրկնեն՝ թէ Քրիստոս խոստացաւ իր եկեղեցւոյն հետն ըլլալ , ուստի ալ ինքը կրնայ սխալիլ : Ղէկ . Քրիստոս ամէն մէկ քրիստոնէից հետն ըլլալու ալ խօսք տուաւ : "Ուր տեղ երկուք կամ իրեք կը ժողվուին իմ անունովս , հոն եմ ես անոնց մէջը" : Մատթ . ԺԸ . 20 : "Ասիկա որ մէկը իս կըսիրէ՝ իմ պատուէրներս կը պահէ . ու իմ Հայրս անիկայ կը սիրէ . և անոր կուգանք , ու հոն կ'նստցը- պէղը անոր տունը կընենք" : Յով . ԺԴ . 23: Եւ Քրիստոս ու Հայր Աստուած՝ չէ թէ միայն ճշմարիտ քրիստոնէից տունը կը բնակին , այլ նէրսէէ- նին ալ : Պօղոս առաքեալ Եփեսացի քրիստոնէից համար կը խնդրէ Աստուծմէ , "որ Քրիստոս հաւատքով անոնց սրտին մէջ բնակի" [Եփես . Գ . 17 .] և Կորնթացւոց կըսէ . "Դուք կենդանի Աստուծոյ տաճարն էք . ինչպէս որ Աստուած ըսաւ թէ անոնց մէջը պիտի բնակի՛մ , ու անոնց մէջ պիտի քալե՛մ" , ևն : Ի Կորնթ . Ը . 16 : Ասկէ որ Քրիստոս իր եկեղեցիին հետն ըլլալու խօսք տալովը՝ եկեղեցին անսխալ կըլլայ , ուրեմն "զինքը սիրող և իր պատուէրները պահող" ամէն քրիստոնէի ալ այս խոստմունքը տալուն համար՝ ամէն քրիստոնեայ անսխալ եղած կըլլայ : Հանդէպ երկու խոստմունքներուն ալ մի և նոյն զօրութիւնը ունին , և մէկդիկու չար և նման

են : Քրիստոսի պատուէրը [Մատթ. ԻԸ. 19, 20] զատ զատ ամէն մէկ առաքեալին կընայէր . և ինքը խօսք տուաւ անոնց ամէն մէկուն հետ ըլլալու , և անանկ ըրաւ : Նոյնպէս և հիմա այն ըոլոր քրիստոնեաները՝ որ կ'ելլեան Քրիստոսի պատուէրները քարոզելու , խոստմունք ունին իրմէն՝ իրենց հետ ըլլալու , զիրենք պաշտպանելու , զօրացընելու , առաջնորդելու , մխիթարելու և իրենց յաջողութիւն տալու մինչև աշխարհիս վերջը՝ կամ մինչև որ աշխարհէս հրաժարին . ուստի առանկով անսխալ մի եղած կրլլան :

2 . Յառաջ բերած վկայութիւններնուն մէկն ալ այս է . " Երբոր ինձը ճշմարտութեան Հոգին գայ՝ առնելը ճշմարտութեամբ ներաոլնորդէ ձեզի " , ևն : Յով . ԺԶ . 13 : Առիկայ եկնղեցիին խոստմունք մըն է կրսեն՝ զինքը ամենայն ճշմարտութեամբ առաջնորդելու , կամ կարողացընելու , անսխալապէս ճշմարտութիւնը գիտնալու ու սորվեցընելու : Սորտ կըպատասխանեմ ,

ա . Թէ խօսք պրուաջ է՝ որ այն նոյն ճշմարտութեան Հոգին ամէն մէկ քրիստոնեային մէջ բնակի :

" Ձայց դուք մարմինով չէք , հապա Հոգիով թէ որ Աստուծոյ Հոգին ձեր մէջը բնակած է " , կըսէ Պօղոս առաքեալ Հռոմայեցի քրիստոնէից : Հռոմ . Ը . 9 : ա Կորնթ . գ . 16 : Եւ Հոգիին ազդեցութիւնէն այս կըհետևցընէ , ըսելով թէ՝ " ան որ Հոգևոր է " , այսինքն՝ ամէն Հոգևոր կամ ճշմարիտ քրիստոնեայ եղողը , " ամէն բան կըքննէ " : ա Կորնթ . բ . 15 : Ըրդարև այս Հոգիէն ուսեալները՝ միշտ ուսան հարկաւոր եղած բոլոր ճշմարտութիւնները գիտնալու կարողութիւն . ուստի իրենք ինքնին անսխալ

են մի : Ով որ անսխալ են , ըսել է թէ ամէն ճշմարիտ քրիստոնեայ անսխալ է . և ոչ այսչափ՝ այլ ամենագէտ ալ է . քանզի Յովհաննէս առաքեալ բոլոր հաւատացելոց՝ և մինչև անգամ “ փոքրիկ տղայոց” կըսէ . “ Ձեզ դուք օծութիւն ունիք Սուրբէն , և ամեն բան գիտէք ” : ա Յով . ը . 20 : ը . Յայտնի է թէ վերոյիշեալ խոստմունքը , այսինքն թէ “ Հոգին ամենայն ճշմարտութեամբ պիտի առաջնորդէ (կամ անսխալութիւն պիտի տայ) ձեզի ”, չոփխոզէս ասուելոց փրօեցոս :

Ընոնց տրուեցաւ այս խոստմունքը՝ որոնց այն նոյն ժամանակը այս խօսքերն ալ ըսաւ , թէ “ Ձեզի տակաւին շատ բաներ ունիմ րսելու , բայց հիմա չէք կրնար տանիլ ”: Յով . ԺԶ . 12 : “ Ձայց ասոնք ձեզի խօսեցայ՝ որ երբ ատենը գայ՝ միտքերնիդ բերէք թէ ես ըսի ձեզի . ասոնք խօսքը առաջուց չըսի ձեզի , ինչու որ ես հետերնիդ էի ” : Հմար 4 : “ Ձայց որովհետև այս բաները ձեզի խօսեցայ , ձեր սրտերը տրտմութիւնով լեցաւ ” : Հմար 6 : “ Ընս բաները ձեզի հետ խօսեցայ՝ քանի որ ձեր քովն եմ : Ձայց Ս՝խիթարիչ Սուրբ Հոգին՝ որ Հայրը իմ անունովս պիտի խրկէ , անիկայ ձեզի բոլորը պիտի սորվեցընէ . և բոլոր ինչ որ ըսի նէ՝ միտքերնիդ պիտի բերէ ”: Ընդ ԺԶ . 25 , 26 : Ընս վերջին համարէն շատ յայտնի կերևի որ անոնք , որոնց “ ամէն բան պիտի սորվեցընէր ” ճշմարտութեան Հոգին՝ Ս՝խիթարիչը , կամ “ բոլոր ճշմարտութեանց պիտի առաջնորդէր ” զիրենք , Քրիստոսի զրուցած այն խօսքերը անձամբ մտիկ ընողներն էին , այսինքն առաքեալները . և թէ Հոգին Քրիստոսի զրուցածները մտքերնին ձգելով ու զանոնք հասկընալու զօ-

րութիւն տալով՝ պիտի առաջնորդէր զնոսա ճշմարտութեան: Այն նոյն տեղը՝ ուր որ Աւրիա-տոս ճշմարտութեան Հոգւոյն առաջնորդութիւնը կը խոստանայ իր աշակերտացը, այս խոստմունքն ալ կուտայ՝ թէ Հոգին "գալու բաները պիտի ցու-ցընէ իրենց", կամ թէ մարգարէական Հոգի պիտի տայ: Գալու բաներէն ամենէն զօրեղ ապա-ցոյցն է հինգերորդ դարուն:

Ընդդէմ մեր զրուցածներուն Յովհաննու ժդ գլխո-ւն 16էրդ համարը յառաջ կը բերեն, ուր Աւրիա-տոս կըսէ. "Ես ալ Հօրը կաղաչեմ՝ և ուրիշ Մխիթարիչ մը կը խրկէ ձեզի, որ յաւիտեան ձեզի հետ բնակի": Առաքեալները յաւիտեան ապ-րելու չէին կրսեն. ուստի այս խոստմունքը յետ նոցա գալու եկեղեցիին էր, որ մինչև աշխարհիս վերջը պիտի մնայ: Ասոր պատասխան՝ կրնանք ը-սել թէ յաւիտեան բառէն չի հասկցուիր այս խոստ-մանը յատկապէս առաքելոց ըլլալը. քանզի Սուրբ Գրոց մէջ այս բառը շատ անգամ միայն մշտնջե-նաւորութիւն կամ անընդհատ շարունակութիւն մը կը ցուցընէ՝ մինչև ի մահ: Օրինակի համար՝ Տե՛ս ը Օրին. ժե. 17 համար. "Երիւն մը ա՛ռ, և անոր ականջը դրանդ սեմին վրայ ծակէ, ու յա-ւիտեան քու ծառադ թող ըլլայ": Պօղոս առա-քեալ Ոնեսիմոսը Փիլիմոնին խրկեց՝ ըսելով, "Ա-նոր համար անիկայ քիչ մը ատեն զատուեցաւ, որ զինքը յաւիտեան ունենաս": Փիլիմ. 15: Այն-պէս և Հոգին կրնայ բնակիլ առաքելոց հետ յա-ւիտեան, այսինքն՝ անընդհատ շարունակութեամբ մինչև ի մահ:

§ Թէ որ եկեղեցին անսխալ է, ամէն քրիստոնեայ առանձին անսխալ ըլլալու է:

Բայց թէ որ Ա՛խիթարիչ Հոգին յաւիտեան եկեղեցիին հետն ըլլալու խոստմունք տրուած ըլլալը ընդունինք ալ նէ, Քրիստոսի այն խօսքէն եկեղեցւոյ անսխալութիւն չելլեր: Ա՛նդի բոլոր ճշմարտութեանց առաջնորդելու խոստմունքը առ հետը կցուած չէ: Ա՛կը ժէ գլխուն մէջն է, միւսը ժզ: Ա՛խիթարիչ Սուրբ Հոգին՝ ինչպէս որ ըսինք՝ բոլոր ճշմարիտ քրիստոնէից մէջը կըբնակի, և իրենց կենացը՝ ցնծութեանը՝ զօրութեանը աղբիւրն է, և ինքն է հոգևոր պատերազմներնուն մէջ իրենց յաջողութիւն տուողը. ինքը կառաջնորդէ զանոնք՝ փրկութեան հարկաւոր եղած բոլոր ճշմարտութիւնները գիտնալու, ու կըյաջողէ անոնց մէջը կամքն ու ներգործ հաճոյ եղածներն ընելը, և կըպատրաստէ զիրենք երկնից թագաւորութեանը մէջ մտնելու ու կըմտցընէ. բայց զիրենք անսխալ ընելու համար չընակիր ներսիդինին: Թէ որ Հոգին զատ զատ բոլոր ճշմարիտ քրիստոնէից մէջը կըբնակի՝ ու սխալական են, ո՞րակից կրնանք հանել այս կարծիքը՝ թէ միատեղ ամենուն մէջը բնակի նէ անսխալ կըլլան: Ընդունինք բոլոր ճշմարտութեանց առաջնորդուելու խոստմունքը միանակ առաքելոց չըլլալը. անանկ է նէ՝ այս խոստումը ինչ տարբերութիւն ունի ինչ երանելեաց ալ անանկ տեղ անսխալ էին. ամէն ակներին մէյմէկ անսխալ

մարդիկ էին մը : Ասոր տարբ նայելով՝ եկեղեցւոյ այն ամէն մէկ անդամը ինքնիրեն անախտ ըլլալու է, և ոչ թէ առանձին սխալական ու ժողովով անսխալ : Նայց հետակը նայինք նէ, այս խոստմունքն ալ մեւս խոստմունքն ալ տեսանելի եկեղեցիին տրուած էին ամենևին, այլ միայն ճշմարտապէս ընդ Պետրոս սիրողներուն : Ասանք ընդ կրնայ ըլլալ որ քրիստոնէից տեսանելի եկեղեցւոյն մեծ մասը՝ ենթակայ մարգարէին ու Պետրոսի օրովը եղող Հրէից եկեղեցւոյն պէս՝ աշխարհասէր ըլլայ և Պետրոսի վրայ ճշմարիտ սէր չունենայ . կրնայ ըլլալ որ հերետիկոս ըլլայ , ինչպէս որ չորրորդ դարուն մէջ մեծ բազմութիւն մը մէկէն Արիոսական եղան . կրնայ ըլլալ որ դաղտնի անհաւատ ըլլայ եկեղեցիին մեծ մասը , ինչպէս որ էր Դաղիէոյ պապական եկեղեցին՝ անցեալ դարուն մէջ եղած ապստամբութենէն առաջ : Պետրոս այս խոստմունքը ըսած ժամանակը այսպէս ըսաւ . “ Ով որ ինձմէ կ՚ուրանայ , իմ պատուհասիս պահեցէք : Եւ ալ Հօրը կաղաչեմ՝ և ուրիշ Մխիթարիչ մը կ՚ընծայէ ձեզի , որ յաւիտեան ձեզի հետ բնակի . ճշմարտութեան Հոգին , որ այս աշխարհս անկարող չէ ընդունել , ինչպէս որ չէ անոր զանկայ և՝ չճանչնար զանկայ ”: Սուրբ Հոգին զՊետրոս սիրողներուն և իր պատուիրանքները պահողներուն միայն խոստացեալ է : Պատրաստ էր Պետրոս ամէն մարդու հետ մեռնելու , բայց ոչ ամէն մարդ Պետրոսի հետ : Ասոր համար Պետրոսի վրայ ճշմարիտ սէր ունեցողներն են որ Հոգւոյն Սրբոյ պատուիրանքները կատարողները է՞նչ համարձակութիւն ունին մեր քովը Սուրբ Հոգի կայ ըսելու :

3 . Այս ալ վկայութիւն կը բերեն . “ Եւ ըն որ անոնց ալ հոգի չունէ , երկնչեցէք ըսէ . քանի ըն որ երկնչեցէք ալ հոգի չունէ , քանը հերետիկոսք ու հաւատա-

բէ պէս լսող ըլլայ հեղէ'': Ա՝ռաքել. ժբ. 17: Ասիկա եկեղեցիին մտիկ ընելու և անոր ենթադրելու հրաման մըն է կրսեն. և թէ որ եկեղեցին անսխալ չըլլայ նէ, պարտական չենք ըլլար ամէն բանի մէջ անոր ենթադրելու: Ասոր վրայ կհարցընեն Քրիստոսի ըրուցած այս խօսքերն ալ, թէ "Ան որ ձեզի մտիկ կընէ՝ ինծի մտիկ կընէ" [Ղուկ. ժ. 16]. և "Երբէք վայ ինչ որ կապէ՝ երկինքի մէջ կապուած ըլլայ. և երբէք վայ ինչ որ արձակէ՝ երկինքի մէջ արձակուած ըլլայ": Ա՝ռաքել. ժբ. 18: Կըհարցընեմ,

ա. Թէ եկեղեցին մտիկ ընելու հրամանէն եկեղեցւոյ անսխալութիւնը կհետեւի՞ն: Որդիք պարտական են ենթադրիլ իրենց ծնողացը. և թէ որ չենթադրին, յատ հրեական օրինաց՝ սպանուելու էին: Ը Օրին. իա. 21: Ասով ծնողք անսխալ մի կըլլան: Հրեայք իրենց Քահանայապետին պատուհասներուն ենթադրելու էին. և չենթադրողը կըսպաննէին: Ասանկով հրէից Քահանայապետը անսխալ եղած կըլլայ: Ասկէ՛ ի զատ՝ պարտական էին վրանին դրուած բոլոր դատաւորներուն կամ իշխաններուն ենթադրիլ, և ասոնց ալ չենթադրելու պատիժը մահ էր: Տե՛ս Ը Օրին. ժէ. 9—12: Հրէից դատաւորները անսխալ էին ըսեր: Թէ որ "տէրութիւններու՝ կառավարութիւններու և իշխանութիւններու ենթադրիլ կհոգէք" պատուիրէն [Տիտ. գ. 1: ա Պետ. բ. 13: Հռոմ. ժգ. 1——7] չենք կրնար հաստատել թէ քաղաքական իշխանները անսխալ են, ուրեմն եկեղեցիին մտիկ ընէք հրամայեն ալ եկեղեցւոյ անսխալութիւն չելլեր: "Ան որ ձեզի մտիկ կընէ, ինծի մտիկ կընէ" խօսքը՝ բոլոր եկեղեցիին ըրած ընդհանրական ժողովներուն համար

չէ, այլ եօթանասուն աշակերտներուն ըսուեցաւ, երբոր Յիսուս քաղաքներն ու գիւղերը Աւետարան քարոզելու կերթայր։ Ամէն որ այս խօսքէն անախորժութիւն կելլէ, անանկ է նէ այն եօթանասուն աշակերտներուն ամէնքն ալ անախորժ մարդիկ էին, և ամէն որ Աւետարան քարոզող է նէ՝ անախորժ է։ Հայց ասոր խօսքին նշանակութիւնն այս է։ Ամէն ատեն Քրիստոս՝ հաւատարմութեամբ Աւետարանը քարոզողներուն բերնովը կը խօսի, անոր համար ա՛մէն որ հաւատարիմ քարոզիչի մը քարոզած Աւետարանին մտիկ կընէ, Քրիստոսի խօսքերը մտիկ ըրած կըլլայ։

Ք. Ո՞ւրկէ ժը գիտնայ 17երորդ համարը՝ հաւատոյ վերաբերեալ երեսը ընդհանրական եղեալին զուգադիպիլ երեսը ընդհանրականին՝ այն տունը ընդունելէն յետոյ հեռանալ են։ Ամէն խօսքը կարդա՛, նայէ՛ ինչ կըսէ Քրիստոս առաջին համարներուն մէջ։ "Ամէն որ քու եղբայրդ քեզի դէմ մեղանչէ, գնա՛ յանդիմանէ անիկայ՝ երբոր դուն ու ան միայնակ էք. թէ որ քեզի մտիկ ընէ՝ վաստկեցար քու եղբայրդ։ Բայց թէ որ մտիկ չընէ քեզի, քու հետդ մէկ մը կամ երկուք ալ ա՛ռ, ինչու որ երկու կամ իրեք վկաներու բերնէ ամէն խօսք կը հաստատուի. և ըլլ որ անոնց ալ մտիկ չընէ, եկեղեցիին ըսէ. բայց ըլլ որ եկեղեցիին ալ մտիկ չընէ, ինքը հեթանոսի ու մաքսաւորի պէս ըլլայ քեզի"։ Համար 15—17։ Քրիստոնէից մէջ մէկզմէկու դէմ գործուած յանցանքներուն վրայ կը խօսի հոս Քրիստոս, և կը սորվեցընէ թէ ինչ ընելու ենք՝ երբոր քրիստոնեայ եղբայրներուս մէկը մեղի դէմ յանցանք մը րնէ։ Նախ և առաջ այս նայելու ենք որ անոր հետ հաշ-

տուինք առանձին : Ամէ որ մեզ մտիկ չընէ , անատեն
մէկ երկու հոգի առնելու ենք հետերնիս , և այնպէս
ջանալու ենք հաշտութիւն ընելու : Ընտ՛ք ալ
խեր չընեն նէ , անատենը Եկեղեցին ըսելը- է՛ր . և
թէ որ յամառի ու Եկեղեցին ալ հոգի չընէ՝ երբոր
մեր ու անոր մէջտեղը գատաստան կրտեսնէ , անա-
տեն այն մարդը եկեղեցին դուրս ընելու է , անոր
մէջը ծնալու արժան չսեպելով զինքը . ու ալ անկէ
ետև հեթանոսի ու մաքսաւորի պէս ըլլալու է մեզի :
Ո՞ր եկեղեցին կընայի Քրիստոսի խօսքը . ընդհան-
րակա՞ն եկեղեցին . ամենևին : Այն իրարու դէմ
յանցանք գործողները ո՛ր եկեղեցին անդամ են
նէ , այն մասնաւոր եկեղեցին է խօսքը . որ և անոր
զրուցուելու է յանցաւորին գործած մեղքը : Եղ-
բայրս ինծի դէմ յանցանք մը ընէ նէ , ես անիկայ
բոլոր ընդհանրական եկեղեցին կրնա՞մ ըսել : Իր
յանցանքին համար ընդունելու վճիռը ընդհանրա-
կան եկեղեցի՞ն մի տալու է : Սուրբ Հոգ մէջ
ասանկ պատուէր չկայ . “ Եկեղեցին մտիկ ընել ”
խօսքէն ասանկ մեկնութիւն չելլեր : Ընդհար բան է
որ եկեղեցի բառը հոս ընդհանրական եկեղեցի հաս-
կըցուի . հապա կընշանակէ այն քրիստոնէից ժողովը՝
որոնց համրանքէն պիտի ըլլայ այն յանցաւորը :
“Եկեղեցին մտիկ ընել ” խօսքը՝ հաւատոյ վերաբե-
րեալ բաներու համար չըսաւ Քրիստոս , այլ քրիս-
տոնէից մէջ ինկած խռովութիւններուն համար :
Ամէ որ այս համարէն անսխալութիւն կըհաստատուի ,
սա երկու բաներն ալ մեկտեղ կըհաստատուին :
Նախ՝ թէ ամէն մէկ մասնաւոր եկեղեցի անսխալ է .
որ ասոր հաւանութիւն տուող մարդ չկայ : Երկ-
րորդ՝ թէ իր անսխալութիւնը եկեղեցական կառա-

վարութեան և դատաստանաց վրայ կրկայանայ . ասոր մէջ ալ հաղարաւոր անգամ սխալելնին մարդ չկրնար ուրանալ . քանզի եկեղեցական պատմութեանց մէջ ասոր բազմաթիւ օրինակները կան , որոնց մէկն ալ Հայոց եկեղեցւոյն Հռոմէականներէն և Յոյներէն բանադրութիւնն է :

§" Կապել ու արձակել" խօսքին նշանակութիւնը :

Վերը բացատրեցինք կըհասկըցուի 18երորդ համարին նշանակութիւնն ալ , ուր կըսէ՝ թէ " Ինչ որ կապէք երկրիս վրայ՝ երկինքին մէջ կապուած ըլլայ", եև : Այս խօսքը՝ վերոյիշեալ եկեղեցական կառավարութեան գործադրութեանը միայն կըվերաբերի , և պարզապէս այս կընշանակէ , թէ այս հիմակուան տուած կանոնիս համաձայն ինչ որ ընէք նէ՝ ընդունելի է երկինքը : Այս ապստրածներս ընելնէդ ետև թէ որ յանցաւորը չզղաստանայ , ու " զինքը կապէք" եկեղեցիին արտօնութիւնները վայելելէն , " երկինքին մէջ ալ կապուած կըլլայ " , այսինքն՝ այն ձեր ըրած գործը երկինքին մէջ ընդունելի կըլլայ , վասն զի Աստուծոյ կամքին համաձայն է . և թէ որ ապաշխարէ՝ ու " արձրկէք զինքը " եկեղեցիին դատապարտութենէն ու նորէն ընդունիք , " երկինքին մէջ ալ արձրկուած կըլլայ " . այսինքն՝ ատ ըրածնիդ հաւանութիւն կըգտնէ երկինքին մէջ : Այս համարէն ամենևին չհաստատուիր եկեղեցականաց ըրած այն սարսափելի պահանջմունքը , թէ կարողութիւն ունին զմարդիկ կապելու և յաւիտենական կորստեան մատնելու , կամ արձրկելու ու յաւիտենական երջանկութեան մասնակից ընելու* . և թէ

*Հայոց Աղօթեան գրքին (տպեալ՝ի Պոլիս , 1845) հեղինակը եկեղեցւոյ իշխանութեանը վրայ ձառած ժամանակը՝

*ժողովուրդը պատրաստական է ամէն բանի մէջ իրենց մտիկ ընելու : Այս համարին բուն միտքը թացա-*

Քրիստոսի այս խօսքը յառաջ կը բերէ. "Ամէն իշխանութիւն տրուեցաւ ինծի երկինքի ու երկրի մէջ" (Մատթ. իը. 18). ասոր հետ կը բերէ կը բաղդատէ սա խօսքը, թէ "Ամէն ինչ որ ինծի տուիր, անոնց տուի" (Յօհ. ժէ. 7, 8). ասկէ ալ կ'եզրակացընէ թէ Քրիստոսի ունեցած բոլոր իշխանութիւնները առաքելոց տրուեցաւ, և անոնց ձեռօքն ալ՝ եկեղեցիին : Տե՛ս էջս 82 : Այս տարօրինակ վարդապետութեանը մէջ քանի մը բան կայ դիտելու արժան :

1. Հիմակուան եկեղեցականներուն ասանկ մեծ զօրութեան տէր ըլլալը հաստատելու համար՝ այս ցուցընելու է՝ թէ առաքելոց ունեցած բոլոր կարողութիւնները ունին. ինչպէս՝ հրաշագործութեան կարողութիւն, օտար լեզուներ խօսիլ, հոգւոց ընտրութիւն, մարդուս սիրտը քննել, մարգարէութիւն, եւ :

2. Առաքեալները Քրիստոսի ունեցած բոլոր կարողութիւնները ունէին ըսելը՝ իրեն հաւասար էին ըսել է. ասանկով առաքեալներն ալ Քրիստոսի պէս տիեզերաց վրայ տիրող մէյմէկ թագաւոր եղած կ'ըլլան :

3. Ըստուածաշունչին մէջ անանկ բան գրուած չկայ, թէ "Ամէն ինչ որ ինծի տուիր, անոնց տուի" : Ստոյգ է թէ Վենետիկ 1805ին տպեալ Ըստուածաշունչին մէջ ասանկ գրուած է, բայց անոր մէջն ալ այս համարին վրայ սա ծանօթութիւնը կայ. "Ասկան յաւելու, Օր որ ետուր ինձ, առ ի քէն են : Օ՛չ բանն զոր ետուր ինձ՝ ետու նոցա" : Հնագոյնին հարազատ թարգմանութիւնն այս է : Ձկայ հնագոյն ձեռագիր մը կամ թարգմանութիւն մը, որուն մէջ ասկէ տարբեր գրուած ըլլայ : Ընդհակառակն ձեռագիր գրաւոր Ըստուածաշունչ մը օրինակուած առաւօնը սկսելմէն այս մէկ քանի բառերը ձգուած ըլլալու է այս համարէն : Կայ այս հայտարար Աղաղութեանը յօրինող հեղինակին բանին ձեռք չիտար որ ասիկայ ծանուցանէ ընթերցողաց. քանզի ըրածը՝ սխալ թարգմանութեան վրայ ձեռնարկութիւն հաստատել է. ո՞ւր թողունք որ այս խօսքը առած Ըստուածաշունչին մէջն ալ գրուած է՝ թէ տարակոյս կայ չիտակ թարգմանութիւն ըլլալուն վրայ : Անզգուշութենէն ջաւոտով եղող հեղինակի մը անկեղծութիւնն ու ճշմարտութիւնը այսչափ կրնայ բաւ :

յայտ է. և քիչ մը ետքը յիշուելու քանի մը համարներ կան, որոնց ուշիզ մեկնութեանը բանալին է. Ա՛ւ այժմ քանի մը խորհրդածութիւններ ընենք՝ վճռաբար ցուցընելու համար՝ թէ եկեղեցիին՝ այսինքն եկեղեցականաց պահանջած զօրութիւնն ու իշխանութիւնը ո՛չ միայն Աստուծմէն վկայեալ չէ, այլ անոր դէմ ալ է:

Ջ. Ասիկա որ Տէրոջմէն պարտուած է ամեն բանի վրայ երեսփոխանաց կամ իրենց հովիւներուն մտիկ ընել, ասիկա անհնար ըլլալու է՝ որ իրենց հովիւներուն հնազանդելով վերջ գործեն. [ասոնք չըլլայնէ, իրենց պարտուածը կատարելնին վերջ գործած կըլլան.] քանզի հնարաւոր բան է՝ որ իրենց հովիւներուն հնազանդելով վերանչեն: Ա՛շխատասիրեա ասոր ասանկ ըլլալը ստուգելու համար քազմաթիւ օրինակներ կրնանք բերել:

§ Առաջին եկեղեցին օրինակ:

Առաջին եկեղեցին Անտիոքոյ ճշմարիտ նահապետական եկեղեցին էր աշխարհիս երեսը, և ի՛ր հովիւները էր օրինաւոր իշխանները նէին. քանզի Տէրոջը շատ անգամ վերայ վրնին անոնց հնազանդելով: Անմահին ու Հարուածին օրովը ամենը մեկէն վերանչեցին, երբոր Հարուն ոսկիէ որթը չինեց ու ըսաւ.: "Այս է քու Աստուածդ՝ որ Իսրայէլ:" Աստուած Իսրայէլացւոց ժողովուրդը կը յանդիմանէ Եսայի մարգարէին բերնովը, հովիւներուին "Իշխանք Սոդոմացւոց" և անոնց հնազանդողներն ալ "ժողովուրդք Գոմորացւոց" կոչելով, Աստուծոյ դէմ ըրած ապստամբութիւններուն համար: Եսայ. ա. 10: Երեմիայ մարգարէն ասանկ կը-

սէ Հրէից եկեղեցիին համար , այն ատեն-
ները երբոր Իսրայէլացիք՝ այսինքն տասը ցե-
ղերը գերութեան գացած էին , և տեսանելի ե-
կեղեցի չիկար , այլ միայն Յուդայի եկեղեցին էր
մնացեր . "Քահանաները Տէրը ո՞ր է չըսին , և իմ
օրէնքիս վերակացուները զիս չճանչցան . Հովիւ-
ներն ալ ինծի դէմ ամբարշտութիւն ըրին , և մար-
գարէները Բահաղով մարգարէացան , և անօգուտ
բաներու ետևէ գացին" : Մարգարէն անանկ կը
ցուցընէ՝ թէ այս բաներուն հետևութիւնն էր ժո-
ղովրդոց Աստուածմէ հեռանալն ու "իրենց փառքը
անօգուտ բաներու հետ փոխելը" : "Վ երկինք՝ ա-
սոր վրայ հիանալով վախցիր , ու շատ զարմացիր՝
կըսէ Տէրը : Քանզի իմ ժողովուրդս երկու չա-
րութիւն գործեց" , ըստ : Երէմ . ը . 8 , 11 , 12 ,
13 : Նոր պէս խօսքեր մարգարէութեանց մէջ շատ
կան :

§ Այս բանը իրաւ է նէ , Հրէայք պարտական էին զՔրիստոս
չընդունելու :

Թէ որ ժողովրդոց հարկ է ամէն բանի մէջ իրենց
հովիւներուն հնազանդիլ , անանկ է նէ Հրեայք
պըտիտկան էին զՔրիստոս չընդունիլ . քանզի քա-
հանայապետին , և իրենց քահանաներուն՝ իշխան-
ներուն՝ դպիրներուն և առաջնորդներուն շատը ,
այսինքն՝ եկեղեցիին մեծ մասը չընդունեցին զինքը ,
և ամէնքը մէկ եղան ու մեռուցին : Նրդ՝ ժողովուր-
դը անոնց ընդհանդելով՝ անմեղ մի մնաց * :

* Այստարար Աղդութեանին հեղինակը (51--67երես) պա-
րապ տեղը կաշխատի այս ձեռնարկութենէն ապահով մնալու
համար փախուստի ճամբայ մը գտնելու , և վերջապէս ուրիշ

§ Մանաւոր եկեղեցեաց հնար է սխալիլ :

Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատողները կընդունին թէ հնար է որ մասնաւոր եկեղեցւոյ մը հովիւները սխալին, ինտոր որ Պետրոսականները եղան, այ ժողովուրդը պարտական կըլլայ անոնց հնազանդելու : Ասոր պատասխան՝ պիտի ըսեն թէ "չէ. ճշմարիտ հաւատք քարոզող հովիւներու հնազանդելու են" : Այդ այն ատեն ժողովուրդը, որ միայն իր հովիւներուն զրուցածին կընայի և ուրիշ բան մտիկ չըներ, ինտո՞ր որոշէ ճշմարիտ վարդապետութիւն քարոզող հովիւը՝ մոլորութիւն սորվեցընող հովիւէն :

Ճար մը չգտնելուն՝ այս զարմանալի նախապատութիւնը կընէ, թէ Քրիստոս չընդունող Հրեաները՝ պինդը չընդունելուն համար դուրս եղան Հրէից եկեղեցիէն : Այս հնդինակը տեսանելի եկեղեցիէն զատ անտեսանելի եկեղեցի չկայ կընդունի, ուստի որով իր խօսքը Հրէից տեսանելի եկեղեցիին համար է : Բրդարև նոր բաննար վարդապետութիւն մըն է այս . ո՞վ լսած էր, կամ որո՞ւ մտքէ անցած էր ասանկ խօսք : Արհարցընեմ իրեն, քահանայապետը որո՞ւ քահանայապետ էր . Քրիստոս Պիղատոսին մատնող քահանաներն ու իշխանները որո՞նց քահանաներն ու իշխաններն էին : Մե որ ըսել կուզէ թէ անոնք ճշմարիտ Իսրայէլացի չէին, (Տե՛ս Հռոմ. Թ . 6) հապա մոլորած էին, և Աստուած զանոնք իր ճշմարիտ ժողովուրդն ու եկեղեցին չէր ճանչնար, քալած աշխատութիւնը մեր վարդապետութիւնը հաստատելու և իրենը ջրելու համար եղած կըլլայ . բայց թէ որ այս ըսել կուզէ՝ թէ այն միաբանութիւն ընող ու Քրիստոս խաչող քահանայապետը՝ քահանաները՝ իշխանները՝ դպիրները՝ և օրինաց ուսուցիչները Հրէից տեսանելի եկեղեցիէն չէին, (որ իրօք այս է հաստատածը) ալ ասանկ անճոռնի նախապատութեան պատասխանել հարկ չըլլար : Մեր յառաջ բերած ձեռնարկութենէն փախչելու ճար մը չգտնուիլը միայն կըցուցընէ այս , և ոչ ուրիշ բան :

Ինտո՞ր գիտնան այս ինչ վարդապետութեան ճշմարիտ կամ սուտ ըլլալը: Հովհաննէսին կըսեն իրենց թէ այն ինչ վարդապետութիւնը հերետիկոսութիւն է: Անոնք ալ անանկ սորված են թէ "եկեղեցիին մտիկ ընելու են". այսինքն՝ այն եկեղեցիին՝ որուն մէջն որ են. այսինքն՝ իրենց եկեղեցականներուն: Ուստի իրենց եկեղեցականները ձգեն ու օտարներու խօսքի՞ն մի նային:

§ Ընդամ մը բոլոր եկեղեցիին մեծ մասը Արիոսական եղաւ:

Յորմէդ դարուն միջին տարիները՝ Կոստանդիանոս կայսրին օրովը՝ Լեկէրիոս Հովհայ պապէն ընդդէմ եկեղեցականներուն մեծ մասը Արիոսական եղաւ:

Ջերոնիմոս կըսէ*, թէ "աշխարհս ալ զարմացաւ աշխարհիս Արիոսական ըլլալուն վրայ". և թէ "Աթանաս աշխարհիս դէմ կըհակառակէր, աշխարհս ալ Արեանասին": Ուրբ Գոստինոս կըսէ†, թէ "ծովին աւազը երկնից աստղերէն [միայն լոկ աչքով տեսնուածներէն,] որքան շատ է նէ, մոլորութիւն դաւանողներն ալ այնքան շատցան ճշմարտութիւն դաւանողներէն": Իրենիոս կըխոստովանի, թէ "Արիոսականութեան թոյնը առ այժմ ոչ միայն քիչ մը տեղ ապականած է, այլ գրեթէ բոլոր աշխարհք"‡: Նոյնպէս և Վրիգոր Նազիանացւոյն վարքը գրող հեղինակը կըվկայէ, թէ "Արիոսական հերետիկոսութիւնը մէկ կերպով մը բոլոր աշխարհիս վրայ տիրապետեց": Եւ նոյն իսկ Նազիանացին կա-

* Contra Luciferianos.
† Ep. ad Vincentium.
‡ Vincentinsi, Commentarii, L. S. C. 4.

ղաղակէ ըսելով, "Որ են մեր աղքատութեանը համար մեզ նախատողները, որոնք բազմութիւնը եկեղեցի կըսեպեն, ու փոքրիկ հօտը կարհամարհեն: Ժողովրդականն անունն է, քոյդ հաւատքը չէ ժողովը է"*: Արիոսականաց բազմաւթիւնը այնքան զօրացաւ Սուրբ Աթանասին վրայ, որ ստիպուեցաւ ճառ մը գրել յայտնապէս անոնց դէմ, "որոնք ճշմարտութիւնը միայն կողմնականաց շատութեամբ կըդատեն"†: Արիոսականները կըսէին թէ ճշմարիտ վարդապետութիւնը մեր վարդապետութիւնն է, որ առաքեալներէն իջած է և բոլոր եկեղեցին մինչև այսօր կընդունէր զանիկայ. և թէ 'նիկիոյ ժողովը բոլոր եկեղեցիին ճշմարիտ սեպած մէկ ժողովը չէ: Այն ատեններն շատ երկիրներու բոլոր եկեղեցականները մէկտեղ Արիոսական եղան, ու ճշմարիտ եկեղեցին մենք ենք կըսէին. ուստի թէ որ այն երկիրներուն ժողովուրդները՝ անսխալութեան ջատագովնելուն ըսածին պէս՝ եկեղեցիին մտիկ ընելու ըլլային, առանց Սուրբ Գիրքը քննելու՝ Արեւտականին ճշմարիտ վարդապետութեանը որն ըլլալը իմանալու համար, պարտական կըլլային Արիոսականութեան դառնալու:

§ "Եկեղեցիին մտիկ ըրէք" ըսելը՝ քահանաներուն մտիկ ըրէք ըսել է:

Ժողովուրդը "եկեղեցիին մտիկ ընելու է". այսինքն՝ Պապականները Հռովմայեցւոց եկեղեցիին՝ ու Յոյները Յունաց եկեղեցիին մտիկ ընելու են, թէպէտ մէկզմէկ կընզդովեն ու կըբանադրեն. Հա-

*In Orat. Arian. et pro Seipso.
†Tom. 2.

Հերն ալ Հայոց եկեղեցին մոխիկ ընելու են, թէ-պէտև այս բանը ընելնուն համար՝ թէ՛ Յունաց և թէ Հռովմայեցւոց եկեղեցիներուն նզովքին ու բանադրանքին տակն են: Այսպէս խեղճ տգէտ ժողովուրդները արգիլեալ են Սուրբ Գիրքը կարդալէն. քանզի թէ որ կարդան ու անոր վնասանդին նէ, կըբանադրուին ու կըհալածուին. հապա՝ հոգինին իրենց եկեղեցիին քահանաներուն ձեռքը տալու են, առանց նայելու քննելու՝ թէ եկեղեցինին ուղղափա՞ռ է, թէ հերետիկոս. քահանաներնին Աստուծոյ քահանաներն են, թէ Նահաղու քուրմերն են: Սուրբ Գիրոց մէջ ո՞ր տեղ կայ ասանկ վարդապետութիւն: Կըհարցընեմ, ինտո՞ր կըպահանջուի Հայոց ժողովուրդէն՝ որ "եկեղեցիին մոխիկ ընէ", քանի որ աշխարհիս մէջ գտնուած ա-նունով քրիստոնէից մեծ մասը՝ այսինքն՝ իրենց վարդապետութեանը նայելով՝ Սուրբ, Կաթուղիկէ և առաքելական եկեղեցին նզուած ու անիծած է զանիկայ՝ իբրև հերձուածող և հերետիկոս: Որ եկեղեցիին մոխիկ ընելու են Հայերը. հինգ միլիոն ժողովուրդ ունեցող բանադրեա՞լ եկեղեցիին, թէ հարիւր քսան միլիոն ժողովուրդ ունեցող բանադրող եկեղեցիին. կամ՝ թէ ընդհանրական եկեղեցիին մէջը գտնուող այն բազմաթիւ մարդոց, որոնք չեն բանադրեր զիրենք, այլ միայն Աստուածաշունչը առջևնին կըդնեն՝ իբրև կանոն հաւատոյ:

§ Ո՞ՀԱ ԲԱՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ԵՒ ԻՆՉ ԿԵՐՊՈՎ ՄՈՒԿ ԸՆԵԼՈՒ ԵՆՔ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ :

Ա. Այս խորհրդածութիւններէս և Աւրբ Վրոց մէջ գտնուած այն պատուէրներէն [զորոնք ետքը կըցուցընենք ,] որոնք կըհրամայեն բոլոր մարդոց՝ ը "ամէն բան քննեն" և Աւրբ Վրոց հետ բաղդատելով փորձեն , յայտնի կերևի՝ որ այն բաներուն մէջ մուկ ընելու ենք եկեղեցիին և անոր հովիւներուն , որոնք համաձայն կուգան Աւրբ Վրոց , և ոչ թէ հակառակ : Ինչպէս որ կըսէ Աւրբն Նարսեղ , "Աւրբ Վրքէն վարժութիւն ընդունող ունկնդիրները իրենց ուսուցիչներուն վարդապետութիւնները քննելու են . Աւրբ Վրոց համաձայն ե. կածները ընդունելու են , հակառակ գտածնին մերժելու են *": Այնպէս և բոլոր Նախնի Հայրապետները միաբերան այս խօսքը կրնեն : Տե՛ս Ա՝առն Ա. , Վկ . ՟ : Ա՝առն Ն , Վկ . ՟ և ը : Ահա՛ տեսանք՝ որ այս ձեռնարկութիւնն ալ ուժ չունի եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատելու :

4 . Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատելու համար յառաջ բերուած վկայութիւններուն մէկն ալ այս է . "Ե- պձնկէն պռ-ռնէրը պռնիկայ չեկիսի յաղիեն" : Ա՝առթ . ԺՂ . 18 :

§ ՈՆՉ ԿԸՀԱՍԿՑՈՒԻ "ՀԷԿԻՍԻ ՅԱՂԹԻՆ" ԽՕՍՔԷՆ :

Ա. Այս խօսքէն չհասկըցուիր թէ "դժոխքին դուռները՝" այսինքն չարին զօրութիւնները հէկիսի կարողանան եկեղեցին նեղելու ու չարչարելու . քանզի գիտենք որ եկեղեցին շատ անգամ մեծ նեղութիւն-

* In Moralibus Regula 72.

ներ ու շատ չարչարանքներ կրքաշէ իր թշնամիներէն : Այս ալ չնշանակեր՝ թէ երբէք մոլորութիւն մը չկրնար մտնել եկեղեցիին մէջ . քանզի շատ մոլորութիւններ մտան , հերետիկոսութիւնները եղան , ու կռիւներ՝ բաժանմունքներ ու թշնամութիւնները հանեցին ամէն տեղ : Աւրեմն ասոր նշանակութիւնը այս ըլլալու է , թէ "դժոխքին դուռները" չկրնան այնչափ զօրանալ եկեղեցիին վրայ՝ որ կատարեալ յաղթութիւն գործեն . որ կործանեն ու բնաջինջ ընեն Քրիստոսի թագաւորութիւնը աշխարհիս երեսէն . այլ ընդհակառակն՝ Քրիստոսի թագաւորութիւնը հաստատ պիտի մնայ իր աշխարհային և դժոխային թշնամիներուն բոլոր յարձակմանցը դէմ դնելով և միշտ զանոնք յաղթելով , ու վերջապէս պիտի տիրէ բոլոր աշխարհիս վրայ : Եւ սակայն՝ ինչպէս որ իր թշնամին յաղթող զօրք մը կրնայ ըլլալ , որ պատերազմի ատեն շատ վնաս քաշէ և շատ անգամ յաղթուելու վրայ երևի , նոյնպէս և կրնայ ըլլալ որ եկեղեցին շատ նեղութիւններ ու տառապանքներ քաշէ իր թշնամիներէն :

§ Այս խոստմունքէն հասկրցուիը թէ եկեղեցին մոլորութենէ բոլորովին ազատ կամ անսխալ պիտի ըլլայ :

Այս խոստմունքը եկեղեցւոյ անպակասելութեանը կվերաբերի , և ոչ թէ անսխալութեանը՝ և կամ ամէն մոլորութենէ ազատ ըլլալուն . այսինքն՝ կը ցուցընէ թէ եկեղեցին բնաւ կործանելիք չունի , և կամ միշտ Քրիստոսի եկեղեցի մը պիտի գտնուի աշխարհիս մէջ : Կիմացընէ թէ միշտ անանկ եկեղեցի մը պիտի գտնուի՝ որ ամէն հոգեկորոյս սխալ-

մունքներէ ազատ ըլլայ , բայց ոչ թէ ամէն տեսակ սխալմունքէ : Կրանգի թէ որ եկեղեցիին մէջ մէկ սխալմունք մը մտնելով՝ կը կործանի և "դժոխքին դուռներէն" կը յաղթուի , ուրեմն ըսել է թէ եկեղեցի չկայ հիմա աշխարհիս մէջ : Այսպէս ալ ընդհանրական եկեղեցին քանի մը մասանց բաժնուած է , որոնց ամէնքն ալ մէկզմէկ մոլորեալ կըսեպեն . ուստի այս սկզբունքիս նայելով՝ աստղց մէկ հատը միայն ճշմարիտ եկեղեցի ըլլալու է , ու միւսները սուտ : Բայց թէ որ այս մասերուն ամէն մէկը զատ զատ քննենք նայինք նէ , մէջերնին [պապէն՝ի զատ , ինչպէս որ ոմանք կըսեն ,] մէկ անսխալ մը չենք կրնար գտնել : Այսպէս ալ կրնդունին թէ Ընդհանրական եկեղեցւոյ անդամներուն ամէնքն ալ մէկմէկ սխալմունքն ընդունած ըլլան : Բայց թէ որ ամէն մէկ մասին մէջ սխալմունք ըլլայ նէ , ամբողջին մէջ սխալմունք եղած չըլլար . ամբողջ ըսելը գումար կամ հաւաքումն մասանց ըսել է . մասունքին էութիւնը ինչ ըլլայ նէ՝ ամբողջինն ալ այն կըլլայ : Հատ մը պղնձի կտորուանք իրարու վրայ դիզես նէ՝ ոսկի կըլլա՞յ մի . կամ թէ որ քանի մը հազար սուտ մէկտեղ բերես նէ՝ մէկ ճշմարիտ մը կրնա՞ս շինել : Հոլոր եկեղեցիին վրայ սխալմունքներ տարածուեցան , բայց դժոխքին դուռները զինքը յաղթած չեն ըլլար : Մինչև անգամ առաքեալները Քրիստոսի յարութենէն ետև՝ Հոգին Սուրբ "զիրենք ամենայն ճշմարտութեամբ առաջնորդելու" և "գալու բաները ցուցընելու" համար վրանին չէջած , քանի մը բաներու մէջ սխալմունք ունէին : Կարծեցին թէ Քրիստոս "Իսրայէլի թագաւորութիւնը հաստընելու" և Հրէից մարմնաւոր

իշխան ըլլալու վրայ էր : Կոչ . ա . 6 : Ժամանակ մըն ալ այս կարծիքը ունէին՝ թէ Աթանոսաց աւետարան քարոզուելու չէ : Կոչ . ժ . 9---18 : ժա . 2--17 : Նոյնելոց Թուղթերէն ու Յովհաննու Յայտնութենէն կիմանանք՝ որ առաքելոց ձեռօքը հաստատուած այլ և այլ եկեղեցեաց մէջ շատ մոլորութիւններ ու անվայել բաներ կային : Պօղոս առաքեալ կըզարմանայ Գաղատացւոց եկեղեցւոյն այնչափ "շուտ ուրիշ աւետարանի փոխուելուն" այսինքն՝ աւետարանին ճշմարիտ վարդապետութիւնը ուրանալուն վրայ : Գոլ . ա . 6 : Յովհաննէս՝ առաքեալ իրըև "մեռնալ" կըստորագրէ Սարդիացւոց եկեղեցին [Յայտ . գ . 1] . Լաւոդիկէի եկեղեցիին համար ալ Նոյնած "զինքը բերնէն դուրս փսխելու վրայ է" կըսէ . նոյնպէս և մէյմէկ յանդիմանական խօսք ըրուցած է Սիացւոց եկեղեցիներէն մէկ քանի ուրիշներուն ալ : Յայտ . բ . գ : Տե՛ս ևս Լուկիոս՝ Կրնէացի՝ Տիմոթէոս՝ Տիտոս՝ եւ : Այս չիշեալ եկեղեցիներուն ամենուն մէջ ալ շատ սխալմունքներ ըլլալը երկբայ չվերցըներ . ուստի ասոնց մէջը կայ նէ , ուրիշ եկեղեցիներու մէջ ալ կրնայ ըլլալ . ըսել է թէ աշխարհիս մէջ գտնուող բոլոր եկեղեցիներուն մէջ սխալմունք կայ , թէպէտ անհնար է որ ամենուն մէջն ալ մի և նոյն չափով և մի և նոյն տեսակ սխալմունքներն ըլլայ :

§ Որո՛ւ տրուած է այս խոստմունքը :

Նորոր Գաղատացւոց եկեղեցիները ուրիշ աւետարանի փոխուեցան , աներկբայ մէջերնին կային ոմանք՝ և գուցէ շատ մարդիկ՝ որ ճշմարտութենէն

չհաւատացան: Այնչափ անգամ Պարզիացւոց "մեռեալ" եկեղեցիին մէջ կային քանի մը հոգի, որոնց համար գրուած է թէ՝ "Հանի մը Պարզիացիներու անձինք ունիս, որոնք իրենց լաթերը չաղտոտեցին. և ճերմակներով պիտի պտըտին. որ անոր արժանի եղան": Յայտ. գ. 4: Նոյնպէս և Լաւոդիկէի անարգեալ և կործանման մօտ եղող եկեղեցիին մէջ Աստուծոյ սիրելի մարդիկ կային: Հմմտ. 19: Երբ՝ թէ որ այս երկրին եկեղեցիները կրնան իրե՛նց մի անձ հեռանալ ճշմարտութենէն, անանկ որ մէջերնին միայն քանի մը հոգի մնայ ճըշմարտութեան յարեալ, ինչո՞ւ համար անշնար կըլլայ որ այն միւս երկրին եկեղեցիներն ալ նոյնպէս սխալին: Թէ որ Սիրոյ եկեղեցիները կըսխալին, Յունաստանի՝ Հռովմայ՝ Գերմանիոյ՝ Հաղղիոյ եկեղեցիները ինչու չեն սխալիր: Սակայն և այնպէս Աստուծոյ եկեղեցին չվերնար աշխարհէս. այն ճշմարտութենէն ապստամբողներուն մէջ միշտ կունենայ "եօթը հազարներ՝ Բահաղու ծունր չկրկնող", թէև այնքան ցիրևցան եղած՝ անյայտ և հալածանաց մէջ ըլլան, որ ամէն մէկուն անանկ թուի թէ "ինքն է միայն մնացեր՝ և իր անձը կըփնտռեն": Գ Թագ. ԺԹ. 10: Երիստոս չըսաւ թէ "թշնամին եկաւ" և միայն արտին մէկ կողմը "որոմ ցանեց": Ընդհանրական զօրութիւն ունի ամէն կողմը ցանելու. և թէ որ Աստուած թոյլտուութիւն ընէ՝ [որ տեղ մը խօսք չկայ չընելուն վրայ,) կրնայ անանկ խիտ ցանել, որ արտը ըստ մեծի մասին կամ բոլորովին որոմով լեցուած երևի: Սակայն ցորենը կըմնայ. Թշնամին չկրնար փրցընել՝ կամ անոր աճելուն արգելք ըլլալ, թէև չորս կողմէն որոմով խեղ-

դուած ըլլայ : Ա.րդ այս խոստմունքը՝ թէ "դժոխքին դուռները չեպիտի յաղթեն զանիկայ", որոմի եկեղեցիին չէ, այլ ցորենի եկեղեցին. "երկինքը անուննին գրուած անդրանկաց եկեղեցիին", որ ճըշմարտապէս Ա.րիստոսի աշակերտներէն կազմեալ է, որ և իւր թագաւորութիւնն է՝ այս աշխարհիս մէջ. այն եկեղեցիին չէ, որ "կենդանիի անուն ունի և մեռած է". որ կազմեալ է անոնցմէ, որ "Ա.ստուածապաշտութեան կերպարանք ունին, բայց անոր ուժը չկայ քովերնին", որ "ուրիշ աւետարանի" փոխուած են, որ թէպէտ Ա.րիստոսի անունը կըկրեն, սակայն "անոր Հոգին չունին, և իրենը չեն": Հռոմ. Ը. 9:

§ Ձկայ խոստմունք՝ թէ անունով քրիստոնէից մեծ մասը խոտորելու չէ ճշմարտութենէն, ինչոր որ խոտորեցաւ Հրէից եկեղեցին:

Ա.ստուած անանկ խոստմունք մը ըրած չունի՝ թէ անունով քրիստոնէից եկեղեցւոյն լուսթիւնը երբէք սխալման մէջ իյնալու չէ. քանզի եթէ Ընար է որ եկեղեցիին մէկ մասը սխալի՝ ինչպէս որ կըխոստովանին՝ սակայն և այնպէս ճշմարիտ տեսանելի եկեղեցւոյ մաս սեպուի, ընդհանրական եկեղեցին ինչո՞ւ համար չկրնար այսհինչ բաներու մէջ սխալիլ՝ ու տակաւին ճշմարիտ եկեղեցի մնալ: Ա.այց իր խոստմունքը այս է՝ թէ չիպիտի ձգէ իր ճշմարիտ ժողովուրդը՝ որ Հոգեկործան մոլորութիւն մը ընդունի: Ա.անի մը թեթեւ սխալմունքներ կրնան ունենալ, սակայն Ա.ետաւրանին հիմնական վարդապետութիւններուն մէջ անշարժ պիտի մնան: Ա.արձեալ՝ չկայ անանկ խոստմունք Սուրբ Ա.րոց

մէջ , թէ քրիստոնէից եկեղեցւոյն մէկ մեծ մասը. ճշմարտութենէն խոտորելով՝ հոգեկոյս մոլորութեան մը մէջ իյնալու չէ երբէք , ինտր որ շատ անգամ կրլլար Քրիստոսէն առաջ եղող եկեղեցիին : Այլ Աստուծոյ ճշմարիտ ժողովուրդն եղողները կրգտնուէին Հրէից եկեղեցիին մէջ , մինչեւ անգամ մեծ մասը մօտերնին գտնուող հեթանոսաց կուռքերուն ծառայած ատեններն ալ : Թէ որ ըսող ըլլայ՝ թէ "այս ինչ դարուն մէջ բոլոր եկեղեցին անանկ մէկ վարդապետութիւն մը կընդունէր , որուն համար դուք հիմա կըսէք թէ Աստուածոյ հակառակ է , ուստի այս ձեր հաւատքը բռնող ճշմարիտ եկեղեցին ո՞ր էր այն ատենը ". կըպատասխանենք թէ՝ եթէ ըսածդ շիտակ է նէ , Եղիայի օրովը Աստուծոյ ճշմարիտ եկեղեցին եղող այն եօթը հազար հոգին ուր էր նէ , անոնք ալ հոն էին . այսինքն՝ ցիրուցան ու անյայտ եղած էին այն ապականեալ և ապստամբ բազմութեանը մէջ , որոնք Աստուծոյ եկեղեցի կըկոչուէին * : Հարկ չէ մեղի հաստա-

* Կըսեն թէ այն ատենները (Հայտարար Աւղղութեան , երես 20--22) այն եօթը հազարէն ի զատ Աստուած տեսանելի ճշմարիտ եկեղեցի մը ունէր Հուդայի թագաւորութեանը մէջ : Ճշմարիտ է թէ այն ժամանակը Հուդայի ժողովուրդը Աստուծոյ ծառայող կըլլային բնաբղխնաբար , և աներկրայ մէջերնին շատ մարդիկ կըգտնուէին անկեղծութեամբ Տէրոջը ծառայող : Սակայն Ներեմիայ և Մաղաքիայ մարգարէներուն օրովը եղող եկեղեցիո՞ն ինչ ըսենք , որ այն ատենը Իսրայէլացիք գերի գացած էին և իրենց ազգ և եկեղեցի չէին մեպուեր . " Իրենց աստուածները փոխեցին՝ որոնք աստուած չեն " , կըսէ Տէրը՝ Հուդայէ ազգին համար . և " ատեցին զիս՝ ու Նահաղը պաշտեցին " կըսէ իր ժողովուրդին համար : Ներեմ . բ . 8--13 : Մաղաք . բ . 1--17 : գ . 7--14 :

*տալ թէ անոնք միանգամէն զատ եկեղեցի մը կազմեալ էին : Կըհաւատանք որ Աստուած ամէն դարու մէջ՝ և հաւանականաբար ամէն քրիստոնեայ ըսուղներու մէջ ճշմարիտ օուրքեր ունէր , թէև Հարաւոր է որ տեղ տեղ "քանի մը անձինք" միայն գտնուած ըլլան : Արդուօ սիրտը Աստուած միայն կրճանչնայ . ինքը միայն գիտե թէ որչափ սխալմունք կրնայ ունենալ մարդ*

Հզեկիէլ մարգարէին օրովը եղող Հրէից եկեղեցիի՞ն ինչ ըսենք , որուն այս խօսքերը կըղրուցէ Աստուած . "Ով պոռնիկ՝ մտի՛կ ըրէ Տէրոջը խօսքերուն . . . Վհեզի երդում ըրի , ու քեզի հետ ուխտ մտայ՝ կըսէ Տէրը , և դու իմն եղար . . . Սակայն դուն՝ քու համբաւիդ պատճառաւը՝ քու գեղեցկութեանդ ապաւինելով՝ պոռնըկեցար . ու քու պղծութիւններդ ամէն անցնողներուն առջևը թափեցիր . . . Ու քու մեծ քոյրդ Սամարիան է , թէ՝ ինքը և թէ իր աղջիկները , որոնք քու ձախ կողմդ կըբնակին . և քու փոքր քոյրդ աջ կողմդ բնակող Սոդոմն է , ու անոր աղջիկները : Սակայն անոնց ճամբան չգացիր , և անոնց պղծութիւնները չգործեցիր . հապա այնչափը քիչ երևեցաւ աչքիդ , և քու ամէն ճամբաներուդ մէջը անոնցմէ գէշ եղար : Կենդանի՛ եմ ես՝ կըսէ Տէր Աստուած , որ քու քոյրդ՝ Սոդոմն ինքը ու իր աղջիկները քեզմէ ու քու աղջիկներէդ էվել բան չըրին . . . Սամարիան ալ քու մեղքերուդ կէսին չափը չգործեց . դու անոնցմէ էվել շատցուցիր քու պղծութիւններդ , ու բոլոր ըրած պղծութիւններովդ քոյրերդ արդարացուցիր" : Հզեկ . ԺԶ . 35 , 8 , 15 , 46--48 , 51 : Ուշէկ նայէ՛ , այս ահարկու ստորագրութիւնը "Երուսաղէմի Աստուծոյ եկեղեցիին վրայ է . որուն երդում ըրաւ , որ անոր հետ ուխտի մտաւ , և պնդպէս ան իրն եղաւ , (Տե՛ս համար 2--14) որ միայն ան էր աշխարհիս մէջը ունեցած իր մի միայն տեսանելի եկեղեցին : Տե՛ս նաև Դ Թագ . ԻԴ . 26 , 27 : Իբ . 13 : ԺԷ . 18 , 19 : Ե Ենց . ԼԴ 14--16 : Հզեկ . ԻԳ . 1--49 : Ովս . Ա , 2 : Գ 1--13 : Ե . 5 , 9 , 10 , 12 : ԺԲ . 1 , 2 : Միք . Գ . 1 , 5 , 9 . 11 : Մաղաք . Ա . 6--10 : Բ . 1--17 : Գ . 8--15 : Մարգարէութեանց մէջ գրեթէ ամէն տեղ ասանկ խօսքեր կըգտնուի :

մը , առանց Պրիսկոսի հետ ունեցած մրուրթիւնն ու անոր Հոգին կորսնցընելու : Անկէ էին գուշացընել թէ ուրիշ մարդիկ տիրակուեցան . քիչուց են այդեօք՝ թէ շատուր : Տիրակուրթիւնը տեսանելի եկեղեցւոյ մը մէջ գտնուելէն չէ , այլ Պրիսկոսի ապաւինելէն ու անոր Հնազանդելէն է : "Տէրը կրճանչնայ անոնք , որ իրենն են" : ՟Բ Տիմ . ՟Բ . 19 :

§Լուտերի ժամանակէն առաջ գտնուող Բողոքականները :

Ասկայն Եւրոպայի մէջ Լուտերի ձեռքը Բարեկարգութիւն սկսուելէն առաջ՝ եկեղեցի կազմուած պարզ ճշմարտութեան յարեալ քրիստոնեաներ կային : Անկէ թողունք ուրիշները , և միայն Վալեան լեռները բնակող քրիստոնէից վրայ Հոմանոտ ծանօթութիւն մը տանք , Վէյներոս Ասքսն անուանուած Հռոմէադաւան սրբագրիչին և Հռչակաւոր աստուածաբանին մէկ դրքէն [հրատարակեալ 1254ին ,] ուրտեղ կը խօսի այս վերոյիշեալ քրիստոնէից վրայ՝ Հերետիկոսի տեղ դնելով զանոնք , և կըսէ .

"Այն ամէն աղանդներուն մէջ՝ որ մինչև հիմա եղած են ու տակաւին կրծնան , Հռովմայ եկեղեցիին ամենէն վնասակարը Յովնանք* ըսուածներուն

*Անոնց թիւնամիները ասկէց զատ շատ ուրիշ անուններ ալ կուտային իրենց , ինչպէս՝ Վալեցիք , Պոհեմացիք , Պալտենցիք՝ եւ , իրենց բնակած տեղերուն համեմատ . և կամ իրենց երևելի քարոզիչներուն անուններով կը կոչէին Պետրոպրիւեանք , Հենրիկոսեանք , Արքիփեանք , եւ : Նմանապէս Գերմանիայի մէջ հնորըլե փին (գայլէ ընկերը) կանուանէին , իրենց դէմ հալածանք եղած ատենը անուանները փախչելնուն համար : Ուրիշ զանազան երկիրներու մէջ ալ ծաղրաբանութեամբ Պաթարոս անունը կուտային , որ Յունարէն բառ մըն է , և կընշանակէ մաքուր :

աղանդն է . և այս երկք պատճառով : Առաջինն այն է՝ որ այս աղանդը շատ հին է . քանզի ոմանք կըսեն թէ Սեղբեստրոսի ատենէն է անոր սկիզբը , ոմանք ալ առաքելոց օրովն* ելած է կըսեն : Երկրորդն այն է՝ որ շատ ընդհանուր է . քանզի երկրիս վրայ տեղ չկայ որ այս աղանդը չգտնուի : Երրորդ պատճառն այս է՝ որ բոլոր ուրիշ աղանդները Աստուծոյ դէմ սոսկալի հայհոյութիւններ ընելով՝ լսողները կըզարհուրեցընեն , իսկ ասոնք՝ այսինքն Հօննեանք՝ շատ բարեպաշտ կերեւին . քանզի մարդոց առջեւը արդար վարք՝ և Աստուծոյ վրայ ողջամիտ գաղափարներ ունին :

" Ա՛շմարիտ կըսեմ որ անոնց մէկը՝ ձմեռուան մէջ գիշերով Տպաւոյ գետէն լողալով անցաւ , մեր կրօնակիցներուն մէկը իր հաւատքին դարձընելու համար : Այս բանիս մէջ մեղադրանաց արժանի են ուղղափառ հաւատոյ վարդապետները , որ ծոյլ ըլլալով՝ այնքան նախանձաւոր չեն ուղղափառ հաւատոյ ճշմարտութեանը համար , որչափ որ այս անիրաւները նախանձաւոր են իրենց անհաւատութեան մոլորութեանը համար :

* Էբիոնեոսէն զատ՝ Յովհաննէս Դրիսոիին , Վամբիան Ա՛իզվիթը , Փօփլիներ , Թէոդորոս Պալմիտէր վանականը և՝ ուրիշ Հռովմէադաւան հեղինակներ կըխոստովանին՝ թէ ասոնց երբէք հերետիկոսութեան դառնալը անյայտ է . ուստի ասկից յայտնի կերեւի որ ասոնց սկզբնաւորութիւնը առաքելոց ատենէն ըլլալու է : Այս Ընկեան լեռներուն քրիստոնեաներն ալ կըհաստատեն թէ իրենց նախնիքը Հռովմայեցի քրիստոնեաներէն են եղեր , որ Ելերոն կայսեր հալածման ատենը (որ այս հալածանքին գլխաւորութեան Պօղոս առաքեալ ,) փախեր Ընկեան լեռներն են գացեր :

"Ա՛սոնք Հին և Նոր Կտակարանները աշխարհաբառ լեզուով թարգմանուած ունին: Ա՛ԷԿ տգէտ գեղացի մը տեսայ՝ որ Յովբին պատմութիւնը բառ առ բառ բերան սորված կըսէր, և շատերը կան՝ որ բոլոր Նոր Կտակարանը բերան սորված գիտեն:

"Ա՛սոնք Լատիներէն լեզուով աղօթք չեն ըներ, չար և գէշ մարդիկը եկեղեցւոյ անդամ չեն ընդունիր, Սուրբ Գրոց վկայութիւններովը հաստատուած քարոզները առասպել բաներ կըսեպեն, և կըսեն թէ Սուրբ Գիրքը աշխարհաբառ լեզուով նոյնչափ աղէկ է՝ որչափ Լատիներէնը. եկեղեցւոյ խորհուրդները աշխարհաբառ լեզուով կըկատարեն. Սուրբերը բարեխօս չեն բռներ և անոնց երկրպագութիւն չեն ըներ, այլ միայն Աստուծոյ երկրպագութիւն կընեն: Կըխոստովանին թէ քաւարան կայ, հապա միայն երկու տեղ կայ. դժոխք՝ մեղաւորներուն համար, և դժոխք՝ մեղաւորներուն համար:

"Ա՛յս հերետիկոսները իրենց վարքէն և խօսքերէն կըճանչցուին. քանզի համեստ վարք մը ունին, իրենց հագուստը պարկեշտ է և չափաւոր: Ա՛արբսութիւն դիզելու չեն աշխատիր, այլ հարկաւոր հաշածովը կըբաւականանան: Ա՛մանապէս ողջախոհ են, և ուտելիքի ու խմելիքի կռմանէ բարեխառն. ո՛չ գինեսուն կերթան, և ոչ կաքաւի և կամ ուրիշ սնոտի զուարճութեանց տեղեր. ինքզինքնին կըզսպեն որ չբարկանան. ամէն տեղ կըսորվին կամ կըսորվեցընեն. խեղկատակութենէ, մարդ բամբասելէ և ունայն խօսակցութիւններէ կըփախչին, սուտ չեն խօսիր և երդում չեն ըներ":

Արդ այս խոստմունքը՝ որ կիմացընէ թէ դժոխքին դուռները չիպիտի յաղթեն եկեղեցին, ո՛չ թէ եկեղեցւոյ անսխալութեանը համար է, այլ անպակասելութեանը. այսինքն՝ կը հաստատէ թէ եկեղեցին երբէք կորսուելու չէ, կամ ուրիշ խօսքով ըսենք՝ թէ յարաժամ ճշմարիտ եկեղեցի մը պիտի գտնուի աշխարհիս մէջ. թէ եթէ այս երկրիս մէջ ճշմարտութիւնը երեսէ ձգուի ու ճշմարիտ եկեղեցին բնաջինջ ըլլայ նէ, այն միւս երկրին մէջ պիտի ճեայ կամ մէկ ուրիշ նոր տեղ մը պիտի երթայ, և այսպէս անկորուստ պիտի պահուի աշխարհի մէջ, մինչև որ դժոխքին և իր բոլոր երկրաւոր թշնամեացը զօրութիւնը ոտքի տակ առնելով՝ յաղթութիւն գործէ ամենուն վրայ* :

*Յայտարար Աւղղութեանին հեղինակը մեր վարդապետութիւնը աղէկ մը չհասկընալուն՝ հրատարակած գրքին մէջ երեսներ լեցուցեր է եկեղեցւոյ տեսանելի ըլլալը հաստատելու համար : Այս մտածողիրը ինչ բանի վրայ գրելը աղէկ գիտնար նէ, այնչափ չէր աշխատեր մեր վարդապետութիւնը հաստատելու : Մնզէ դէմ ուրիշ գիրք մըն ալ չհրատարակած՝ կըխրատենք զինքը որ մեր վարդապետութիւնները աղէկ մը սորվի, և անատենը ասանկ բաներու ձեռք չարկնէ : Այս խրատն ալ կուտանք՝ որ չկարենք ըսել "կենդանիի անուն ունեցող" ու "մեռեալ" եկեղեցիին՝ և ոչ միայն "կենդանիի անուն ունեցող"՝ այլ և իրօք կենդանի եկեղեցիին (որ ասիկայ "մեռեալին մէջն ալ կրնայ գտնուիլ,) մէջ տեղը եղած տարբերութիւնը աղէկ մը հասկընայ : Այս հեղինակը նաև շատ կաշխատի (իբր թէ մենք կուրանանք կոր անանկ ըլլալը,) եկեղեցւոյ անպակասելութիւնը հաստատելու համար. և ձեռնարկութիւնը հոս կըբերէ՝ թէ անպակասելութիւնն ու անսխալութիւնը նոյն բանն է. (Տե՛ս Յայտարար Աւղղութեան, գլ. ա.) որ ըսել է թէ մէկ մարդ մը մինչև որ կատարեալ և անսխալ չըլլայ նէ՝ չապրիր :

5. Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատելու համար բերուած վկայութիւններուն այս մէկն ալ քննենք ու վերջացընենք. որ է ա Տիմոթէոսի Ի գլխոն 15երորդ համարը, ուրկէ եկեղեցին "ճշմարտութեան սիւն և հաստատութիւն" կոչուած է: Այս խօսքէն ամենևին եկեղեցւոյ անսխալութիւն չհաստատուիլը յայտնի կերևի հետևեալ խորհրդածութիւններէն:

ա. Երբ անգամ այս նոյն անունը գործածէ Յայտնութիւնն ընդհանուր եղող անձանց: Ինչպէս՝ Հայրապետները շատ անգամ ճշմարտութեան սիւն կը կոչեն ճշմարտութեան ախոյանները: Նարսեղ Կեսարացին [Ծան. կգ.) սիւն և հաստատութիւն ճշմարտութեան կանուանէ Ա՛իւսոնիոս՝ Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսը. որ ասկէ յայտնի է թէ Նարսեղ Հայրապետը կամ անսխալ սեպած ըլլալու է Ա՛իւսոնիոս եպիսկոպոսը, և կամ այս խօսքը անսխալութիւն չգուշըներ կարծած ըլլալու է: Նոյնպէս և Կղիմեդոր Նազիանացին [Ա՛որ Ա՛ովվնի,] կըսէ թէ՝ "չէ թէ միայն Պետրոսն ու Յակոբոսը և Յոհաննէսն են սիւն, և չէ թէ միայն Յովհաննէս Ա՛կրտիչն է լոյս, այլ ամէն անոնք՝ որ եկեղեցին կըշինեն՝ սիւն են և լոյս": Նունաց բանաստեղծնեըը՝ արու տղաքները "տուներնուն" և կամ ընտանիքներուն "սիւները" կանուանեն:

բ. Այս "սիւն և հաստատութիւն ճշմարտութեան" խօսքը եկեղեցւոյ պարծերը կրնայ ցուցնել, և ոչ ինչ անոր բնութիւնը. այսինքն՝ եկեղեցին ինչքան ուղղութ պարծական ըլլալը, և ոչ ինչ անոր ընդունակութիւնը: "Իշխանները բարի գործքերու վախտուց չեն, հապա չարերուն": Հռոմ. ԺԳ. 3:

Ա. այս ըսել է թէ իշխանները ասանկ ըլլալու պարտական են միշտ. քանզի գիտենք որ շատ անգամ եղած ունի որ իշխան մը բարի գործոց վախ տուող ըլլայ: "Ատուածային վճիռ կայ թագաւորին շըրթունքներուն վրայ, և անոր բերանը ծուռ դատաստան չկտրեր": Առակ. ժզ. 10: Թագաւորները անսխալ են մի: "Պապերուն բերանը ծուռ դատաստան չկտրեր" գրուած ըլլալը նէ, ի՞նչ մեծ ուրախութիւնով փաստ կըբերէին ասիկայ Հռոմէական թագաւորները՝ Պապին անսխալութիւնը հաստատելու համար. և սակայն յայտնի է ամենուն թէ թագաւորներուն բնութեանը՝ այսինքն ինչ ըլլալնուն վրայ չէ այս խօսքը, հապա անոնց պարտականութիւնը կըցուցընէ, այսինքն՝ ինչ բան ըլլալու պարտական ըլլալնին: "Դուք երկրին աղն էք... Դուք աշխարհիս լոյսն էք": Մտթէ. ե. 13—15: Հապց մեր Փրկիչը այս ալ կըսէ՝ թէ կրնայ ըլլալ որ "աղը իր համը կորսընցընէ". այսպէս ամէն քրիստոնեայ քարոզիչ աշխարհիս լոյս ըլլալու է. սակայն Ճարաւոր է որ խաւարի մէջ իյնայ, և մոլորեալ աստղ մը ըլլայ:

Բ. Կրնայ ըլլալ որ եկեղեցին սխալ և հաստատութիւն ճշմարտութեան սիւն ըլլայ, և ինքզինքնիս մոլորութեան առնենայ: Ա. այս յայտնի է՝ թէ սիւն և հաստատութիւն ճշմարտութեան խօսքը՝ ուսուցիչ ճշմարտութեան ըսել է: Ուստի չըկրնար ըլլալ որ ճշմարտութիւնը պաշտպանող մարդիկ մոլորութիւններ ալ ունենան: Ընդդէմ Արէից և Եմեանոսաց քրիստոնէութիւնը պաշտպանող մարդիկ ու եկեղեցիները չէի՞ն մի Նեղաբէլի վարդապետութիւնը և Նիկողայոսեաններուն հերետիկոսութիւնը ընդու-

նոքաներդ : Հայտ. ը. 6, 15, 20 : Ուրն ճշմարիտ հետի ընդունող մարդիկը չէին մի անոր վրայ փայտ՝ խաչ և նզիզ շինողները, այսինքն՝ սուտ վարդապետութիւնները հաստատողները : ա Կորնթ. գ. 12, 13 : Որ՝ նեթէ Քարտուղար է որ մատնաւոր մարդիկ՝ կամ նկուղներ և կամ ալգային նկուղներ մի ճշմարտութեան հետ մերտութիւն ալ ընդունին, ինչ արդեօք կայ որ ընդհանրական նկուղեցին ալ ատանկ ընէ :

§ Ասկէ ի՛նչպէս կրնայ նկուղեցին "ճշմարտութեան սիւն և հաստատութիւն" ըլլալ :

Ճշմարիտ է առաքելոյն բառը՝ թէ նկուղեցին ճշմարտութեան ուսուցիչն ու պաշտպանն է աշխարհիս մէջ : Սակայն Աստուծոյ խօսքին մէջ գտած բաները տուրվեցընելով կրնայ կատարել նկուղեցին այս իր պաշտօնը, և ոչ թէ անոր հակառակ բաներ քարոզելով : Ուրիստոսի ճշմարիտ նկուղեցին այս կերպով կըստուրվեցընէ բոլոր հարկաւոր եղած ճշմարտութիւնները, թէև չկարողանայ ամէն սխալմունքներէ ալատ ըլլալ : Այլ ո՛ր նկուղեցին է այս ճամբով ճշմարտութիւնը քարոզողն ու տուրվեցընողը. Եկեղիւելին առաքեալներուն նկուղեցին, [Տե՛ս նախ. ընթաց `Օտանօթութիւնը], թէ անոր մէջը ցիրուցան եղած այն քիչ հոգիները՝ որոնք ճշմարտութիւնը պահեցին և անկէ չխոտորեցան. յայտնապէս Աստուծոյ խօսքին հակառակ բաներ տուրվեցընող և անոր յայտնուած պատուէրները պահելէն ժողովուրդը արգիլող նկուղեցին, թէ Սուրբ Գիրքը պարզապէս ինչ որ կըստուրվեցընէ նէ՝ անոնք տուրվեցընող, և զմարդիկ միայն զանոնք բռնելու յորդորող նկեղեցին :

Սուրբ Կրիքէն քանի մը ուրիշ վկայութիւններ ալ յառաջ կրբերեն՝ որ անոնց ալ այս խնդիրս հաստատելը դիւրաւ կրնայինք ցուցընել, բայց հարկաւոր չէ. քանզի վերոյիշեալ վկայութիւններով հաստատուելէն ետև, ալ ամէն մարդ կրնդունի Սուրբ Կրոց մէջ սանկ վարդապետութիւն չըլլալը: Եւ յուսանք որ ամէն անաչառ ընթերցող կրնայ վճռելայս վկայութիւններով եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատուիլը:

# ԳԼՈՒԽ Գ

Երրորդ ձեռնարկութիւն. Սուրբ Գրոց դժուարիմացութիւնը:

Սուրբ Գիրքը անանկ մութ ու դժուարիմաց է կըսեն, որ ինքնին անսխալ կանոն հաւատոյ չկրնար ըլլալ. և ուստի անսխալ մեկնիչ մը պէտք է զանիկայ բացայայտելու համար, որ է եկեղեցին:

§ Թէ որ Սուրբ Գիրքը այսչափ դժուարիմաց է՝ ինտո՞ր կրնանք անով հաստատել եկեղեցւոյ անսխալութիւնը:

Սակայն այս բանը հաստատողները Սուրբ Գրոց բոլոր մասերն ալ անանկ դժուարիմաց է ըսել կուզեն, թէ միայն քանի մը տեղերը: Թէ որ բոլորն ալ անանկ մութ է, եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատելու համար, ի՞նչպէս վկայութիւն կրնան բերել անկէ: Պարզ է ըսել կուզեն թէ միայն եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատող տեղերը բացայայտ են, և բոլոր միւս մասերը դժուարիմաց են: Այս շատ անճոռնի խօսք կրլլայ. քանզի բոլոր սուրբ Գիրք կարդացողները գիտեն որ մեծ մասը գէթ այն համարներուն չափ պարզ է:

§ Սուրբ Գրոց մեծ մասը մեկը չկրնար չհասկընալ:

Երբէք եղա՞ծ ուներ՝ որ Սուրբ Գիրք կարդացող մը չսորվի անկէ թէ միայն մէկ ճշմարիտ Աստուած մը կայ: Թէ Աստուած՝ Յիսուսի մայրը՝ կուսու-

թեամբ ծնաւ զինքը . թէ Քրիստոս փրկիչ է զղջացեալ մեղաւորաց . թէ իր օրէնքը կարգիլէ մարդասպանութիւնը , գողութիւնը , շնութիւնը և ագահութիւնը . թէ Քրիստոս չընդունողներն ու ատողները չեն կրնար փրկուիլ . եօ , եօ , եօ : Ասոնք և շատ ուրիշ վարդապետութիւններ անանկ բացայայտ գրուած են , որ կարդացողը շատ տգէտ ու չիտակ խօսքը ծուռ հասկըցող ըլլայ ալ նէ , կրնայ տեսնել առանց տարակուսանաց՝ թէ այս վարդապետութիւնները Սուրբ Գրոց մէջ հաստատուած են :

§ Սուրբ Գրոց մեկնութեան կարօտ ըլլալը՝ փաստ :

Կըսեն թէ Քրիստոս Սուրբ Գիրքը իր աշակերտացը մեկնեց . [Ղուկ . իդ . 27 .] եթէ հարկ էր որ Քրիստոս մեկնէր զանիկայ առաքելոց , ուրեմն ձեր բսածին չափ դիւրիմաց եղած ըլլալու չէ : Ստանկ է . առաքեալները չհասկըցան Սուրբ Գիրքը , մինչև որ Քրիստոս չմեկնեց . բայց նայէ՛ ինչ կըսէ իրեն վըրայովը բոլոր գրքերուն մէջը գրուածները մեկնած ատենը : "Ի՛վ անխելքներ ու սրտով թմրածներ հաւատալու ան բոլոր բաներուն՝ որ մարգարէները խօսեցան . . . Ու սկսեց Մովսէսէն և բոլոր մարգարէներէն կըմեկնէր անոնց , ինչ որ իրեն համար բոլոր գրքերուն մէջ գրուած էր " : Քրիստոս այն բաներուն գժուարիմաց ըլլալուն համար չէր որ մեկնեց , հապա անոնց "սրտով թմրած" ըլլալուն համար էր : Աւետարան քարոզողները՝ ժրաջան և անաչառ ուսանողաց զանիկայ հասկընալու կարող ըլլալնուն համար չէ՛ որ կըքարոզեն , հապա Սուրբ Գիրքը ամենուն ծանօթացընելու և անոր սորվեցու-

ցածները միտուբնին խօթելու, և յորդորելու զմարդիկ՝ որ ընդունին և ՚Ի սալանդին անոր :

§ Դժուարիմաց խօսքեր :

Կարձեալ կը հարցընեն՝ թէ Պետրոս առաքեալ չըսէր որ Պօղոսի թղթերուն մէջ "քանի մը դժուարիմաց բաներ կան" զորոնք շատերը "ծուռ կողմ կը դարձընեն՝ ինքզինքներնուն կորստեանը համար" : Բ Պետ. Գ. 16 : Այո՛ կըսէ . և ասա՛ղ որ շատ մարդիկ կան այս բանը ընող : Այլ մի՛տ դիր. Պետրոս առաքեալ Պօղոսի թղթերուն բոլորն ալ "դժուարիմաց" են չըսեր, հապա միայն "մէկ քանի բաները" : Կարձեալ՝ Պօղոս առաքեալին խօսքը դժուարիմաց է չըսեր, հապա այն խօսած բաները : Պօղոս առաքեալին խօսքը բացայայտ է, բայց այն խօսածները անանկ բարձր բաներ են, որ տկարամիտները չեն կրնար միտք առնել, թէպէտև գիտենք որ բոլորն ալ ճշմարիտ են : Օրինակի աղագաւ՝ դիւրին է իմանալ որ Պօղոս առաքեալ կըսորվեցընէ՝ թէ Աստուած աշխարհս ոչնչէն ստեղծեց. [Եբր. ԺԱ. 2 : ԺԹ. 3.] սակայն ո՞վ կրնայ իմանալ ինտո՛ր ստեղծելը : Ահա աշխարհիս ոչնչէն ստեղծուիլը այն "դժուարիմաց բաներէն" մէկն է, որ և ոմանք չեն ընդունիր : Կարձեալ՝ Պօղոս առաքեալ յայտնապէս կըսորվեցընէ Աստուծոյ բոլոր իր արարածներուն վրայ ունեցած գերագոյն և բացարձակ իշխանութեանն ու մարդուս ազատութեանն ու պատասխանատուութեանը վարդապետութիւնները : Այլ այս հասկընալը դժուար բան է, թէ ինտո՛ր կրնայ մարդս Աստուծմէ կախում ունենալ և անոր իշխանութեանը տակը ՃՃալ, և միանգամայն ազատ և պատասխանատու էակ ըլլալ . որ ասիկայ շատերը

"ծուռ կողմը" դարձուցին, և Աստուծոյ գերագոյն իշխանութեանը վարդապետութենէն մեղք գործելու ազատութիւն հանեցին՝ "ինքզինքներուն կորստեանը համար": Երջապէս՝ Պետրոս կըսէ թէ ի՛նչ պատճառաւ մարդիկ Սուրբ Գիրքը ծուռ կողմը կըդարձընեն: Սուրբ Գրոց մէջ "տգէտ" ըլլալուն համար. պէտք եղածին պէս սորված չըլլալուն համար: Ա՛յո՛ այլ որ՝ այս տեսակ մարդիկը "խախուտ" են. հաստատուն ու ապահով հիմ մը չունին, քանզի ճշմարտութիւնը սիրով չեն ընդուներ: Աստնք ճշմարտութիւնը փնտռող լաւ մարդիկ չեն, հապա զանիկայ ճանչնալ և ընդունիլ չուզող չար մարդիկ են: Այս համարները իրենց կորստեանը պատճառ կըլլան՝ ոչ թէ դիպուածով և ընդդէմ իրենց փափաքանացը անոնցմէ սխալ նշանակութիւն մը հանելնուն համար, հապա ո՛ւմէ՛ւ՝ գիտմամբ և յաշըշելով՝ զանոնք ծո՛ւռ կողմը դարձնելնո՛ւն համար: Եւ չէ միայն այն դժուարիմաց բաներ պարունակող համարները ծուռ կողմը կըդարձընեն, հապա ընդհանուր Սո՛ւրբ Գիրքերն ալ՝ որոնք դիւրաւ կըհասկըցուին: Այսպէս՝ Հրեայք կըծռէին Երիստոսի և առաքելոց բերնէն ելած խօսքերը, ինտոր որ հիմա տգէտներն ու խախուտները կըծռեն գրուածքները:

§ Սուրբ Գրոց մէջ մեռթ խօսքեր կըգտնուի:

Երբարև Սուրբ Գրոց մէջ դժուարիմաց համարներ կըգտնուի: Աստիկայ զանազան պատճառներէ յառաջ կուգայ: Ա՛յմը որ շատ հին գրութիւն ըլլալուն՝ նախնի ժամանակաց սովորութիւններուն ու եղած բաներուն վերաբերեալ խօսքեր կըգտնուի

մէջը, որ այն բաներուն ամենուն վրայ ալ կատարեալ տեղեկութիւն չունինք մենք: Մէյմ՝ ալ որ՝ քանի մը խօսակցութեան ոճեր կան մէջը, որոնք հիմա չեն գործածուիր, և կատարեալապէս չենք կրնար հասկընալ զանոնք: Ընտրեմ զատ՝ շատ մարգարէութիւններ ալ կան, որ անանկ կերպով մը գրուած են՝ որ մինչև որ ցրցուցած անցքերնին չկատարուին՝ կատարեալապէս չենք կրնար իմանալ ինչ ըլլալնին: Սակայն գլխաւոր պատճառն այս է՝ որ շատ անգամ մեր տկար մտացը հորիզոնէն բոլորովին վեր բաներու վրայ կխօսի, որոնց ճշմարիտ ըլլալը գիտենք, բայց չենք կրնար խնդիրը հասցընել՝ քննել՝ իմանալ թէ ի՛նչ են: Բայց այս ալ նայելու է թէ Սուրբ Գրոց մէջ գտնուած դժուարութիւնները փրկութեան վերաբերեալ բաներու մէջ չեն: Բոլոր փրկութեան վերաբերեալ վարդապետութիւններն ու կատարելու պարտքերնիս անանկ բացայայտ գրուած են, որ զանոնք գիտնալ ուզողը կրնայ դիւրաւ սորվիլ: Իրաւ է՝ որ Ընտուածաշունչին ճշմարիտ մեկնութիւնը գիտնալու համար կարևոր եղած միջոցները՝ ի գործ դնելու ենք: Սակայն ուրիշ գրքերու մէջ գտնուած մ՝ թութիւնները ինծոր կըպարզենք ու խօսքին բուն միտքը կիմանանք նէ, նոյնպէս ընելու ենք Սուրբ Գրոց մէջ գտնուած խրթին պատգուածքներն ալ: Սուրբ Գրոց ամէն մէկ խօսքը ճշմարիտ և որոշ նշանակութիւն ունի. ուստի թէ որ բոլոր ուրիշ գրութիւններուն ուղիղ մեկնութիւնը գտնելու համար գործածած միջոցներնիս անոր ալ գործածենք, Սուրբ Գիրքն ալ կրնանք հասկընալ:

§ ԸՄՆ մարդ կարող է և պարտաւոր Աւրբ Վիրքը հասկընալ :

Ա. սոր ասանկ ըլլալը յայտնի է ,

1. Աւրբ Վրոց իր վերայովը խօսած խօսքերէն : Աստուածաշունչը անանկ մուխ ու դժուարիմաց գիրք մըն է որ առանց անսխալ եկեղեցւոյ մը ա- ւագնորդութեանը չենք կրնար գիտնալ ինչ սորվե- ցընելը ըսողներուն խօսքը օրչափ հետու է Աւրբ Վրոց իր վերայովը խօսածներէն : Ըն նոյն առա- քեալը՝ որ կըսէ թէ " տգէտներն ու խախուտները ծուռ կողմը կըդարձընեն " Աւրբ Վիրքը , այս ալ կըսէ թէ այն նոյն Աւրբ Վիրքը " ճրագ մըն է , որ խաւարային տեղը լոյս կուտայ , որ աղէկ կընէք՝ թէ որ անոր տակ խնդուրնիդ " : Ը Պետ . ա . 19 : Նարաւո՞ր բան է որ մուխ տեղը լոյս տուող ճրա- գը ինքնին խաւար ըլլայ , և ուրիշ լուսոյ կարօտի զինքը լուսաւորելու համար : Նմանապէս Պաւիթ կըսէ . " Րոտս խօսքդ իմ ոտուրներուս ճրագն է , և իմ շաւիղիս լոյսն է . . . Րոտս խօսքերուդ յայտ- նուիլը լոյս կուտայ , ու միամիտները իմաստուն կը- նէ " : Սաղմ . ճժթ . 105 , 130 : " Տէրոջը վկայու- թիւնը ճշմարիտ է , տգէտը իմաստուն կընէ . . . Տէրոջը պատուիրանքները պայծառ են , աչքերուն լոյս կուտան " : Ընդ . ժթ . 8 : Տե՛ս Ա՛սան Ը , գլ . Ե . Յօբ . Վ :

2. Աւրբ Վիրքը ամենուն պրոշ է , ե՞ւ աշխ- հասնելու կերպ մը մարդոց . ուսկի ամեն մարդ երա- ւոնք ունի պահելու կարդալու , ե՞ւ կարդալ ունի հասկնալու : Աւրբ Վիրքը Աստուծոյ մեկ մեծ պարգևն է մարդոց տրուած . ուստի բոլոր մարդիկ հաւասարապէս իրաւունք ունին այս պարգևը ըն-

դունելու : Սուրբ Գիրքը բոլոր մարդոց կվեսսի : Աստուած Իսրայէլացւոց բոլոր ժողովուրդէն պահանջած է որ սորվին ու գիտնան Հին Կտակարանը : Եսի . Օրին . գ . 7 : Որ Կտակարանին թուղթերը եկեղեցեաց բովանդակութեանը գրուած է . այսինքն՝ ոչ միայն եպիսկոպոսներու ու սարկաւագներու , հապա բոլոր անդամներուն : Փիլէմ . ա . 1 : Տե՛ս ևս Հռովմ . ա . 7 : ա Կորնթ . ա . 2 : բ Կորնթ . ա . 1 : Գաղ . ա . 2 : Եփես . ա . 1 : Կող . ա . 2 : ա Թես . ա . 2 : բ Թես . ա . 1 , 3 : Յակ . ա . 1 : ա Պետ . ա . 1 : բ Պետ . ա . 1 : Յուդ . 1 : Յոհաննէս առաքեալ չէ՛ թէ միայն "Հայրերուն" , այլ "Երիտասարդաց" և "Տղայոց" ալ կըգրէ : ա Յոհ . բ . 12 , 13 : Ուստի թէ որ այս թուղթերը ամէն կարգ մարդոց համար են , անշուշտ Սուրբ Գրոց միւս մասերն ալ անանկ ըլլալու են : "Երիտասարդը ինչով մաքրէ իր ճամբան" կըհարցընէ Սաղմոսերգուն , և կըպատասխանէ . "Քո խօսքիդ պէս [ոչ թէ մարդոց աւանդութիւններուն և պատուիրանքներուն պէս ,] զգուշութիւն ընելով" : Սաղմ . ճԺԹ . 9 : Այսպէս Հին Կտակարանը կարող էր [և առաւել Նոր Կտակարանով մէկտեղ] Տիմոթէոսը՝ իր պղէտութեանը ժամանակը՝ իմաստուն ընել փրկութեան : Աւելի ո՛ր տեղն որ Տիմոթէոսին պէս Աստուածաշունչը սորվի ու գործածէ նէ , կրնայ փրկութեան ճամբան գտնել :

3. Այդ կէտի մասին պատճառէ կայ "Սուրբ Գիրքը հնար–ներ–ուելու" , ե բոլոր առվէտրականութիւնը հնարամտութեամբ ընդունելու : Հրեաստան տուած այն պատուէրը [Յոհ . է . 39] միայն քահանաներուն ու դպիրներուն չէր , այլ նաև բոլոր Հրէից՝ հասարակ

ժողովրդոց : Ոմո՛ր ժողովուրդին ըսաւ Ա՛ստուած այս խօսքերը Մ՛ովսէսի ձեռօքը . " Եւ այս խօսքերս սրտերնուդ ու հոգիներնուդ մէջը դրէ՛ք . և զանոնք ձեռքերնուդ վրայ նշան կապեցէ՛ք . և աչուըրնուդ առջևէն անդին մի՛ տանի՛ք : Եւ զանոնք ձեր զաւակըներուն սորվեցուցէ՛ք , տունը նստած ատեննիդ , ճամբան քալած ատեննիդ , պառկած և ելած ատեննիդ անկէ խօսելով " Երկ . Օրին . ԺԱ . 18 , 19 : Եսայի մարգարէին բերնովը ասանկ կըսէ Ա՛ստուած . " Մ՛վ ազգեր՝ մօտ եկէ՛ք լսելու . և ականջ կախեցէք ո՛վ ժողովուրդներ . երկիրը իր բոլոր լրութիւնովը , և աշխարհս իր բոլոր բերքերով մտիկ թող ընէ . . . Տէրոջը գրքէն փնտռեցէ՛ք , և կարդացէ՛ք . անոնցմէ մէկը պակասելու չէ " , ԼՁ : Եսայ . ԼԴ . 1 , 16 : Տես ևս Երկ . Օրին . Դ . 1—9 : ԺԷ . 18 , 19 : Ղ . 11—14 : ԼԱ . 11 , 12 : ԼԲ . 45 , 47 : Յէս . Ա . 8 : Կող . Դ . 16 , ԼՁ :

4 . Ոմանք յոյժ պարծե՛ր կայ ամէն բան Ա՛ստուծոյ կողմէ՝ ըսելը , և ճշմարտութիւնը որ ըլլալը ընդունելենուն պարծելը : Յովհաննէս առաքեալ մինչև անգամ " երիտասարդներն " ու " տղաքները " կը յորդորէ՝ որ փորձեն իրենց կրօնական ուսուցիչները , ու նային թէ Ա՛ստուծմէ՞ են և իր խօսքը կը քարոզե՞ն կոր՝ թէ չէ : " Մ՛իրելիներ՝ ամէն հոգիի մի՛ հաւատաք . հապա հոգիները փորձեցէ՛ք թէ Ա՛ստուծմէ են մի . ինչու որ աշխարհիս վրայ շատ սուտ մարգարէներ ելած են " : ա Յով . Դ . 1 : Պօղոս առաքեալ ասանկ կըգրէ Թեսաղոնիկեցւոց . " Ա՛մէն բան փորձեցէ՛ք , աղէկը ընդունեցէ՛ք " : ա Թես . Ե . 21 : Ա . 1 : Կորնթացւոց ալ կըսէ . " Որպէս թէ իմաստուններու հետ կըխօսիմ՝ . դուք ձեզմէ դատե-

ցեք ինչ որ կըզըուցեմ ՚՚: ա Կորնթ. ժ. 15: Պրիս-
տոս իր աշակերտներուն ըսաւ. ՚՚Ցգոյշ կեցէք
չըլլայ թէ մէկը ձեզ խաբէ: Ինչու որ շատերը
պիտի գան իմ անունովս՚՚, ՁՁ: Մատթ. իդ. 4, 5:
Եւ մարդոց աւանդութիւններն ու հրամանները
պահելով՝ Աստուծոյ խօսքը բանի տեղ չդնող
դպիրներն ու Փարիսեցիները յանդիմանած ատեն
ժողովուրդները կանչեց ու ըսաւ. ՚՚Լսեցէք
և միտուընիդ առէք՚՚. [Մատթ. ժե. 10]
որով յայտնապէս ցըցուց՝ թէ հասարակ ժողո-
վուրդներն ալ կարող են և պարտաւոր՝ Աստուծոյ
խօսքը հասկընալու, ու ամէն բան անով դատելու:

5. Ներկայիս գոլորշիով ընդունած են, ինչ-
պէս Պօղոս առաքեալն յորդած վերոգրեալ-
ները առանց մեծ ջերմեռանդութեան չէր
կրնար ըսել: Անոնք ՚՚Թեսաղոնիկէի մէջ
եղողներէն շատ ազնիւ մարդիկ էին՚՚. քանզի
՚՚ամէն օր գիրքերը կըքննէին՝ թէ այս բաները
ասանկ է մի՚՚: Գործ. ժէ. 11: Աստուածն ուզածն
ալ այս էր, որ ուրիշները այն բաներուն մէջ իրեն
հետեւին՝ որոնց մէջ ինք ալ Քրիստոսի կըհետեւէր:
ա Կորնթ. ժա. 1: Մխայն Տէրոջմէն ընդունած
բաները կաւանդէր [համեմ. 23.] ոչ ինքը և ոչ միւս
առաքեալները պահանջեցին մարդոցմէ որ հաւատք-
նին իրենցմէ ընդունին, այլ զամէնքը կըյորդորէին
որ Աստուծոյ գրած այն մէկ հատիկ հիմները վրայ շի-
նեն՝ որ է Յիսուս Քրիստոս: ա Կորնթ. գ. 10,
11: ՚՚Ձէ՛ թէ որ ձեր հաւատքին վրայ տիրապե-
տենք՚՚, կըսէ Պօղոս առաքեալ: բ Կորնթ. ա. 24:
Հայց թէ որ ժողովուրդը հաւատոյ մէջ անթերի
հպատակութիւն ընէ իր ուսուցիչներուն, [որ ձեր

հաւատքը ոչ թէ Աստուածաշունչէն, այլ եկեղեցիէն ընդունելու էք ըսելն ալ՝ այս հպատակութիւնը ըրէք ըսել է.] անատեսը ուսուցիչները ժողովրդոց հաւատքին վրայ տիրապետող կըլլան: Ակայն՝ առաքելոյն ըսածին պէս՝ թէ որ մէկը՝ մինչև անգամ երկինքէն իջած հրեշտակ ալ ըլլայ նէ, այն ճշմարիտ վարդապետութենէն տարբեր վարդապետութիւն մը քարոզելու ըլլայ նէ, նզովեալ սեպելու է զանիկայ, և բաժնելուն ականջ կախելու չէ *: Գաղ. ա. 8, 9:

6. Ո՞րը Աստուծոյ խոստացեալն էր մարգոյ պանիկայ հասկնալուն պատճառը անոր գիտութիւնը չէ, հապա ճշմարտութենանը չսիրելնին և իրենց ցանկութենանն է պատճառը: "Ահա որ մեր աւետարանը ծածկուած ալ է նէ՝ կորսուածներուն մէջը ծածկուած է ան. որ այս աշխարհիս աստուածը ան անհաւատներուն սրտերը կուրցուց, որ Քրիստոսի փառաւորեալ աւետարանին լոյսը անոնց վրայ չծագէ. որ ինքն է անեւևոյթ Աստուծոյ պատկերը": Բ Կորնթ. դ. 3, 4: Կարձեալ կըսէ՝ թէ կորսուողները անոր համար կըկորսուին, որ "ճշմարտութեան սէրը չընդունեցին որ ապրին. ու ասոր պատ-

* Այս խօսքին հետ բաղդատէ Քառատինալ Պելլարմինին գրուցած սա պիղծ խօսքերը. "Ահա որ Պապը սխալմամբ այսինչ մոլութեանը հրաման ասայ՝ և այնինչ առաքինութեանը արգիլք դնէ, եկեղեցին պարտական է այն մոլութիւնը բարի՝ և այն առաքինութիւնը չար սեպել": Si Papa erraret præcipiendo vitia et prohibidendo virtutes, tenetur ecclesia credere vitia esse bona et virtutes malas. Հովմայ Քահանայապետին վրայ, Գլուխ դ, դլ. է, վերջաբանին տպութիւնը:

ճառով պիտի խրկէ անոնց Պատուած "ուժով մոլորութիւն մը՝ որ ստութեան հաւատան. որ ամէնքն ալ դատապարտուին՝ որոնք որ չհաւատացին ճշմարտութեան, հապա անօրէնութեան յօժարեցան": Բ Թես. Բ. 10—12: "Եւ սա է դատապարտութիւնը՝ որ լոյսը աշխարհք եկաւ, և մարդիկ լոյսը խաւարէն աւելի սիրեցին. ինչու որ իրենց գործքերը չար էին: Զի ամէն ո՛վ որ չար կըգործէ՝ անիկայ լոյսը կատէ, և լուսին դիմացը չիգար՝ որ իր գործքերը չյանդիմանուին": Յով. Գ. 19, 20: Եւ անոնց վրայ կըկատարուի Եսայիին մարգարէութիւնը՝ որ կըսէ. "Լսելո՛վ պիտի լսէք՝ ու պիտի չիմանաք, ու տեսնալո՛վ պիտի տեսնաք՝ ու պիտի չտեսնաք: Ինչու որ ասոց ժողովուրդիս սիրտը թանձրցաւ, և իրենց ականջովը ծանր լսեցին, ու աչքերնին գոցեցին. որ չըլլայ թէ բնաւ աչքով տեսնան, ու ականջով լսեն, ու սրտով իմանան, ու դարձի գան՝ և բժշկեմ ես անոնք": Գործ. Ի՛Ը. 14, 15: Ճշմարտութիւնը աւելով Սուրբ Գիրք կարդացողները անշուշտ "ծուռ կողմը կըդարձընեն" զանիկայ՝ "ինքըզինքներնուն կորըստեանը համար", և արդարութեամբ կրդատապարտուին ճշմարտութիւնը չգիտնալնուն ու չընդունելնուն համար: Ամէն մարդ պարտական է ճըշմարտութիւնը գտնել. և ո՛վ որ չգտնէ նէ, իր անձին համար պատասխանը պիտի տայ վերջին օրը: Պատուածաշունչը տեղ մը հրաման չիտար որ յոյսերնիս ուրիշին վրայ դնենք, ու մենք չփնտռենք այն ճշմարտութիւնը, որ միայն Պատուծոյ խօսքին մէջ կրգտնուի. և թէ որ զանիկայ Պատուծոյ

*խօսքին մէջը չգտնենք նէ , Սուրբ Գրքէն կըստուգենք թէ յանցանքը մերն է :*

*7. Սակայն՝ ատոր հակառակը՝ ճշմարտութիւնը ուրիշ ոեւէ ճամբայ մը չունի՝ բայց միայն Աստուծոյ խօսքին ճշմարտութիւնը ինքնուրոյն հաստատութիւն ունենալով իր մէջ ու ինքնին : Ասոր համար ալ պէտք է որ Աստուծոյ խօսքը ամէն ատեն ճշմարտութիւնը ըլլայ : "Քու մարդիկ իրաւունքը չեն հասկընար . բայց Տէրը փնտռտողներուն խելքը ամէն բանի կըհասնի " : Ա. Թագ . իբ . 5 : "Եւ այն օրը խուլերը ան գրքին խօսքերը պիտի լսեն . և կոյրերուն աչուրները խաւարին ու մէգին մէջէն պիտի տեսնեն . . . Եւ հոգիով մոլորեալները իմաստութիւնը պիտի ճանչնան . և տրտնջողները վնասդուրս պիտի սորվին . ու թօթովախօս լեզուները խաղաղութիւն խօսիլ պիտի սորվին " : Եսայ . իթ . 18 , 24 : "Եւ պիտի իմանանք ու Տէրը ճանչնալու ետևէ ըլլանք " : Ովս . զ . 3 : "Ով որ ձեզի մէկը իմաստութենէ պակաս ըլլայ , թող խնդրէ Աստուծմէ՝ որ ամենուն առատապէս կուտայ ու չնախատիր . և պիտի տրուի իրեն " : Յակ . ա . 5 : "Աստուածաշունչը պիտի չհասկրնան . բայց իմաստուններուն պիտի իմանան" : Դան . ժբ . 10 : "Ով որ մէկը կուզէ անոր կամքը ընել " , կըսէ Տէրիկիչն մեր , "պիտի գիտնայ աս վարդապետութենեան համար՝ թէ Աստուծմէ՛ է մի իրաւցուն է " [Յօհ . է . 17] . որ յայտնապէս աս ըսել է՝ թէ ով որ Աստուծոյ կամքը ընել ուզէ , և վնասանդելու մտքով ճշմարտութիւնը փնտռէ , կըգտնէ : Աստր համաձայն կուգայ Աստուծոյ բերնէն խօսող իմաստունին այս խօսքերը . "Մարդեակ՝ թէ որ իմ խօսքերս ընդու-

նիս , ու պատուիրանքներս քովդ պահես · Ընանիկ որ գիտութեան ականջ դնես , ու սիրտդ իմաստութեան տաս · Ան որ գիտութիւնը քեզի կանչես , և իմաստութեան ետևէ ըլլաս : Ան որ միտուես զանիկայ իրեն արծաթի , և իրեն գանձ զանիկա որոնես · Ան ատենը Տէրոջը վախը պիտի հասկընաս , ու Աստուծոյ գիտութիւնը պիտի գտնես '' : Առակ · ի · 1——5 :

8 · Պօղոս առաքեալ յայտնապէս կը ցուցնէ ըն Աստուծոյ ուսմանն է այն հեղհեղուկ պաշտպանը , որ կոչուած է ջնջուանելուը հեթանոսութեան ջրջ նայելն պահել :

Եփեսոսի եկեղեցւոյն ծերերուն հետ խօսած ատենը [Գործ . ի · 17---35] ասանկ կըսէ · '' Գիտեմ ես՝ որ իմ գատուելէս ետքը ձեր մէջը յափշտակող գայլեր պիտի գան , որ պիտի չխնայեն հօտին : Եւ ձեզմէ ալ անանկ մարդիկ պիտի ելլեն՝ որ ծուռտուռ բաներ պիտի խօսին , աշակերտները իրենց ետևէն քաշելու '' : Գործ 29 , 30 : Մ՛իտք դիր՝ նայէ ի՛նչ խրատ կուտայ այս մօտալուտ չարիքներէն ինքզինքին պաշտպանելու համար : Արդ եղբարք՝ ձեզ կը յանձնեմ '' [որոնք . գլուխ եկեղեցւոյ և գատուոր վիճաբանութեանց՝ Հռոմայ եպիսկոպոսին , ճշմարտութեան վերաբերեալ բաներու վճիռ տալու համար հաստատուելու ընդհանրական ժողովներուն , Պարապետաց՝ լոկ մարդոց գրքերուն . մեկնիչ Սուրբ Գրոց և անսխալ գատուոր եկեղեցւոյն . չէ · հատա՝] '' Աստուծոյ և անոր շնորհաց ԽՕՍՔԻ , որ ան կրնայ է շինել՝ ու բոլոր սուրբերուն հետը ձեզի ժառանգութիւն տալ '' :

9. Եկեղեցւոյ անդամալուծութեան պէս՝ Սուրբ Հոգին մարդուն գիրկ մտնելէ , Աստուծոյ անոր հեղինակին հայհոյութեան ընելէ :

Այս վերոյիշեալ փաստերը ազէկ լծող քննեն նային անոնք , որ կըսեն թէ " Սուրբ Գիրք կարդալէն յաւէտ չար յառաջ կուգայ և ոչ թէ բարի" . և թէ " անով մարդիկ աւելի հպարտ՝ աւելի տժգոհ և միշտ առաւել ինքնահաւան կըլլան"*. որ ձեռնարկեն եկածին չափ կաշխատին նոր քաշել զմարդիկ Աստուծոյ ձայնին մտիկ ընելէն , որ կըխօսի անոնց Իր Սուրբ Գիրքովը : Ի՞նչ ապահովութիւն կ զմարդիկ յաւիտենական կենաց առաջնորդելու համար Աստուծոյ տուած այն գիրքը անանկ մուտ ու դժուարիմաց գիրք մըն է՝ ըսել , որ վտանգաւոր բան է զանիկայ կարդալը ու ինչ սոր վեցընելը աւելի մարդ ինքնիրեն հասկընալը : Այս աս ըսել չէ՞ մի՝ թէ Աստուած կարող չէ անանկ կերպով մը խօսիլ մարդոց՝ որ իր ըսածը հասկընան , հապա եկեղեցականները մէջ ձգելու է՝ որ իր միտքը հասկըցընեն ժողովրդոց : Աւա՛ղ . աշխարհականաց աչքէն Սուրբ Գիրքը ծածկելու համար այսչափ մարդոց ըրած մեծ ջանքը՝ Սուրբ Գրոց մուտ և դժուարիմաց ըլլալուն համար չէ , այլ դիւրիմաց . քանզի փաստքնին այս է , որ հասարակութիւնը տգէտ մնայ Սուրբ Գրոց սորվեցուցած բաններուն մէջ :

* Այդ Տրիտենդեան Ժողովոյն : Աստուածաբանութիւն Տէնսի : Տե՛ս Նախադրութիւն :

§ Այս նիւթիս վրայ Հայրապետաց առաջ վկայութիւնը։

"Հայրապետն՛ըր՝ Հայրապետն՛ըր" պոռացողներն ու զանոնք ի վկայութիւն կոչողները ազէկ թող մտիկ ընեն Հայրապետաց այս նիւթիս վրայ ըրուցած խօսքերուն։ Կարդա՛ Ղ. Ալ՝ասին Ի գլխուն մէջ դրած քաղուածներնիս։ "Ինտո՞ր պիտի խօսի Տէրը", կըհարցընէ Սուրբն Հերոնիմոս. և կըպատասխանէ, "Ոչ թէ բանի՛–, այլ Սո՛ւրբ Ոգո՛ւով. ձողվըծոց Սո՛ւրբ Ոգուվը. այնինչ՝ ըսելը ձողվըծոց խրպոցած ո՛ւ հասկըցած Սո՛ւրբ Ոգուվը"... Հայս ալ կըսէ, թէ "Հոգեւորը ոչ ինչ մեղ հանի անյանց, այլ ըսելը ժողովրդոց գրոց"։ Ասկե՛ր ըսելու յաջորդներն ենք ըսողները՝ Սուրբ Ոգիքը հասարակ ժողովրդոց վտանգաւոր, և մարդուս բարոյականը՝ կրօնքն ու քաղաքականութիւնը աւրող Ոգիք մը կըսեպհեն *։ Սակայն նայէ՛ Ասկերբրանն ինչ կըսէ. "Հատուածային Ոգոց մէջ ամէն բան պարզ ու բացայայտ է, ինչ որ պէտք է նէ, յայտնի ցուցուած է"։ Անէքէրտա, ք Ճէնտոլինկեցոց գ գլխուն վրայ։ Եւ բոլոր աշխարհականները կըյորդորէ որ Սուրբ Ոգիք ունենան։ Կողոսացոց գ. 16 համբոյն վրայ։ Ծննդոց գրքին վրայ շինած քարոզներուն առաջերեսքերորդին մէջ կըսէ. "Ոգոյ ներշնչման վրայ եղած տարակրուքիները՝ գրուածին պէս հասկընալու չենք։ Սակայն երբոր Սուրբ Ոգիքը մէկ բան մը սորվեցընել ուզէ, ինքըզինքը կըմեկնէ, և չըթողուր որ ունկնդիրները սխալին։ Ուստի կըխնդրեմ և կաղաչեմ որ աս ամենուն աղէկ ուշադրութիւն ընելով՝ ճշդութեամբ Սուրբ Ոգոյ կանոններուն հետեւինք"։

* Տե՛ս Նախադրութիւն։

Վարձնալ կըսէ, թէ Աւրբ Վրոց ընթերցմունքը աւելի հարկաւոր է աշխարհականաց, քան թէ կրօնաւորներու»: Ա՛ենոնի Ա՛ոպլէոսի, տպ. 2: Եւ գարձնալ՝ թէ «Ըմէն մարդ եկեղեցիէն տուն գացածին պէս՝ Աւրբ Վրքերը առնելու է, և իր կինն ու զաւկներըը մէկտեղ բերելու է, ըստուած բաներուն վրայ խորհելու համար»: Ա՛ենոնի Ա՛ոպլէոսի, տպտպ. և:

Ձէոփիլաքթոս Հայրապետն ալ ասոր նման խօսքեր կընէ ժողովրդոց: «Ա՛ի ըսէ՛ք թէ Աւրբ Վիրք կարդալը միայն եկեղեցականաց [religiosi] գործն է. քանզի այս բանը ամեն քրիստոնէին պարտքն է, «՛Հ՛որ ըլլայ՝ ինչ ըլլայ. և յատկապէս աշխարհային գործքերու մէջ զբաղած մարդոց պարտքն է. քանզի անոնք աւելի մեծ օգնութեան կարօտ են աշխարհային հոգերու փոթորիկներուն դէմ դնելու համար»: Ձէոփիլաքթոս, Եփեսացւոց վրայ: Վարձնալ կըսէ Ձէոփիլաքթոս. «Ով որ Աւրբ Վիրքը պէտք եղածին պէս գիտնայ, բնաւ չմոլորիր . . . : Ուստի թէ որ կատարեալ ու հաստատուն ըլլալ կուզէք նէ. թէ որ մտաց հանդարտութիւն վայելել կուզէք, որ ձախորդութեան ժամանակը չընդունիք և յաջողութեան ժամանակը չհպարտանաք, իմ տեղս այս Աւրբ Վիրքը առէ՛ք իբրև ձեր խրատատուն»: Յ Տիմ. Գ. 14---17 համարնէրուն վրայ:

Աւրբն Ոգոստինոս կըյորդորէ իր ժողովուրդը՝ ըսելով. «Ինչոր կարողութիւնովիդ և Աստուծոյ օգնականութեամբը ամեն կերպով հոգ տարէ՛ք տուներնիդ շատ անգամ Աւրբ Վիրքը կարդալու և եկեղեցիին մէջ ալ մտադրութեամբ և վեհան-

դութեամբ մտիկ ընելու»: Պօղոս ըր, Աօ-ըչ հպէպ վըայ:

Պարձեալ կըսէ. «Մտի՛կ բրէք Աստուածային Հանին կարգացուելուն ներկայեցիներու մէջ՝ ինչպէս որ սովորութիւն ունիք ընելու. և երբոր աուն կըլթաք, նորէն վրայէն անցէ՛ք»: Պօղոս ծչ, Յոհաննէս վըայ:

Ասանկ կըսէ Թէոդորիտոս՝ Կիպրոսի եպիսկոպոսը. «Փիլիսոփայից յիմարական բաները մէկդի ձգուելով՝ բոլոր մահկանացուները հիմա ձկնորսներու և դպիրներու սորվեցուցածները կըվայելեն կոր, և Պօղոսի Հատորները սիրով կընդունին կոր . . . : Ընդհակին տակը՝ բոլոր աշխարհք լեցուն է այս խօսքերով, և Եբրայեցերէն լեզուն ոչ միայն Յունարէնի, այլ նաև Լատինացւոց՝ Եգիպտացւոց՝ Պարսկաց և բոլոր գործածական լեզուաց թարգմանուած է: Կըտեսնէք որ այս մեր վարդապետաւ Հիւրնները չէ թէ միայն Եկեղեցիներու Հովիւներուն քովն է, հապա դերձակները՝ հիւսները՝ երկաթագործները՝ կտաւ գործողներն ու ուրիշ մեքենագործներն ալ ունին զանոնք. ու նաև կիները. և ան ալ չէ թէ միայն ուսումնական կնիկները, հապա կին թանութ ապաններն ու դերձակները և սպասաւորներն ալ: Եւ չէ թէ միայն քաղաքը բնակողները, այլ նաև երկրագործներն ալ», ևն, ևն: Աոռավարդ-Ի-ն Կըսէ, Ես՝ ն*:

Նշանէն՝ որ Հռովհաւաւան մատենագիր մըն էր և եպիսկոպոս, ասանկ կըխօսի Հայրապետաց տուած այս վկայութիւններուն վրայ. «Աստուծոյ շնորհօքը մեր Ուղղափառ Հայրապետներուն վրայ

*Affectionum Curatio, Disput. 5.

աղէկ տեղեկութիւն ունիմ. և ուստի մեծ զարմանք է ինծի, թէ ինչո՞ւ համար հասարակ ժողովրդոց մէջ Աւրբ Վէրք կարգացուելու սովորութիւնը շատ ընդհասկար ու մնայուն սովորութիւն մը կըսեպուի կոր հիմակու օրերս, որ ասիկայ նախնի ուղղափառ Հայրապետաց շատ օգտակար բան կըթուէր", Ի՛նքնին Ա՛ենո-Ը՛ն, Տէրոյ ը գլխո՜ն վրայ, Էջ 266:

Հռոմէականաց մէջ ուրիշ մարդիկ ալ կան, որոնք ճշմարտութիւնը իրենց կողմնականներէն էվել սիրելով՝ այս նոյն բանը խոստովանեցան: Ա՛տի՛կ ըրէ Յովաննէս Կերսըն* դիտնական վարժապետին, որ Փարիզու համալսարանին տնօրէնն էր հնգետասաներորդ դարուն մէջ. տե՛ս ինչ կըսէ այս բանիս վրայ. "Կրնայ ըլլալ որ մէկ հասարակ մարդ մը Աւրբ Վէրոց վրայ անանկ քաջ տեղեկութիւն ունենայ, որ այսինչ վարդապետութեանը վրայ իր ըրած հաստատութիւնը՝ Պապին ըրածէն աւելի ընդունելի ըլլայ: Ա՛յսն ալ այս յայտնի է թէ Ա՛ետարանը Պապէն աւելի արժանահաւատ է: Ուստի թէ որ ասանկ [Աւրբ Վէրոց] հմուտ մարդ մը Ա՛ետարանին մէջ այսինչ վարդապետութիւնը կայ ըսէ, Պապն ալ տգիտութեամբ կամ գիտութեամբ անոր հակառակը հաստատէ՝ յայտնի է թէ որո՛ւն դատմանը հաւանութիւն տալը է: Ա՛սոր պէս մարդ մը՝ թէ որ ընդհանրական ժողովի մէջ գտնուի, և տեսնէ որ կա՛մ չարութեամբ և կամ տգիտարար Ա՛ետարանին հակառակ բան մը

*Jean Gerson.

կընդունին կոր , ժողովքին դէմ դնելու է'': Ա. Աբ-
պաղեռս-Լեան հնաս-Լեան վրայ , երես 510 :

Ո՛անց չառանձնք Հայոց Հայրապետներն ալ , որոնք Լատինացւոց և Յունաց եկեղեցւոյն Հայրապետներէն վար չեն մնար՝ բոլոր մարդոց Աստր Վիրք կարդալու համար ունեցած իրաւունքին ու պարտականութեանը վրայ ըրած խօսքերնուն մէջ : Իբրև օրինակ՝ երանելոյն Խոսրովու՝ Ընձեւացւոց եպիսկոպոսին յօրինած Անկնումիւն ժամակարգութեան անունով գրքէն [երես 16---19] քիչ մը բան կրդնենք հոս. և ամէն բանի մէջ Հայրապետաց վարդապետութիւններուն հետևելու է ըսողներուն կաղաչենք , որ ուշի մտօք քննեն նախ թէ Հայրապետներն ալ իրենց պէս՝ Աստուածաշունչը անանկ դժուարիմաց ու վտանգաւոր գիրք մըն է որ՝ հասարակ ժողովրդոց ձեռքը տալ չըլլար կըսեն կոր , թէ սուր հակառակը կըհաստատեն կոր :

''Արդ՝ դուն վճռէ՝ թէ որո՞ւ արժան է հաւանութիւն տալ , պօղոս առաքելոյն՝ թէ Աստր Վիրքը վար զարնող յիմարներուն , որոնց վայ կուտայ Եսայի մարգարէն : '' Ա՛յ արհամարհողներուն , որ օրէնքները արհամարհելով կ'արհամարհեն : Ա՛յ ինքզինքին իմաստուն տեղ դնողներուն , և իրենք զիրենք խորհրդական սեպողներուն '':

''Կարձեալ մի'ս դիր . Տիմոթէոս՝ որ լի էր Հոգւով Սրբով՝ և Աստր Հոգիէն կըսորվէր , կարօտութիւն ունէր Աստր Վրոց . ուստի ոչըսար ևս առաւել մենք : Ա՛հկի թող Տիմոթէոսը . Պօղոս ինքը կարօտ էր Աստր Վրոց . ինչպէս կըգրէ Տիմոթէոսին . '' Վաղու ըլլաս նէ՝ գիրքերը հետդ բերես , մանաւանդ մատեաններըը '': Եւ երբոր

մեռնելու մօտ էր, "Ես ասկէ ետև նուիրուած եմ՝ ըսաւ, և իմ հրաժարելուս ատենը հասած է":

"Ուստի յայտնի է թէ ինտոր որ ապրելու յոյս չունեցող հիւանդներուն՝ քանի որ շունչերնին վրանին է՝ հարկ կըսեպնենք որ քիչ մը բան ուտեն, որ քանի որ հոգիներնին մարմիններուն մէջն է՝ զօրանան, անանկ ալ քանի որ հոգին մարմինէն ելած չէ, հոգևոր կերակուր պէտք կըլլայ. և ամենէն էվել այս ատեններըը պէտք կըլլայ, որ գէշումով ու յուսով և կատարեալ հաւատքով երթայ հոգին ասկից:

"Այլ հարցընեմ անոնց, պարա՞պ տեղը մի հրամայեց Աստուած Ադամէսին և մարգարէներուն որ այն գրքերը գրեն. և կամ առաքեալներըը պարա՞պ տեղը գրեցին իրենց աւետարաններն ու թուղթերը, ու առաքելոց գործքերը գրողը գո՞ւր տեղը մի գրեց, և կամ վարդապետներըը պարա՞պ տեղը մի գրեցին իրենց գրուածքներըը: Աստուծոյ պատուիրանքներուն մէկ նշանագիրը՝ երկինքէն ու երկրէս պատուական է:

"Ընոր համար Աստուած Ադամէսին ձեռքովը կըպատուիրէ՝ ըսելով, "Այսօրուան քեզի պատուիրած խօսքերս սրտիդ ու հոգիիդ մէջը դի՛ր: Եւ զանոնք զաւկներուդ սորվեցո՛ւր, տունը նըստած ատենդ, ճամբան քալած ատենդ, նստած ու ելած ատենդ անկէ խօսելով: Եւ զանոնք ձեռքիդ վրայ նշան կապէ՛, ու աչքիդ առջևէն անգին մի՛ տանիր: Եւ զանոնք դռներուդ ու տանդ սեմերուն վրայ գրէ՛":

"Կաւիթ ալ ասոր նայելով՝ գիշեր ու ցորեկ

Տէրոջը օրէնքներուն վրայ մտմտացողներուն երանի կուտայ : Տէրոջը վկայութիւնը քննողներուն , և բոլորով սրտիւ անոր ետևէն եղողներուն ալ երանի կուտայ : Այնպէս և Երեմիա երանի կուտայ Իսրայէլացւոց , Տէրոջը պատուիրանքները իրենց լոյս ունենալնուն համար : Եսայի ալ գիշերուան խաւարէն առ Աստուած կըդիմէ , անոր պատուիրանքները իրեւ լոյս ունենալով իրեն , ու ասանկ կըսէ . " Վիշերանց հոգիս կըփութայ կանուխ ելլելու ու քեզի գալու՝ ո՛վ Աստուած . քանզի քու հրամաններդ լոյս են աշխարհիս մէջը : Եւ ամենուն կըքարոզէ , " Երկրի՛ բնակիչներ՝ արդարութիւն սորվեցէ՛ք : Եւ ո՞ւստի կրնան արդարութիւն սորվիլ , եթէ ոչ՝ անոր հրամաններէն , որ լոյս է երկրիս :

" Եւ թէ որ ասանկ է , Տէրոջը պատուիրանքները աստղներուն հոգիները խաւարով ծածկուած են . և ո՛չ անոնց տուած լոյսը կըճանչնան , ոչ ալ անոնց սորվեցուցած իմաստութեանը կըփափաքին : Ինորած են ու խենթերու պէս կըխօսին : Եթէ Պօղոսին խօսքը մտիկ ընել ուզենք , գուցէ կիմանայինք՝ որ " Խաչատքը լսելէն է , լսելն ալ Քրիստոսի խօսքէն " : Կամ թէ որ Տէրունեան ձայնին ականջ կախելու ըլլային նէ՝ խելուընին կըհասներ այս բանին . " Վիրքերը քննեցէ՛ք " ՝ կըսէ , " քանզի անոնցմով կըսեպէք թէ կեանք կունենաք " : Եւ մոլորեալ կոչեց Աստուծոյ պատուիրանքները չգիտցողները . որ անանկով Աստուծոյ զօրութիւնն ալ չեն գիտեր : Իսկ Աստուծոյ պատուիրանքներուն հարկաւոր ըլլալը գիտցողները ասանկ կըսեն , թէ ուրիշ բանի համար չէ՝ հապա Աստուծոյ բանները խո-

սելու համար բանաւոր ստեղծուեցանք , և թէ այս բանով անասուններէն լաւ ենք , բայց ուրիշ բաներու մէջ անոնցմէ տկար ենք :

" Թէ որ մարմնաւոր բաներու մէջ իմաստուններուն խօսքերը զօրեղ կըգտնուին , ալ որչափ առաւել հոգևոր բաներու մէջ Աստուծոյ խօսածները , և թէ որ պիղծերուն խօսքերը ու սատանային ընծած երգերը քաղցկեղի պէս կըճարակին և զգաստներուն մտքերը կոլստեան կըքաշեն , հապա Սուրբ Հոգւոյն ազդեցութիւնովը եղած խօսքերը որչափ առաւել Քրիստոսի կըընազանդեցընեն ունկնդրաց մտքերը : Բանզի թէ ոչ լոկ [մարդոց] խօսքը՝ ինչպէս որ կըսէ աստուածաբանը Յարութեան Հաւին մէջ , պարապ բան չէ՝ այլ շատ օգտակար է , ալ որչափ ևս առաւել Աստուածաշունչին խօսքերը կսգնեն արդարութեան ճամբան . քանզի Աստուծոյ ու մարդոց մէջ որչափ տարբերութիւն որ կայ նէ , այնքան տարբերութիւն կայ մարդկային իմաստութիւնով խօսուած բաներուն՝ և Աստուծոյ շնորհքովը խօսուածներուն մէջ :

" Արի՛ տես , թէ որսորդը մէկ օրուան մէջ որչափ մարդիկ որսաց յաւիտենական կենաց՝ Աստուծոյ խօսքին ուռկանովը . քիչ ատենի մէջ Երեսնեւրէն քանի՛ բիւր մարդիկ Աւետարանին ընազանդեցուց : Եւ այն խորանակարը՝ Երուսաղէմէն սկսած մինչև Իլիւրիկեցւոց կողմերը երթալով , խօսքով անհամար մարդիկ Քրիստոսի չդարձո՞ւց մի : Ու նաև միւս առաքեալներուն խօսքերը բոլոր աշխարհք երթալով՝ ամէն ազգերէն արքայութեան ամանին մէջ մարդիկ ժողվելու կարող չեղա՞ն մի :

" Իրաւամբ կըսէ երանելին Յովհան՝ տիեզերաց

վարդապետը՝ թէ "Սատանայական մտաց գործ է ան, որ չթողուր որ գանձին [այսինքն Սուրբ Հոգի] նայինք, որ չըլլայ թէ անով եղած մեծութիւնը շահինք: Եւ թէ՝ ինտոր որ ծուխի մէջ կեցողնեռուն աչուրնները արտասուալից ու բժաբեր կըլլան, և ինչպէս որ մարգագետինները՝ աղբիւրներու քով ու մաքուր օդու մէջ ըլլողնելը սրատես ու քաջհայեաց կըլլան, անանկ ալ հոգիին աչքը թէ որ աշխարհային բաներու ծուխին մէջը կեցայ, շատ վտանգներով խաւարած ու մութով ապականած՝ շատ լացեր պիտի լայ թէ հոս թէ հոն. իսկ թէ որ հոգևոր խօսքերու աղտիւր տեղերը ճարակի, քաջատես կրլլայ":

"Ճարձեալ՝ [Աստուծոյ խօսքերը] մտիկ ընող ու միտք էպահողնելը սաստիկ կըմեղադրէ՝ ըսելով, "Ա՛էկը թէ որ կտոր մը ոսկի գտնէ, քսակը կընետէ ու կապերով և կնիքով զգուշութեամբ կըպահէ: Իսկ մենք՝ Աստուծոյ խօսքը, որ ոսկիէն և պատուականքարերէն աւելի ցանկալի է, հոգիներնուս մէջը չենք ամբարեր, այլ կըթողունք որ մոքերնուս ելլէ: Եւ մեզի նեղգաւորներուս և այսչափ աղքատութեան մէջ ինկածներուս այնուհետև ո՞վ պիտի ողորմի:

"Եւ թէ ինտոր որ անսերմ ու անմշակ այգին կամ անդաստանը պտուղ չբերեր, անանկ ալ Աստուծոյ խրատներովը չմշակուողու ու չսերմանուողհոգին չկրնար արդիւնք յառաջ բերել: Եսպի՝ երկրաւոր մշակութիւնը հոգևորին օրինակ բերելով՝ կըսէ, թէ "'Նախ կըկակուղցընեն և ետքը տեսակ տեսակ սերմեր կըցանեն". և ատոր վրայ այս կըսէ, թէ [ասանկ] "Խրատուելու ես քու Աստու-

ծոյզ իրաւունքներուդ՚՚ : Եւ ասով յայտնի կըցուցընէ՝ թէ ամէն հոգի այս կերպով կարգի դրուելու է Աստուծոյ երկիւղովը. այսինքն՝ առաջ կենաց խօսքին սերմը ընդունելու է, ու յետոյ Աստուծոյ պտուղ բերելու է:

՚՚Նոյնպէս և սուրբն Լուսաւորիչ երկրաւոր սերմերը աստուածպաշտութեան սերմերուն օրինակ կըբերէ. և արօրելը՝ ցախելը ու ասոր նման բաները յիշելէն ետև՝ կըսէ. ՚՚Այսպէս պէտք է որ կակղացընէք մտքերնուդ անդերը, որ սուրբ ու օգտակար սերմեր ցանուին մէջերնիդ՚՚:

՚՚Արդ՝ թէ որ այսչափ ջանք պէտք է ընել, ջանք ընողները ու աշխատողները և աստուածպաշտութեան սերմ չունեցողները ի՞նչ արդիւնք կըրնան բերել: Մեր որ սերմանահանին սերմ ցանած տեղերուն չորս մասին մէկը պտուղ բերաւ, ամէնին չսերմանուած տեղերը ինծո՞ր կրնան պտուղ բերել: Ուրեմն Աւրքերը լսելու արդելք ըլլողները աստանայէն են: Փոքր՚ի շատէ խօսեցանք, ուստի ալ ձգած տեղերնիս դառնանք:

՚՚Մէկէտ պէտք էր խօսքը երկնցընել ասոնց դէմ, և սուրբերը շատ բաներ ըսած են ասոր վրայ, սակայն խօսելու նիւթերնուս շատութիւնը չներեր որ այս բանիս վրայ երկարօրէն խօսինք: Ասոր որոյ բաւական սեպելով այս մէկ քանի վերոյիշեալ պատճառները դնել ուսումնասիրաց առջին, մեր խնդիրնեուն լուծմանը նայինք՚՚:

Տե՛ս նաև Սիմէօն կաթուղիկոսին այս ամենահարկաւոր նիւթիս վրայ ըրած խօսքերը, որ աղէկ մը իմանաս՝ թէ այդ այրապետները այս նոր մարդոցմէն ո՛րչափ տարբեր գաղափարի տէր են եղեր

"Իսկ դուք՝ մեր ժողովրդոց բազմութիւնք՝ որ ուրիշ երկիրներու մէջ և ուրիշ իշխանութեանց տակ կըբնակիք, որ շատուր էք, և կրնաք ու ձեռնհաս էք ամէն քաղաքներու ու բազմամարդ գիւղերու մէջ դպրատուններ ու մանկանց վարժարաններ հաստատել՝ Աբբիերը սորվելու համար, չէք լներ ու հոգ չէք տանիր: Առաջնորդները բան մեծի մասին մարմնաւոր իշխանութեամբ առաջնորդ դրուելովին՝ միայն մարմնաւորին վրայ կըխորհին. նոյնպէս քահանաներն ալ հազիւ թէ քահանայական պաշտօններին կըկատարեն: Իսկ իշխաններն ու ժողովուրդները՝ մարմնաւոր բաներով զբաղած ըլլալնուն համար, ամենևին հոգներնին չէ այս բանը: Ընդ այսպէս՝ անպէ թէ բոլորովին վերցուած է մեր ազգէն այս Աբրոց ամենացանկալի գիտութիւնը. և անպիտան ու ոչինչ բանի մը պէս սեպուելուն համար՝ մէկը գանիկայ չսիրեր և անոր վրայ չմտածեր: Ընդ հակառակ ասոր ես ուզեցի և այս մասին ամէն ազգակիցներն առնել ուզելի ու թշուառ պիտի ըլլանք. և բնաւ չենք խորհիր այս թշուառութիւններուն վրայ, և պակասութիւն ու վտանգ չենք սեպեր մեզի այս բանը: Ասոնի հարկ կըլլայ ինծի այս բանիս ինչպէս վտանգաւոր ըլլալը քիչ մը ծանուցանել իմ օրինակ ազգիս, որ այս պարտականութենէս ալ խալըսիմ:

"Ամաստուն կըսէ թէ "Արդուս կեանքին սկիզբը հացն ու ջուրն է": Անպէ թէ՝ մարդուս կենդանութեանը գլխաւորապէս պէտք եղած բաները աս երկուքն են. թէ որ ասոնք չըլլան, մարդս չկրնար ապրիլ: Արդարև ասիկայ ճշմարիտ է. քանզի ուրիշ ամէն մարմնաւոր պէտքերը չըլլան ալ

նէ , ինտոր ըլլայ նէ՝ մարդ կապրի · բայց առանց հացի և ջուրի անկնար է որ ապրի : Արդ՝ ինչպէս որ մարդս առանց հացի և ջրոյ չկրնար ապրիլ՝ ըստ մարմնոյ , նոյնպէս և ըստ հոգւոյ չկրնար ապրիլ առանց Աստուծոյ խօսքին և Սուրբ Կրոց : Ուրեմն ինչպէս որ մարմինը ողջ պահողը հացն ու ջուրն է , նոյնպէս հոգին ալ կենդանի պահողը աստուածային խօսքն ու Սուրբ Կրոց գիտութիւնն է : Ինչպէս որ Երիստոս ալ կըսէ Սուրբ Աւետարանին մէջ՝ թէ ‘‘ ոչ միայն հացով կապրի մարդս , այլ այն բոլոր խօսքերովը՝ որ Աստուծոյ բերնէն կելլեն ’’ : Աստուածային խօսքերն անոնք են , որոնք Սուրբ Կրոց մէջ գրուած են . որ առանց կարդալու մէկը չկրնար ճաշակել զանոնք , ոչ ալ կրնայ համը առնել : Ասոր որոյ այն մարդը՝ որ Սուրբ Կրքերը չգիտեր , ոչ ալ կրնայ կարդալ ու ճաշակել Սուրբ Կրոց անուշութիւնը , սեպէ թէ մեռած է՝ ըստ հոգւոյ · ինչպէս որ Երիստոս ալ կըսէր Հրեաներուն թէ՝ ‘‘ Կրքերը քննեցէ՛ք , որոնցմով կըսեպէք կեանք ունենալ ’’ : Ուրեմն ո՛վ որ Կրքերը չգիտեր , ու չքններ և չհետեւիր Սուրբ Կրոց , չունի կեանք : Եւ նոյն ինքն Երիստոս կըսէ Յովհաննէսին բերնովը՝ թէ ‘‘ Ո՛տի՛կ ըրէք իմաստութիւնը և իմաստուն եղէք , որ չպաշարուիք · երանի՛ այն մարդուն , որ զիս և իմ ճանապարհս կըգիտնայ ու կըճանչնայ , և միշտ իմ դրանս առջեւը քնհատ կըմնայ , և իմ մուտ ելած դրանս սեմերուն վրայ կըկենայ . քանզի ան որ զիս կըգտնէ , կեանքը կըգտնէ , և անոնք որ զիս կատեն , մահը կըսիրեն ’’ : Ուրեմն՝ ինչպէս որ հացէ ու ջուրէ բոլորովին

կտրուող հիւանդի մը ապրելուն ալ յոյս չմնար, նոյնպէս այն մարդն ալ՝ որ բոլորովին հեռացած և կտրուած է Սուրբ Գիրքը կարդալէն և գիտնալէն, սեպէ թէ մեռած է, թէպէտև ըստ մարմնոյ կենդանի կերեւի:

"Եւ այս [Սուրբ Գրոց] գիտութիւնը և ուսումնասիրութիւնը չէ՛ թէ միայն ունեցողին կեանք է և պահպանող և բարեվարութեամբ ապրեցընող, այլ և ունեցողին ձեռքովը ուրիշներուն ալ կեանք կուտայ և կըպահպանէ: Ինչպէս որ աղէկ տեսնող մարդը կրնայ ուրիշ կոյրերու ալ առաջնորդել, անանկ ալ [Սուրբ Գրոց մէջ] գիտուն մարդը կրնայ ուրիշներուն ալ սորվեցընել և առաջնորդել: Ինչպէս որ սուրբ Պօղոս ալ կըյորդորէ Տիմոթէոսը՝ ըսելով, "Ա՛ի՛տք դիր կարդալու, յորդորելու, սորվեցընելու. ատոնց վրայ խորհէ՛ ու ատոնց մէջը պարապէ, որ քու յառաջադիմութիւնդ ամենուն յայտնի ըլլայ. թէ որ ատիկայ ընես՝ քու անձդ ալ կապրեցընես, ու անոնք ալ՝ որ քեզի մտիկ կընեն": Ասկէ կարճ խօսքովս՝ նայէ՛ թէ որչափ օգտակար և շահաւէտ կըցուցընէ Սուրբ Գրոց ընթերցումնքը սուրբն Պօղոս: Ա՛ի՛տք դիր կըսէ, հետևէ՛ քննէ՛ և իմացի՛ր Սուրբ Գրոց գիտութիւնը, և միշտ անոնցմով անցո՛ւր քու կեանքդ, ու անոնցմով զբաղէ՛: Վասնզի թէ որ տրամութիւն մը ունիս, անոնք կրնան քեզ մխիթարել. և թէ որ տարակուսութիւն մը ունիս, անոնք կրնան քեզի վարդապետել ու տարակուսանքդ լուծել. և չէ թէ միայն դուն օգուտ կըքաղես և կըշահուիս՝ ու ինքզինքդ միայն կապրեցընես Սուրբ Գիրքը կարդալով, այլ և ամենուն աչքը յառաջադէմ և նախա-

մեծապէս կերևիս. և բժիշկի պէս՝ քեզի մտիկ ընողներուն ամենուն կեցուցիչ և օգտակար կըլլաս: Ուրեմն սրբոյն Պօղոսի խօսքին նայելով, գիտուներ և Սուրբ Գիրքը կարդացողը կրնայ իր հետը ուրիշներն ալ շահել և մխիթարել որպէս հայր որբոց և այրեաց. կրնայ իր հետը ուրիշներն ալ լուսաւորել արեգակի պէս. կրնայ իր հետը ուրիշներն ալ մելոութենէ դարձունել, և սորվեցընել ու խրատել վարդապետի պէս, կրնայ ուրիշներուն ցաւն ալ փարատել և ապրեցընել բժիշկի պէս:

"Խոկ ասոր հակառակը՝ Յիմարն ու Սուրբ Գիրքերը չգիտցողը բոլորովին անպիտան ու անարգ է իրեն և ուրիշներուն: Վասնզի՝ Յմաստունին խօսքին պէս՝ Ոչ ոք իրեն չար է, որո՞ւ բարի կըլլայ: Ոչ ոք ինքը կոյր է և Տիւանդ և բոլորովին անպիտան, ուրիշներուն ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ առաջնորդ՝ բժիշկ՝ խրատիչ՝ կամ թէ պիտանի. որովհետև կոյրը կուրին չկրնար առաջնորդել՝ ըսաւ Քրիստոս: Ոչոր համար Յմաստունն ալ կըխրատէ՝ ըսելով. "Ձեզի կաղաչեմ մարդիկներ, մտիկ ըրէք ինծի. քանզի բարի և օգտակար բաներ կըսորվեցընեմ ձեզի. խրատը առէք՝ և ո՛չ թէ արծաթը. և ընտիր ոսկիէն աւելի՝ գիտութիւնը. քանզի Տանճարը մաքուր ոսկիէն աւելի ընտրելի է. և իմաստութիւնը պատուական քարերէն աւելի աղէկ է, և ամէն պատուական բան չարժեր անոր. երանի՛ անոր մարդուն որ գտաւ զանիկայ": Ուրեմն թշուառ է այն մարդը՝ որ չգտաւ զանիկայ, և գտնելու եռանդ չէ ըրաւ: Ոչոր համար՝ "թէ որ Տանճարեղ և գիտուն մէկը գտնես" կըսէ, "կանուխ գնա՛ անոր, և քու ոտքդ թող մաշէ անոր դրանը աստիճանները":

Եւ մէկ խօսքով ըսեմ , ինչպէս որ գիտուն եւ ուսուցնասէրը ամէն բանի մէջ գովելի և պիտանի է . ուրախութիւն և պարծանք է իրեն՝ և իր նախնեացը և ամէն ուրիշներուն . սիրելի և մեծարելի է քան զամէն մարդիկ . անանկ ալ իմաստը և խոհեմը պարսաւելի և խոտելի է . տրտմութիւն և նախատինք է իրեն՝ և իր նախնեացը . ամէն մարդոցմէ ատելի և անարգելի է : Ո՞վ իտակ է Իմաստունին ըսածը , թէ " Իմաստուն որդին՝ հայրը կուրախացընէ . և անմիտ որդին մօրը տրտմութիւն է . և թէ խրատուած որդին՝ իմաստուն կըլլայ , և անմիտը՝ ծառայութեան պիտի քշուի " : Ո՞վ անգլ իմաստը և ուրբ Ինքն ուրիշ զանիկայ կարդալը չգիտցողը բանական մարդու կարգը չսեպուիր , այլ անբաններուն . անոր համար անանկ մարդը բնաւ նակութեան և լծոյ աղէկ կուգայ , և չէ թէ ուրիշ բանի մը " :

Պարտաւճառ , արտբեալ Տէտան Աբդօնի Աստուածաչունչ և յոգնեբառեալ Հայրապետի տեղոյն Հայոց Երեւանայ . ի Հրեխտասահին Ուրբ Լուսաւորչին հիմնին . Տալեալ ի Յոսի Տէտան 1779 :

# ԳԼՈՒԽ Ե

*Ջորրորդ ձեռնարկութիւն . Սուրբ Գիրքը հաւատոյ վերաբե-*
*րեալ վէճերը չկրնար դատերեցընել :*

**Կըսեն թէ՝ "Եթէ միայն Սուրբ Գիրքը ըլլար բա-**
**ցայայտ և հաստատուն կանոն հաւատոյ, և միայն**
**անոր վկայութիւններովը ճշմարիտ հաւատոյ դէմ**
**եղած ամէն հակառակութիւնը լուծուէր, ան-**
**տեն Սուրբ Գրոց վճիռը հրատարակելէն ետև՝ ալ**
**ամէն վէճ պիտի դադրէր, վիճողներն ալ մէկզմէկու**
**հակառակութիւն պիտի չունենային "։ Գ. Տոքթո-**
**ր Լութեր Աղաքոս Հոյոյ, էջ 91 :**

Սակայն վէճերը չդադրեցան, այլ ընդհակառակն բազմացան՝ կըսեն. և թէ՝ միայն Գրոց ուսուցմունքը իբրև կանոն հաւատոյ բոլորովին անհամար ա-
ղանդներու բաժնուած են : Անկէ ալ կըհետևցընեն թէ՝ այս վէճերուն մէյմէկ վճիռ տուող անսխալ կեն-
դանի դատաւոր մը պէտք է :

Արդ այս պատասխանը կուտանք :

Ա. Թէև որ էրիս-կոպոսներուց ըրած վէճը գոր-
ծեցընելու գործոց մը ըլլայ, ինչպէս որ էրիս-կո-
պոսն ալ անոր վճիռները չընդունին նէ՝ վէճը չդա-
դիր : Աստուածաշունչը անսխալ կանոն է հաւատոյ
սակայն թէ որ չիտակ հպումներ, կանոնը ուն-

նաև ինչ օգուտ չունեն մեզի : Ինչ որ կատարեալ կանոն մը կամ աշխարհայեցք մը ունենալ ճամբան առաջնորդ , և ջանիկայ պէտք եղած պէս գործածել , այլ ուրիշ մեկուսկարծիք չեմ ըլլար որ ճամբայ ցուցընէ ինծի . բայց թէ որ ձեռս առաջնորդող մէկն ըլլայ , և ես անոր մտիկ չընեմ նէ , այն կատարեալ կանոնին կամ աշխարհայեցքին ինչ կըհետևի նէ , ասկէ ալ անոնց բանը կըհետևի :

Հատատ. Վերաբերեալ իրենու գերագոյն դատաւորը Պատուած է , որ ինքն է ամենայն ճշմարտութեանց հնձինակը : Ասոր ես կըլլայ խնդիրնիս , թէ Պատուած ինչ կերպով կըյայտնէ իր վճիռները : Անոնք իր խօսքովը կըյայտնէ կըսեմք . հաւատարմութեանցին ակնեղեցին ձեռքովը կըյայտնէ կըսեն : Արդ՝ թէ որ բոլոր մարդիկ Պատուծոյ իր խօսքովը տուած վճիռներուն ենթարկին , եղած վէճերուն ամէնքն ալ կըդադրին . բայց թէ որ իր վճիռները ակնեղեցին ձեռքը կըլլայ սեպեն , ու ակնեղեցին մտիկ չընեն նէ , ինտոր որ Պատուծոյ խօսքին վճիռներուն մտիկ չընելով վէճը չդադրիր , անանկ ալ ակնեղեցին բաժին ականջ չկախելէն ամէնուն օգուտ մը չելլեր , ու վէճը վէճ կըմնայ :

Ի. Ա ՀՃԱՔԱՆՈՒԼԵՆՈՅ ՀՃՆՈ ՊՈՒՈՂ ՀԵՆՊԱՆՔ ՊԱՊՈՒՈՂ ՀՀՈՅ : Ասդասիաւ Հատատ Ջատագովութիւնը այս դատաւորը Պապն է կըսէ : "Այս դատաւորը՝ մենք կըսեմք թէ՝ Հռովմայ քահանայապետն է, որ է դատաւոր անխտիր ի վարդապետութիւնս Հաւատոյ" : Եբէս 46 : Նայց ամէնքս ալ անձամբ Պապին խորհուրդ հարցընելու չենք կըրնար երթալ : Ինչ որ գրով խրկէ իր վճիռները , անտեղը ինտոր որ Սուրբ Գրոց խօսքերուն իմաստին

վրայ վէճ կըլլայ կոր , անանկ ալ իր խօսքերուն վրայ վէճ պիտի ըլլայ , թէ՝ այս խօսքը աչս միտքը ունի թէ այն . քանզի փրկու Թեան հարկաւոր եղած բաներու վրայ Աւուրբ Գրոց մէջ գրուած խօսքերէն աւելի բացայայտ խօսք չկրնար խօսիլ Պապը : Ան ալ կայ որ Հայոց եկեղեցին Պապ չճանչնար : Աւսոի այս խնդրոյն վճիռն ո՞վ պիտի տայ՝ թէ Պապը անսխալ դատաւոր է՞ մի , թէ չէ : Եկեղեցի՞ն կըսես : Կը հարցընեմ՝ ո՞ր եկեղեցին է ատ : Ո՞վ պիտի դատ բնցընէ Հռովմայեցւոց՝ Յունաց և Հայոց մէջն եղած այս վէճը՝ թէ ո՞րն է ճշմարիտ եկեղեցին : Ըսենք թէ այս վէճը որոշուի , և Հայոց բսածին պէս՝ անանկ սեպուի թէ՝ ատոնց ամէնքն ալ Ճշմարիտ եկեղեցւոյն մէջ մեկ մասերն են , թէպէտ Յոյներն ու Հռովմայեցիք չեն ընդունիր ասիկայ . սակայն դեռ այս խընդիրը կրմնայ՝ թէ այդ դատաւորին ըրած որոշումները ինտո՞ր իմանայ ամէն մարդ : Հայտնի է թէ՝ այս բաները կամ գրով ըլլալու է , և կամ կենդանի բարբառով : Հայց ի՞նչպէս կրնայ եկեղեցին կենդանի բարբառով խօսիլ մարդոց հետ : Եկեղեցւոյ հաւատքին նայելով՝ քահանաներուն և եպիսկոպոսներուն խօսքերը սխալական մարդոց խօսքեր են : Ուրեմն ի՞նչ ընենք . Հայրապետաց գրուածները և ժողովներու վճիռները առնենք կարդանք , եկեղեցին ըրած որոշումները իմանալու համար : Ան ալ չըլլար՝ քանզի Աւուրբ Գրոց պէս անոնք ալ կենդանի դատաւոր չեն . Աւուրբ Գրքին աւելի ուժ չունին վէճերը դադրեցընելու . այլ ընդհակառակն՝ Աւուրբ Գրոց վրայ եղած վէճերէն շատ վէճեր կան անոնց վրայ : Ասկէ՛ ի զատ՝ քանի՞ հոգի կրնան այն գրքերը կարդալ ,

§ ԹԷ ՊԱՊԸ ԱՆՍԽԱԼ ԴԱՏԱՒՈՐ ԷՒ։

Աստի հիմա Հռովմայ քահանայապետին կրնայ կենդանի անսխալ դատաւոր ըլլալ, վասն զի ուրիշ կենդանի դատաւոր չկրցանք գտնել։ Բայց ինչպէս որ հիմա ըսինք՝ եկեղեցին մարդ չէ որ խօսի. ժողովներու վճիռներն ու Սրբազնագոյն գրութիւնները ալ կենդանի դատաւոր չեն. անանկ է նէ Պապն ըլլալու է կենդանի անսխալ դատաւոր։ Սակայն Հռովմայ Պապին ասանկ իշխանութիւն մը ունենալը մեկէն՝ ի մեկ չընդունինք. քանզի քանի մը անյաղթելի դժուարութիւններ կան, որ մինչև որ անոնք չվերնան նէ՝ այս բանիս հաւանութիւն չենք կրնար տալ։

1. Սուրբ Գրոց մէջ տեղ մը չկայ ասանկ մեկ մարդ մը անսխալ դատաւոր կոչուած, և ամենևին տեղ մըն ալ չկայ գլուխ եկեղեցւոյ յիշուած։

2. Ընդունով քրիստոնէից [կամ՝ եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովներուն խօսքին նայելով, մի՝ սուրբ՝ կաթուղիկէ և առաքելական եկեղեցւոյն] մեծ մասը անսխալ դատաւոր չճանչնալ պինդը։ Ողջոյն Եպիսկոպոսները՝ Հայրերը՝ Վարդապետները՝ Գրոհեցուտանդները՝ ևն, Պապը գլուխ եկեղեցւոյ չեն ընդունիր. Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն ալ միայն մեկ փոքր մասն է Պապը անսխալ ընդունող։

3. Հրեսիկոսութեան դարձող և մի և նոյն բանին վրայ մեկմեկու հակառակ վճիռներ տուող Պապեր կան։ Անսխալ եղող դատաւորները միշտ մի և նոյն բանին մի և նոյն վճիռը տալու են, և տուած վճիռներնին ալ ճշմարտութեան համաձայն ըլլալու է։ Լիբերիոս Պապը չորրորդ դարուն մէջ

Արիոսական եղաւ : Ա՛ս բանիս ճշմարիտ ըլլալուն վկայութիւն կուտայ Հերոնիմոս . [Երեքէ տղոց վրայ , Կ՚ը . պէ . ] և Աթանաս՝ Յաղագս առանձնութեան անունով գրքին մէջ : Հիլերիոս ալ ինք իր ձեռօքը ասոր վկայութիւնը տուած է Արևելեանները գրած նամակին մէջ , որ մինչև այսօր պահուած է Հռոմի քաղաքը Ս. Պետրոսի [Պապին պալատին] գրքատանը մէջ : Սուրբն Հիլարիոս Հիպերիոսի հաստատած հանգանակը " Հայհոյական հանգանակ " կըկոչէ : Տե՛ս Հերոնիմոսի Վրկանեղոս անուանով գիրքը *, էջ 2 , երես 48 : Հիպերիոս Պապին հակառակորդը՝ Սուրբ Փեղիքս Պապն ալ Արիոսական էր . ինչպէս կըվկայեն Աթանաս և ուրիշ մատղիկ : Ընտրուած . Յաղագս Հոմոյսիոսեան . էջ 835 : Ս. Նիկիոյի ընդհանրական ժողովը [ կամ որ նոյն է՝ Տրուլեան ժողովը , որ երբեմն հինգերորդ և վեցերորդ կըկոչուի , Յունարէն ΠΕΝΘΕΚΤΗ .] բանադրեց Հոնորիոս Պապը՝ իբրև Միակամեցաւան հերետիկոս : Կանոն 2 : Ս. Լեւոն Պապը անգամ մը Մոնոթեղիտաց հերետիկոսութիւնը ընդունեց , ետքը դատապարտեց : Տէրտուղիանոս , Փրաքսէասին դէմ , Կ՚ը . ա† : Ստեփաննոս Պապը " որ և իցէ հերետիկոսութենէ դարձող և ուղղափառ եկեղեցւոյն մէջ մտնել ուզող " հերետիկոսները կըկին մկրտելը արգիլեց . Սուրբ Կիպրիանոս , որ հիմա իբրև սուրբ կըպաշտուի Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ , անոր աս

* Hil. Fragmenta, 2. p. 48.

† Adv. Praxean, C. I.

երանելի Կիպրիանոսին անունը “ սուտ քրիստոնեայ՝ սուտ առաքեալ՝ խաբեբայ բանուոր ” գրած : Կիպրիանոսի [ժամանակակից] Եւոեբիոս , Կնդէ. Կոլ. Ը. Գաոպինոս. Ա՝նգլո-Ընեան վէմոյ . Կոնդ. Ը . Կոլ. Ը : ( )գաոպինոս . Ա՝նգլո-Ընեան վէմոյ . Կոնդ. Ը . Կոլ. Ը : Ա՝յդպիսի պատիւ տալով Եւոեբիոսի՝ Կիպրիանոսի եւ Ղեղարիոսի , որ շատ ժողովներէ բանադրուած էր . սակայն վերջապէս երբոր տեսաւ որ վինքը պաշտպանելուն ծայրը վտանգ կայ , ան երես դարձուց : Տոքեգրո-Ընեան Պաոմենիոսի , 417 Էջ՝ տպոյն վէմոյ : ( )գաոպինոս , Ժո-ղը Ը՝ աս՝ Պանիփաչոս , Կոլ. Ը : Ա՝նոնց սուրբ Կիպրիանոսի պատիւը [թէպէտ Կիպրիանական վերնքանին պէս՝ աս ալ Սուրբ կըանպուի ,] բոլոր Հռոմէականներուն սաղմը հեռնիկոս սեպուելու է այս բանը գրելուն համար . “ Ով որ իր սրտին հպարտութեամբը ընդհանրական եպիսկոպոս կըկոչէ ինքզինքը և կամ կուզէ որ այս անունը տան իրեն , Անտիքրիստոս է ”: [Ego fidenter dico, quod quisquis se universalem sacerdotem vocat, vel vocari desiderat, in elatione sua, antichristum præcurrit] . Ա՝նոնց Կիպրիանոս , Կոլ. Ը , Ժո-ղը Ը ; Կասանդրոս-

•Liberatus C. 22. Facundus, Lib. Contra Moncionem.

սոյ Պատրիարքին հետ բրած վէճին մէջ կը հաստատէ թէ՝ ով որ ինքզինքը աշխարհիս մէջ ընդհանրական եպիսկոպոս կամ գլուխ եկեղեցւոյ առնուանէ , "՚ջաբ՚ հերետիկոսական՚ հայհոյական՚ քրիստոնէութեան դէմ և սատանայական" գործ մը բրած կըլլայ : Ուստի կ՚ամ՚ սուրբ Գրիգորիոս հերետիկոս կըլլայ է, և կամ իր յաջորդները "՚ջաբ՚ հերետիկոս՚ հայհոյիչ՚ սատանայական և քրիստոնէութեան հակառակ" մարդիկ կըլլան : Ադելոյ անունով Հռոմէացւոյ սատանայական մակդիրն մէկը , որ Պապը անսխալ չընդունիր՚ այլ միայն ընդհանրական ժողովները անսխալ կրսեպէ , կրսէ . "Հռոմայի Պապերէն շատերը սխալեցան . Մարցելինոս Պապը կռոց զոհ մատուց . Լիբերիոս ու Փելիքսը Արիոսական եղան . Ընտպատիոս Սր հերետիկոս ըլլալուն համար իշխանութենէ հանեցին : Յովհաննէս ԻԳ Պապը Գրիգոր Հօր Հատուծմէ և Սուրբ Հոգիէն վեր է բրաւ" : Ադելոյ , Կո-ի իր . 31ին վրայ , էրէս 280 :

Ըմենէն գէշն ասկ է՝ որ շատ հատանական կրսեպուի թէ Պապերէն մէկ քանին ալ անհաւատ ու անաստուած եղած ըլլան : Հետ ձին համար պատմութենանց մէջ գրուած է թէ՝ ասանկ սարսափելի խոպ մըն է բսեր . "Աշխարհ օգտակար է Քրիստոսի այս առաքելութենէն" : Հոգյ ասոր վրայ ալ զարմանքնիս չիգար , երբոր կրտեսնենք՝

4 . Թէ շատ Պապեր ի՞նչ մեծ անառակութենով ու չարութենով կեանքերնին անցուցած են , որ ասոր վկայ են բոլոր պատմիչները : Հատուծմէ անսխալ ըլլալու պարգեն ընդունողները հարկաւ առաքելոց պէս Սուրբ մարդիկ ըլլալու են : Հոգյ նայէ

ի՞նչ կըսէ Յարտինալ Պարոնիոս Հռովմէացւոց պատմիչը իր Տարեգրութեանցը մէջ՝ Հռովմայ Պապերուն համար : "Արիւր չիսուն տարիի չափ ժամանակ՝ Հռովմայ Պապերուն բոլորն ալ ուրացող էին, և ո՛չ թէ առաքելական քրիստոնեայք. և պոռնիկներու զօրութիւնով ու Կոսքանայի իշխաններուն բռնութիւնովը պապական գահը կընստէին : Ասոնք չետին աստիճան անարգ, խիստ վնասակար բարուց տէր և ըստ ամենայնի ապականեալ մարդիկ ըլլալնին՝ մէյմէկ հրէշ էին": Տօրեգէր Յոհ Տէոան 827ին : Գարձեալ կըսէ. "Ի՛նչ անարգ վիճակի մէջ էր Հռովմայ եկեղեցին այն օրերը, երբ շատ զօրաւոր ու անառակութեան անդին ծայրը հասած պոռնիկներ կիշխէին Հռովմայ վրայ, և իրենց կամօքը [քահանայապետական] գահը նստողներն ու թեմերու եպիսկոպոսները կը փոխփոխէին. և ամենէն սոսկալին այս է, որ իրենց ուժովը տարփածուներնին՝ այն սուրբ Պօղոսը բռնութեամբ Պետրոսի աթոռը կընստէին": Տօրեգէր 912ին : Եւ գարձեալ՝ Սերկիոս Պապին պոռնկորդւոյն՝ Յօհաննէս ԺԱ.ին, [որ Պապ եղաւ 931ին,] վրայ խօսած ատենը կըսէ. "Հռովմայ եկեղեցին Թողուց ինքզինքը որ այնչափ նեղութիւն քաշէ անանկ հրէշի մը ձեռքէն". և Յօհաննէս ԺԱ.ին համար կըսէ թէ, "Այն պոռնիկներուն ձեռօքը պապութեան հասաւ 955ին՝ գեռ որ տասնեւութը տարեկան էր". և այս պատմագիրը "զզուելի հրէշ" կկոչէ այս Պապը : Տօրեգէր 955ին : Ժէնեպրանտ* անունով մէկ ուրիշ Հռովմէացի մատենագիր մը՝ 1033երորդ տարւոյն վրայ

* Genebrand.

խօսած տեղը ասանկ կըսէ. "Այս օրերուս Պապերը ո՛չ թէ ընտրութեամբ՝ այլ կայսրներուն կամքը պապութիւն առնելնուն համար՝ մէյմէկ հրէշ էին: Այսպէս օրինաւոր յաջորդութիւնը վերջացաւ, Նտիոքոս Թագաւորին օրովը Հռոմի ժողովարաններուն մէջ եղածին պէս": 1033 Պենեդիկտոս Թ, որ դեռ տասը տարեկան էր, Պապ եղաւ իր հօրը՝ Թուսքուլայի կոմսին կողմնականներուն ձեռօքը: Պարոնիոսը՝ Վլադինան և ուրիշ Հռոմէադաւան մատենագիրներ՝ իբրև հրէշ բապտծութեան կըստորագրեն այս Պապը: Վլադինան այսպէս կըհաստի ուրիշ երեք Պապերու վրայ, որոնք 1044ին միատեղ պապութիւն կըներէին, որ ըսել է թէ՝ մէկզմէկու հակառակ Պապեր էին. "Հենրիկոս Ե Պապը մեծ զօրքով մը Իտալիա մտնելով՝ հոն ժողովք մը ըրաւ, և ստիպեց Պենեդիկտոս Ը՝ Սեղբեստրոս Դ և Գրիգորիոս Զ՝ որ պապութենէ ելլեն, սոսկալի հրէշներ ըլլալնուն համար": Պարոնիոս ալ իր Տարեգրութեանցը մէջ կըսէ թէ, "1300էն ետև մէկ քանի Պապեր մի և նոյն ժամանակը մէկտեղ պապութիւն կըներէին. շատ տարիներ երկու երեք հատը մէկտեղ, որոնք զատ զատ եկեղեցիներ ունէին իրենց իշխանութեանը տակը, և կըբանադրէին մէկզմէկ և մէկզմէկու եկեղեցիները, և քրիստոնէութեան հակառակ և սատանայ կըկանչէին իրարու": Նոյնպէս և 1414ին երեք հատ Պապ կար միատեղ, Պենեդիկտոս ԺՓը՝ Գրիգորիոս ԺԲը և Յովաննէս ԻԳը. որոնց ամէնքն ալ իշխանութենէ ինկան Կոնստանսի ժողովոյն վճիռովը, և Մարտինոս Ե տեղերնին անցաւ: Այս ժողովին մէջ Յովաննէս ԻԳը ամենատոսկալի յանցանք-

*ներով և հերետիկոսութիւններով դատապարտուեցաւ. ինչպէս՝ ազգապղծութիւն՝ իր եղբօրը կնոջը հետ. շնութիւն՝ սուրբ կոյսերու և շատ ուրիշ կանանց և աղջկանց հետ, մարդասպանութիւն՝ թունով և ուրիշ կերպերով, և շատ ուրիշ մեծամեծ մեղքեր. նաև յամառութեամբ դաւանիլ՝ թէ մարդուս հոգին մարմինին հետ մեկտեղ կը մեռնի, և թէ մարդիկ անբան անասուններէն տարբերութիւն չունին: Տե՛ս Լոպէ, Ընտր. Յոդուածոց, Ա. Ճիւղ Քահանայի Ընդհանրական Յոդուածն, Յոդուած Ը, եր. 48, 56: Ղէքսանդր Ջ. Պապը անանկ մոլի ու չար մարդ մըն էր, որուն նմանը աշխարհք եկած չէ կրնանք ըսել: Շատ մարդիկ թունաւորելէնետև՝ երբոր քանի մը Քարտինալներ հաց կերոյթի հրաւիրեր էր զանոնք ալ թունաւորելու համար, Աստուծոյ նախախնամութեանը արդար տնօրէնութիւնովը անոնց համար պատրաստած թոյնը սխալմամբ ինք առնելով՝ սատկեցաւ: Ին հերձուածողութիւնը՝ որ Հռովմէադաւան Կաթուղիկէ մատենագիրները «Մեծ Հերձուածողութիւն» կըկոչեն, քառասուն տարի քշեց՝ 1377էն մինչև 1417. այս միջոցիս իրարու հակառակ Պապեր կային, որ մէկզմէկ և մէկզմէկու կողմնակիցներ կ'ընդվզէին. ասոնց ամէն մէկը անսխալութիւնը միանակ իրեն յատկացընել կուզէր. և ուստի այս բանիս վրայ ըրած բազմաթիւ կռիւներուն յաւաջ եկած չարիքներովը լեցուցին Եւրոպան, սակայն շիտակը նայելով՝ ամենքնին ալ անաւատ ու չար մարդիկ էին: Այս պատմութիւնը Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն Թշնամիներուն բերնէն չէ, հապա իրենց մատենագիրներէն է, որոնց մէկ քանին ալ Քարտինալ են*

Ընդ՝ ասանկ մարդիկը իրեւ անսխալ փոխանորդք Քրիստոսի ընդունիլ կըլլայ մի :

Ի՞նչպէս կրնանք Պապը անսխալ գտաւոր վճռաբանութեանց ընդունիլ : Ան՝ որ Լիպերիոսին ու Փելիքսին երթանք , Ընրիոսականը ըլլալու ենք Հոնորիոսին երթանք նէ , Մ՝իակամոգաւանը ըլլալ հարկ կըլլայ . Մ՝ենծն սուրբ Վրիգորիոսին երթալու ըլլանք նէ , իրեն յաջորդող Պապերուն ամէնքն ալ ''Անոի կարապետ'' սեպհելու ենք . Ընրիանոս Ջ. Պապին երթանք նէ , անկէ ալ առ պիտի սորվինք՝ թէ ''կրնայ ըլլալ որ Պապը իր պապութիւնովը հերետիկոսութիւն սորվեցընէ'' * . թէ որ ուրիշ հարիւր Պապերու ալ երթանք , Հռոմէական նոց տուած վկայութեանը նայելով՝ պիտի տեսնենք որ անոնք ալ ''առաքելական քրիստոնեայ'' չեն , հապա ''ուրացողք և զգուելի հրէշք չարագործութեանց'' : Ուրեմն բոլոր ճշմարտութիւնը սորվելու համար Պապին նայիլը պարապ բան է :

§ Եկեղեցին կենդանի էակ չէ :

Ո՞հ՝ տեսանք որ եկեղեցին կենդանի էակ չէ , և իր մէջն անսխալութիւն ունեցող կենդանի մարդ չկայ , ու անկէց զատ՝ ժողովներուն վճիռներովը ու Հայրապետաց գրութիւններովը յայտնեալ եկեղեցւոյ վճիռներն ալ [ թէ որ ամէնքն ալ իրարու համաձայն՝ բացայայտ ու ի՛նչ ըլլալնին բոլոր մարդոց մէջ դիւրին հասկըցուելու բաներ են նէ , որ պիտի տեսնենք թէ չեն , ] Սուրբ Գրքէն էվել կենդանի դատաւորութիւն չկրնար ընել : Ուրեմն այն պէտք

* Ընրիանոս Ջ. , Ենդիր Հազագ Հռոմիրմացիոնի :

է ըսուած կենդանի գաղափարին նման գաղափար տեղ մը չկայ, ու վերտելնիս ալ պարապ բան է:

Գ. Այրքե Վերբա Յեղեռ՝ և Եկեղեցին անսխալ ապրելով և գործելով բաներ ալ նե, վճռել չըգրկուիր: Կըսեն թէ Աստուածաշունչին մի գաղափարին մը համար ուրիշ բան մը հաւատոյ կանոն չճանչցողներուն մէջ բաժանումներ կան. ուստի ասկէ յայտնի է թէ անոնց բռնած այն սկզբունքը շիտակ չէ: Ուրեմն մենք ալ եկեղեցին անսխալ ըսողներուն մէջն եղած բաժանմունքներն ու հակառակութիւնները ցուցընենք, որով՝ իրենց խօսքին նայելով՝ կատարեալ ապացոյց մը տուած կըլլանք, իրենց այս վարդապետութեանը սուտ ըլլալուն:

Ա. Ընհաշտելի հակառակութիւն կայ այս խնդրոյն վրայ, ըէ ո՞րն է այն անսխալ եկեղեցին: Ինչպէս որ առաջ ըսինք՝ երեք մեծ բաժանում կայ այս վարդապետութիւնը հաստատողներուն մէջ, որ մէկմէկէ շատ հեռու կարծիքներ ունին այս բանիս վրայ: Առաջին՝ Հռոմէականները, որոնք Պապին իշխանութեանը տակն եղող եկեղեցին միայն ճըշմարիտ եկեղեցի է՝ ու բոլոր միւսները սուտ են՝ կըսեն: Երկրորդ՝ Յոյները, որոնք իրենց եկեղեցիին պատուրիշ եկեղեցւոյ ճշմարտութիւն ու անսխալութիւն չեն տար: Երրորդ՝ Լայերն ու ուրիշ մէկ քանի եկեղեցիներ, որոնք ասանկ կըդաւանին՝ թէ Հռոմայեցւոց և Հռոմայեցւոց եկեղեցիներն ու բոլոր միւս ուղղափառ եկեղեցիները ամէնը մէկտեղ են այն մի՝ ընդհանրական եկեղեցին՝ որ անսխալ է: Յայտնի է ամենուն, որ այս կռիւը հիմնական վարդապետութեան մը վրայ է: Եւ մինչև որ այս վէճը չդադարի նէ, անսխալ եկեղեցւոյն ո՛րն ըլլալը չտեսուած կըմնայ:

2. Ինչ վեց մեծ բաժանում կայ աստղց մէջ, որոնց ամէն մէկը մէյմէկ կարծիք ունի այս խնդրոյս վրայ, ըէ անոնցմէ ելլելէնին ի՞նչ կերպով փոքր է էր վճռանելը, և զանոնք ի՞նչ կերպով սորվելու ենք ճանչնալը։ Աստղց ամէնքն ալ մէկիկ մէկիկ լուսնեակ։ Առաջին բաժանումն են Նիլվիմներն ու շատ ուրիշները, որոնք կըհաստատեն թէ միայն Պապն է եկեղեցիին կողմէն անսխալ վճիռ տուողը։ Երկրորդ բաժանումն են Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ գտնուած այն մարդիկը, որոնք կըպնդեն թէ միայն ընդհանրական ժողովները՝ (այսինքն Հռովմայ եկեղեցիին ժողովները) կրնան եկեղեցիին բերնէն խօսիլ։ Աստղց կարգէն է Վաղղիական եկեղեցին ալ։ Յօհաննէսի ժողովը [որ Նաբտինոս ն Պապին հաւանութեան վճիռովը հաստատուեցաւ,] ու Պազէլի ժողովը [որ անգամ մը Իւկենիոս ն Պապին հաւանութեան վճիռը ընդունած էր. թէպէտ ետքը Իւկենիոսը՝ Ֆլորէնցայի ժողովը ընդունելով, երբոր այն ժողովը նզովեց ու բանադրեց Յօհաննէսի ժողովոյն մէջ հաստատուած այս վարդապետութիւնը, անոր ալ հաւանութեան վճիռ տուաւ.] 1414ին և 1431ին հաստատեցին այս վարդապետութիւնը, և Պապեր դատապարտեցին ու իշխանութենէ հանեցին։ Տրիտենդեան ժողովոյն ժամանակը [որ ասիկայ վերջին ժողովն է,] այս խնդրոյս վրայ այնչափ բաժանմունք կար եկեղեցիին մէջ, որ ժողովը չանք չըրաւ վճիռ մը տալու. և Նարդապետութիւնք Տրիտենդեան ժողովոյն անունով գրքին մէջ վարպետութեամբ անանկ երկդիմի խօսքեր գրուած են Պապին իշխանութենանը վրայ, որ ո՛վ որ ուզէ իր կողմին կըր-

նայ մեկնել : Երրորդ՝ Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ գտնուած մեծ բաժանումներէն մէկն ալ անոնք են, որ կը հաստատեն թէ՝ միայն այն վճիռներն են եկեղեցւոյ վճիռները, որոնք ընդհանրական ժողովներու ձեռօք եղած են և Պապէն ալ հաւանութեան վճիռ ընդունած են : Կըսեն թէ Պապն ու ժողովները զատ զատ առնելով անսխալ չեն, հապա մէկտեղ գալու են որ անսխալ ըլլան : Չորրորդ բաժանումն են Յոյները, որոնք մի միայն իրենց եկեղեցւոյն ընդհանրական ժողովները անսխալ կը սեպեն, և ուրիշ եկեղեցիներու ժողովներէն ալ միայն անոնք, որոնց վճիռները կան եկեղեցիներնուն մէջ : Հինգերորդ բաժանումն են Հայերն ու ուրիշ մէկ քանի եկեղեցիներ, որոնք կըսեն թէ այն վճիռն է անսխալ վճիռ, որ այս Հանճարեղ եկեղեցիներուն բոլորէն կազմեալ ընդհանուր ժողովով մը հաստատուած է, և կամ այս եկեղեցիներուն ամենուն մէջն ալ ընդունելութիւն գտած է : Վեցերորդ մեծ բաժանումն են Հիրինեցի սուրբ Իրենեոսին հաստատած այն հոչակաւոր կանոնին հետևողները, որոնք կըսեն թէ եկեղեցին ինչ սորվեցրնելը գիտնալու համար՝ փնտռելու գտնելու ենք այն բաները, որոնց "Քօլըր" քրիստոնեայք "ամէն տեղ և ամէն ատեն" հաւատացած են : "Այն բաները, զորոնք բոլոր մարդիկ միաբերան սորվեցուցած են միշտ, անոնց վրայ հաւատքնիս հաստատենք նէ, ալ ապահով ենք" : Վ. Տ : Եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովներուն բոլորն ալ կը դնեն՝ թէ այն ամենուն ընդունածները անսխալապէս ճշմարիտ են. սակայն ոմանք հոս կանգ չեն առներ, հապա կըսեն

թէ միայն անոնք են եկեղեցիին անսխալապէս վճռած ճշմարտութիւնները : Ինչպէս կըսէ սուրբն Աւգուստինոս , թէ " Այն բաներն են ճշմարտապէս կաթոլիկէ , որոնց բոլոր մարդիկ՝ ամէն տեղ և ամէն ատեն հաւատացած են : Ուրեմն առաջին գործերնիս՝ այս վարդապետութիւնները գտնելն ըլլալու է : Ինչպէս որ ըսինք՝ ճշմարտապէս կաթոլիկէ վարդապետութիւն չկայ " : Կ. Գ :

Արդ՝ ինտո՞ր պիտի գիտնանք անսխալ եկեղեցւոյն վճիռները : Տեսանք որ ճշմարիտ և անսխալ եկեղեցւոյն ո՛րն ըլլալուն վրայ մեկզմեկէ տարբեր կարծիք ունեցող երեք մեծ բաժանում կայ : Այն քիչը վեց բաժանում ալ ուրիշ կայ , որոնց դէմ հինգը մեկզմեկու հակառակ կարծիք ունին այս խնդրոյս վրայ , թէ ի՞նչ կերպով սորվելու ենք եկեղեցւոյն լսածները : Հիմա ո՞ւր մնաց եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովներուն պարծանքն եղած միութիւնը : Եւ թէ որ անսխալ եկեղեցի ըլլայ ալ նէ , մեզի ի՞նչ օգուտ . քանզի ո՛չ ուրտեղ ըլլալը կրնանք գիտնալ և ո՛չ ինչ սորվեցընելը իմանալ :

3 . Կ'երեւայ որ շատ վարդապետութիւններ հոն վերայ վէճ կայ Ռէֆըրմին :

Ա՝սոնք Ե , գլ . Ր , Յօդուած 6երորդին մէջ այս վարդապետութիւններէն երեք հատ ցըցուցինք : ա . Առաջինը Եկեղեցւոյ պետութենէն գլխոյն վրայ էր , որուն համար Պապն է կըսեն Հռովմէականք . և այս վարդապետութիւնը այնչափ մեծ կըսեպեն՝ որ ինչպէս որ ըսինք՝ զանիկայ չընդունողներուն ամէնքն ալ դժոխքը կըխրկեն : բ . Երկրորդն ասոր վրայ էր , թէ Յունաց եկեղեցին կըհաստատէ՝ թէ Հոգին Սուրբ՝ ի Հօրէ ելոյն կըբղխի , և Հռովմայեցւոց և-

կեղեցին կըգնդէ՝ թէ՝ Հօրէ՝ և յԱրդ-ոյ ելբղնի. և այս երկու վարդապետութեանց միջտեղը այնչափ տարբերութիւն կըգնեն, որ երկուքն ալ միզմիկ կընդվեն ու կըբանադրեն։ Գ. Երրորդն ալ Յանկանոյ Հաղբդո-ին-ն պոլս- ովղբո-ին-ոնը ձեայ էր. որ ասիկա Հայերն ու Յոյները ունին և Հարկաւոր կըսեպեն, բայց Հռովմէականները կըդատապարտեն։ Եւ սակայն երկու կողմն ալ առաքելական աւանդութիւն ունին իրենց վարդապետութեանը ճշմարտութեանը վկայ. և որո՛ւ Հարցընես նէ, իմն է անսխալ եկեղեցւոյն Հաստատածը կըսէ։ Հոս ուրիշ մէկ քանի վարդապետութիւններ ալ օրինակ բերենք։

Գ. Ձորրորդ՝ ֆա-ոբանին վըդապէպո-ին-ը։ Հռովմէականները ասանկ կըՀաւատան՝ [Տե՛ս Յատագութիւն Ուղղափառ Հաւատոյ, երես 135—141,] թէ ներելի մեղքով մեռնող Հոգիները կրակով լեցուն տեղ մը կերթան, Հոն Աստուծոյ արդարութեանը ունեցած պարտքերնին կըվճարեն՝ կըմաքրուին, ու անկէ ետև արքայութիւն կըմտնեն. և ուստի քահանաները՝ [ննջեցեալին տէրութեանցմէն բաւական ստակ վրցընեն նէ՝] անոր Հոգիին Համար պատարագ կընեն՝ որ որչափ որ կարելի է նէ ժամանակ չանցած աղատի տեղն երթայ։ Հայերն ու Յոյները չեն Հաւատար կրակով մեղք մաքրուելու ասանկ մաքրարան մը ըլլալուն, թէպէտև այս կարծիքը ունին՝ թէ եկեղեցւոյն ըրած աղօթքները Հանգուցեալ Հոգւոց օգուտ կընեն։ Ա. մէկ շատ երևելի խնդիր մըն է. քանդի թէ որ իրաւ է որ եթէ քահանաները պատարագ չընեն նէ՝ մեր և մեր բարեկամներուն Հոգիները քաւարանին մէջ անանկ անտանելի

տանջանաց տակ հաղարաւոր տարի կրճնան, զանոնք այս մեծ բարերարութիւնը ընելու համոզելու համար բոլոր ստացուածքնիս պէտք ըլլայ նէ տալու ենք. թէ պէտ զարմանալի բան մըն ալ ասէ՝ որ եթէ քահանաները իրօք աստնկ կարողութիւն մը ունենալնուն կը հաւատան նէ, ինչ սոսկալի անգթութիւն է որ ինչուան որ ստակով չկշտանան նէ՝ ամենևին հոգերնին չեն ըներ կոր քաւարանի հոգիներուն ազատուիլը չազատուիլը: Հաստատած վարդապետութիւններնին շիտակ է նէ, ինտո՞ր մարդիկ են ասոնք՝ որ խեղճ մեղաւորաց հոգիները կրթողունկոր որ տանջուին, մինչև որ այս աշխարհիս մէջ ունեցած աղքատ աղգականներնին բաւական ստակ և կարելի է բոլոր ունեցածնին չտան նէ՝ անոր հոգւոյն համար մէկ պատարագ մը չեն ըներկոր:

Ե. Հինգերորդ՝ Եկեղեցականաց ամուսնանալն: Այդ եղած խնդիրը օրինակ բերենք: Ասոգ է՝ թէ Հայոց և Յունաց եկեղեցիները հրաման չունին եպիսկոպոսներու և վարդապետաց ամուսնանալուն, քահանայից ալ երկրորդ անգամ ամուսնանալուն. սակայն քահանայից ամուսնանալը ամենևին ամօթ չեն սեպեր: Յունաց եկեղեցին քահանայից կամքին ձգած է ամուսնանալը կամ չամուսնանալը. Հայոց եկեղեցին ալ կըպահանջէ որ ամուսնանան, և չամուսնացեալ մարդը քահանայ չըներ: Հայոց Հռովմայեցւոց եկեղեցին քահանայից ամուսնանալը մեծ ամօթ սեպելուն, արգելք դրած է այս բանիս: Լատերանի երկրորդ ընդհանրական ժողովը յայտնապէս կըսէ քահանաներուն համար՝ թէ անանկ սուրբ պաշտօն մը ունենալովնին՝ "տաճար Աստուծոյ՝ անօթք Տեառն և Հոգւոյն Սրբոյ ընդունա-

բան կոչուած են, և պարտական են անանկ ըլլալ։ վասն որոյ ոչինչ չէ որ անուանակոչելեան և պնդելեան այն անուրջ վէճերին տան ինդրելիները''։ Այս ըրած խօսքերնին Պօղոս առաքեալին սուրբ սեպած ամուսնութեանը վրայ է։ Լոպէ, Աբուր ծողովոց, Հատոր 10, երես 1003. Յովհ. Լոթերանէ, Կանոն Չ։

Չ. Վեցերորդ օրինակ՝ Հոլըրդելեան հոգին երբ գոյափոխելուն վրայ Հայոց եկեղեցւոյն Հռովմայեցւոց եկեղեցիին հետ ունեցած վէճը։ Հռովմայեցւոց եկեղեցին կը հաստատէ թէ քահանան ''այս է մարմին իմ'' խօսքը ըսելուն պէս՝ հացին գոյութիւնը կը փոխուի։ Ասոր դէմ՝ Հայոց եկեղեցին կըսէ թէ՝ մինչև որ քահանան Սուրբ Հոգին չկանչէ նէ, [որ ասիկայ ետքը կըլլայ,] հացը չփոխուիր։ Այս երկու կարծիքները մէկզմէկէ շատ հեռու են. քանզի գոյափոխութեան վարդապետութիւնը հաստատելու համար՝ Հռովմայեցւոց յառաջ բերած ամենէն մեծ ձեռնարկութիւննին այս է՝ թէ ''Այս է մարմին իմ'' խօսքը նկատագրական հասկըցուելու է. և ուստի քահանան այս խօսքը զրուցած ատենը հացը Քրիստոսի մարմինն եղած սեպելու ենք։ Սակայն Հայոց եկեղեցւոյն վարդապետութեանը նայելով՝ ''Այս է մարմին իմ'' խօսքը զրուցուելէն մինչև Հոգւոյն Սրբոյ կոչմանը ժամանակը՝ հացը անփոփոխ պարզ հաց կըմնայ. և ուստի այս մասին Հայերը համաձայն կըլլան Քրոթէստանդներուն հետ. քանզի քահանային ''Այս է մարմին իմ'' ըսած ատենը՝ հացը մարմին չէ նէ, ըսել կըլլայ որ անատենը այս խօսքը այլաբանօրէն հասկընալու ենք, և ոչ թէ նկարագրական։

Յանկով՝ գոյափոխութեան վարդապետութիւնը հաստատելու համար Հռովմայեցւոց յառաջ բերած ամենէն ուժով ձեռնարկութիւնը Հայերը ոչինչը հանած կըլլան :

է. Երրորդ օրինակ՝ կոյս Մարիամին անարատ Յղութեան վրայ եղած վէճը : Ասանկ Հայրապետներուն ամէնն ալ մէկ բերան ասանկ կըսորվեցընէին, թէ Մարիամ Կոյսը՝ ուրիշ մարդոց նման՝ սկզբնական մեղքով ծնաւ : Սակայն ետքէն ասանկ գաղափար մը մտնել սկսաւ ոմանց մէջ, թէ Մարիամ Կոյսը սկզբնական մեղքէ ազատ ծնած ըլլալու է : Մանաւորապէս Հռովմէականաց եկեղեցւոյն մէջ շատ մեծ վէճեր եղաւ աս խնդրոյս վրայ. այս վէճերը ընողներուն մէջ ամենէն երեւելիները Ֆրանչիսկեան ու Դոմինիկեան կրօնաւորներն էին. Ֆրանչիսկեանները կըհաստատէին թէ անարատ ծնաւ. անոնց դէմ՝ Դոմինիկեաններն ալ կըպնդէին թէ ուրիշներուն նման սկզբնական մեղքով ծնաւ : Ընանկ սաստկութեամբ կըկռուէին այս բանիս վրայ, և հասարակութեանը մէջ ձգած վրդովմունքնին այնչափ կըզօրանար, որ շատ անգամ Պապերը կըստիպուէին մէջերնին իյնալ ու խաղաղութիւն ընել : Սէքստոս Դ. Պապը 1477ին և 1483ին այս նիւթիս վրայ ասանկ վճիռ մը հանեց, թէ Կոյս Մարիամին սքանչելի ծննդեանը տօնախմբութիւնը կատարողներուն շատ մեծ նուիրուածներ կայ. և թէ վիճողները երկու կողմէն ալ պէտք է որ դադարին մէկզմէկ նախատելէն և դատապարտելէն, քանզի եկեղեցին այս բանիս վճիռ մը տուած չէ : Տրիտենդեան ժողովոյն մէջ այս խնդրոյս վրայ մեծ վէճ ըրին. Պապին երեք նուիրակները, որ ներկայ էին այս ժողովոյս, անոնք անգամ բաժնուեցան մէկըզ-

մէկ . մէկը՝ որ էր Վարտինալ Տը Ս՛օնդէն , անա-
բատ բսողներուն կողմէն եղաւ . միւսը՝ որ էր Վար-
տինալ Սանդա Վրոսը , անոր հակառակ կողմն ան-
ցաւ . երրորդին՝ Վարտինալ Փօլին կարծիքը պատ-
մուած չէ : Վերջապէս՝ երբոր տեսան որ երկու
կողմնականներն ալ թուով գրեթէ հաւասար են
մէկզմէկու , և վէճն ալ վերջին աստիճան սաստկա-
ցած է , ուրիշ հերձուած մըն ալ չհանելու համար՝
ինդիրը անորոշ թողուցին : Ասկէ ալ հետև եղաւ
մէկ մեծ անկարգութիւն մը : Ժէ դարուն մէջ
Վերմանիոյ թագաւորութիւնը այս խնդրոյս պատ-
ճառաւ այնքան հերձուածներու պառակտեցաւ ,
որ երևելի դեսպաններ կըխրկէր Հռովմայ քաղա-
քը , և կաղաչէր Պապին որ մէկ կերպով մը այն վէ-
ճը դադրեցընէ : Պապն ալ՝ որ կըվախնար երկու
կողմն ալ սրդողցընելէն , շատ թախանձական ա-
ղերսանքներ ըլլալէն ետև՝ իրկեց մէկ կոնդակ մը ,
որով կըծանուցանէր թէ Ֆրանչիսկեաններուն
կարծիքը շատ հաւանականութիւն ունի . և Դոմի-
նիկեաններուն ալ կըպատուիրէր՝ որ յայտնապէս և
հրապարակաւ հակառակութիւն չընեն անոնց դէմ :
Սակայն այս կոնդակին հետ մէկ ուրիշ մ՛ալ կար ,
որ անով ալ Ֆրանչիսկեաններուն կըպատուիրէր՝
որ Դոմինիկեանց կարծիքը սխալ է բսելով՝ հակա-
ռակութիւն չընեն : Հաւանական է թէ Հռովմա-
յեցւոց եկեղեցւոյն մեծ մասը ընդունած է հիմա
Ս՛արիամ Կուսին անարատ ծննդեանը վարդապե-
տութիւնը . սակայն Դոմինիկեանները մինչև այսօր
անոր դէմ են , և շատ մարդ ալ իրենց կողմն է :

§ Կրոնական Ժողովներուն մէջ եղած բաժանումները։

Նախքան եկեղեցւոյ անսխալութեանը քննութիւնն ընելը՝ պէտք է նախ տեսնել թէ ինչ կերպով եղած են այն բաժանումները որ ներկայ ատեն կը գտնուին քրիստոնէից մէջ։ Ասոնք երկու տեսակ են, մին՝ որ ուղղակի հաւատոյ վրայ չեն, հապա կրօնական կարգադրութեանց վրայ, ինչպէս են Հռոմէական, Յունական, Հայկական, Ասորական, Կոպտական, Եթովպական, Նեստորական, Մելքիտական, Մարոնական, Ղուկական, Ղազարական, Մխիթարեան, Ռուսական, Անգլիկան, Լութերական, Կալվինական, Մորաւեան, Մեթոդական, Անաբապտիստական, Քուէքերական, Սանդեմանական, Սվետենբորգական, Հերնհութական, Մորմոնական, Ռեմոնդրական, Սոսինական, Ունիթարական, Ունիվերսալական, Ֆրանկմասոնական, Իլլումինատական, Ռոսիկրուսական, Ֆրանկֆորտական, Ֆրանկիստանական, Ֆրանկիստական, Ֆրանկիստանդներուն մէջ եղած բաժանումները։

Նախքան եկեղեցւոյ անսխալութեանը քննութիւնն ընելէն շատ ուրիշ օրինակներ բերելը։ Քրիստոնէից եկեղեցւոյն պատմութիւնը՝ աւա՛ղ որ լեցուն է վէճերով ու կռիւներով։ Սակայն ասիկա քրիստոնէութեան յանցանքը չէ, հապա մարդկային տկարութեան։ Մինչև անգամ առաքելոց օրերը ցաւալի երկպառակութիւններ կար եկեղեցիներուն մէջ։ Ա Կորնթ. ա. 10—12։ Հռոմ. ժզ. 17։ Յակ. գ. 1, 2։ գ Յով. 9, 10։ Եւ ամէն դարու մէջ շատ մեծ խնդիրներու վրայ վէճեր ու հակառակութիւններ եղան այն չափ ըսուած եկեղեցւոյն մէջ։ Յայտնի է թէ այս անյուսալի բան է որ շատ մը մարդիկ ամէն բանի վրայ նոյն գաղափարը ունենան, թէ որ ամէն մէկերնին խորհելով գործ տեսնեն նէ. ուստի երբոր գլխաւոր ու էական բաներու մէջ մէկզմէկու համաձայն գտնուին նէ՝ ալ իրարու դպչելու չեն, հապա ներելու են որ ամէն մարդ Աստուծոյ հօսքովը կատարելապէս չհայտնուած փոքր և փրկութեան հարկաւոր չեղած բաներու մէջ իր դատումովը այս կամ այն կարծիքին հետևի։ Մի միայն Աստուածաշունչը կանոն հաւատոյ բռնողնուն դէմ բերուած այն առարկութիւնը իրաւ է՝ թէ իրարու համաձայն չեն ամէն բանի մէջ, հապա այլ և այլ մասանց բաժնուած են այլ և այլ անուններով։ Ղէկ կըլլար որ ասանկ չըլլար։ սակայն այս բանը անոնց բռնած սկզբունքին դէմ չիգար. քանզի՝ ինչպէս որ տեսանք՝ եկեղեցին անսխալ դատաւոր բռնելով

ալ վէճերը չդադարեցան : Միայն Աստուածաշունչը իրենց առաջնորդ բռնողները շատ անգամ արժան եղած համբերութիւնն ու քաղցրութիւնը չեն ցուցըներ իրենցմէ տարբեր եղողներուն, և այսպէս կըհակառակին ուրիշ քրիստոնէից հետ՝ որ պէտք չէ որ ընեն . սակայն այն իրենց բաժանմունքներուն և վէճերուն վրայ եղած պատմութիւններուն շատը լոկ չափազանցութիւն է :

Անկէտև բաժնուած են, սակայն Հռովմայեցւոց եկեղեցիին բաժանուիլներուն մէջ եղած միութենէն աւելի սերտ միութիւն ունին . մէկդի թող մենք անսխալ ենք ըսող եկեղեցիներուն . քանզի անոնց մէջ եղած սէրը ատելութեան դարձած է : Անկ որ Պրոթէստանդ եկեղեցիներուն դաւանութիւնները քննելու ըլլաս, ասոր ասանկ ըլլալը աղէկ մը կիմանաս : Այս ալ նայելու է՝ որ Պրոթէստանդ* անունը ունեցողներուն ամէնքն ալ Աստուածաշունչը մի միայն կանոն հաւատոյ բռնողներէն չեն :

* Պրոթէստանդ բառը Պրոթէսթ (Protest, բողոքիլ) բառէն ելած է . և Հռովմայեցւոց եկեղեցիէն դուրս ելլող ու Պապին իշխանութեանը դէմ բողոք ընողներուն ամէնուն վրայ ալ Պրոթէստանդ (բողոքարկու) անունը դրին : Ասոնց մէջ շատ աղգէ մարդիկ կային, Լներմանացիք՝ Անգլիացիք՝ Սկովտիացիք՝ Հոլանտացիք՝ Շուէտացիք՝ Տանիմարքացիք՝ Պաղէիացիք՝ Օսմիկերիոյ բնակիչներէն՝ եւ : Ու որովհետև Պապին դլուխ եկեղեցւոյ ըլլալուն դէմ բողոքողները Պրոթէստանդ են, ապա ուրեմն Հայերը՝ Յոյները՝ Ասորիները և բոլոր Պապը չընդունող քրիստոնեաները ալ Պրոթէստանդ են . և ինչպէս որ Հայոց՝ Յունաց և միւս եկեղեցիներուն ամէնքն ալ միաբան են Պապը չընդունելու

Ասպետնալիսդ ըստ ածներըը անանկ չեն ըներ : Ընոնք ճշմարիտ չսեպած բաներնին՝ Աստուածա-

մասին , սակայն մէջերնին տարբերութիւններ կայ , անանկ ալ Հռովմայեցւոց եկեղեցիէն դուրս ելլող Քրոթէստանդներուն մէջ գանազան բաժանումներ կան : Հռովմէադաւան մատենագրաց մէջ ընդհանուր սովորութիւն մը եղած է՝ Լութերպայի ու Կալվինեան բոլոր անհաւատներն ու հերետիկոս սեպուողները Քրոթէստանդ անուանել , և իրենց մէջ առնելի կամ մոլոր սեպած բաներնին ալ Քրոթէստանդութիւն կոչել . և այսպէս այսինչ պնդինչ գէշ բանին վրայ խօսած առեններին ըսել թէ , "Տես Քրոթէստանդութիւնը ինչ բան է" : Սակայն անհաւատներուն առնելի կարծիքներն ու գործքները Հայոց և Յունաց եկեղեցւոյն վրայ ձգելը ինչ մեծ անիրաւութիւն ու չարութիւն է նէ , նոյն անիրաւութիւնն ու չարութիւնը կրկնայ աւետարանական Քրոթէստանդներուն վրայ ձգելն ալ : Ասկէ 'ի զատ՝ Քրոթէստանդ կոչուած շատ անհաւատներ Հռովմէական էին . ինչպէս Վոլտէռ՝ որ երբէք Քրոթէստանդ եղած չունի : Ռասթուբնէ Հռովմէական էր . փարիզ քաղաքը Ա'ինվ Լիեներուն ճեմարանը կրթուեցաւ , հաւքն ալ անաստուած եղաւ , ոչ թէ Քրոթէստանդ : Ան երբոր մեռնելու վրայ էր՝ խղճին տուած վախերէն ազատելու համար Մուրը Վոլտոյ և Քլիւտոսի դիմելուն տեղը , որ եթէ աւետարանական Քրոթէստանդ ըլլար նէ՝ սանակ պիտի ընէր , Հռովմէական քահանայ մը կանչէր՝ խոստովանելու՝ Հաղորդ առաւ , և այսպէս Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ մեռաւ : Սակայն Ըրևելեանց մէջ Վոլտէռը Քրոթէստանդներուն նախահայրն ու գլուխը ճանչցող ոամիկներ շատ կան : Ան չէ թէ միայն Վոլտէռ , այլ նաև Տ'Ըլեմպէռ *, Տիտերօն† և անցեալ դարուն մէջ եղած Վաղղիացի հռչակաւոր անհաւատներուն գրեթէ բոլորը Հռովմէական էին : Տ'Ըլեմպէռին մայրը՝ Լիոն քաղքին Արտիսնալ արքեպիսկոպոսին՝ պետրոս Կերին ոբ Տենսէնիսէ քոյրն էր :

* D'Alembert.
† Diderot.
‡ Peter Guerin de Tencin.

չունէը յայտնապէս սորվեցընէ ալ նէ՝ չեն ընդունիր : Այնպէս և Սօկինեանք իրենց խելքը Աստուածաշունչէն վեր կըբռնեն : Խելքի անհամաձայն եկած բանը չենք ընդունիր կըսեն : Անպէտ ճշմարիտն այս է՝ որ այն խելքի անհամաձայն եկող ըսած բաներնին ալ ո՛չ թէ խելքի դէմ են , [որ Աստուած մէկէ մը անանկ բանի մը հաւատալ պահանջած չունի տեղ մը ,] այլ պարզապէս մարդուս խելքէն վէր բաներ են , և կամ ճշմարիտը նայելով՝ խելքի ալ համաձայն եղող : Արդ՝ մեր հաստատած կանոնը աս է . Աստուած իր Հօսքին մէջ ինչ որ կըսորվեցընէ նէ , [որոնք կըգտնենք մեր իմացական կարողութիւնը ուղիղ գործածելով ,] ընդունելու ենք . թող ըլլայ որ այն սորվեցուցածներուն մէջ մեր ըմբռնումէն վեր խորհուրդներ ալ գտնուին : Խելքերնուս պաշտօնը մեզ Աստուծոյ ինչ բաներ ըսելը գիտնալու կարողացընել է . անկէ ետև ալ կըմնայ մեզի Աստուծոյ ձայնին վճռաղանդիլ : Իսկ Սաքիօնալիստներն ու Սօկինեանները այս մեր բռնած կանոնը չեն ընդունիր , և ուստի մենէ չեն սեպուիր :

*Տրոթէստանդներուն մէջ եղած բաժանմունքները անսխալութիւն ընդունող եկեղեցիներուն մէջն ալ կըգտնուի :*

Արդ՝ այս կանոնը բռնողներուն մեծ մասը միաբան են մէկզմէկու բոլոր էականապէս հարկաւոր եղած վարդապետութեանց մէջ : Ունեցած տարբերութիւններնին միայն էականապէս հարկաւոր չեղած բաներու մէջ է : Այլ և այլ եկեղեցիներու բաժնուած են , որոնց ամէն մէկը մէյմէկ երկրի մէջ կըբնակի . որ այս բաժանմունքը Հայոց՝ Յունաց

և Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջն ալ կայ : Եւ ըստ ամենայնի կատարեալ միութիւն չեղած տեղը արտաքին միութիւն մը խօթելու ջանք չընելնուն համար՝ մի և նոյն երկրին եկեղեցիներուն մէջ անուններու տարբերութիւններ ալ կայ : Ասոնց այս ալ յիշելու է որ այս այլ և այլ անուններ ունեցող եկեղեցիները միմիանց բաժանող տարբերութիւնները՝ մենք անսխալ ենք ըսող եկեղեցիներուն մէջն ալ կան : Օրինակի աղագաւ՝ Նրոթէստանդներուն մէկ մասը եպիսկոպոսները երէցներէն վեր կը դասէ , և ասիկայ աստուածային օրէնք կըսեպէ . իսկ միւսները այս հաւատքը ունին այս բանիս վրայ , թէ առջի ատեններն եպիսկոպոս ու երէց անունը ունեցողները մի և նոյն աստիճանի տէր մարդիկ էին . և ուստի իրենց մէջ այս աստիճանի տարբերութիւնը չկայ : Ար՝ Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ ալ բաղմաթիւ մարդիկ կան այս ետքի ըսած վարդապետութիւններս բռնող : Եւ երբոր Տրիտենդեան ժողովոյն մէջ շատ մարդիկ ջանք ըրին որ ժողովէն հաւանութիւն առնեն եպիսկոպոսութեան աստուածային օրէնք ըլլալուն վճիռ մը տալու , չկրցան : Ժողովը պարզապէս սա հաստատութիւնը ըրաւ , թէ կաթուղիկէ եկեղեցիին մէջ աստուածային սահմանադրութեամբ հաստատուած եկեղեցականները առնք են . եպիսկոպոսք՝ երիցունք և պաշտօնեայք '' : Կ . Պ , Կանոն Պ : Ինչպէս ժողովին մէջ գտնուող Կաղղիոյ և Սպանիոյ և շատ ուրիշ տեղերու եպիսկոպոսները շատ ստիպեցին ժողովը՝ որ հաստատէ թէ եպիսկոպոսները աստուածային սահմանադրութեամբ աստիճանաւ քահանաներէն վեր են ,

սակայն մէկ կերպով մը ժողովին խելքը չպատկեցաւ ասանկ վճիռ մը տալու* : Ն. յն կանոնական (.)րէնքը՝ որուն իշխողութեանը տակը կըսեպուի եկեղեցին, [կանոն ա, 21 ] և Սուրբ (.)սէին՝ որ ժը դարուն մէջ եպիսկոպոս էր Ն.անթիապրի, [Ո՛ենոֆոն Տէրսոն ե (.)ինքնէց-ոց Ըղբեայն վրայ] ու Ն.աստանտ՝ որ գիտնական աստուածաբան մըն էր ժէ դարուն մէջ, [Ո՛նէր Խորհրդոյն-Ըեանց, Հայոց ժէ.] և շատ ուրիշ Հռովմէադաւան մատենագիրներ՝ եպիսկոպոսներուն և երէցներուն մէջ եղած ոյոշումը մը ո՛չ թէ Ն.րիստոսի և կամ առաքելոց ձեռօքը սահմանուած է այլ եկեղեցին ինք իր գլխուն հաստատ է ըսողներուն կողմէն են : Ն.ասանտր այսպէս կըսէ ատոր վրայ . " Ա.ստուածաբաններուն ու կանոնագէտներուն մէջ մեծ վէճ է այս, թէ եպիսկոպոսութիւնը երիցութենէ տարբեր եկեղեցական կարգ մը սեպելո՞ւ ենք մի՛ թէ չէ : Ն.այց սա բանին վրայ ամէնքին ալ միաբան են մէկզմէկու, թէ առաքելոց օրովը եպիսկոպոսանեըուն ու երէցնեըուն մէջ տարբերութիւն չկար : Սակայն եաքը՝ հերձուածողութիւն չհանելու համար՝ եպիսկոպոսները երէցներէն վեր դասեցին, որոնց և ձեռնադրութեան իշխանութիւն ալ շնորհեցին, որ սանկով խաղաղութիւն ըլլայ եկեղեցիին մէջ " :

Ն.րոթէստանդներուն մէջ եղած բաժանումներուն մէկն ալ նախասահմանութեան՝ կամ Ա.ստուածոյ

*Պապը այս վարդապետութեանս դէմ կեղտաւ . քանզի ինք ալ այս կուզէր հաստատել թէ եպիսկոպոսները իրմէն առած են պաշտօնին :

† Cassander.

գերագոյն իշխանութեանը և մարդոց ազատ կամքին վրայ է : Սակայն մի և նոյն բաժանումը Հռովմայեցւոց եկեղեցիին մէջն ալ կայ : Ն՛իվիլիներն ու Վամինիկեաններըը շատ մեծ վէճեր ըրած են այս բանիս վրայ : Իսկ Ն՛իվիլիներուն ու Ն՛անէնիոսներուն այս նիւթիս վրայ ըրած վէճերը խիստ սաստիկ են : 1612էն մինչև 1705 շարունակուեցաւ այս մեծ վէճը մէջերնին , ինչուան անատները որ ալ Ն՛անէնիոսները որոշ ժողովուրդ մը չէին սեպուեր : Այս վէճիս պատճառաւը եղած խռովութիւններէն շատ նեղութիւն քաշեց Վաղդիոյ սերութիւնը : Ընդ Պապին բողոք ըրին : Կղեմէս Ը Պապը երկար բարակ քննութիւններով բանին ինչ ըլլալը հասկընալէն ետև՝ ասոնց ուսումնականներէն կանչեց իր առջին այս բանիս վրայ վէճ ալ ընել տուաւ , բայց վճիռ մը չտուաւ : Հապա այսչափ ըսաւ որ երկու կողմէն ալ լռեն : Եպերը իր յաջորդներէն մէկուն՝ Ինոսմիկենտիոս Ժ Պապին բողոքեցին . ան ալ առջի բերանը վճիռ տալ չուզեց , բայց ետքը դատապարտեց Ն՛անէնիոսները : Սակայն ասով ալ վէճը չդադրեցաւ , և Վաղդիացւոց եկեղեցւոյն մէջ հերձուած մը եղաւ : Կղեմէս ԺԱն ու Ինոսկենտիոս Ժ Պապը շատ աշխատեցան այս հերձուածողութեան առջին առնելու , ու քիչ մընն ալ յաջողեցան : Բայց Կղեմէս Ժը եղաւ մէկ կոնդակ մը հանեց Վէնել * ըսպրապետին դէմ՝ որ Ն՛անէնիոսներուն վերջին առաջնորդն եղաւ , ու ան կոնդակով Վէնել պարտաւորեցաւ , ու Ն՛անէնիոսներուն Նորդ Նոյալ † անուն վանքը գոցուեցաւ : Վարտինալ տը

* Quesnel.
† Port Royal.

Նօէյլը* ու Պաղտիոյ եկեղեցականաց մեծ մասը միատեղ Պապէն ընդհանրական ժողովի մը բողոք ըրին. բայց տերութիւնը աքսորով՝ բանտով և հալածանքով ետևնուն ինկաւ, ինչուան որ ամէնքին ալ ներողութիւն ըրաւ: Սակայն հիմա ալ շատ մարդիկ կան՝ անանձնիշխանելուն կարծիքը բռնող:

§ 117. Միայն Ներողամտութեան կանոն հաստատոյ բռնողներուն մէջ եղած բաժանումները՝ եկեղեցւոյ անսխալութեան պաշտպաններուն մէջ եղած բաժանումներէն քիչ են:

Արդարև եկեղեցւոյ անսխալութեանը ջատագովներուն մէջ եղած բաժանմունքները միայն Ներողամտութեան կանոն հաստատոյ բռնողներուն մէջ եղած բաժանմունքներէն շատ են: Ասոր ամենայնիւ շատ աղէկ կըլլար որ այս անսխալ կանոնը բռնողներուն մէջ չըլլար այս բաժանմունքները: Եղե՞ւ մարդկայինս տկարութեան, որ այսպիսի գէշութիւններ յառաջ կըբերէ: Ասոնց այս ալ միտքերնիս ըլլայ որ Հռովմայեցւոց և Յունաց եկեղեցիներուն միկըմիկ բանադրելուն պէս՝ և երկուքնին միատեղ Հայոց եկեղեցին նզովելնուն պէս՝ ասոնք ալ միկըմիկ չեն նզովեր բանադրեր, այլ առ հասարակ իրար քրիստոնեայ կըճանչնան, շատ անգամ միատեղ Հաղորդութիւն կընեն, և իրենց երեցները իրարու եկեղեցի կերթան քարոզ կուտան: Ա՛ւելի հօր որդւոց նման են, որ թէև միջերնին քանի մը անիմաստ տարբերութիւններ ըլլալով՝ աւելի աղէկ կըսնպեն զատ զատ տուն ըլլալ, սակայն հարազատ եղբարց նման հաղորդակ-

* Cardinal de Noailles.

ցութիւն կրնան մեկզմեկու հետ *։ Երկու տեսակ քրիստոնէական միութիւն կայ։ Առաջինը, որ է [մեկդի ձգելով այն փոքր բաները՝ որոնց վրայ ամէն մարդ մի և նոյն կարծիքը չկրնար ունենալ,] Աւետարանին մեծ և էականապէս հարկաւոր եղած վարդապետութիւններուն մէջ միութիւն ունենալ։ Եւ միայն արտաքին, որ ասիկայ՝ ամէն բանի մէջ պահուիլ ուզուի նէ՝ առանց հոգևոր միութեան կրլլայ, և ան ալ միևնակ ան տեղերը՝ ուր մտքի պերութիւն կայ։ Առաջինը կենաց միութիւն է. երկրորդը՝ մահուան. նախ և առաջ կեանք չկայ այս միութիւնը ունեցողներուն մէջ, տարբերու-

* Շատ հեղ ըսուած է թէ տանջուիլը աղանդ կայ Ամերիքա։ Դրքին հեղինակը քանի հատ ըլլալը աչէկ չգիտեր. բայց թո՛ղ տանջուիլը բաժանում ըլլայ։ Միևնակ սա ալ գիտնալու է թէ շատ մարդիկ կան Անգլիայէն՝ Սկովտիայէն՝ Իռլանտայէն՝ Հոլանտայէն՝ Գերմանիայէն՝ Գաղղիայէն՝ եայլն, Ամերիքա չուզող, և (քանդի Ամերիքայի մէջ կատարեալ կրօնական ազատութիւն կայ,) ասոնց շատը կուզեն ինք իր գլխընուն եկեղեցի կազմել հրաժարած երկիրներնուն եկեղեցիներուն նման։ Ինչպէս՝ եթէ բանի մը հազար Հայ երթային Ամերիքա բնակելու ըլլային նէ, անշուշտ իրենք իրենց եկեղեցի մը կըկազմուէին։ Ասոր այս շատ աղանդներ բաժաններնուն շատը այլ և այլ աղգաց եկեղեցիներ են։ Հայց և այնպէս բաւական են իրարու, և շատերնին մեկտեղ մի և նոյն ընկերութիւններուն մէջ կըմտնեն Աստուածաշունչ և ուրիշ կրօնական գրքեր ու տետրակներ տարածելու և ուրիշ այլ և այլ գործեր կատարելու համար։ Իրենց երեքննեբուն իրարու եկեղեցի երթալ քարոզելուն օրինակ՝ գրքիս հեղինակը մեկ քարոզիչ մը կըճանչնայ այս աղանդ ըսուած բաժանումներէն պուռը հատին եկեղեցիներուն մէջ քարոզ տուող։ Այս բաժանումները մեկզմեկ բանադրող եկեղեցիներուն և Հռովմայեցւոց եկեղեցիին եղող Անիվխիներուն և Անանէնիսպներուն մէջ եղած բաժանմունքներուն նման կուգա՞ն կոր մի։

թիւններ ուսկից ըլլայ : Թէ որ մարդիկ իրենց ազատութիւնովը ձգտին նէ , անշուշտ մէկ քանի բաներու վրայ ունեցած կարծիքներնուն մէջ տարբերութիւններ կըլլան : Այս տարբերու թիւններուն դէմը առնելու մէկ հատիկ ճամբան բռնութիւնն է . նեղութիւններով ու տանջանքներով միայն կրնար մարդիկ մի ընել արտաքին բաներու մէջ : Հայց անատնն ալ մտքերնուն վրայ չես կրնար բռնանալ , որ ամէնքն ալ մի և նոյն խորհուրդ ունենան : Վախնալին կտրելով կրնաս ձայներնին ալ մէկտեղ կտրել , բայց ինչ որ ընես չես կրնար սուտ սեպած բաներնին իրրև ճշմարիտ հաւատացընել : Մենք ասանկ կըհաւատանք , թէ պարտական ենք ամէն մարդ իրեն ազատութիւնովը թողուլ , որ ինչ կարծիք ուզէ նէ՝ ան ընդունի . Հստուծոյ կիյնայ անոր դաղափարներուն դատաստանը ընելը , մեզի չէ : Հանելութիւնով՝ հալածանքով՝ ծեծով՝ անօթութիւնով՝ աքսորով և մարդասպանութիւնով մեր հաւատացած բաները ուրիշներուն ալ հաւատացընելը անօրէնութեանց կարգը դասած ենք : Անօրէնութեանց դէմ պատերազմելու համար գործածած զէնքերնիս ճշմարտութիւնն է , ոչ թէ սուրը . ուրիշ քրիստոնէից հետ արժանաւորապէս հաղորդակցութիւն ընելու համար ալ Պօղոս առաքելոյն կանոնը կըբռնենք , որ կըսէ . “ Ը ՆՈՒՐՀ ՄԻՆՉՈՒ ՀԱՍԱԾ ԱՆՔՈՎ , ՈՐՈՎ ՔՐԻՍՏՈՍ ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԵՂՋՈՒԵՑԱՒ ԻՐ ՊԷՏԻՆ ” . կամ Սուրբ Գրոց հետևեալ կանոնը , որ է “ ԸՆԿԸՆԴՊԱՅՍ ՀԱՐԿԱՒՈՐ ՆՈՒՅՆ ՈՐՆԻՒՆ ՄԱՐՄՈՒՆ ՄԻՋՈՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ . ԸՆԿԸՆԴՊԱՅՍ ՀԱՐԿԱՒՈՐ ՀՈԳՒՆ ՈՐՆԻՒՆ ՄԱՐՄՈՒՆ ՄԻՋՈՑ ԱՕԳՈՒԹԵԱՆ , ԵՒ ՉԸՆԴ ՈՐՆԻ ՄԱՐՄՆԻՆ ՄԻՋՈՑԻՆ ” :

# ԳԼՈՒԽ Ը.

*Փաստեր՝ հաստատելու համար թէ եկեղեցին ո՛չ անսխալ Վեհնիէ և Մուրը Վրդց, և ոչ անսխալ Վստաւոր՝ Հաւատոյ վերաբերեալ բաններու մէջ։*

Ա. Այս նախադասութիւնը ապացոյցի կարօտ՝ Ռոմէական Վրդց ՏԷՋ անոնի վերջապէս ընդունելի չգտնուելն է։ Ասանկ մէկ նշանակելի վարդապետութիւն մը՝ եթէ ճշմարիտ ըլլար նէ՝ բացայայտ խօսքերով էջ մը պիտի գրուէր Մուրը Վրդց մէջ, որ ճշմարտութիւնը փնտռող մարդիկ շտապելիք չկրնային ընել զանիկայ։ Անկայ տոլըր միւս վարդապետութիւններուն հետ. անանկ է նէ Մուրը Վրդց մէջ ամենէն յաճախ և ամենէն բացայայտ խօսքով յիշուած վարդապետութիւնն այս ըլլալու է։ Անոր եկեղեցւոյ անսխալութեանը վաստատութիւններուն Մուրը Վրդէն յառաջ բերած վկայութիւնները քննեցինք տեսանք որ անոնցմով այս վարդապետութիւնը չհաստատուիր կոր։ Ճշմարիտ հաւատացեալց եկեղեցիին եղած խոստումնքները այսինչ անսանելի եկեղեցիին կամ տոլըր անսանելի եկեղեցիներուն համար չեն. հապա միայն ճշմարտապէս Քրիստոսինը եղողներուն համար են։ Այս խոստումնքները կը հաստատեն թէ միշտ եկեղեցի մը պիտի գտնուի աշխարհիս մէջ, թէ Հաստած իր ժողովուրդին հետ պիտի ըլլայ և պիտի պաշտպանէ, առաջնորդէ ու օրհնէ զա-

նոյնք, և թէ ակնկալուած էր Յաղագս արարածոցն [Յով. ժդ. 13] ուրիշ մի՛կնիկ մի՛ն ալ ելլալու. և նոյն իսկ ինքն ալ նէ, առ վերայն կը Տաճառաւէր թէ այն խոստմունքը բնութեանցն ամպերոյ ներսն անտեսանելի մնալու է. ո՛չ թէ առանձին տեսանելու և վերառնելի գալով անտեսանելի *:

## § Երեխայ Յիսուսի.

Ասոնց ամենուն կողմնակիցն էր թէ Երեխայ Յիսուս ալ անտեսանելի Աստուծոյ մի՛կ Տաճառին տեսանելի ձեւակերպութիւնն էր ուրիշ ոչինչ, բայց միայն Հոգւոյն Աստուծոյ և կրաւորական նիւթ մարդկային ծնունդի մը: Մեր Տիկին աշխարհք եկած ատենը կը պատճառար իր առանձնութիւններուն՝ Տիեզերական եկեղեցիներուն ալեր, բայց Աստուածա յայտնութեան մեջ ոչ մէկ դեր ունէր: Մանկան օրերէն մինչև Աստուածա յայտնութեան 1500 տարուան միջոցին՝ գիտենք որ եկեղեցին ո՛չ Մարիամ Աստուածածնի վրայ տեսութիւն մը ունէր և ո՛չ Տաճառաց վերաբերեալ բաներու մեջ գոնէ ակնարկ: Մանկանէն առաջ ալ տասնվեց եկեղեցի մը Հռոմայ մէջ նուիրուած էր Մարիամ Աստուածածնի՝ առանց Յիսուսի հետ միասին ցուցնելու:

* Տե՛ս էջ 183—137:

առանց անհրաժեշտության՝ իր ընտած հաւատքին ճշմարիտ լլլալուն վրայ վստահ չկրնար լլլալ նէ, ըսել է որ Պրիստոսէն առաջ այն ջոց հազար տարուան միջոցին մարդ չէր կրնար վստահութիւն ունենալ իր հաւատքին վրայ : Ընտրալ մեկնիչ և Վստահաւոր այժմեան պէտք էր նէ, Պրիստոսէն առաջ ինչու չկար :

§ Նոր Կտակարանէն վկայութիւններ :

Նոր Կտակարանէն կիմանանք որ եկեղեցիին ամբողջ շատերը շուտով մոլորութեան մէջ ինկան . և թէ այլ և այլ մանաւանդ եկեղեցիներ ճշմարտութենէն խոտորեցան : "Վիտեմ՝ ես" կըսէ Պօղոս առաքեալ Եփեսացւոց՝ "որ իմ՝ գատուելէս ետև ձեր մէջը յափշտակող գայլեր պիտի գան , որ պիտի չխնայեն հօտին : Եւ ձեզմէ ալ անանկ մարդիկ պիտի ելլեն՝ որ ծուռումուռ բաներ պիտի խօսին , աշակերտները իրենց ետևէն քաշելու" : Գործ . ի . 29 , 30 : Տե՛ս ետ Գաղ . ա . 6 : Հայտ . ի . 5 , 14 , 16 , 20 : գ . 1 , 15—18 , ևլ* : Պօղոս առաքելոյն Թուղթերէն ալ կիմանանք որ բոլոր այն եկեղեցիները՝ որոնց գրեց այն Թուղթերը , քիչ շատ մոլորութիւն կրմտնէր կոր : Հռոմ . ժգ . 13 , 20 : ժգ . 17 , 18 : ա Կորնթ . ա . 10—12 : ե . 1 , 2 , 6 : գ . 1---8 : ժա . 17---22 : գ Կորնթ . ժա . 3 : ժբ . 20 : Գաղ . ա . 6 : գ . 1 : գ . 25---31 : ե . 3---6 : Փիլիպ . ա . 15 , 16 : Կող . բ . 18---23 : ա Տիմ . ա . 6 , 7 : գ . 10 , 21 : բ Տիմ . բ . 17 , 18 , ևլ : Արդ՝ թէ որ բոլոր մասերուն մէջ սխալմունք կար նէ , եկե-

* Տե՛ս երես 153 :

ղեցիին ամբողջութիւնը ինսո՞ր կրնար սխալմունքէ ազատ՝ անսխալ ըլլալ :

Փրկիչն մեր իր թագաւորութիւնը՝ այսինքն աշխարհիս մէջ ունեցած եկեղեցին՝ թշնամիին ձեռքը մէջը որոմ ցանուած ցորենի արտի մը նմանցուց : Ա՛ոպ. ժգ. 25 : Ա՛նկի չըսաւ թէ որոմը ցորենին հետ բաղդատելով ո՛րքան պիտի ըլլայ , բայց սա գիտենք որ զանոնք ցանող թշնամին ամէն կողմը ցանելու չափ կարողութիւն ու ջանք ունի : Փրկիչոս անանկ խօսք մը չըրաւ , թէ թշնամիին թոյլտութիւն պիտի չըլլայ այնչափ առատ ցանելու որ արտին մեծ մասը որոմ ըլլայ : Տասը կուսանաց առակէն [Ա՛ոպ. իե . 1---12] կրնանք հասկընալ թէ եկեղեցին մէջը գտնուող կեղծաւորներուն և ինքըզինքին խաբածներուն համրանքը միշտ շատ ըլլալու է : Այսչուան միայն կէսը լապտերներուն մէջը իւղ ունեցան և փեսային հետ հարսնիք մտան : Ա՛էկալները՝ որո՛ք աստուածային շնորհաց և կամ ճշմարիտ բարեպաշտութեան իւղը չունէին , վռընտուեցան : Եւ յայտնի է թէ Փրիստոսի ներսէն վռընտուածները անսխալ չեն կրնար ըլլալ : Տէրն մեր իր օրովը եղող եկեղեցիին ամբողջութեանը և անոր քահանաներուն ու իշխաններուն ըսաւ . ‘‘Ա՛ոլորած էք՝ գրքերը չգիտնալով’’: Ա՛ոպ. իե . 29 : Սուրբ Գիրքը չգիտցողները և սրտերնուն մէջ ճշմարիտ աստուածպաշտութիւն չունեցողները՝ Փրիստոսի եկեղեցիին մէջ գտնուին ալ նէ՝ զուրկ են Հոգւոյն Սրբոյ առաջնորդութենէն : Եւ այս տեսակ մարդոց ո՛րքան ըլլալն ալ վարքերնին ու տրուեցուցած վարդապետութիւններնին Սուրբ Գրոց հետ բաղդատելով՝ կրնաս իմանալ :

Գ. Բայց այս մարգարէութիւնէն ետք ու առաջ՝ ըն մէկ մէկ պատմութիւն կայ որ պիտի ըլլայ ճշմարտութեան դէմ՝ հրեղէնէն եկեղեցին ջնջած. և այս պատմութիւնը եկեղեցին պիտի չըլլայ, հապա շատ ժամանակ պիտի նայ անոր ջնջութեան և երեւնալուն համար:

Պօղոս առաքեալ Տիմոթէոսին գրած Բ ուղթին մէջ [Բ Տիմ. գ. 1---5] կըսէ, թէ "եռքի օրերը չար ժամանակներ պիտի գան. ինչու որ մարդիկ պիտի ըլլան անձնասէր, արծաթասէր", եւլն: Այս բաներէն կըհասկըցուի որ այս մարդիկը եկեղեցիին մէջէն պիտի ելլեն, "աստուածպաշտութեան կերպարանքը ունենալով՝ բայց անոր զօրութիւնը ուրացած". և այն ժամանակներն ալ չար ժամանակներ պիտի ըլլան, այն չար մարդոցը շատութենէն և կամ եկեղեցիին մէջ չարութիւնը և հետևապէս մոլորութիւնը շատնալէն:

### ԺԱՌԱ Ընտանեաց Պատմութիւն ու անօրէնութեան Արդը:

Այս նիւթիս վրայ երկու շատ երևելի մարգարէութիւններ կան, որոնք թէպէտ երկայն են, սակայն աղէկ կըլլայ որ հոս դնենք: Առաջը այս. "Ըլլայ որ մէկը ձեզ խաբէ մէկ բանով մըն ալ. ինչու որ ան օրը չի պիտի գայ թէ որ ապստամբութիւնը առաջ չիգայ, ու յայտնուի անօրէնութեան Որդին, ան՝ Հակառակորդը Հպարտացած ամեն Աստուած կըսուի՝ կամ կը պաշտուի, մինչև ինքը Աստուծոյ տաճարին մէջ պիտի նստի, և ինքզինքը ցուցընէ թէ Աստուած է: Չէք մի յիշեր՝ որ երբ ձեր քովն էի ասիկայ կըսէի: Եւ հիմա դուք ինքնիրենիդ գիտէք ինչ է ան որ

կըխափանէ, որ ինքը իր ատնեին յայտնուի: Ինչու որ անօրէնութեան խորհուրդը հիմակուընէ կըգործանայ կոր. բայց ան որ հիմա կըխափանէ՝ պիտի խափանէ մինչև անատեղը որ մէջտեղէն վերնայ: Եւ ետքը պիտի յայտնուի ան անօրէնը, որ Տէր Յիսուսը իր բերնին հոգւովը պիտի սատկեցընէ անիկայ, ու իր գալուն յայտնութիւնովը պիտի փճացընէ անիկայ. որուն գալը սատանային ազդեցութիւնովն է՝ բոլոր զօրութիւնով ու նշաններով ու սուտ հրաշքներով, և կորուսանելներուն վրայ բոլոր անիրաւութեան խաբէութիւններով. անոր համար որ՝ անոնք ճշմարտութեան սէրը չընդունեցին որ ապրին, ու ասոր պատճառաւ պիտի խրկէ անոնց Աստուած ուժով մոլորութիւն մը՝ որ ստութեան հաւատան. որ ամէնքն ալ դատապարտուին որոնք որ չհաւատացին ճշմարտութեան, հապա անօրէնութեան յօժարեցան" : ՚ի Թես. ՚ի. 3—12: Ա՛հա մըն ալ սա. "Նայց Հոգին Սուրբ յայտնի կըսէ, որ ետքի ատենները մէկ քանիները հաւատքէ պիտի իյնան, ու մոլորեցուցիչ հոգիներու պիտի նային, և դևերուն ուսմունքներուն, կեղծաւորութիւնով սուտ խօսողներ, իրենց խղճմտանքովը խանձուած. անոնք որ ամուսնանալէն պիտի արգիլեն, ու ետ պիտի պահեն կերակուրներէն՝ որ Աստուած հաստատեր է որ հաւատացեալները և անոնք որ ճշմարտութիւնը կըճանչնան՝ վայելեն" : ՚ա Տիմ. դ. 1—3:

Ա՛յս գուշակութիւններէն կըսորվինք,

՚ա. Որ մեծ զօրութիւն մը ճշմարտութեան դէմ պիտի ելլէր, որուն այս անուններն կուտայ առաքեալը. "անօրէնութեան Ա՛արդ", "կորստեան

Արդի ՚՚ , կպարտ ՚՚ ՚՚ ակառակորդ ՚՚ , ՚՚ անօրէնութեան խորհուրդ ՚՚ , ևլ :

ը · Ահ այս զօրութիւնը եկեղեցիին ՏՀՔՆ պիտի ելլէր , և ոչ թէ ումանց ըսածին պէս՝ ՊՈՔԵՆ : ՚՚ Ապստամբութիւն ՚՚ թարգմանուած բառը Նոր Նաբէն բնագրին մէջ ἀποστασία է , որ կընշանակէ մեկդի իյնալ՝ այսինքն հաւատքէ · և ա Տիմ · գ · 1ին մէջ գործածուած [ἀποστήσονταί τῆς πιστεως] բոլի անունն է : Նայց ապոստոլը-ին բառէն ալ յայտնի է որ եկեղեցիին մէջէն պիտի ըլլայ · դուրսէն եզածին ՚՚ ապստամբութիւն ՚՚ չըսուիր , հապա պատերազմ : Երբոր տէրութեան մը հպատակները ելլեն իրենց տէրութեանը դէմ՝ պատերազմ բանան նէ , անատանը ՚՚ ապստամբութիւն ՚՚ կըլլայ : Եւ դարձեալ՝ այս անօրէնութեան Արդին ՚՚ Աստուծոյ տաճարին մէջ պիտի նստէր ՚՚ · Երէից տաճարին մէջ չէ , քանզի ան տաճարը այս թուղթը գրուելէն անմիջապէս ետքը կործանեցաւ · հապա եկեղեցիին՝ այսինքն հաւատացեալ սեպուողներուն մէջ , որոնց Պօղոս առաքեալ կըսէ թէ ՚՚ Ձէք գիտեր դուք՝ որ Աստուծոյ տաճար էք ՚՚ : ա Կորնթ · գ · 16 : Տես և գ · 16 : Եփես · ը · 21 : Յայտ · ի · 12 :

ի · Կըսորվինք այս գուշակութիւններէն , թէ այն անօրէնութեան Արդը՝ որ այն նախագուշակեալ ապստամբութենէն պիտի ելլէր , պիտի գօրացրնէր , հաստատէր և աճեցրնէր այն ապստամբութիւնը :

ի · Այս ՚՚ ապստամբութիւնը ՚՚ որ անօրէնութեան Արդուն ՚՚ կատարելապէս հաստատուած առնը պիտի ելլէր , առաքելոց օրերէն սկսաւ : ՚՚ Անօրէնութեան խորհուրդը հնհոո-ին կըգործա-

նայ կոր ՚՚ կըսէ առաքեալը. բայց մէկ արգելք մը կայ դէմը առնող, որ ետքէն պիտի վերնայ, ու անատանը ՚՚ան Ա՛նօրէնը պիտի յայտնուէր ՚՚, որ ըսել է՝ երևելի պիտի ըլլար և կամ զօրանար: Ը Թես. Բ. 7, 8:

§ Ա՛յս Ընդհատմանց մասնաւոր հանգամանքները:

Ա՛յս մարգարէութիւններուն ուրտեղ կատարուիլը և այս ապստամբութեան ինչուան ո՛ւր հասնիլը գիտնալու համար՝ անոր հանգամանքները քննելու նայելու ենք:

ա. ՚՚Սուտ հրաշքներով և ամէն տեսակ անիրաւութեան խաբէութիւնով ՚՚ պիտի գար ու հաստատուէր: ՚՚Ըրուն գալը սատանային ազդեցութիւնովն է . . . նշաններով ու սուտ հրաշքներով, և կորուսեալներուն վրայ բոլոր անիրաւութեան խաբէութիւններով ՚՚: Ը Թես. Բ. 9, 10: ՚՚Կեղծաւորութիւնով սուտ խօսելով, իրենց խղճմտանքովը խանձուած ՚՚: Ա Տիմ. Դ. 2:

բ. ՚՚Ոլոր զօրութիւնով պիտի գար ՚՚, [Հմմտ. 9] որ ըսել է խիստ մեծ զօրութեան տէր պիտի ըլլար աշխարհիս մէջ: ՚՚Ա՛նօրէնութեան Ա՛րդը ՚՚ ՚՚Աստուծոյ տաճարը պիտի նստէր ՚՚. այսինքն՝ իշխող՝ կառավարիչ և մեծ պիտի ըլլար տաճարին՝ կամ որ նոյն է՝ եկեղեցիին մէջ: Եւ ուստի հարկաւ եկեղեցին՝ և կամ եկեղեցիին մեծ մասը իր իշխանութեան ենթադրեր պիտի և իր պահանջմունքները պիտի բռներ: Ա Տիմ. Դ. Ւին մէջ յիշուած Յունարէն τινες [ոմանք պիտի իյնան] բառը շատ անգամ շփոթուը և կամ մէկ ժողովուրդի մը մեծ մասը կընշանակէ. այս մտքով գործածուած շատ տեղ կայ

Սուրբ Կրոց և ուրիշ Յունարէն գրեանց մէջ : Տե՛ս բնագիրը Նոր Կտակարանին մէջ հետևեալ տեղերը. Յհ. Ա. 60, 66 բաղդատէ՛ 64ին հետ : ա Կորնթ. Ժ. 5—8 : Ա՛մոթ 9 բաղդատէ՛ Ծնն. իա 6ին հետ : Ա՛մոթ 10 բաղդատէ՛ Ծնն. Ժէ. 1, 2ին հետ : Եբր. Գ. 16 : Ա՛ռակ. ժա. 17 : ա Կորնթ. Ժ. 10ին մէջ ոմանք թարգմանուած բառը Ծ՛ուոց ժէ. 1, 2, 6ին հետ բաղդատելով՝ կըգտնենք որ կը նշանակէ լոլոր Իսրայէլացւոց ժողովուրդը՝ Յեսուէն և Քաղէբէն ի վար :

Գ. Ա՛յս "անօրէնութեան Ա՛արդը Ա՛ստուծոյ տաճարը պիտի նստի, և ինքզինքը Ա՛ստուած պիտի ցուցընէ". [Համոթ 4] այսինքն՝ Ա՛ստուծոյ արժան եղած պատիւը պիտի յափշտակէ, և իր ձեռքը առնէ անանկ շնորհքներ ու զօրութիւններ, որ այն շնորհքները մարդոց պարգևելը ու այն զօրութիւնները բանեցընելը միայն Ա՛ստուծոյ գործն է : Ա՛յսչափ ալ չէ, հապա "հպարտանայ պիտի ամենուն վրայ, որ Ա՛ստուած կըսուի՝ կամ կըպաշտուի". որ ըսել է թէ այն աստիճան ամբարշտութեան պիտի հասնի, որ Ա՛ստուծոյ չկրցած բաները ընելու կարողութիւն ունեցող պիտի ցուցընէ ինքզինքը :

Դ. Ա՛յս մեծ ապստամբութեան մէկ հանգամանքն ալ "մոլորեցուցիչ չար ոգիներու և դևերուն ուսմունքներուն նայիլն" է : ա Տիմ. Դ. 1 : "Դևերու ուսմունք" [διδασκαλίαι δαιμονίων] խօսքը երկու մտքով ալ կրնանք իմանալ. թէ՛ դևերու [Տէմոնէոն—] սորվեցուցած վարդապետութիւն, և թէ դևերու [Տէմոնէոն—] վերաբերնալ վարդապետութիւն : Տէմոն բառը՝ որ հոս պ֊ով թարգմանուած է, ըստ Յունաց կրնշանակէ գերագոյն չաստուածներուն և

մահկանացու մարդոց մէջ տեղը տեսակ մը միջին աստիճանի էակներ : Ինչպէս կըսէ Պղատոն , թէ " Տէմոնները միջին էակներ են Աստուծոյ և մահկանացու մարդոց մէջ տեղը " : Այս տէմոնները միջնորդ կըսեպուէին հաստուածներուն և մարդոց մէջը : Ասոր աստնկ ըլլալը յայտնի է Պղատոնի խօսքերէն . Ապուղիոս ալ կըսէ , թէ " Տէմոնները միջին զօրութիւններ են , որոնց ձեռօքը մեր փափաքներն ու առաքինութիւնները աստուածներուն առջևը կըներկայանան : Անոնք աշխարհիս մէջ եղող մարդոց և երկինքը եղող աստուածներուն մէջ տեղը բան տանող բերողներ են . ասկէ Հոն աղօթք , անկէ ալ Հոս պարգևներ . ասկէ Հոն աղերսանքներ կըտանին , անկէ ալ Հոս պատասխաններ կըբերեն . և կամ թարգմաններ են երկու կողմին ալ , ու բարև կըտանին կըբերեն . քանզի երկնային աստուածներուն պատուղն չի կրնար որ ասանկ բաները նային . . . : Մէն բան երկնային աստուածներուն կամօքը՝ զօրութեամբը և իշխանութիւնովը կըլլայ , բայց տէմոններուն ընդանդութիւնովը՝ ծառայութիւնովը և սպասաւորութիւնովը " : Այս տէմոնները երկու կարգ կըբաժնուէին : Առաջինը դիւցազուններ և մեծ ու բարի մարդիկ էին՝ մեռնելնէն ետև աստուածացեալ կամ սրբոց կարգը անցած : Պղատոն ասանկ կըվկայէ , թէ " Հնոմովմին և շատ ուրիշ բանաստեղծներուն գրուցած խօսքերը շատ պատուական են , որոնք կըհաստատեն թէ երբոր բարի մարդիկ մեռնին՝ մեծ պատուոյ և փառաց կըհասնին ու տէմոն կըլլան " : Միւս տեսակ տէմոնները մարդոցմէ վեր էակներ էին , որոնք բնաւ մարդոց պէս մարմինի մէջ չէին բնակեր այլ հրեշտակաց նման հոգիներ էին : Անոնք ալ

կրկին երկուքի կըբաժնուէին , չար տէմոնք և բարի տէմոնք՝ չար ու բարի հրեշտակաց պէս :

Տէմոն բառը այս նոյն մտքովը կըգործածէին նաև առաջին դարերու քրիստոնեաները , և այս քննած համարներնուս մէջն ալ այս նոյն մտքովը կըհասկընային դէթ ոմանք : Ասոր ճշմարիտ ըլլալը յայտնի կերևի Դ դարու Հայրապետ՝ սուրբ Եպիփանու սա խօսքերէն . “ Ոմանք այնչափ յիմարացեր են որ՝ կըսէ , Կոյսը աստուածծուհոյ մը պէս կըպատուեն կոր : Ուրանի մը կնիկները Արաբիա փոխադրեցին այս սնոտի բանը . . . : Ասոնց վրայ կատարուած է Պօղոս առաքելոյն այս մարգարէութիւնը . ‘ Ոմանք հաւատքէ պիտի իյնան , խնչքերնին առաջնորդելու և տէմոն չաստուածներու վերաբերեալ վարդապետութիւններու տալով ’ : Ուրանի առաքեալին այս խօսքին միտքը սա է , թէ ‘ Ասոնք աստուածային երկրպագութիւն պիտի մատուցանեն մեռեալներուն , ինչպէս որ առաջուց կըլլար այս երկրպագութիւնը Իսրայէլացւոց մէջ : Ասոնք պէս Աստուծոյ արժան եղած փառքը մոլորութեան դարձուցին ճշմարտութիւնը չտեսնողները ” : Եպիփան , ընդդէմ Հերեսիսոց , Կնդ՛ Դ , Հեր՛ 78 :

Ասոր Կտակարանին մէջ տէմոն բառը քանի մը տեղ ալ կընշանակէ սատանային իշխանութեանը տակը եղող չար հոգի՝ այսինքն դև : Մէ որ “ փխռնէլուամունք ” խօսքը՝ դևերու սորվեցուցած վարդապետութիւններու մօտ առնենք նէ , անատեն սա հասկընալու ենք , թէ այն մեծ ապստամբութեան առեները մարդիկ Աստուածին հակառակ՝ սատանային ուզած վարդապետութիւնները պիտի ընդունին ու սորվեցընեն : Այց եթէ տէմոններու

վերաբերեալ վարդապետութիւնները կընշանակէ նէ, [որ հաւանականագոյնը ասէ,] անատունը սա երկու բաներուն մէկը հասկընալու ենք. կամ այս, թէ այն ապստամբողները պիտի բարձրացընեն մեծ ու բարի մարդիկը մեռնելնէն ետև և երկրպագութիւն պիտի ընեն անոնց, կամ հրեշտակները պիտի պաշտեն՝ հեթանոսաց և Յունաց իրենց տէմոնները պաշտելուն նման. և կամ այս, թէ պիտի հաւատան որ մարդոց ներսիդին դև կըբնակի Քրիստոսի օրովը եղող դիւահար Լրէից պէս, և թէ այլ և այլ կերպերով պիտի աշխատին դուրս հանել զանոնք՝ գուցէ շահու համար:

Ե. Այս ապստամբութեան մէկ ուրիշ հանգամանքն ալ "ամուսնանալէ արգիլելն" է: ա Տիմ. դ. 3: Սակէ հարկաւ այս չհասկըցուիր թէ այն ապստամբութեան օրերը բոլոր մարդիկ պիտի արգիլուին ամուսնանալէ, հապա այս կամ այն տեսակ մարդիկը: Թէպետև Աստուած ըսած է, թէ "աղէկ չէ մարդուս որ մինակ մնայ", [Ծննդ. բ. 18] "ամուսնութիւնը բոլորովին աղէկ բան է", [Եբր. ժգ. 4] և թէ "մարդ հայրը թող իր կնիկը ունենայ", [ա Կորնթ. է. 2] սակայն այն ապստամբները ամուսնութիւնը ոմանց գէշ բան մը սեպելով՝ թող պիտի չտան որ ամուսնանան, թէև անոնք շատ ուզեն ամուսնանալ:

Զ. Այս ապստամբութիւնը ընողներուն վերջին հանգամանքը սա է, որ "կերակուրներէ ետ պիտի պահեն, զորոնք Աստուած հաստատեր է որ մարդիկ գոհութիւնով ընդունին": Ա Տիմոթ. 3: Այս ալ ըսել չէ թէ ո՛ր և իցէ տեսակ կերակուր ուտելու արգելք պիտի դրուի, քանզի ան մարդ մեռցընել է.

հապա այն արգելքը միայն քանի մը տեսակ ուտելիքներու համար պիտի ըլլայ, և ան ալ գուցէ այսինչ ատեններըը միայն: Ուզած ատեններին ուզած կերակուրներին ուտելու ազատութիւնը առնեն պիտի քրիստոնէից ձեռքէն, և պիտի ստիպեն զանոնք որ երբեմն այսինչ ուտելիքներէն հրաժարելով պահք բռնեն:

§ Այս Պատառմութիւնը ո՞ւր տեղւանք կը գտնուի:

Արդ՝ այս ապստամբներուն ո՛ւրտեղուանք գտնուիլը և ո՛րքան շատ ըլլալը դուն քեզ հասկըցիր՝ ը՛նթերցող. ինծի պէտք չէ որ հոս անոնց ով ըլլալը ցուցնեմ. աչքէ անցուր անգամ մը Յրիստոսի անուանեալ եկեղեցին, ու շուտ կրտեսնես վերոյիշեալ հանգամանքները ունեցողներուն բոլորն ալ: Հարցընեմ քեզի՝ ո՞վ են անոնք, որ կը պատուիրեն քրիստոնէից՝ տարին հարիւր օրէն աւելի պահք բռնել՝ ամենևին կենդանական ուտելիք մը բերաննին չդնելով: Ո՞վ էն անոնք, որ ինքզինքին Աստուածմէ վեր կը բռնեն. որ երբ Աստուած կըսէ՝ թէ "Եպիսկոպոսին պէտք է մէկ կնկան մը էրիկ ըլլալ", [ա Տիմ. գ. 2, 4, 5] կելլեն իրենք ալ համարձակութեամբ կըսեն՝ թէ անառակ չէ՛, եպիսկոպոսին կարգուիլ չը՛լլար: Ո՞վ են անոնք, որ երբ Աստուած կըսէ՝ թէ "ամուսնութիւնը բոլորովին սուրբ է*", անոր դէմ այս սուտը կըդնեն իր բերանը, ըսելով՝ թէ "ԸՐԱՆՑ ՉԷ" որ եկեղեցականները ամուսնանան, և ամուսնացողներն ալ "ԸՆԾՈՒՐ-

*Յունագրին մէջ բոլորովինին տեղը ամենևին համար՝ (ἐν πᾶσι) գրուած է, թէ՛ եկեղեցականաց և թէ աշխարհականաց համար:

ԿԱՒԹՆԵՆ և ՊՂԾԱՒԹԻՒՆԷՆ գերի՝՝ կըկոչեն *։ Արո՞ք են դներու երջանկացուցչութեան հաւատացողները, և մինչև այսօր այս խաբերայութիւնը ընողները։ Արո՞ք են ահմաններու վարդապետութեանց հաւատացողները, և մեռեալ սրբոց երկրպագութիւն ընողները. որ առաւել մահկանացուաց աղօթք կընեն, քան թէ Աստուծոյ իրենց Աբարիչն, և Բրիստոսի մեղաւորաց փրկչին։ Արո՞ք են ինքզինքին աշխարհիս մէջ Աստուծոյ փոխանորդ դնողները, և միայն Անոր եղած զօրութիւնը յափշտակողները. բանալով՝ թէ կարողութիւն ունինք կապելու զմարդիկ և յաւիտենական կործանման մատնելու, և նորելու իրենց մեղքերը՝ ու յաւիտենական դատապարտութենէն խլանելու։ Ո՞վ են անոնք, որ Աստուծոյ օրէնքները խանգարելով՝ ինքզինքին Իրմէ վեր կըդասեն. որ Անոր արգիլածը կըհրամայեն ու հրամայածը կարգիլեն, և Իրեն պղտելի եղած մեղքերը գործելու հրաման կուտան։ Ո՞վ է ան Տաճնապետին երկրորդ պատուիրանքը վերցընողը, հրամայելով մարդոց որ պատկերներու և քանդակներու երկրպագութիւն ընեն։ Ո՞վ են այն հայհոյիչ ամբարիշտները, որոնք անանկ կը յայտնեն թէ կարողութիւն ունին քանի մը խօսք խօսելով՝ հացի մը կտոր իսկ և իսկ Աստուծոյ Արդարին մարմնոյն՝ արիւնը՝ հոգւոյն և աստուածութեանը փոխելու, այսինքն՝ իրենց Աբարիչը ձեռքով նին առնցնելու. որ բանալ է թէ կարողութիւն ունին անանկ բան մը ընելու, որ Աստուած ալ չկրնար ը-

* INDIGNUM est eos CUBILIBUS et IMMUNDICITIIS deservire. Երէմիա Ժողով Լատերանի, հանուն գ. Լատրէ, Ընդ ժողովոց, Հատոր 10, էր. 1003։

նել . այսինքն է՝ մարմին մը ստեղծել , առանց ան մարմինին յատկութիւններէն մէկը իր վրան ունենալու , և անանկ՝ որ մի և նոյն ատեն թէ երկինքին մէջ և թէ աշխարհիս ամէն կողմերը գտնուի : Այսկայ այնքան դէմ է մարմնոյ բնութեանը , որ մէկ մարմին մը կամ մարմնութենէ ելլելու է , կամ չէ նէ ասանկ վիճակներու մէջ մտնելը անկարելի է : Եւ վերջապէս՝ որո՞նք են "նշաններով ու սուտ հրաշքներով" իրենց հաւատքը պաշտպանողները . խաբեբայութիւնով հրաշագործութիւններ ընելով և "ամէն կերպ անիրաւութեան խաբէութիւններով" ողորմելի մեղաւորները խաբելու աշխատողները , որ ըլլայ թէ սուտ թեան հաւատան և յաւիտեանս կորսուին . այն "կեղծաւորութիւնով սուտ խօսողները" , ու "իրենց խղճմտանքովը խանձուածները" : Այս բաները ուրանալ որ կան նէ , հոն է ահա այն մեծ Ապստամբութիւնը : Այսն որոց ալ քեզի կը թողում ը՛նթերցող , որ դուն ինքնիրենդ դիտես այս ապստամբներուն ո՛րտեղուանք գտնուիլը , և ո՛րքան շատ ըլլալը :

## Ի՞նչ է անօրէնութեան Մարդը :

"Անօրէնութեան Մարդ" խօսքը մէկ մարդու մը համար հասկընալու չենք , հապա մի և նոյն պաշտօնի տէր , նոյն առանձնաշնորհութիւնները ձեռքը ունեցող և մի և նոյն դրութիւնը բռնող տեսակ մը մարդոց յաջորդութիւն իմանալու ենք . ինչպէս որ "թագաւոր" ըսելով՝ մարգարէութեանց մէջ շատ անգամ կիմացուի յաջորդութիւն կամ իշխանութիւն թագաւորաց . [Դան . է . 8 : Յայտ . ժէ ] "քահանայապետ" կընշանակէ քահանայապե-

տաց յաջորդութիւն կամ կարգ : Եբր . ի . 7 , 25 : Տե՛ս և Յոյփ . ժբ . 1 : ժէ . 4 , ևլ : Հատ յայտնի և չուրացուելու բան է այս " անօրէնութեան Աարդուն" բոլոր հանգամանքները տեղնիտեղօքը Հռովմայ Պապերուն վրայ գտնուիլը : Եւ իրաւունէ " անօրէնութեան Աորդի" անունը շատ վայելուչ է անոնց : Ուանզի ո՞րտեղ եղան Պապերէն աւելի անօրէն մարդիկ , որոնց մէկ քանիներուն ինչ ըլլալը փոքր ի շատէ տեսանք [երես 201—204] : Ու կրօնական դրութիւնը պապականութեան չափ չարութեան մէջ յառաջ գնաց : Ում եղաւ ան Պապական գահը նստող " Հելեւկոպին " նման ճշմարտութեան դէմ կեցող և սուրբերը հալածող : Հռովմայ հեթանոս կայսրները հազարաւոր անմեղ քրիստոնեաները սպաննեցին նէ , Հռովմայ քրիստոնեայ եպիսկոպոսները անոնց բիւրաւորներուն արիւնը խմեցին : Ուժերնին ուր որ հասաւ նէ , տանջեցին՝ էրեցին՝ զարկին՝ հալածեցին իրենց իշխանութիւնը ձգող և Աստուծոյ խօսքին կարդացողները : Այո՛ այս բանիս բազմաթիւ օրինակներէն հետևեալ մէկ քանիները : Ընդհիպի մէջ Արիամ Հռովհաղաւան թագուհին թագաւորութեանը չորս տարուանը միջոցին 288 հոգի ողջ ողջ էրեցին , չորս հարիւրի չափ մարդիկ ալ սպաննեցին Պապին պահանջմունքները չընդունելնուն համար : Կադղիայի մէջ՝ 1572 , Հոգոստոս 24ին՝ մէկ անգամուն աղնուական ցեղէ հինգհարիւր հոգի՝ տասը հաճար ալ վար մարդիկ սպաննեցին . ասոր վրայ Գրիգորիոս ԺԳ Պապը ուրախութենէն հրաման ըրաւ որ հրացաններ ու թնդանօթներ նետուի և եկեղեցիները փառաբանութեան շարականներ կարդացուի . և այս մեծ անցքին յիշատակ՝ միտալ մը

կոխել տուաւ : Ապանիայի մէջ եղած սրբազնու-
թեան ժամանակը՝ ամենէն քիչ համրանքին նայե-
լով՝ երեսունուերկու հազար հոգի էրեցին , և
երեքհարիւր հազար հոգիի չափ ալ [որ շատերուն
խօսքին նայելով՝ ճիշդ համրանքը ասոնցմէ շատ է-
վել է ,] բանտարկեցին՝ կախեցին ու շատ ուրիշ
տանջանքներով տանջեցին : Այդ մեկդի թողունք
բոլոր միւս հալածմունքները՝ ԺԲ դարուն մէջ Ին-
նովկենտիոս Գ Պապին ձեռօքը Վալդեցիներուն *
դէմ՝ բացուած այն սոսկալի խաչակրաց պատերազմին
պէս հալածմունք ո՛ր տեղ՝ ո՛ր տեղ եղած է, ո-
րուն մէջ մէկ միլիոնէն աւելի մարդոց արիւն թա-
փուեցաւ՝ Պապը չընդունելնուն համար : Արդարև
իրաւամբ " ան Հակառակորդը " ըսուած է Պապին
համար : Այդ Աստուծոյ մեծ ողորմութիւնովը
Ռարեկարգութիւնը ելլելով ու ճշմարտութիւնը
տարածուելով՝ Պապին զօրութիւնը այնչափ տկա-
բացաւ որ հիմակուանը առջիններուն շուքը չսե-
պուիր , սակայն և այնպէս ձեռքէն եկածին չափ
կըպատերազմի ճշմարտութեան հետ , և Աստուծոյ
Սուրբ խօսքը " մահաբեր արօտ " ու " սա-
տանայի աւետարան " կըկոչէ : Տե՛ս 1825ին Յո-
բելեանին համար Լևոն ԺԲին ձեռօքը շինուած
կոնդակը : Պապը յայտնապէս Աստուծոյ տաճարը
նստած է , և ինքզինքը Աստուած կըցուցընէ : " Ի՛վ
Հռովմ " , կըսէ Պիթաննեցւոյ եպիսկոպոս Կուռնելիոս
Ա՛ուսսօն , [Ով-ըլլ աա Հռովմ , գլ . ԺԴ , էջ 606]
" որո՛ւ երեսանք աստուածային խրատ առնելու , եթէ
ոչ անոնց՝ որոնց ձեռքը յանձնուած է աստուածային
խորհրդոց մատակարարութիւնը : Ա՛սն որոյ անոր

* Տե՛ս երես 158 :

մտիկ ընելու ենք, որ ինքը մեզի Աստուծոյ տեղն եղող մէկու մը պէս է Աստուծոյ վերաբերեալ բաներու մէջ՝ իբրև նոյն ինքն Աստուած»: Ընդամ մը Պապը երկու մաս բաժնեց բոլոր աշխարհս, և մէկ մասին մէջի եղած երկիրները Սպանիացւոց տուաւ, մէկալ մասին մէջ գտնուածներն ալ Փորթուգալցիներուն: Յաւագաւորներ դնելու վերցընելու իշխանութիւն ունեցաւ: Աշխարհիս բոլոր իշխաններէն վեր դասեց ինքզինքը. և մինչև անգամ ամենէն մեծ կայսրներուն իր ոտքերը պագնել տուաւ, բոպիկ գուռը սպասեցուց, վիզերնուն վրայ կոխկռտեց և ոտքովը թագերնին գլխերնուն մէկդի նետեց: Երիգորիոս ԺԳ Պապը Հենրիկոս Դ. կայսրը բոպիկ գուռը սպասեցուց: Ղէքսանդր Գ Պապը՝ Ղէքսանդր Ե կայսրը ոտքին տակն առաւ վիզին վրայ կոխկրտեց: Սկեստինոս Պապը Հենրիկոս Ա.ին կայսերական թագը գլուխէն ոտքովը մէկդի նետեց գլխէն: Պապը մարդուս խղճին վրայ իշխանութիւն ունենալ կըպահանջէ, որ այս իշխանութիւնը միայն Աստուծոյ կիյնայ: Աստուծոյ հրամայածը կարգիլէ, և արգիլածը կըհրամայէ. եկեղեցականները ամուսնանալէ կարգիլէ. Հաղորդութեան մինակ հացը կուտայ, գինին չիտար. աշխարհականաց չթողուր որ Սուրբ Գիրք կարդան. ևՀ, ևՀ: Շատ բաներ ալ կրպահանջէ, զորոնք Աստուած յայտնապես արգիլած է: Կըպնդէ թէ մեղքերու թողութիւն տալու իշխանութիւն ունի, և մէկուն հոգիին յաւիտենս դատապարտութիւնը և կամ յաւիտենական դատապարտութենէն ազատուիլը իր ձեռքն է. ու Աստուծոյ օրէնքները կըփոխփոխէ, և սանկով ինքզինքը Աստուծմէ վեր կըդնէ:

Ալ երը տուած օրինակներնէս ի զատ շատ ուրիշ օրինակներ կրնանք բերել Աստուծոյ պատուիրանքներուն խանգարուիլը ցուցընելու համար, սակայն մինակ սա հետևեալ օրինակը բաւական կըլլայ: Աստուած կըսէ. "Իմ անունիս վրայ պարապ տեղը երդում մ'ըներ". [Ել. Օրէն. ԻԷ. 12] և "Երդումնդ դուրս ելածին վրայ զգոյշ կեցիր ու կատարէ": Եել. Օրէն. ԻԳ. 23: Սակայն Աստուծոյ այս պարզ ու բացայայտ պատուիրանքին դէմ՝ Լատերանի երրորդ Ժողովը՝ որ մեռտասաներորդ ընդհանրական ժողով կըսեպուի Հռովմէականաց մէջ, և Պապն ալ իր վճիռներուն հաւանութիւն տուած է, ասանկ վճռեց՝ թէ եկեղեցիին օգտին հակառակ եղող երդումը ամենևին կատարելու չէ. հապա որչափ մեծ ըլլայ ալ նէ, առանց խղճի ապրելու է. քանզի ասանկ երդումը սուտ երդում կըսեպուի, ոչ թէ ճշմարիտ: [Non enim dicenda sunt juramenta, sed potius perjuria, quæ contra utilitatem ecclesiasticam et sanctorum patrum veniunt instituta.] Ի Ժողով Լաթերանի, կանոն ԺԷ. Լատէ, Հատոր 10, Էջ. 1517: Այս կանոնը կատարուեցաւ Յօհաննէս Հուսին վրայ, որ 1415ին Կոստանցայի Ժողովոյն առեանը քաշուեցաւ հերետիկոսութեան յանցանքով: Սիճիսմունտ կայսրը հանդէսով ապահովութեան գիր մը տուած էր Հուսին՝ իր կնիքովը կնքուած. սակայն երբոր Ժողովը աղաչեց բսելով՝ թէ հերետիկոսաց հաւատքը ծոդ տալ չըլլար որ մնայ, խօսքերնուն մոխիկ ըրաւ, ու Հուսը ձեռուրնին տուաւ. անոնք ալ բռնեցին ողջ ողջ էրեցին: Հռովմէական եղողը կամ այս մոլորութիւնը պաշտպանելու է՝ թէ եկեղեցւոյ օգտին դէմ

եղած երդումը աւրուի նէ հոգ չէ, կամ նկնդեցւոյ անխախտութիւնը ուրանալու է:

Այլերը մեզ գործելու համար ներողութիւն տալու վրայ խօսեցանք. այս լանիս վրայ աղէկ տեղեկութիւն գտնելու համար՝ կարդա՛ Վերմանիոյ Բարեկարգութեան Պատմութիւնը, Հատ. Ը. երես իդ---իզ, 92---101: Այս ներողութենանց ստակով ծախուիլն եղաւ առաջին առիթ Լուտերին Հռովմէականաց մոլորութիւններուն դէմ քարոզելուն և Բարեկարգութեան հաստատուելուն: Հոս կըզբաղնինք այն արձակման թուղթերուն մէկուն օրինակը, որուն մէջի խօսքերը մէկիկ մէկիկ դիտելու արժան խօսքեր են:

"Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ողորմի քեզի՝
"Ն. Ն. ու իր ամենասուրբ չարչարանքներուն
"արդիւնքներովը արձակէ զքեզ: Եւ ես ինձի
"տրուած առաքելական իշխանութիւնովը կարձակեմ զքեզ բոլոր եկեղեցական դատապարտութիւններէն՝ պատիժներէն ու պատուհասներէն՝ որոնց
"դուն արժանի էիր. և դարձեալ ամէն յանցանքներէն՝ մեղքերէն ու չարիքներէն՝ որ գործեր էիր,
"որչափ մեծ և եղեռնաւոր և ինչ տեսակ ըլլան
"անոնք, թէև միևնէն սրբազան Հօրն մերոյ Պապին և Հռաքելական Աթոռին վերաբերին:
"Սանկ գործքերով քու վրադ բերած խայտառակութեան բոլոր նշմարանքներդ ու տկարութեան
"բոլոր բիծերդ կըջնջեմ. Հաւատարին մէջ քալելու բոլոր ցաւերդ կըմխիթարեմ: Դարձեալ
"կընդունիմ զքեզ եկեղեցւոյ խորհուրդներուն:
"Յօսով վերստին կըմիաւորեմ զքեզ սուրբերուն
"հաղորդութեանը, ու կըդարձընեմ զքեզ քու

" մկրտութեանդ անմեղութեանը և մաքրութեանը ·
" անանկ որ մահուան բոպէին տանջանաց տեղին
" դուռը քու դէմդ գոցուի , և ուրախութեան
" դրախտին դուռը քեզի բացուի : Եւ թէ որ եր-
" կար ապրիս , աս շնորհքը անփոփոխ մնայ մինչև
" քու վախճանդ ։

" Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ ·
" Ամէն ։

" Եղբայր Յովաննէս Տէջել գործակալ ատո-
" րագրեց ասիկայ իր ձեռօքը " ։

Ըրժան կը համարիմ հոս դնել նաև վերի արձակման թուղթին տակը իր անունը ստորագրող եղբայր Տէջելին՝ ներողութեանց վաճառապետին՝ Լուտերին դէմ ըրած մէկ նախադասութիւնն ալ , որ աղէկ հասկըցուի ներողութեան կոնդակին ինչ աստիճան զօրութիւն ունենալը ։

" Հիմայ այնչափ մեծ մեղք մը որ ներողութեան
" կոնդակը չկարենայ քաւել զանիկա · և մինչև ան-
" գամ թէ որ մէկը սուրբ Կոյս Մարիամ Աս-
" տուածամայրը լըկէ , որ իրաւ անկարելի է , թո՛ղ
" հատուցանէ՝ միայն շատ թող հատուցանէ , ու
" պիտի ներուի իրեն " ։ Տե՛ս ասոր Լատիներէն բնագիրը , Պատմութիւն Նարեկարդութեան , Հատոր 1 , երես 93 ։

Այս Վաւերանէ և մեզաց դատապարտութենէ մարդս աղատող ներողութիւնները՝ զանոնք ընդունելու համար պէտք եղած պայմանները կատարելու յանձնառու եղողին մինչև այսօր տուիլը ամէն մարդ գիտէ · ինչպէս նաև յայտնի է Լևոն Ժ.ին կոնդակին հետևեալ քաղուածքն , որ այս կոնդակը

1825ին Յոբելեանին* համար հինուած է այս հռաւականով. Հռովմ, Մայիս 21, 1824:

"Այս Յոբելեանիս՝ ողորմութեամբ ի Տէր կը ընդունինք և կը պարգեւենք լիակատար թողութիւն և ներումն ամենայն մեղաց բոլոր ի Քրիստոս հաւատարիմ եղոյններուն՝ թէ՛ արանց և թէ կանանց, բոլոր անոնց որ ճշմարտապէս զղջ ի եկած ու խոստովա-

* Առաջին Յոբելեանը Պոնիֆացիո Ը. Պապը հաստատեց՝ յամի Տեառն 1300ին: Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն արարողութիւններուն ու սահմանադրութիւններուն շատը հին հեթանոս Հռովմայ արարողութիւններուն և սահմանադրութիւններուն վրայ հիմնեալ են: Այս Յոբելեանը յայտնի է թէ Հին Հռովմայ աշխարհային խաղարկութեանց նմանն է, զոր ի պատիւ Յաստուածոց կընէին տարին հեղ մը. այս խաղերուն պատճառաւը ամէն տարի բազմաթիւ մարդիկ Հռովմ. կուգային: Պոնիֆացիոն ասիկայ յիշելով ասոր նման բան մը հնարել խորհեցաւ, որով իր անունը անմահացընէր զատ՝ Հռովմէական կրօնքին և մանաւանդ Հռովմայ քաղքին ալ շատ օգուտ կրնար ընել: Նէ ուստի քանի մը տարօրինակ արարողութիւններ հաստատեց, և 1300ին՝ առ տարի Յոբելեան տարի է ըսաւ. կը հաստատէր թէ այս միջոցին երկինքէն մանաւանդ շնորհք կըլլայ, և առատօրէն թողութիւն և ներումն կը գտնէ ո՛վ որ Հռովմ գայ և ներկայ գտնուի թէ ան արարողութիւններուն կատարուելու այն չքնաղագիւտ ժամանակին, որ միչեւ հարիւր տարին պիտի գար: Ու որ լսեցին բազմաթիւ հարուստ մեղաւորներ Հռովմ թափեցան, և Պապին իշխողութեան տակն եղած ամէն տեղ շատ վաստակ եղաւ: Աղեմէս Օր նայեցաւ որ այս վաստակը շատ ուշ ուշ պիտի ըլլայ նէ, վճիռ հանեց որ յիսուն տարին անգամ մը Յոբելեան ըլլայ. և ուստի երկրորդ Յոբելեանը եղաւ յամի Տեառն 1350ին: Ժամանակէն մընաց Սեքստոս Ը. ըրաւ, և անկէ հետէ քսանըհինգ տարին անգամ մը Յոբելեան տարին կուգայ": 1800ին այս տօնը չկատարուեցաւ՝ Պատղ. Իոսիք Իտալիայի վրայ յարձակած ըլլալնուն համար: Լայց Լեւոն ԺԲին վերյիշեալ կոնդակովը վերստին սկսաւ Յոբելեանը 1825ին:

նած են և սուրբ Հաղորդութիւնով ինքզինքին զոհացուցած են. այս պայմանով՝ որ եթէ Հռովմայեցի են նէ՝ գոնէ երեսուն օր իրարու վրայ՝ կամ միջոց տալով՝ թէ՛ հասարակ օր եղած ըլլայ թէ տօն օր՝ օրը անգամ մը քաղաքիս այս եկեղեցիները գացած ըլլալու են երկիւղածութեամբ, որոնք են երանելւոյն Պետրոսի և Պօղոսի և Լատերանի սրբոյն Յովհաննու և Մեծին սրբոյն Մարիամու եկեղեցիները. բայց թէ որ դուրսերէն կամ ինչ և իցէ կերպով օտարական ըլլան նէ, գոնէ տասնըհինգ օր գացած ըլլալու են այս եկեղեցիները: Սակէ ի զատ՝ նաև ջերմեռանդութեամբ աղօթք ըրած ըլլալու են առ Աստուած՝ սուրբ եկեղեցւոյ բարձրանալուն, հերետիկոսութեանց վերնալուն, Կաթուղիկէ Հաւանութեան միաբանութեանը և Քրիստոնէից փըրկութեանը՝ և խաղաղութեանը համար»:

Հիմակուան Պապն ալ այս տարի՝ 1847ին «առաքելական նամակ» մը հանեց, որուն մէկ կտորը հոս կը դնենք:

«Ամենակարող Աստուծոյ ողորմութեանը ապաւինելով, և երանելի առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի իշխանութեամբը, մեզ անարժանացս Տէրոջը չնորհած կապելու արձակելու զօրութիւնովը՝ այս թղթովս լիակատար Ներումն և Ազատութիւն կը չնորհենք ամենայն մեղաց, բոլոր Հաւատարիմ եղողներուն՝ թէ՛ արանց և թէ կանանց՝ որ մեր այս բարի քաղքին մէջ կըբնակին. թէ որ Ամէնդի [երեսնօրեայ պատրաստութիւն Քրիստոսի Հոգեգեանը համար] երկրորդ շաբաթէն սկսելով՝ որ ըսել է Մեկտեմբերի 6էն [6երորդ օրն ալ մեկտեղ առնելով] ինչուան նոյն ամսուն 27՝ [27 երորդ օրն ալ մեկ-

տեղ առնելով՝] այսինքն ինչուան առաջ Յովհաննէս Առաքելոյն տօնը, այն երեք շաբթուան մէջ երկու անգամ Առաքելոց Իշխանին սրբոյն Յովհաննու Լատերանի եկեղեցին և Նահին սրբոյն Մարիամու եկեղեցին՝ և կամ ասոնց մինակ մէկը երթան, և հոն ջերմեռանդութեամբ աղօթք ընեն այսքան ժամանակ. այս շաբաթներէն մէկուն երեք օրը՝ չորեքշաբթին ուրբաթն ու շաբաթը պահք բռնեն. և այս երեք շաբթուան միջոցին խոստովանին, և յարգանօք ամենասուրբ Հաղորդութեան մասնակցին, ու աղքատներուն ողորմութիւն տան՝ ամէն մարդ իր ներսէն եկածին չափ. իսկ Հռովմայէն դուրս եղողները՝ ուր որ ըլլան նէ՝ այս պարգեւը ընդունած առեններին՝ իրենց եպիսկոպոսները՝ կամ ժողովրդապետները՝ կամ առաջնորդները՝ և կամ ասոնցմէ չըլլան նէ՝ իրենց հոգիներուն վրայ հոգաբարձու դրուած ուրիշ աստիճանի տէր մարդիկ ո՛ր եկեղեցիները որ ցուցընեն նէ իրենց, հոն երթալու են երկու անգամ. և ասկէ՛ի զատ վերոյիշեալ եկեղեցիներն ալ և կամ անոնց մինակ մէկը երթալու են այս երեք շաբթուան միջոցին, [որ ասոնք ալ վերոյիշեալ իշխանները պիտի որոշեն.] և ջերմեռանդութեամբ վերոյիշեալ միւս գործքերն ալ կատարելու են. և այնպէս անոնց ալ այս պարգեւովս լիակատար ներողութիւն կընծայենք բոլոր մեղքերնուն, ինչպէս որ սովորութիւն է ամէն Յոբելեանի ներողութիւն տալ Հռովմայի մէջ գտնուող և կամ Հռովմայէն դուրս եղող այսինչ եկեղեցիները գացողներուն »։

Ահա նայէ ինչ կըսէ այս փիտս Պապին Սրբազնութիւնը. « Կատարեալ ներումն կընծայե-

հինք ամենայն մեղաց ''. և ան ալ որո՞նց: Ո՛չմարիտ ապաշխարութիւն ընող, Քրիստոսի հաւատացող և մեղքերնին ատոնները՛ն: Ըհ՛. հապա այսինչ ժամանակը այսինչ եկեղեցիները գացող՝ այսքան ժամանակ ջերմեռանդութեամբ աղօթք ընող՝ երեք օր պահք պահող՝ խոստովանող ու ՚աղօրդ առնողներուն, և աղքատներուն ողորմութիւն տուողներուն. ասանկ մարդոց՝ որչափ չար որ ըլլան հոգ չէ, '' կոպտբէտ ներողը-ըն-ն կայ քուրը մեղքերնո՛ւն ''։

Տես նաև Ա. առաջին ծխ. Տարեգրութեանց Խորհրդական ատենի Արբոյն Ա. Իշխանի Պօղոսեան՝ ի Կոստանդնուպոլիս, տպեալ 1846*, որուն մէջ ասանկ գրուած է։

'' Ներկայ տարւոյս Օգոստոսի 12ին եղած նոր կոնդակովը Վրիդորիոս ԺԶ-ին սրբազնութիւնը հետևեալ ներողութիւնները կընծորհէ. նախ՝ լիակատար ներողութիւն՝ ամէն ամիս ընդհանրական ժողովոյն բոլոր ստորագրեալներուն. այս պայմանաւ՝ որ այս ներողութիւնը առնել ուզած ատենին խոստովանին ու հաղորդ առնեն . . . : Բոլոր այս ներողութիւնները առնելու համար ուրիշ բան պէտք չէ, այլ միայն ամէն ամիս մէկ բան մը տալ ընկերութեանը ''։

Ահա այսպէս Պապը '' ինքզինքը Աստուած կը ցուցընէ '', յափշտակելով մեղաց թողութիւն տալու այն բարձր իշխանութիւնը, որ միայն Աս-

*Annales de la Conference de S. Vincent de Paul de Constantinople, Galata, Imprimerie de Saint Benoit, 1846։ Տե՛ս և թիւ 9, երես 171, 172։

տուծոյ կ՚ինայ : Ա՛լ գէշը, Աստուածմէ ալ վեր կ՚ըդնէ ինքզինքը՚՚, Աստուծոյ անհաճոյ պայմաններով մեղաց թողութիւն տալով, և այսպէս Աստուածմէ թողութիւն գտնելու կարող չեղող մարդոց մեղքերը ներելով : Աստուած առաքինութիւն եղած բանը մոլութիւն չկրնար ընել. բայց տեսանք որ Պապին հետևողներէն մէկը՝ Յարտինալ Պելլարմինը կըվկայէ*, թէ Պապը առաքինութեան բնութիւնը կրնայ փոխել ու մոլութիւն դարձընել, մոլութիւնն ալ առաքինութեան դարձընել : Ա՛յրջապէս՝ Պապը աստանկ անուններ ընդունած է իր կոյր խաբուած ժողովուրդներէն. ՚՚ Տէր Աստուած մեր Պապ. երկրորդ Աստուած յաշխարհիս. Թագաւոր թագաւորաց և տէր տերանց՚՚ : Իրեն համար աստանկ խօսքեր ըսուած է. ՚՚ Աստուծոյ և Պապին իշխանութիւնը մի և նոյն է . . . : Ա՛ՙր Տէր Աստուած Պապը աստանկ վճիռ չկրնար տալ Հաւատալը հերետիկոսութիւն է . . . Պապին զօրութիւնը ստեղծուած զօրութիւններուն ամենէն մեծն է, և կըհասնի մինչև երկնայնոց՝ երկրայնոց և տանգարամետականաց . . . Պապը ուզածը կրնայ ընել՝ մինչև անգամ եթէ ապօրինաւոր բաներ ըլլան, և Աստուծմէ ալ վեր է† ՚՚:

Ա՛յն ՚՚ անօրէնութեան խորհուրդը՚՚ կամ ՚՚ Աստ-

* Տե՛ս Դատաստութիւն, երես 175 :

† Տե՛ս Պատմութիւն Բարեկարգութեան, երես 95 :

Հռոմէական դռներէն մէկուն վրայ հետևեալ խօսքը փորագրուած է, և մինչև այսօր անջնջաս մնացեր.

Paulus III. Pontifex Opt. Maxim. in terris Deus.

Որ կըթարգմանուի՝ Պօղոս Գ, Ամենաբարին Ամենաբարձրեալ Քահանայապետ, Աստուած յաշխարհիս :

տամբութիւնը ՚՚, ուսկից որ անօրէնութեան Ա՝արդը պիտի ելլէր, առաքելոց օրերէն սկսաւ զօրանալ։ Սակայն անատեններըը արգելք կար ՚՚անօրէնութեան Ա՝արդուն՚՚ ելլելուն, և ուստի ժամանակ անցնելէն ետև յայտնուեցաւ զօրութիւնով և հպարտութեամբ։ Ընատենուան արգելքը աներկբայ [Սկևբևրանու, Երոնիմոսի, Երանոսի և բոլոր հին Հայրապետաց հասկըցածին պէս,] կռապաշտ Հռոմայ տէրութիւնն էր։ Ըն կործանելուն պէս՝ Հռոմայ եպիսկոպոսները զարմանալի արագութեամբ մը մեծցան, և Է դարուն մէջ աշխարհական իշխան եղան և համարձակութեամբ այն պահանջմունքը ըրին, որուն համար Տէրը Ա՝ծծն Վրիպորիոս ըսաւ՝ թէ անանկ բան ընողը ՚՚Նեռին կ՚սրապետն՚՚ է *։

՚՚Ընօրէնութեան Ա՝արդուն՚՚ բոլոր նշանները ըստ ամենայնի կը գտնուի Պապականութեան մէջ։ Ուրիշ տեղ մը չկայ, ուր բոլոր նշանները միատեղ գտնուին ասանկ ճշդութեամբ։ Եւ ուստի ասկէ այս անհակառակելի հետևութիւնը կելլէ, թէ այն կանխասացեալ խօսքերը ուղղակի յատկապէս Պապականութեան կընային։ Այլ այս մտքէ հանելու չէ թէ ան ՚՚ապստամբութեան՚՚ ելլելը անօրէնութեան Ա՝արդէն առաջ էր, և անկէ՝ի զատ շատ ալ ընդհանուր է. և անոր նշանները ուր որ գտնենք նէ, գիտնալու ենք որ ան նոյն ՚՚ապստամբութիւնը՚՚ հոն ալ կայ։

Գ. Ասոնք Գրոց բոլոր խոսքերուն պրուելին, և զանոնք՝ ընդհանրութեանս պատճառն ընելու՝ ամեն բան ու ամեն հոգի փորձելու՝ ևզ՝ պատուիրեն անհա-

*Տե՛ս էջս 200։

[illegible] կ՚ըսէ՝ կը հաստատեմ , ըն Սուրբ Վէրքը ինչո՞ւ սուրբ կ՚ըսենք նէ՝ ան ընդունելու են , ապա անոնց անխոտոր եկեղեցւոյ մը նայելու՝ որ հինգ գէշ անուր սուրբ-յօժանէրը՝ ու գէր փեղը պատմէն ընդ հաստատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ : Ասիկայ բան բաւականին ցրցուցիչ է Ասոն Վէլնուն մէջ :

Ե · Եկեղեցւոյ անսխալականութեան յատուկ երեսէ յեանպրկուելութեան ու անթերութեան վճռական ապացոյց է անոնց բնոյ պաշտպանած վարդապետութիւնը սպասելիք :

Ասոնք սխալական մարդիկ էք , և Սուրբ Վէրքը մեկնելու համար ըրած դատումներնուդ ուղիղ ըլլալուն վրայ վստահ չէք կրնար ըլլալ , և ուստի ընդունած բաներնուդ ստուգ կամ իրաւ ըլլալն ալ չէք կրնար գիտնալ , կըսեն . սակայն մեկ կողմէն այս ալ կըպահանջեն որ մենք դատում չենք կրնար ընելը դատելու համար՝ այն տարակուսելի դատողութիւններս ի գործ դնենք . և Սուրբ Վէրքը չենք կրնար մեկնելը հաստատելու համար՝ Սուրբ Վէրքը մեկնենք : Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը ո՛ւսկից կը հաստատէք հարցնելու ըլլաս նէ , միշտ այս երկու պատասխաններուն մեկը կուտան : Առաջին պատասխանին սա է , Հայրապետներն ու Ժողովները անչնկ կըմկային . երկրորդն ալ այս , թէ Սուրբ Վէրքը անանկ կըսորվեցընէ : Առաջին պատասխաններնուն դէմ՝ Հայրապետներուն ու Ժողովներուն վկայ թէ՛ ինչո՞ւ համար պիտի ընդունինք ըսես նէ , կըպատասխանեն թէ եկեղեցին ինչ բաներու որ կըհաստատայ և ինչ բաներ որ կըսորվեցընէ նէ՝ անոնք կիմացընեն մեզի : Ասոր · ըսենք թէ Հայ-

քահանաներն ու ժողովները իմացընեն մեզի թէ եկեղեցին սուրբ ուսումնական բաներուն մէկն ալ եկեղեցւոյ անսխալութիւնն է։ Այս ի՞նչ ըսել կըլլայ. եկեղեցին անսխալ է, քանզի եկեղեցին անանկ կըսէ կոր. խնդիրնի՞ն ինչ է. եկեղեցին այս գըուցածը իրաւ է՝ թէ սուտ։ Ուրեմն այս առաջին պատասխանին "կրկնութեան սկզբան" է, և ոչ ուրիշ բան։ Ընկէր՝ ի զաւ՝ աս ալ կայ որ Հայրապետներն ու ժողովները եկեղեցի չեն. հապա եկեղեցւոյ մէկ քանի անդամներն են, ամէն մէկնընին ինքնին սխալական։ Ուստի այս պատճառաւ ալ այս յառաջ բերած ձեռնարկութիւններն ըսել կըլլայ թէ եկեղեցին անսխալ է, քանզի քանի մը սխալական մարդիկ անանկ կըսեն։

Երկրորդ՝ կըպնդեն թէ Սուրբ Գիրքը կըսորվեցընէ այս վարդապետութիւնը, և Սուրբ Գիրքը առջևնիս կըդնեն ու տեսնանք իրաւցունէ անանկ ըլլալը։ Սակայն այս ըրածնին ինչո՞ւ համար է. սա բանը հաստատելու համար՝ թէ Սուրբ Գիրքը անանկ դժուարիմաց մեծ գիրք մըն է որ՝ առանց եկեղեցիին անսխալ մեկնութեանը ամենևին վստահութիւն մը չենք կրնար ունենալ անոր սորվեցուցածներուը շիտակ հասկընալնուս վրայ։ Ուր ըսել է թէ՝ դուն՝ ի հաստատութիւն եկեղեցւոյ անսխալութեանը Սուրբ Գրքէն բերուած վկայութիւնները չհասկըցած՝ եկեղեցիին անսխալ ըլլալուն հաւատալու ենք. այսինքն՝ Սուրբ Գրոց մէջ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը հաստատուած է սեպելու ենք, և եկեղեցին Սուրբ Գրոց մէկ քանի համարներէն անսխալութիւն հանելուն համար։

Կարձեալ՝ քաջութեամբ մը կըպնդեն թէ Սուրբ

Վիլքը եկեղեցին խօսքովը ընդունելու ենք. քանզի անոր Աստուածաշունչ ըլլալը ուրիշ կերպով չհաստատուիր՝ կըսեն, այլ միայն անսխալ եկեղեցիին անանկ վկայելովը: Ու ըսել է թէ Սուրբ Գրոց վաւերականութեանը չհաւատացած՝ եկեղեցիին անսխալութեանը հաւատալու ենք. և եկեղեցիին անսխալութեանը չհաւատացած՝ Սուրբ Գրոց վաւերականութեանը և անսխալութեան վարդապետութիւն սորվեցընելուն հաւատալու ենք: Ասիկայ երկու հոգիի մի և նոյն ժամանակը՝ Աստուած անոր առջևը ան ալ քու առջևդ թող կայնի ըսելը կընմանի:

Նայելով՝ եկեղեցւոյ անսխալութեանը փաստերուն ամէնը աս է. քանզի եկեղեցիին անսխալութիւն ունենալը չհաստատուելէն հաև, ալ եկեղեցիին անսխալութեանը շատ հարկաւոր բան մը ըլլալը ցուցընելու համար եղած խօսքերուն բոլորն ալ պարապը կերթայ: Տե՛ս Ա՛ստո՛ւ Ր, Վլե՛ք Ը, Ե:

Ը. Անսխալականութիւնը ոչինչ ըլլալը անհնարութենէն անսխալութենէն չըլլալուն ցոյց է:

Հինգերորդ Վլեսուն մէջ ըսինք որ անուանի քրիստոնեաները այլ և այլ եկեղեցիներու բաժնուած են, որոնց մէկ քանին կըհաւատան եկեղեցւոյ անսխալութեանը, թէպէտև այն անսխալ եկեղեցւոյն ո՛րն ըլլալուն վրայ վէճ կայ մէջերնին: Հռովմայեցւոց եկեղեցին իրմէ դուրս եղողները կընզովէ. Յունաց եկեղեցին ալ նոյնպէս: Հայոց եկեղեցին ալ ամէնը մէկէն անսխալ են կըսէ. թէպէտև այն անսխալ ըսած եկեղեցիին մեծ մասը զինքը կընզովէ ու կըբանադրէ: Սակայն այս բանիս մէջ ամէնքին

ալ միաբան են, թէ առանց անսխալ եկեղեցւոյ մը մեկնելուն և դատումն ընելուն՝ Սուրբ Գրքէն բան մը չհաստատուիր: Կ՚անկ է նէ՝ ալ ինտո՞ր կորոշուի անսխալ եկեղեցւոյն որն ըլլալը:

§ Կ՚ուտեղի է այն վարդապետութիւնն ալ, որ կըհաստատէ թէ առաքեալք մեկէն ո՛ր բաներուն մէջ որ միաբան են նէ՝ այն բաներն են անսխալ:

Կ՚ամենուն միաբան հաւանութեամբը ընդունուած բաներն են անսխալ՝ ըսելն ալ պարապ բան է: Կ՚անգի վէճին առաջին որոշուելու բանը այս է, թէ որո՞նք են ան հաւանութիւն տուող ամենը: Հռովմէականները միակ մենք ենք՝ կըսեն, և մենէ դուրս եղողները հերետիկոս և հերձուածող են: Յոյներն ալ այս խօսքը կրնեն: Կ՚երդ ասիկաց ով պիտի որոշէ: Կ՚երբեմն անկնար բան է որ որոշմունք մը ըլլայ, և մինչև որ այս բանը չորոշուի նէ, անկարելի է գտնել անսխալութեան ուրտեղ ըլլալը: Եւ եթէ իրօք անսխալ եկեղեցի կայ ալ նէ, մեղի ի՞նչ օգուտ, թէ որ անոր ուրտեղ ըլլալը անսխալաբար չկրնանք գիտնալ:

§ Ան որ ամենը մեկէն ո՛ր բաներուն մէջ որ միաբան են նէ՝ այն բաներուն մէջն է անսխալութիւնը բսեանէ, անանկով ալ ճամբադ չելլեր: Այդմով այս պատճառաւ՝ որ հռովմէականները՝ Յոյները ու անսխալ եկեղեցւոյն մնացած մասերը՝ ամենը մեկտեղ առնելով՝ հինգէն չորսը բսածդ չեն ընդունիր. և ուստի՝ թէ որ միայն այն այլ և այլ եկեղեցիներուն հռովմէականը վճռուած բաները անսխալ են նէ, քու պաշտպանած անսխալութեան

վարդապետութեանդ ստուգապէս ճշմարիտ ըլլալուն վրայ վստահութիւն չես կրնար ունենալ : Այլ եթէ ալ որ՝ եօթանասուն կամ ութսուն միլիոն Լրոթէստանդ կայ , անոնք ալ առ անսխալ վճիռներուն հաւանութիւն տուող բոլոր քրիստոնէից մէջ գըտնուելու են հարկաւ : Ուստի անոնք ալ մէջերնին գտնուելովին՝ հարկ կըլլայ որ անոնց չընդունած վարդապետութիւնը անսխալ չսեպուի . ասանկով բոլոր չընդունած վարդապետութիւններուն հետ մէկտեղ անսխալութեան վարդապետութիւնն ալ մէջ կըխաղայ : Ասոր դէմ Հայերը կրնա՞ն ըսել՝ թէ այն եօթանասուն միլիոն քրիստոնեաները , որոնք Հայոց ընդունած ընդհանրական Ժողովներուն բոլոր վճիռները ճշմարիտ կըսեպեն , և Սուրբ Լրոց մէջ բոլոր քրիստոնեաներէն գիտուն՝ ու ամենէն մարդասէր մարդիկ ըլլալնին ալ ամէն մարդ կըվկայէ , եկեղեցիին մէջ սեպուելու չեն՝ ամենևին քրիստոնեայ չեղողներու պէս : Այնչ դուրս եղողները եկեղեցի չեն սեպուիր ըսելով՝ փախուստի ճամբայ գտնելը դիւրին բան է . բայց եկո՛ւ տես որ այն անտեղի խօսքն ալ Հռովմէականաց տրուած է , Հայերը չեն կրնար ըսել բնաւ : Լրոթէստանդները եկեղեցիէն դուրս են ըսելու ըլլան նէ , իրենք ալ եկեղեցիէն դուրս կըլլան . քանզի Լրոթէստանդները եկեղեցիէն դուրս ընելու համար ինչ պատճառ որ կայ նէ , այն նոյն պատճառը Հայոց ալ է : Հայերը եկեղեցիին մէջն են նէ , Աւետարանական Լրոթէստանդներն ալ եկեղեցիին մէջն են . չէ՛ թէ որ Լրոթէստանդները դուրսն են նէ , Հայերն ալ դուրսը ըլլալու են , և թէ որ Լրոթէստանդները

գուրս եղած չեն նէ, ապա ուրեմն իրենց չընդունած բաներուն ընդհանուր հաւանութիւն տրուած չէ:

§ Հռովմէական ըլլանք ալ նէ խեր չըներ:

Ինչ մը Հռովմէականի տեղ դնենք ինքզինքնիս, և անսխալութիւնը միայն Հռովմայեցւոց եկեղեցիին տանք: Ընսխալ եկեղեցին գտանք. բայց ի՛նչ օգուտ. ասոր ալ անսխալութեանը ուրտեղ ըլլալը գտնելն է դժուարը: Ա՛ֆկ կողմէն հաղարաւոր մարդիկ Պապին քովէն է անսխալութիւնը՝ կըսեն. ասոր դէմ մէկալ կողմէն ուրիշ հազարաւորներ ալ: անանկ չէ՛ կըսեն, շատ Պապեր հերետիկոս եղան ընդհանրական ժողովներուն քովէն է եկեղեցւոյ անսխալութիւնը: Ա՛տ ալ չեղաւ՝ կըպօռան խել մը մարդիկ ալ անդիէն. ո՛չ ժողովները ինքնին անսխալ են և ոչ Պապը, հապա երկուքնին մէկտեղ գալու են որ անսխալ դատաւոր ըլլան: Ա՛տոնց իրեքն ալ ծուռ է. մէկ վճիռ մը անատնը անսխալ կըլլայ, երբոր ընդհանրական ժողովի մը ձեռօք հաստատուի Պապէն հաւանութիւն առնէ և բոլոր եկեղեցիին ալ ընդունելի ըլլայ ըսելով՝ ձայն մըն ալ մէկալ կողմէն կելլէ: Իմա՞ մենք ինտո՞ր որոշենք այս չորս կարծիքին ո՛րը շիտակ ըլլալը: Ժողովի մը ձեռօք վճռուած Պապէն հաւանութիւն առած ու եկեղեցիին ընդունելի եղած վճիռը ամէնն ալ միաբանութեամբ կընդունին, և ուստի շիտակը ա՞ն սեպելու է՝ կըսես: Ա՛ղէկ. բայց թէ որ Ժողովի մը Պապի մը հետ մէկտեղ տուած վճռոյն անսխալ ըլլալը չեմ կրնար գիտնալ նէ, ինտո՞ր կրնամ գիտնալ թէ անոնց հաստատածը՝ եկեղեցին ալ ըն-

դուն ին՝ անսխալ կըլլայ : Այսոր պատասխան՝ եկե-
ղեցին անսխալ է՝ անոր համար ան ալ ընդունի ին
վճիռը անսխալ կըլլայ՝ ըսես ին , կրկնումն սկզբան
ըրած կըլլաս . այսինքն է ըսել՝ եկեղեցին անսխալ
է , քանզի եկեղեցին անսխալ է : Եւ դարձեալ
ինտո՞ր գիտնամ թէ այսինչ վճիռը բոլոր եկեղե-
ցին կընդունի՞ կոր մի , թէ չէ : Նայաւո՞ր բան է
որ եկեղեցիին բոլոր անդամներուն հետ ճանչուե-
րութիւն ունենամ , ու մէկիկ մէկիկ ամենուն հար-
ցընեմ նայիմ՝ թէ կընդունի՞ն կոր մի այն վճիռը
կամ վարդապետութիւնը : Ընդունելին չգիտ-
նալնէս կընդունին կոր չելլեր : Ինչուան որ ժո-
ղովներուն պապերուն հետ միատեղ տուած վճիռ-
ները եկեղեցւոյ վճիռք չսեպուին ին , եկեղեցիին ինչ
վճիռներ ունենալը ամենևին չգիտցուիր : Եւ ուստի
Հռոմէականաց մէջ ալ առ հասարակ ընդունելի
եղած կարծիքն այս է , թէ ժողովի մը ձեռօք
վճռուած ու պապին ալ հաւանութիւն ընդունած
վճիռն է եկեղեցւոյ անսխալ վճիռը : Այլ այս
կերպով տրուած վճիռները ի՞նչպէս անսխալու-
թիւն կառնեն : Ոմանք՝ ժողովներէն կառնեն ի-
րենց անսխալութիւնը՝ կըսեն . ոմանք ալ՝ պապէն :
Այ՝ էկ կողմն կըհաստատեն թէ ժողովները առանց
պապի սխալական են . մէկ ալ կողմն ալ կըպնդեն
թէ պապերը առանց ժողովի սխալական են : Ոչն
է առանց շիտակը . պապ ու ժողովը այսինչ վճռոյն
վրայ մէկ ձկու հետ չմիաբանին ին , որո՞ւն խօսքին
նայելու ենք : Դարձեալ՝ ոմանք ալ՝ ո՛չ ժողովնե-
րը առանց պապի և ոչ պապերը առանց ժողովի
անսխալ կըլլան՝ կըսեն : Ժողով բան մը կըվճռէ .
պապը դեռ հաւանութիւն տուած չէ , վասն որոյ՝

այս կարծիքիս նայելով՝ այն վճիռն ալ դեռ անսխալ եղած չէ։ Այլ Պապը որ իր հաւանութեամբը զանիկայ անսխալ պիտի ընէ, ինք սխալական է։ Աստի ասկէ կը հետեւի՝ թէ սխալական մարդ մը՝ որ կարող չէ վճռոյ մը ծուռ շիտակ ըլլալը անսխալապար որոշել, սխալական վճիռները անսխալ կրնայ ընել։

§ ՃԻ. Ձեռնարկութեան բովանդակութիւնը։

Արդեմն մենք ալ վճռապար կըսենք, թէ անվնասութեան և անով վճռուած այն անսխալ վճիռներուն ուրտեղ ըլլալը գտնել։ Ան որ իբրև Հայ՝ այն մի Սուրբ՝ կաթուղիկէ և առաքելական անսխալ եկեղեցին՝ Սուրբ Գիրքը և Հայոց եկեղեցին ընդունած ժողովները ընդունող այլ և այլ եկեղեցիներէ կազմեալ է՝ ըսես նէ, իրար նզովող բանադրող անսխալ եկեղեցի մը կազմած կըլլաս. որուն մէկ մեծ մասը հերձուածող կըսեպէ զՀայոց եկեղեցին։ Ասոր վրայ ալ խօսքդ յառաջ տանիս ու ինչ բաներու մէջ որ ամէնը միաբան են նէ՝ միայն ան բաներուն մէջ անսխալ են ըսելու ըլլաս նէ, անատնները Հայոց եկեղեցին կաթուղիկէ եկեղեցին դէպ ի դուրս չհանելու համար՝ հարկ կըլլայ որ Հրոմէացիներն ալ մէկտեղ առնես. և որովհետև Հրոմէացիները յուն իսկ եկեղեցւոյ անսխալութեան վարդապետութիւնը չեն ընդունիր, ուստի որոյ այս ըսած վարդապետութիւնդ բոլոր եկեղեցին հաւանութեամբը հաստատեալ ըլլար։ Ուզես նէ դուն կրնաս ընդունիլ, բայց գիտես որ քու սխալական դատմամբդ ընդունած կըլլաս։ Իսկ թէ որ Հրոմէացիները կաթուղիկէ եկեղեցին

դուրս ընեն նէ, Հայերն ալ դուրս ըրած կըլլան. ան մէկդի՝ Թող. անդին եկեղեցիին մէկ մեծ մասը կայ ատ քու վարդապետութիւնդ չընդունող, որն որ դուն անսխալ կըսեպես: Ուստի ատանկով չէ՛ թէ միայն այն հռչակաւոր կանոնին դատապարտութեանը տակը կիյնան, որ կըսէ՝ թէ "ամէն տեղ ամէն ատեն և բոլոր եկեղեցիներուն մէջ ընդունուած բաներն են անսխալապէս ճշմարիտ", այլ նաև այս կանոնով ալ կըդատապարտուին՝ որ կըսորվեցընէ թէ անսխալութիւնը պէտք է մեծ մասին տալ միշտ:

Հռովմէական ըլլամ նէ՝ սա երկայրաբանութենէն կալատիմ ըսելով՝ Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն մէջ մտնես ալ նէ, ամենևին շահ մը չես ըներ: Ա՛ - Նախ այս պատճառաւ՝ որ Հռովմայեցւոց եկեղեցին մի միայն անսխալ եկեղեցի ընդունիլդ սա երկու հիմերէն մէկուն վրայ հաստատուած պիտի ըլլայ. կա՛մ այս հիմանը վրայ՝ թէ այն եկեղեցին անսխալ ըլլալուն համար՝ հարկաւ ըսածն ալ անսխալապէս ճշմարիտ է, որ ասոր կրկնութեն սկզբան կըսեն տրամաբանները, և կամ սա հիմանը վրայ՝ թէ դուրսէն ուրիշ խորհրդածութիւններ ընելով՝ կըտեսնուի իրօք անսխալ ըլլալը. որ սա ընելովդ՝ եկեղեցւոյ անսխալութեանը վրայ ունեցած հաւատքդ բոլորովին քու սխալ դատմանդ վրայ հիմնեալ կըլլայ, և քու դատմանդ առաջնորդութեանը հետևիլն ալ այս եկեղեցիին մէջ մեծ հերետիկոսութիւն կըսեպուի: Բ. Քրիստոնէից մէկ մեծ մասը և եկեղեցւոյ անսխալութեանը հաւատացողներէն շատ մարդիկ իշխանութիւն չեն տար Պապին զլրենք եկեղեցիէն դուրս ընելու: Որ պիտի դադրեցընէ

Հռովմայեցւոց եկեղեցիին և այն միւս եկեղեցիներուն մէջ եղած վէճը : Գ. Հռովմայեցւոց եկեղեցիին անսխալութեանը վրդեհ ըլլալը չես կրնար գտնել : Եկեղեցիին մէջ այս երևելի նիւթիս վրայ շատ խառնափնդոր և իրարու հակառակ կարծիքներ կան : Ի՞նչ օգուտ եկեղեցիին անսխալութեանը հաւատալէդ, եթէ կարող պիտի չըլլաս եկեղեցիին ի՛նչ կերպով և որո՛ւ ձեռօք իր անսխալ վճիռները տալը գիտնալ, և կրկին պարտական պիտի ըլլաս բոլոր ընդունած վարդապետութիւններդ քու սխալական դատմանդ հարցընելով ընդունիլ : Ուստի ատ բանած սկզբունքովդ ի՞նչ էվել վստահութիւն կրնաս ունենալ հաւատացած բաներուդ վրայ : Գ. Ո՛ր կարծիքն որ ընդունիս նէ, պիտի տեսնես՝ ինչպէս որ պիտի ցուցընենք՝ թէ այն անսխալ բռնած դատաւորդ շատ հակապական վճիռներ ըրած է : Պապ Պապի դէմ, [որ ասիկայ արդէն ցուցրցած ենք,] Ժողով Ժողովի դէմ, Պապի հաւանութիւն ընդունող Ժողով՝ Պապի հաւանութիւն ընդունող Ժողովի դէմ, Հայրապետք Հայրապետաց դէմ, այս գարուն եկեղեցին՝ միւս գարուն եկեղեցիին դէմ պիտի գտնես : Ասոնց ահանկ ըլլալը հետևեալ գլուխներուն մէջ բացայայտ կերևի :

# ԳԼՈՒԽ Ի

## Ժողովներու վրայ։

Ժողովներուն վճիռները որո՞ւ ձեռամբ և ի՞նչպես պիտի մեկնուին։

Հաւատոյ վերաբերեալ բաներու դատաւոր անսխալ եկեղեցի մը կայ ըսողները՝ Սուրբ Գիրքը "մեռեալ վկայ" է՝ կըսեն, և չկրնար ինքզինքը մեկնել. ուստի կենդանի դատաւոր մը պէտք է զանիկայ մեկնելու համար։ Ընոր ետևէն ասոնք ալ կըհաստատեն՝ թէ եկեղեցին ընդհանրական ժողովներու բերնօք կուտայ իր վճիռները. և ընդհանրական ժողովներու վճիռները առջևնիս կըդնեն, որ անոնցմէ հաւատքնիս ընդունինք։ Բայց ժողովներուն տուած վճիռները Սուրբ Գիրքէն ի՞նչ էվել տեղ ունին այս բանին մէջ։ Ըստուածաշունչը մեռեալ է նէ, ա՛նո՞նք ինչպէս կենդանի կրլլան։ Եւ չէ՞ որ այս վճիռներէն շատերուն ինտոր հասկըցուելուն վրայ վէճ կայ. այս վէճերը ով պիտի դադրեցընէ։

## Ի՞նչպէս գիտնանք թէ ո՛ր ժողովը ընդունելու է, ու ո՛րը ընդունելու չէ։

Այս է ահա ամենէն առաջ դէմերնիս ելլող դժուարութիւնը։ Ա՛նճշ վէճ է թէ այս ընդհանրական ժողովներէն ո՛րը որը ճշմարիտ է։ Պապ և Ընո-

բոց եկեղեցիները ասոնց երեք հատը միայն կընդունին. Յոյները եօթը հատը. Հռովմէականները տասնըուրը հատ: Ասոր ալ որոշում մը պիտի ապ. երեք հատը ընդունինք, եօթը, թէ տասնըուրը:

Ընդհանրական ժողովներէն ի զատ շատ մըն ալ գաւառական ժողովներ կան, զորոնք ոմանք կընդունին՝ ոմանք չեն ընդունիր: Մենք ինտո՞ր գիտնանք՝ թէ ասոնց ո՛րը ընդունելու է, ու ո՛րը ընդունելու չէ: Նախալ ժողովներուն մէկը չընդունինք նէ, Աստուծոյ խօսքը մերժած կըլլանք. և կամ թէ որ սխալականներէն մէկ հատը ընդունինք նէ, մարդոց մոլար վարդապետութիւնը իբրև աստուածային վարդապետութիւն ընդունած կըլլանք:

§ Եթէ որ ընդհանրական ժողովները անսխալ են նէ, Յոյց եկեղեցին անսխալ վճռով կանթուղիկէ եկեղեցին դուրս եղած է՝ իբրև հերետիկոս և հերձուածող:

Ուշադիր ընդհանրական ժողովներ որ եղած են նէ, ամենէն էվել Քաղկեդոնինը արժան է ընդհանրական ժողով կոչուելու. քանզի Օսմանցւոյն ի զատ՝ անոր չափ շատ անդամ ունեցող ժողով եղած չէ: Ան տեղաց քրիստոնեաներէն անդամ խըրկուեցաւ. և աշխարհիս մէջ գտնուող քրիստոնէից հարիւրին իննսունըինը ուղղափառ ու Սուրբ Հոգւոյ յարմար վճիռներ սեպհին անոր տուած վճիռները: Յայց Յոյց եկեղեցին այս ժողովը չընդունելով՝ [ինչպէս հիմա ալ չընդունիր՝] անոր նզովքին տակն թնկաւ, և մինչև այսօրս իր կանթուղիկէ սեպած քրիստոնեաներուն հարիւրին իննսունըիննէն կրտած ձգուած է: Նաթը չկայ որ Յոյց եկեղե-

ցին այս իր հերետիկոսութենէն ու հերձուածողութենէն աղատի ու կաթուղիկէ եկեղեցիին մէջ սեպուի, ինչուան որ չուրանայ Վալկեդոնի ժողովոյն ընդհանրական ժողով ըլլալը, և կամ մինչև որ չընդունի այս կարծիքը՝ թէ վնասուտ է որ ընդհանրական ժողովները սխալին: Սակայն Վալկեդոնի ժողովը ընդհանրական չէր ըսուի նէ, ալ ինտո՞ր ժողով եղած է աշխարհիս մէջ, որ անոր ընդհանրական ժողով ըսենք:

### Իրարու հակառակ ժողովները:

Մէկմէկու հակառակ վճիռներ տուող շատ ժողովներ կրնանք օրինակ բերել հոս սակայն գրքերնուս չափը չմեծցընելու համար՝ սա մէկ քանի հատը բաւական սեպենք:

Կոսմանցայի ժողովը՝ 1414ին վճիռ մը հանեց՝ իբրև մահն հաւատոյ՝ թէ ընդհանրական ժողովները պապերէն վեր են, և իրենց իշխանութիւնը՝ որ է եկեղեցիին կողմէն վճիռ տալ՝ ուղղակի ի Քրիստոսէ ընդունած են: Ասարտինոս ն պապն ալ հաւանութիւն տուաւ այս վճռոյն: Լոպէ, Ընդ. ժողովոց, հատոր 12, ժողով Զ, էջ 22:

Պասէլի ժողովը՝ 1431ին նորոգեց այս վարդապետութիւնը, ու Եւկենիոս դ. պապէն ալ հաւանութիւն առաւ: Լոպէ, Ընդ. ժողովոց, հատոր 12, էջ 477:

Նայց Վիօրէնցայի ընդհանրական ժողովը՝ 1438ին հերքեց ու դատապարտեց այն վճիռները, և այս իր ըրածին հաւանութիւն գտաւ ան նոյն Եւկենիոս դ. պապէն՝ որ առաջ այն դատապարտեալ վճիռներուն հաւանութիւն տուեր էր: Լոպէ, Ընդ. ժողովոց, հատոր 13, էջ 1188—1190:

Լատերանու հինգերորդ ժողովը՝ 1512ին հաստատութիւն տուաւ Փիօրէնցայի ժողովին, ու հաւանութիւն ընդունեց Լեւն Ժ. Պապէն: Լոպէ, Ընդ. ժողովոց, հատոր 14, էջ 311:

Ասոնց ընդհանրական ժողովք՝ որոնց երկուքը հակառակ է միւս երկուքին. երկու կողմէն ալ Պապերու հաւանութիւն կայ. խնդիրն ալ խիստ երևելիներուն կարգէն է:

Վարձեալ՝ պատկերապաշտութեան վրայ անհամար իրարու հակառակ վճիռներ կան:

Ընկպէ ժողովը՝ չորրորդ դարուն մէջ պատուէր հանեց՝ թէ եկեղեցիներուն մէջ պատկեր կամ արձան չգտնուի. այս պատճառ տալով՝ թէ անանկ բաներ գործածելը Աստուծոյ հօսքին դէմ է:

Կոստանդնուպօլսոյ ժողովն ալ՝ 754ին դատապարտեց ու արգիլեց արձաններու ու պատկերներու առջև երկրպագութիւն ընելը, նոյն բանը պատճառ բերելով:

Նայց Նիկիոյ երրորդ ժողովը՝ 787ին հաստատեց արձաններու յարգութիւն տալու սովորութիւնը:

Վարձեալ՝ Ֆրանքֆորդի ժողովը 794ին Նիկիոյ ժողովոյն վճիռը վերցուց, ու դատապարտեց պատկերապաշտութիւնը:

Նմանապէս Ֆրեզլք՝ Կոստանդնուպօլսոյ մէկ ուրիշ ժողովը՝ 814ին դատապարտեց պատկերապաշտութիւնը:

Ի այդ 842ին՝ Կոստանդնուպոլսոյ ժողովներէն մէկը նորոգեց Նիկիոյ ժողովին վճիռը, ու կրկին հաստատեց պատկերապաշտութիւնը:

Սակայն Փարիզու ժողովը՝ 824ին արգիլեց պատկերապաշտութիւնը:

Վարձեալ՝ Կոստանդնուպոլսոյ ժողովներէն մէկ ուրիշը՝ 879ին նորէն հաստատեց պատկերապաշտութեան օրինաւոր՝ ու անկէ ի զատ ալ՝ պարտք ըլլալը: Տե՛ս Լատէ, Բրոյ ժողովոց:

Ա՛ս են վարդապետութիւնն է՝ որուն դէմ հինգ ժողով վճիռ տալէն ու Աստուծոյ խօսքովը դատապարտուած ըլլալն ալ յայտնի ըլլալէնետև, հիմա առհասարակ հաստատուած կըգտնենք Հռովմայեցւոց՝ Յունաց և Հայոց եկեղեցիներուն մէջ:

Ուրիշ օրինակներ ալ կրնայինք բերել, բայց այսչափը հերիք է: Կրնայինք ցուցընել թէ շատ ժողովներ ինչ բռնութիւններ՝ կռիւներ ու չարագործութիւններ ըրած են. որ այն ըրածներնէն յայտնի կերևի՝ թէ անշնար էր որ անանկ տեսնեն անանկ մարդոց քով Սուրբ Հոգի գտնուէր: Ասոնցմէ ի զատ ուրիշ առարկութիւններ ալ կրնայինք բերել ժողովներու անսխալութեանը դէմ, բայց պէտք չէ: Նաև նալ գլխուն մէջ այս ալ պիտի ցուցընենք, թէ Հայրապետները ժողովներու անսխալութեանը չէին հաւատար:

# ԳԼՈՒԽ Ը

## Հայրապետաց վայր։

Անսխալութեան ջատագովները Հայրապետները վկայ կը բերեն իրենց վարդապետութեանը, վիճաբանութեանց դատաւոր ունենալով զանոնք։ Հաւատքն Հայրապետաց վրայ ըրած խօսքերէն անանկ կերեւի թէ անոնց ամէն մէկը անձամբ անսխալ էր։ Ամենք երկու մէկմէկէ որոշ մասերու կը բաժնեն անոնց սովեցուցածները. մէկուն մէջ իբրև վարդապետ՝ սովեցուցածներնին կը դնեն, մէկալին մէջ ալ իբրև վկայ՝ եկեղեցիին հաւատացած բաներուն տուած վկայութիւններնին կը դասեն։ Ամենք մէկ բան մը անսխալապէս վճռուելու համար լոլոր Հայրապետաց միաբան հաւանութիւնը պէտք է կը սեպեն. ոմանք ալ մեծ մասինը կօգտէ կ'ըսեն։ Չ'շահիրտը նայինք նէ՝ անսխալութեան ջատագովները Հայրապետաց գրութիւններուն մէջ իրենց վարդապետութիւններուն կողմն երեցող խօսք մը գտնելու ըլլան նէ, վէճը լմնցնող՝ վճիռը կտրող ձգող վկայութեան մը պէս՝ անանկ յաղթողաբար յառաջ կը բերեն որ կարծես թէ բերած վկայութիւնին աստուածային խօսք մըն է։

§ Հայրապետները վկայ բերելն ինչ, իրենք իրենց խօսքովը կըքննուին։

Բայց այս Հայրապետները վկայ բերելնին իրենց առջի ըսածներուն ուղղակի հակառակ կուգայ. որուն նման ուրիշ մէկ երկու հակասութիւններ ալ ժողովներուն վրայ խօսած առեններս, ու ր Ա՛սին ու Վկնան մէջ տեսանք։ Ասոր ասանկ ըլլալը յայտնի կերևի, երբոր Սուրբ Գրոց դէմ բերած առարկութիւններնին միտուընիս բերենք, որ ասոնք են։ ա. Սուրբ Գիրքը մեռեալ գրութիւն մըն է չկրնար խօսիլ։ Ասկէ ինչ տարբերութիւն ունին Հայրապետաց գրութիւնները։ բ. Սուրբ Գիրքը ժժուարիմաց է, և անոր խօսքերուն ուղիղ նշանակութեանը վրայ վէճ կայ։ Հայրապետաց գրութիւննըը ինչ են. չէ՞ որ Սուրբ Գրքէն բիւրապատիկ էվել մութ ու շփոթ են, և ըրած խօսքերնուն այսպէս կամ այնպէս հասկըցուելուն վրայ անթիւ անհամար վէճեր կան։ Սուրբ Գիրքը մեկնելու համար Հայրապետաց գրութիւնները հարկաւոր սեպելու ըլլանք նէ, պէտք կըլլայ նախ և առաջ Հայրապետաց խօսքերուն մեկնութիւնները գտնել ուրիշ մեկնիչներէ։ գ. Կըսեն թէ՝ միայն և կեղեցին խօսքովը կրնաք Սուրբ Գիրքը իրև աստուածային պատգամ ընդունիլ։ Գնանք է նէ Հայրապետները որուն վկայութեամբը ընդունինք։ Գանոնք եկեղեցին վկայութեամբը պիտի ընդունինք նէ, անոնք ալ եկեղեցին անսխալութեանը վկայ բերելը ի՞նչ անխելքութիւն է։ դ. Սուրբ Գիրքը մեկնելու համար սխալական դատումներնուդ ապաւինիլ ջլլալը՝ կըսեն։ Հայրապետաց խօսքերը մեկնելուն գանք նէ, կըլլայ։

§ Հայրապետաց արժան եղած պատիւը կուտանք :

Մենք Հայրապետները անարգող չենք . իրենց արժան եղած պատիւը կուտանք : Ուրիշներուն աղէկ մը հասած բաներու մէջ արժանահաւատ վկայից տեղ կրնանք զանոնք : Իրենց աստուածպաշտութեանը և իրենցմէ շատերուն Քրիստոսի Թագաւորութեանը համար ըրած աշխատութեանցը և քաշած չարչարանացը յիշատակները յարգի են մեր աչքը : Ինչ բաներու մէջ որ Քրիստոսի և անոր անսխալ բանին հետևեցան նէ , այն բաներուն մէջ ենք ալ կը հետևինք անոնց : Սակայն այս ալ գիտնալու ենք՝ թէ անոնք ալ շատ տկարութիւններ ու անկատարութիւններ ունեցող մարդիկ էին : Աստուծոյ խօսքը անոնցմով փորձելու չենք , հապա զանոնք Աստուծոյ խօսքովը փորձելու ենք : Եւ այս բանիս վրայ այս հաւատքը ունենալնուս շատ պատճառներ կան :

1 . Պօղոս առաքեալ կը յորդորէ հրեաները որ ընդունին ըլլան , ինչպէս որ ինք ալ Քրիստոսի : ա Կորնթ . ժա . 1 : Թէ որ առաքեալ մը իրեն համար ասանկ կըսէ ու մենք ալ իր ըսածին պէս ընելու ենք , ալ ո՞ւր կը մնայ այն յորդորանքը՝ որ կըստրվեցընէ ուրիշներուն դատմանը կապուիլ մնալ : Մութը Աւրքն է մեր հաւատքին մէկ հատիկ կանոնը , և ուրիշ կանոն բռնելու հրաման չկայ :

2 . Հայրապետները հաւատոյ վերաբերեալ բաներու մէջ դատաւոր չեն կրնար ըլլալ այս պատճառաւ՝ որ գիրքնակաև չէրողը չկրնար գիրքնալ Հայրապետոց գործերուն՝ մը հարցանք ու որը ան-

հարցապար ընելը : Ընձեն տգէտ ոամիկը կրնայ Սուրբ Հոգոյ Ներշնչեալ խօսքը ընդունիլն ատոգ փաստ մը ունենալ . բայց անանկ մարդ մը ինտո՞ր գիտնայ Հայրապետաց ո՛ր գրութիւններուն հարազատ ընդունիլը : Ինչոր գիտնականները միաբերան կըվկայեն՝ թէ Հայրապետաց անուններով եղած շատ գրքեր կան անհարազատ , և թէ հարազատ եղողներուն մէջ ալ դուրսէն խօթուած խօսքեր կան * :

3 . Ո՞րտեղ մեզ համը չքնոտ Հայրապետաց գրութիւնները կարդալ :

Հայրապետներուն գրութիւնները երկու հարիւր հատորի չափ միածալ խոշոր գրքեր են : Անկ երկար կեանք ունեցող մարդ մը հազիւ կրնայ լոկ կարդալով մը անցնիլ ամենուն վրայէն :

Ասկե՛ւ ի զատ՝ շատերուն չհասկրցած օտար լեզուներով գրուած են : Ո՞ւր քիչ մարդ կայ այն լեզուները լաւ բառականին գիտցող : Եւ այն գիտցողներուն մէջ ալ դժուարաւ անանկ մէկը կըգտնուի՝ որ այն գրքերուն շատը կարդալու պատրաստութիւն ունենայ :

4 . Հայրապետները երբեմն երբեմն անհասկնալի ընելը չէ՞ պարտաւորեր կընդունողին , ու կընթրեր մեզ

* Հայրապետաց վրայ ըրած այս նախադասութիւնս և միւս նախադասութիւններուն ապացոյց՝ տես Տալնէին գրքէն եղած հատուածական թարգմանութիւնը՝ "Հայրապետք" անունով , տպեալ՝ ի Վիէննա՝ 1845 : Այս գիրքին մէջ Հայրապետաց վրայ եղած շատ ուրիշ նախադասութիւններու ալ ապացոյցներ շատ կան , զորոնք՝ խօսքերնիս չերկնցընելու համար՝ զանց կառնենք հոս : Ընդհակ կըսեմ՝ որ ամէն մարդ ուշի ուշով կարդայ այն պատուական ու խիստ օգտակար գիրքը :

ոչ Ա.ոսո–ձոյ Լուսոէն վասո ո–ուն բառի մը վրայ չեմ–նէնք հա–ատրանք :

Ը Ա՝ասին պ՝ Վլհուն մէջ և ուրիշ տեղեր լեր–ուած վկայութիւններնիս բաւական են այս նախա–դասութիւնը հաստատելու , սակայն մէկ քանի հատ ալ հոս դնենք :

Սուրբն Ջոսթինոս՝ Սուրբ Պետրոց մէկ համարին վրայ խօսած առենը՝ կըսէ . “ Ա.յս խօսքերը ասանկ մեկնեցի , սակայն գիտեմ՝ որ առաջները ասկէ շատ տարբեր կերպով մը մեկնած եմ : Ա.նթերցողը՝ ո՛ր մեկնութիւնն որ ճշմարտութեան աւելի համաձայն երեւի նէ իրեն , այն թող ընդունի” : Պիտելու արժան բան մըն է սա՝ որ այս մեկնած համարը այն ամենաղօրաւոր վկայութիւնն է , “Պետրոս նա” , ևՁ , [Ա՝ստ . ժՂ . 18] որուն վրայ կայացուցած են Հռոմէականները Պապին իշխանութեանը վարդապետութիւնը : Հռոմէականաց մէջ ասկէ երեւելի վարդապետութիւն չկայ : Եւ սակայն Ջոսթինոս ատեն ատեն այլ և այլ մեկնութիւններ տուած է այն համարին վրայ : Եւ վերջապէս Հայրապետներուն՝ ժողովներուն և կամ Պապերուն ալ յանձնած չէ բանը , այլ ընթերցողաց դատմանը ձգած է , որ իր տուած մեկնութիւնները ճշմար–տութեան հետ բաղդատեն , և խնդիրնուն վկայու–թեամբը որն որ ճշմարիտ երեւի նէ իրենց՝ ան ըն–դունին :

Պարձակ կըսէ . “ Կիպրիանոսին թուղթերը ու Կիպրիանոսին կարծիքները կըրնէք մեղի դէմ : Հայց ո՛չ չգիտեր թէ կանոնական Հին և Նոր Կտակարանը սահման մը ունի , [այսինքն՝ անկէ դուրս

կանոնական գրուածքն չկայ] , և թէ անոնք եպիսկոպոսներուն ետքէն գրածներէն այնչափ վեր են՝ որ ամենևին երկբայութիւն ու վէճ չեն վերցներ . բայց Սուրբ Կիրոց հաստատուելէն ետև գրուած եպիսկոպոսներուն թուղթերը կրնան քննութեան տակ իյնալ՝ իրենցմէ եվել գիտուն եղող մարդոց և ուրիշ եպիսկոպոսներու ու ժողովներու մէջ ՚՚ : Տոմոպէոպնէլսն պէմ , Կ՚ընդ՝ բ , Կ՚ղ ՝ գ :

Եւ դարձեալ . ՚՚ Ես Կիպրիանոսին թուղթին բարձրագոյն իշխանութեանը կապուած չեմ , քանզի անոր թուղթերը կանոնական չեմ ընդունիր : Հապա անոր թուղթերը Կանոնական Կիրեանց հետ բաղդատելով կըքննեմ , և աստուածային Կիրոց վկայածին ինչ որ համաձայն գտնեմ նէ՝ գովասանութեամբ կընդունիմ . բայց համաձայն չեկածները ձայնձուն չհանելով՝ կըմերժեմ ՚՚ : Կիբիոռնիոսին պէմ , Կ՚ընդ՝ բ , Կ՚ղ ՝ լբ : Ո՛նք ալ ասանկ կը ննեք :

Դարձեալ . ՚՚ Կարդա՛ մեղի ատ [քու ըսած վարդապետութիւնդ] Օրէնքէն , Մարգարէներէն , Սաղմոսներէն , Հնոտարաններէն , առաքելոց գրութիւններէն . կարդա՛ , և հաւատանք ՚՚ : Եվեղեկին Ֆրանկոնէ էջոյ Կ՚ղ ՝ գ : Դարձեալ . ՚՚ Եւ երբոր կը տեսնենք ու կաթուղիկէ եպիսկոպոսները այնչափ խաբուեր են որ Հատուածոյ Կանոնական Կրքերուն դէմ եղող բանի մը հաւատացեր են , մենք անոնց կարծիքը հաստատելու չենք ՚՚ : Հնդ . Կ՚ղ . ժ : Հսոնց պէս խօսքեր շատ կըգտնուին այս Հայրապետին գրութիւններուն մէջ :

Սուրբն Հերոնիմոս ասանկ կըսէ . ՚՚ Հայպէս իմ

հասկըցածս աւանդեցի ձեզի. բայց թէ որ ասկէ կատարեալը ու ճշմարիտը չինէ նէ մէկը, անոր մեկնութիւնը ընդունեցէք՝ ոչ թէ իմս»: Երէրորդ Աղեքսանդրացին կըսէ:

Ուրիշ տեղ մըն ալ կըսէ [Ծո–ղը կը]. «Ես գիտեմ որ առաքեալները բոլոր մատենագիրներէն աւելի բարձր աստիճանի մը դասած եմ. քանզի անոնք միշտ ճշմարիտը կըխօսին. բայց միւս մատենագիրները երբեմն սխալած են մարդկային սխալմամբ, ինչպէս որ մարդ էին»: Եւ դարձեալ՝ կը յորդորէ որ նախնեաց գրութիւնները կարդանք. բայց այս խրատն ալ կուտայ՝ որ «աղէկը ընտրենք ու աղէկ չեղածը ընդունելէն զգուշանանք, ըստ Առաքելոյն՝ որ կըպատուիրէ ըսելով՝ «ամէն բան փորձեցէք, աղէկը ընդունեցէք»: Ծո–ղը կը, հղ:

Սուրբն Կիւրեղ կըսէ. «Զնզի ինչ որ աւանդէմ նէ՝ անոնց մէկուն ալ մի՛ հաւատաք, ինչուան որ Սուրբ Գրքէն ապացուցուած ըլլալը չտեսնէք»: Ընդդէմ Արիոսեականաց Երրորդ Ճառին:

Կղեմէս Աղէքսանդրացին կըսէ. «Ա՛նանք մարդոց ըրած հաստատութիւններուն չենք հաւատար. անոնք միայն խօսելու չեն, հապա ըսածներնուն ճշմարիտ ըլլալն ալ ցուցընելու են. և՛ան ալ Սուրբ Գրքէն, ո՛չ թէ Պապերէն՝ Հայրապետներէն և կամ ժողովներէն»: Պրոմոպէս, հ: Ա՛ր բռնած կանոնն ալ ճիշդ աս է:

---

Ասկէ կըտեսնուի որ Հայրապետաց իրենց անսխալ ըլլալը չընդունելնին ցուցընելու համար: Արդ՝ Հայրապետները կամ սխալական էին և կամ անսխալ: Թէ որ անսխալ էին նէ, ահա իրենց անսխալ

վճիռովը կըսուըցըննն սխալական ըլլալնին. և ան ալ ո՛չ թէ առանձնաբար սխալական, հապա միատեղ ժողովը ըրած ատեննին ալ :

§ Ժողովներուն վրայ Հայրապետաց տուած վկայութիւնը :

Ասանկ կըսէ սուրբն Օգոստինոս. "Ժողովները կրնան հերքել եպիսկոպոսներու թուղթերը, թէ որ ճշմարտութենէն խոտորած գտնեն. և գաւառական ժողովները ընդհանրական ժողովներուն ենթադրելու են. ու երբեմն եղած ընդհանրական ժողովները շատ անգամ շրխած են առաջուց եղածները" : Contra Epist. Parmen. lib. 3. c. 2 :

Ես սուրբն Կիպրիանոս Կարթագինացին, որ ամենէն երևելի ուղղափառ Հայրապետներուն մէկը կըսեպուի, ասանկ կըսէ. "Երբ խոսակը խօսելով՝ միտքս դրած եմ բոլոր եպիսկոպոսաց ժողովներէն հեռու փախչիլ. քանզի բնաւ չտեսայ մէկ ժողովէ մը մէկ օգուտ մը յառաջ եկած : Այլ ընդհակառակն՝ չարիք չխափանելնէն զատ, կըշատցըննն կոր ալ՝ քանզի վիճաբանութեան ոգին ու պատուց վրայ եղած կռիւները այն աստիճան հասեր են որ չեմ կրնար ըսել" : Ep. ad Pompeium, lib. 3. ep. 6 :

5. Հայրապետները վիճաբանութենէն գատաւոր չենք կրնար բռնել. վասն զի շատ անգամ երբեմն պէմ խօսքեր ըլած են, և երբեմն ալ երեւոյթ պէմ գըած են :

Ամենուն ուղղափառ սեպած Հայրապետներուն վրայ խօսինք, մէջերնին եղած կռիւները տեսնենք այն սաստիկ վիճաբանութիւնը, որ Անտիոքոս պապն ու Հռոմայեցիները ընդին սուրբ Աթանաս Աղեքսանդրացին ու Ալբիկէի եպիսկոպոսներուն հետ, հերե-

տիկոնները վերստին մկրտելու վարդապետու թեանը վրայ . որ այս վէճը վերջապէս այն աստիճան հասաւ որ մէկզմէկ նզովեցին մէկդի ելան : Տե՛ս նաև այն մեծ վէճը , որ ըրին Քաղկեդոնի վեցհարիւր եբնսուն Հայրապետները Լեւոն Պապին՝ Հայոց Հայրապետներուն և այն ժողովը չընդունող ուրիշ մարդոց հետ : Նայէ՛ . սուրբ Կիւրեղ Հայրապետն ու սուրբն Ձէռոդորիտոսը կրվիճին իրարու հետ Սուրբ Հոգւոյն բղխմանը վրայ . Եպիփանոսն ու Հերոնիմոսը՝ եպիսկոպոսներուն ու երէցներուն առջի վիճակին վրայ . Հերոնիմոսն ու իր կողմնականները մէկ կողմէն՝ Օպտատինոսն ու իր կողմնականները ալ մէկալ կողմէն , Պօղոս առաքելոյն Պետրոս առաքեալը յանդիմանելուն վրայ . [Գաղ . բ . 11.] Հերոնիմոսը Արիդոր Նազիանացին Փոնեսիոս Աղեքսանդրացին և ուրիշ նոքէն եկող Հայրապետներ կըզատապարտեն Յուստինոսը՝ Երանոսը [ըսեմ Տերտուղիանոսն ալ՝] և երկրորդ դարուն Հայրապետները , Արիստոսի հազարամեայ թագաւորութեանը վրայ այսինչ կարծիքը ունենալնուն համար : Եկեղեցիին մէջ ելած միւս անհամար վէճերը մի՛ հարցներ : Գէշն այս է որ չէ թէ միայն իրարու դէմ հակառակութիւն ըրած են Հայրապետները հաւատոյ վերաբերեալ երևելի բաներու մէջ , այլ երբեմն իրենք իրենց դէմ ալ խօսած են : Ինչպէս՝ Օպտատինոս առն առն իւրաքանչիւր տարբեր կարծիքներ ունեցած է Պետրոս առաքելոյն եկեղեցւոյ հիմը ըլլալուն վրայ : Այս Հայրապետը իր շատ ուրիշ վարդապետական կարծիքներն ալ փոխած է , ինչպէս որ ինք կըգուցրնէ ընդարձակօրէն Իղրաքդասիոն [որ կընշանակէ

խօսքը եւս առնել ,] անունով գրքին մէջ : Հերո-
նիմոս մէկ տեղ մը [Ցովղ ճիշդ , սա Տեսիդերիոս ,]
շատ կը գովէ Երուսաղէմ ուխտի երթալը . ուրիշ
տեղ մըն ալ [Ցովղ ժէ , սա Փոլիոս , ] շատ վար
զարնելով՝ կը դատապարտէ*'':

Հայրապետաց գրուածիւններուն մէջ այնչափ
բազմաթիւ հակասական խօսքեր գտնուելուն մէկ
երեւելի պատճառն այս է՝ որ մէկ տեղ մը իրենց
հաւատացածը կըսէին , ուրիշ տեղ մըն ալ հակա-
ռակորդներուն յաղթելու համար ինչ որ ամենէն
յարմար գար նէ՝ ան : Նոյնիսկ կըվկայէ Հերոնիմոս
իրեն և իր օրովը եղող ուրիշներուն բռնած ճամ-
բուն համար . " Որոգինէսը՝ Եւսեբիոսը՝ Նպողի-
նարիոսը շատ բաներ գրեցին Ղեղսոսին ու Պորփիւ-
րիոսին դէմ : Սակայն սատանային ոգիովը շի-
նուած շէնքերը կործանելու համար՝ նայէ՛ ինչ տե-
սակ ձեռնարկութիւններ ու ինչ երկդիմի նախա-
դասութիւններ ըրած են . և երբեմն հեթանոսնե-
րուն դէմ խօսք գտնելու ստիպուած ատեններին՝ հա-
ւատացածնուն պէս չեն խօսած , հապա ո՛ր խօսքն
որ ամենէն էվել բաներնուն եկեր է նէ՝ ան ըրեր են :
Հոս Լատին մատենագիրներու վրայ՝ ինչպէս Տեր-
տուղիանոսին՝ Կիպրիանոսին՝ Ա՛ինուցիոսին՝ Վ՛իք-
թորինոսին՝ Լաքթանթիոսին և Հիլարիոնին վրայ
չեմ խօսիր , որ չհասկըցուի թէ միտքս ուրիշներուն
վրայ չարախօսութիւն ընել ու ինքզինքս արդա-
րացընել է'': Ցովղ ծ , սա Փամաքիոս :

*'' Հայրապետէրը " անունով Գրքին մէջ , այս նախադասու-
թեանս ուրիշ ապացոյցներ ալ կան :

Փոխանակ Սուրբ Գրոց՝ ասենք ձեզի առաջնորդ ու դատաւոր բռնեցէք ըսած Հայրապետներին ասանկ մարդիկ են։

§ Ընտելի է ան վարդապետութիւնը՝ որ կըհաստատէ թէ Հայրապետաց միաբան հաւանութեանը նայելով՝ պէտք է Սուրբ Գիրքը մեկնել։

Ինոս Գ. Պապին հանգանակին մէջ, որ այն հանգանակը ամէն Հռովմայեցւոց եկեղեցին մտնող պարտական է հրապարակաւ ըզուցել ու հաւանութիւն տալն ալ դաւանիլ, ասանկ յօդուած մը կայ. "Ես ալ կընդունիմ Սուրբ Գիրքը, մայր սուրբ եկեղեցին ինչ մտքով որ հասկըցած է ու կըհասկընայ նէ՝ ճիշդ անոր հասկըցածին պէս. որ և անոր կիյնայ Սուրբ Գրոց խօսքերուն ճշմարիտ մեկնութիւնն ու նշանակութիւնը դատել. և ոչ ալ Հայրապետաց ընդհանրութեան դաւանութենէն դուրս երբեք ընդունիմ ու պիտի հասկընամ կամ ընդունիմ անոր խօսքերը"։

Այս կանոնիս նայելով՝ Հռովմէականներէն մեկնութիւն մը տալ Սուրբ Գրոց որ և իցէ համարին վրայ, ինչուան որ չստուգէ, ա. թէ ըսուըր Հայրապետները ինչ կերպով հասկըցած են զանիկայ։ Եվ որ Աղղաւիսա Հայրապետներէն ոեկը միւսներէն տարբեր մտքով մը հասկըցած է նէ, այս կանոնիս նայելով՝ ալ այն կարծիքն ոեկուընէն մը պուլը անհնարին բան է. քանզի Հայրապետները միաբան հաւանութիւն չունին այն համարին վրայ *։ Ասկէ ի զատ՝ Հստուծոյ խօսքին այն մասերը, որոնց

*Nec eam unquam, nisi juxta *unanimem* consensum patrum accipiam et interpretabor.

Canones et Decreta Concilii Tridenti, App. p. XXII.

վասն որ Հայրապետները մեկնութիւն մը տուած չեն, ասոնք անմեկնելի խօսքեր են ըսելով՝ ձգել հարկ կըլլայ. քանզի Հայրապետներէն մեկն ալ անոր մեկնութիւն մը տուած չըլլայ նէ, ալ անկէ նաև այս կամ այն մեկնութիւնը Հայրապետաց միաբան հաւանութիւն տուած մեկնութիւնն է չըսուիր:

Ը. Մեկը չկրնար գիտնալ Հայրապետաց մեկ մեկնութեան մը ջոքան հաւանութիւն տալը, ինչուան որ ինք մեկիկ մեկիկ զգուշութեամբ չկարդայ Բոլոր Հայրապետաց գրութիւններուն ամէնն ալ: Անզի թէ որ ուրիշին վկայութեանը ապաւինինք, կրնայ ըլլալ որ խաբուի, այն վկայութիւնը իրեն տուողը սխալական մարդ մը ըլլալուն համար: Աւելին ո՛չ Հատիներէն՝ ո՛չ Հնութենէն և ոչ գրաբառ Հայերէն գիտցող խելք գեղացի՛ն ինչ ընէ: Այս լեզուները ու երկու հարիւր հատորի չափ ալ միածալ խոշոր գրքեր կարդայ սորվի՛ մինչ ապահով ըլլայ այն "հաւատիմ ու բոլորովին ընդունելու թեան արժանի" խօսքը չիտակ հասկըցնալուն վրայ՝ որ կըսէ. "Հիմնաւ Հրիտառս աշխարհք եկաւ մեղաւորները փրկելու համար": Տե՛ս Ա՛առ Ա. Տիմ. Ա. 15:

Թ. Սա ալ դիտելու բան է: Մեկ մեկնութեան մը վրայ Հայրապետաց միաբան հաւանութիւնը ըլլալուն կատարելապէս վստահ ըլլալու ենք՝ կըսեն. չէ նէ՝ այն մեկնութեանը շիտակ ըլլալուն վրայ վստահութիւն չենք կրնար ունենալ: Նարի. բայց Հայրապետներուն և մանաւանդ առաջին երեք դարերուն Հայրապետներուն գրութիւններէն որչափ բան ձեռք ընկնա հասած է: Պակսին է պատճ-

հաւթիւն ունեցող ուսումնականաց քննել սուգել Հռոմայեցի Պղեմէսին՝ Պողիկարպոսին և Իգնատիոսին ինչ կարծիքներ ունենալը : Նմանապէս Յուստինոսին, Երանոսին, Պղեբանդրացի Պղեմէսին, Տերտուղիանոսին, Արոգինէսին, Կիպրիանոսին ու Լաքթանթիոսին գրուածները քննելուն մէջ շատ մեծ դժուարութիւն մը չկայ : Սոսանք՝ և Եթանաքորասին՝ Նախիքացի Թէոփիլոսին՝ Հիպոլիտոսին՝ Սիսկեսարացի Որիգորիոսին՝ Անուցիոսին՝ Փելիքսին և Մինոպիոսին մէկ քանի ճառները, քանի մըն ալ ուրիշ հեղինակներու գրանց կտորտրտանքները օրինակուած կըգտանենք նաբէն եկող մատենագրաց գրուածներուն մէջ : Եւ ահա իրենք հարիւր տարուան վկաններէն ձեռնարկուած գրուածներուն ամէնը այսչափ է : Ինչ գիտենք այն առենուան աշխարհիս երեսը տարածուած հազարաւոր եկեղեցիներուն մէջը գանուող այն բազմաթիւ վկաներուն վրայօք : Անոնց վրայ ունեցած սակաւ տեղեկութիւններնիս չունեցածներնուս հետ բաղդատենք նէ, հազիւ հազ մէկ միլիոն վկաներէն մէկ հատ մը կելլէ մեզի ծանօթ : Այն հին առեններուն քիչ մատենագիրներ կային : Առաջին երեք դարերուն Հայրապետները գլխաւորապէս Աւետարան քարոզելու, Սուրբ Առաքեալները Թարգմանելու և ուրիշ սանկ գործերու տուած էին ինքզինքնին, և այսպէս քիչ բան գրեցին : Սակայն գրողներ կային. որոնց առնուններն ու գրքերնուն խորագիրները միայն կիշուած կըգտանենք Եւսեբիոսին՝ Հերոնիմոսին և ուրիշ հետագայ մատենագրաց գրքերուն մէջ, և ունեցած գրուածներնին կորսուած գացած են :

Այս մեզի անձանօթ վկաներուն երեսուն հատին անունը կրնանք համրել. և անկէ զատ ասոնցմէ՝ ի զատ շատ ուրիշներ ալ շատ բաներ գրած են, որոնց անուններէն ունեցած գրքերնուս մէկուն մէջ յիշուած չենք գտներ:

Ըրդ՝ մէկ քանի մը վրայ մեր գիտցած Հայրապետներուն միաբան հաւանութիւնը գտնենք ալ նէ, ինչպէս կրնանք գիտնալ այն միւս կողմանէ անհամար գրքերուն մէջ այս բանին վրայ ուրիշ վարդապետութիւն մը կամ մեկնութիւն մը չըլլալը: Այսիկայ չտեսնելու պարնելով՝ անցնիլ չըլլար: Այն առենուան եկեղեցիին միլիոնաւոր անդամներուն ու բազմաթիւ քարոզիչներուն ու մատենագիրներուն մէջ՝ այս մէկ քանի Հայրապետներուն միաբան հաւանութեամբ աւանդած այս կարծիքէն տարբեր կարծիք մը ունեցող գտնուիլը ընդարձակ բան է: Անշնար է ըսելը լոկ կարծիք է, առանց ամենաստկար փաստի մը: Այս ուրեմն՝ այս կանոնիս նայելով՝ անկնարին է որ Հռոմէական եղողը վստահութիւն ունենայ Աստուծոյ Պէտրոսէ որ և իցէ համարին ճշմարիտ մեկնութիւնը ունենալուն վրայ:

Ը. Պարձակ՝ գրութիւններուն ձեռնարկիս եղած բոլոր ուղղափառ Հայրապետաց միաբան հաւանութիւն տուածէն ի զատ ուրիշ բան չընդունինք նէ, անոնցմէ ընդունածներնիս ո՞րչափ բան կրնայ ըլլալ: Ասոր պատասխան՝ աս կըսեմ, թէ մի միայն Աստուածաշունչը հաւատոյ կանոն բռնող Հ. Եկեղեցական Հրոմէականներուն չընդունած վերջին Հռոմէական Հաւատոյն ալ ո՛չ մէկը կրնան գտնել անոնց հետ հաւանութիւնը հաստատած: Հայրապետաց վրայ տեղեկութիւն չունեցողները կրնայ

ըլլալ որ ուրանան այս բանս. բայց տեղեակ եղողները գիտեն ճշմարտապէս ասոր ասանկ ըլլալը *:

Վկայութիւն Հաւատալեաց և Սուրբ Գրքէն երևե-

* Ընտրալութիւն գաւանող եկեղեցիներէ եղող ճշմարտապէս անկեղծ՝ գիտնական մարդոց Հայրապետաց վրայ ըրած խօսքերէն անանկ օրինակներ կրնանք բերել հոս՝ որ յայտնի ըլլայ Հայրապետաց վրայ այս բանիս չուրացուելու ճշմարտութիւն ըլլալը: Եւևհետ քաղուածը Գէոփէյն փրոքովից (Theophane Procowicz) անունով հռչակաւոր աստուածաբանութեան վարժապետին մէկ գրքէն է, կատարելագործեալ Իրենաս մէկ համանուանին վարժապետին Իրենաս Ֆալքօքիին (Irenæus Falckoweki) ձեռօքը: Այս գիրքը սուրբ Լեհիպուրկ քաղաքը տպուեցաւ 1827ին՝ Իրենաց ժողովին անունովը: Հայրապետաց վկայութեանը վրայ (De Auctoritate Patrum,) խոսած յօդուածին մէջ ասանկ կըսէ. "Testimonia Patrum non sunt eloquiis Dei æquiparanda sed generant tantum humanam fidem, &c. Հայրապետաց վկայութիւնը Աստուծոյ խօսքին հաւասար չէ՛ սար, այլ միայն մարդկային հաւատք մը յառաջ կըբերէ: ա. Ասան զի Սուրբ Գիրքն է միայն աղբիւր աստուածաբանութեան, և բանական ու հարկաւոր է փրկութեան: բ. Ասան զի Հայրապետաց գրութիւնները կանոնական չեն (Սուրբ Գրոց նման): գ. Ասան զի Հայրապետները իրենք ալ Սուրբ Գիրքը վկայ կըբերեն իրենց կարծիքները հաստատելու համար: դ. Ասան զի Հայրապետներէն ոմանք սխալեցան: ե. Ասան զի Հայրապետները իրենք իրենց բերնովը կըվկայեն՝ ըստ ճշմարտութեան՝ թէ իրենք չեն ուզեր որ իրենց գրութիւնները կանոնական ընդունուին: զ. Ասան զի այլ և այլ կերպերով մեկնած են Սուրբ Գրոց մի և նոյն խօսքերը. և ուստի չկրնար ըլլալ որ անոնց ամենքն ալ աղէկ մը հասկըցած ըլլան այն տեղերուն միտքը . . . : 'Ի վերջոյ' Հայրապետաց հետ կըսխալինք, ուրիշին չհետակին չենք նայիր' ըսողները աղէկ թող մտիկ ընեն Կիպրիանոսին իր Ի Գրքին ի Յուղեթին մէջ ըսած այս խօսքերը. 'Ահե որ մինակ Գիպրիանոսի մտիկ ընելու ենք նէ, պէտք չէ նայիլ թէ մենէ առաջ եկողները ինչ բաներ ընել պէտք է խորհեր են. հապա Գիպրիանոսի նայելու ենք, որ ամենէն առաջինը ինք է, թէ առաջ ան ինչ ըրաւ:

լի կտորներու մեկնութեանը վրայ Հայրապետաց ունեցած անմիաբանութեան քանի մը օրինակները ղրինք : Հատ ուրիշ օրինակներ ալ կրնայինք դնել . և կը հաստատենք թէ Աբեսաղամին դէմ կամ անոր վրայ յաւելեալ սեպած վարդապետութիւններնուս քանի հատին վրայ որ առաջին ուղիղ ինը դարերուն Հայրապետները խօսք բրած են նէ , անոնց ամենուն ալ դէմ վկայութիւն կրնանք բերել Հայրապետներէն : Եւ ասկէ ի զատ՝ մեր ու անսխալութեան ջատագովներուն մէջ վէճ եղած վարդապետութիւններուն մէկուն վրայ ալ միաբան հաւանութիւն մը վնար չէ գտնել Հայրապետներէն , այլ ընդհակառակն՝ անոնց գրութիւններէն անհամար վկայութիւններ կրնանք բերել մենք՝ այս ցուցընելու համար թէ՝ թէպէտև մերժած վարդապետութիւններնուս մէկ քանին կանուխ մեռան և կեղեցիին մէջ , սակայն անոնց շատը առաքելոց վրայ քանի մը դար անցնելէն ետև սկսան մէկիկ մէկիկ երևան ելլել :

Եւ ո՛չ ալ մարդոց սովորութեանցը հետևելու ենք , այլ Աստուծոյ ճշմարտութեանը" :

Բանդութեանց վրայ ալ առանկ կըխօսի այս հեղինակը. "Հաւատոյ կամ գործոց վերաբերեալ վարդապետութիւններ պաշտպանելու համար բերուած այն աւանդութիւնները , որոնք իրաւունէ ու բացայայտ կերպով մը Սուրբ Գրքէն ելած չեն , անօգուտ բաներ են՝ և պէտք չէ զանոնք ընդունիլ : ա . Պատ զի Սուրբ Գիրքն է միայն աղբիւր (կամ սկզբունք principium) աստուածաբանութեան : բ . Պատ զի Սուրբ Գիրքը այն առաքեան հարկաւոր է , որ անկէ ի զատ ուրիշ տեղէ մը կրնար հաւատարիմ մատ դը քաղել փրկութեան վերաբերեալ բաներուն ամենքն ալ : գ . Պատ զի անանկ կատարեալ է ան , որ փրկութեան էականապէս հարկաւոր եղած վարդապետութիւններուն բոլորն ալ կըպարունակէ" :

Ե. Այս քննած կանոնիս ջատագովները կըսեն, թէ երբոր կընայինք որ մէկ գարու մը այլ և այլ Հայրապետները մի և նոյն վկայութիւնը կուտան մէկ վարդապետութեան մը կամ մեկնութեան մը վրայ, և այն գարուն մէկ ուրիշ ուղղափառ Հայրապետին գրութեանը մէջ՝ անոնց տուած այն վկայութեանը հակառակ բան մը չկայ, անատենը անիկայ միաբան հաւանութիւն սեպելու ենք, և անսխալ վկայութիւն՝ եկեղեցին այն գարուն մէջ այն բանին հաւատալուն և կամ՝ այն մեկնութիւնը ընդունելուն: Այս խօսքը՝ թէպէտև այն կանոնին համաձայն չէգար, սակայն և այնպէս կընդունինք մենք, և անով պիտի ցուցընենք հետևեալ գլխուն մէջ՝ թէ եկեղեցին երևելի վարդապետութիւններու վրայ ունեցած հաւատքը փոխած է, կամ լաւ ևս է ըսել՝ այս գարուն եկեղեցին այն գարուն եկեղեցիին դէմ է, և ուստի անսխալ ալ չկրնար ըլլալ:

# ԳԼՈՒԽ

*Մէկ դարուն եկեղեցին միւս դարուն եկեղեցիին դէմ եկած ուն գլխաւոր հաւատալիքց մէջ ։*

## 1. Արիոսականութիւն ։

*Կոստանդիոս կայսեր օրովը՝ չորրորդ դարուն մէջ , բոլոր եկեղեցիին մեծ մասը Արիոսականութեան դարձաւ ։ Երկու Հռովմայեցի Պապեր ալ Լիբերիոսն ու Փելիքսը ընդունեցին այս հերետիկոսութիւնը ։ "Աշխարհս ալ զարմացաւ աշխարհիս Արիոսական ըլլալուն վրայ ", կըսէ սուրբն Հերոնիմոս այս անցքիս համար "։ Ընդդէմ Լուսիֆերիանոսոց* ։ "Օվկիան աւազը երկնից աստղերէն որքան շատ է նէ , մոլորութիւն դաւանողներն ալ այնքան շատցան ճշմարտութիւն դաւանողներէն ", կըսէ սուրբն Օգոստինոս ։ Իո՛ղ իր , ա՛ն ընկնիս ։ "Հողովուրդը անոնց է , բայց Հաւատքը մեր քովն է" , կըսէ Կիրիղոս Աղեքսանդրացին ։ Ա՛ս ընդդէմ Արիոսականո-Ղեան , ԼԶ* ։ Տե՛ս երես 147 , ուրտեղ ուրիշ վկայութիւններ ալ կան ։

*Contra Luciferianos.

† In Orat. Arian. et pro Seipso.

2. Հաղարամեայց վարդապետութիւնը:

Հաղարամեայց վարդապետութիւնը ասէր, թէ աշխարհք չկործանած Քրիստոս անձամբ պիտի գայ, ու իր սուրբերուն հետ հազար տարի պիտի թագաւորէ աշխարհիս մէջ. որ այն միջոցին սուրբերը իր իշխանութեանը տակը պիտի ապրին մեծ փառքով և երջանկութեամբ:

Երկրորդ դարուն ամենէն հռչակաւոր Հայրապետներն անգամ հաւատացին ու քարոզեցին այս վարդապետութիւնը. և այն դարուն մէջ անոր դէմ հակառակութիւն ընող չկար:

Այս դարուն Հայրապետները՝ այս վարդապետութեանս վրայ ուրիշներէն տարբեր կարծիք ունենալնուն համար՝ ասիկայ իրենց հանած կարծիքն էի պէս չեն ցուցներ, հապա միայն կըվկայեն թէ իրենց օրովը եկեղեցին առ հասարակ անանկ կըհաւատար:

Ա՛ս Հայրապետներն ալ կըտրվեցընէին այս վարդապետութիւնը, բայց ո՛չ թէ պարզապէս Սուրբ Գրքէն իրենք անանկ հասկըցած են երևցընելով, այլ առաքելոց քարոզած մէկ վարդապետութիւնը սեպելով զանիկայ՝ անձամբ անոնց բերնէն մտիկ ընողներու ձեռօք իրենց հասած:

Հայց չորրորդ դարէն սկսելով մինչև այսօրս մերժուած է այս վարդապետութիւնը. և հիմա ո՛չ Հռովմականները՝ ո՛չ Յոյները՝ ո՛չ Հայերը և ոչ ուրիշ ժողովուրդ մը կայ՝ եկեղեցին անսխալ է, և ուստի հաւատոյ մասանց մէջ ալ անփոփոխ է ըսող, որ այս վարդապետութեանը հաւատայ:

Մըդ՝ երկրորդ դարու Հայրապետներուն վրայ

բաժնուս ճշմարիտ ըլլալը ցուցընելու համար՝ մէկ քանի վկայու թիւններ բերենք :

Սուրբն Յուստինոս՝ Տրիփոն անուն Հրէային հետ ըրած վիճաբանու թեանը մէջ երկարօրէն խօսելով՝ կը հաստատէ այս վարդապետու թիւնը շատ ձեռնարկու թիւններով , և կըցուցընէ թէ ո՛չ միայն ինք՝ հապա “ամէն բանի մէջ շիտակ հաւատք ունեցող քրիստոնէից բոլորն ալ անանկ կը հաւատային ”. ու կըսէ թէ մեռելոց յարու թիւն առնելը ուրացողներէն զատ ուրիշ մարդ չկար այս վարդապետու թիւնը չընդունող . և թէ հազարամեայ վարդապետու թիւնը մերժողները քրիստոնեայ կրկոչուէին , բայց իրօք չէին : “Յանգի երբոր հանդիպիս” կըսէ “քրիստոնեայ անունով անանկ մարդոց , որոնք այս բանը չեն դաւանիր , այլ կըհամարձակին Աբրահամու՝ Իսահակայ և Յակովբայ Աստուծոյն հայհոյու թիւն ընելու , որոնք նաև կըսեն թէ մեռելոց յարու թիւն չկայ , հապա մեռածնուն պէս հոգին երկինքը կերթայ , քրիստոնեայ մի՛ սեպեր անանկները . . . : Բայց ես և ամէն բանի մէջ շիտակ հաւատք ունեցող քրիստոնէից բոլորն ալ՝ գիտենք թէ մարմինները յարու թիւն պիտի առնեն , և հազար տարի Երուսաղէմ պիտի կենան , որ [Երուսաղէմը] պիտի նորոգուի՝ զարդարուի ու մեծնայ , ինչպէս Եզեկիէլ՝ Եսայի և ուրիշ մարգարէներ կըվկայեն ”* :

* Երբոր Յուստինոսին այս բանիս վրայ ըրած խօսքերուն մէկուն վրայ վէճ կայ : Տեղ մը սա խօսքը ըրած է . “Խոստովանեցայ ձեզի առաջ՝ թէ ես և շատ ուրիշներ , ինչպէս որ դուք գիտէք , կրհաւատանք թէ այս բանը պիտի ըլլայ . բայց ես ալ ձեզի ծանուցի՝ թէ շատ մարդիկ ալ , որոնք (ոչ կամ Նաև) ունին քրիստոնէից սուրբ և անարատ գաղափարները , այս բանը չեն ընդու-

## Պափիաս՝ Հրապալսոյ եպիսկոպոսը՝ ինք անձամբ

նիր" : Ակճը այս բանիս վրայ է՝ թէ հիմակուան ապեալ գրքերուն մէջ Նաե (χαὶ) կարդացած բառերնիս չիտա՞կ է, թէ ոչ (οὐ) պիտի ըլլայ. որ այս փոփոխութիւնը կամ դիտմամբ և կամ օրինակուած առներ դիպուածով եղած կրնայ ըլլալ : Հիտակը չէ թէ Նաե (χαὶ), այլ ոչ (οὐ) ըլլալը շատ յայտնի է. քանզի թէ որ Նաե (χαὶ) կարդանք նէ, Հնուտինոս յայտնապէս ասոր հակառական խօսք մը բրած կըլլայ հետեւեալ տողին մէջ, ուր կըսէ. "Անզի ձեզի ըսի որ քրիստոնեայ անունով անուանուածներ ոմ ամբարիշտ հերետիկոսներ կան, որոնք ընդհանրապէս հայհոյական ու ամբարիշտ և յիմարական բաներ կը սորվեցընեն" : Հետեւեալ խօսքին ալ կըսուցըէ՝ թէ ան "հայհոյական ու ամբարիշտ և յիմարական" ըսած բաները՝ Քրիստոսի հաղարամեան թագաւորութեանը վրայ իր բռնած վարդապետութիւնը չընդունելնին ու մեռելոց յարութիւնը ուրանալնին է. և հաղարամեայ վարդապետութիւնը չընդունողները՝ մեռելոց յարութիւնը ուրացողներն են, կըսէ : Աւսոի ինո՞ր կրնայ Հնուտինոս "քրիստոնէից սուրբ և անարատ գաղափարները" ունեցող սեպել այն մարդիկը, զորոնք երկրորդ խօսքին մէջ "անաստուած ու ամբարիշտ հերետիկոս" կըկոչէ, և քիչ մըն ալ ետքը կըսէ՝ թէ անոնք մեռելոց յարութիւնը ուրացող են, և իրատ կուտայ ըսելով թէ՝ "թէպէտև քրիստոնեայ կըկոչուին, սակայն քրիստոնեայ մի՛ սեպէք զանոնք" :

Հաւանական է թէ այս ամենայայտ և չուրացուելու սխալմունքէն համարձակութիւն առած ըլլայ Հաղորդութեան Հաւին հեղինակը (Տպակ. ի Վոստ. 1846, Մասն բ, երես 6, 7) այս խօսքերը ընելու Հնուտինոսին ու Լրանոսին բերնէն. "Երբոր Հայրապետ մը ըսէ թէ՝ ինձի անանկ կ'թուի որ այս ինչ բանը այսպէս է, թէպէտ ուրիշները ուրիշ կարծիքի վրայ են. ասանկ ըսող Հայրապետը կրնայ սխալած ըլլալ. քանզի ըսածը իւր ահանձին կարծիքն է : Ըս ասանկ են սրբոյն Հնուտինոսի և սրբոյն Լրանոսի խօսքերը, երբոր հաղարամեայ մեղրութեան պաշտպան կըկենան. և կըսեն որ՝ թէպէտ երեւելի և իմաստուն և բարեպաշտ մարդիկ մեր կարծեացը չեն հաւանիր, բայց մեր կարծիքը այս է" : Մինակ սա կըհարցընենք այս հեղինակիս՝ թէ

Յովաննէս առաքեալը մարիկ ըրած չէր ալ նէ, ա-նոր աշակերտներուն աշակերտն էր: Երանոսի վկա-յածին նայելով, Պողիկարպոսի՝ Յովաննէս առա-քելոյն աշակերտին մտերիմ բարեկամն ըլլալու է: Ար գրուածներէն բան մը հասած չէ ձեռնարկիս: սակայն Եւսեբիոսի խօսքերէն՝ որ չորրորդ դարու՝ մատենագիր էր՝ և հազարամեայց վարդապետու-թեանը դէմ կեցաւ, կիմանանք թէ Պապիաս ալ այն վարդապետութիւնը սորվեցուցած է: "Այս նոյն հեղինակը [Պապիասը] կըսէ թէ ուրիշ բաներ ալ հասած է իրեն՝ անգիր աւանդութիւնով, որոնց մէկն ալ այս է, թէ բոլոր մարմինները մեռելներէն յարութիւն առնելէն ետև՝ Քրիստոս թագաւո-րութիւն մը պիտի հաստատէ և շարունակէ հազար տարի աշխարհիս մէջ՝ մարդկային և մարմնաւոր եղանակաւ մը": Եւ դարձեալ. "Պապիասը այս նոյն մոլորութիւնը ակնհնցուց մատենագիրներէն շատերուն սորվեցուց, որոնք առ մարդուն [Պա-պիասին] ընդունիլը իրենց կողմին պաշտպան բռնե-ցին. ինչպէս Երանոսը և նոյն վարդապետութիւնը ընդունող ուրիշ մարդիկ": Ե-ուեբէոս, Եկեղեցա-կան Պատմութիւն, Ի էջ ՟Ը, գլ. ԼԹ:

սուրբն Յուստինոս ու սուրբն Երանոս ո՞ւրտեղ անանկ խօսք ըրած են, թէ "երևելի և իմաստուն և բարեպաշտ մարդիկ մը կարծեացը չեն հաւանիր": Ո՞ւսկից կրնաս ցուցընել Յուստինո-սին ասանկ խօսք մը ըսելը. վերը բաւ տեղերնո՞ւս. ամէնևին. քանզի հոն Յուստինոս քու "երևելի և իմաստուն և բա-րեպաշտ" ըսածներդ՝ ինք "անաստուած ու ամբարիշտ հերե-տիկոս" կըկոչէ: Երանոսինը ուր թողուցիր. տեղ մը ասանկ կամ ասոր մօտ խօսք մը ըրած ունի՞ մի այս Հայրապետը. չէ որ ուղղակի հակառակը սորվեցուցած է, և անհնար բան է ո՛ և իցէ կերպով ասանկ սուտ խօսք մը դնել իր բերանը:

Երանոս երկար բարակ կըճառէ այս վարդապետութեանս վրայ, Հերետիկոսաց դէմ գրած Ն գրքին Լ-ի գլխուն մէջ, և կըհաստատէ զանիկայ Պափիասին վկայութեամբը՝ այս խօսքերով. "Պափիասն ալ՝ որ Յոհաննու ունկնդիրն էր և Պողիկարպոսին ալ մտերիմ բարեկամը ու հին մարդ, վկայութիւն տուաւ՝ այս բաները գրելով իր չորրորդ գրքին մէջ, քանզի հինգ գիրք գրած է": Երանոս ինք ալ այս վարդապետութիւնը՝ "Տէրոջը աշակերտը՝ Յոհաննէսը տեսնող երէցներէ" ընդունած եմ՝ կըսէ:

Հերոնիմոս կըվկայէ՝ թէ Պափիասը, Երանոսը, Տերտուղիանոսը, Ս. Իքնատիոսին Փիքդաւիօնէնցը, Լաքթանթիոսը, Սեվերոսը, Սպողինարիսը սորվեցուցած են այս վարդապետութիւնը: Հերոնիմոս, Յոզեփ Եվեղեցական Սոփեռգոյ, գլ. իթ:

Սևլիտոս՝ Սարդիայի եպիսկոպոսն ալ սորվեցուցած է այս վարդապետութիւնը *:

Արդ՝ թէ որ այն դարուն մէջ այս վարդապետութեանս հակառակող ուղղափառ Հայրապետ մը գտնուէր նէ, չորրորդ դարուն Հայրապետները հաղարամեայց մոլորութիւնը հնրքած առեննին այն մարդն ալ վկայ չէի՞ն մի բերեր: Սակայն կըտեսնենք որ Վիրէնէոս Սղեքսանդրոսէն [ որ երրորդ դարուն վերջին ու չորրորդին սկիզբին հասաւ, ] հին մէկը յիշած չունին այս վարդապետութիւնը չընդունող:

Ընանկ է նէ՝ այս վարդապետութեանը միաբան հաւանութիւն տուած են երկրորդ դարուն Հայրա-

* Pamelius, Antidot. ad Tertul. parad paradox 14.

պետները : Վասնզի այն դարուն Հայրապետները միաբերան անանկ կըսորվեցրնեն՝ թէ այս վարդապետութիւնը Սուրբ Գրքէն է, և թէ իրենք առաքելոց աշակերտներէն ընդունած են : Յայտնապէս կըվկայեն թէ քրիստոնեայ ըսուելու արժան եղողներուն ամէնքն ալ կընդունէին զանիկայ . և ուստի եկեղեցիին այս բանիս վրայ ունեցած հաւատքը այս էր անտեսնը * :

Հայց եկեղեցիին հաւատքը այս չէ հիմա , ու տասներհինգ դար է որ ասանկ հաւատք չունի այս բանիս վրայ . այլ ասոր հակառակ՝ չորրորդ դարէն մինչև այսօրս այս վարդապետութիւնը սուտ ու Սուրբ Գրոց և ճշմարիտ աւանդութեանց հակառակ սեպուեցաւ : Կըտեսնենք եկեղեցիին անսխալութիւնը :

3 . Անձանց Հաղորդութիւն տալու Հարկաւորութիւնը :

Հատ դարեր բոլոր եկեղեցիին սովորութիւնը այս էր , որ տղայոց Հաղորդութիւն կուտար մկրտուելնէն անմիջապէս ետքը : Այսօր ասանկ ըլլալուն նախնի ժամանակաց մատենագիրներէն բազմաթիւ վկայութիւններ կան . ու Վարթինալ Նէրոն և Հռովմայեցւոց եկեղեցիէն եղող ուրիշ անհամար մատե-

* " Հայց երբոր Հայրապետը վկայէ որ իր ժամանակի քրիստոնեաները ամէնն ալ իր ըսածին պէս կըհաւատան , և սկիզբէն ալ նոյն հաւատքը չարունակ մինչև իրենց օրը եկած է , ասանկ վկայութեան մէջ Հայրապետներուն համար սխալած են չենք կրնար ըսել " : Տ՛տո Հազ . Տգեալ ՚ի Կոստ . 1846 , Մասն Բ երես 7 :

նագիրները կը խոսատովանին այս բանը : Այս սովորութիւնը անընդհատ պահեցին մինչև այսօր Յունաց ու Հայոց եկեղեցիները : Արևմտեան եկեղեցիին մէջ ալ ինչուան ԺԵ դար մնաց : Ինոքենտիոս Ենեղոն , ուր ըն Գեռոքինոսի խօսքերուն վրայ , եր. 100 :

Սխալ ո՛չ թէ լոկ օրինաւոր ու օգտակար սովորութեան մը պէս կը պահէին , այլ սա գաղափարն ալ ունէին վրան՝ թէ փրկութեան հարկաւոր է :

Ասոր ապացոյց՝ Նախ՝ հին մատենագրաց այն խօսքերը , որոնցմով կը հաստատեն թէ Հաղորդութեան մասնակցիլը անանկ էականապէս հարկաւոր բան մըն է՝ որ առանց անոր փրկութիւն չկայ մէկուն :

Այս մոլորութիւնը՝ [մոլորութիւն կըսեմ , քանզի յայտնապէս հակառակ է Սուրբ Գրոց , որ կըսորվեցընէ թէ Քրիստոսի վրայ ճշմարիտ հաւատք ունեցողը՝ հաւատացածին պէս մեռնի ալ նէ՝ կը փրկուի , մինչևանգամ մկրտուած ալ չըլլայ նէ , ինչպէս որ խաչին վրայի աւազակը փրկուեցաւ . [Ղուկ . իգ . 43 .] կանուխ՝ երկրորդ դարուն մտաւ եկեղեցիին մէջ : Ինչպէս կըսէ Կիւրեղ Աղեքսանդրացին Հաղորդութեան վրայ , թէ ‘‘Որդին խորհըրդական Հաղորդութիւնով չընդունողները՝ կենաց , սրբութեան և երջանկութեան ամենևին մասնակից ըլլալու չեն ու Հաճն ալ առնելու չեն բնաւ ’’: Կը-ըեղ , Գնէր ժ , Յոհաննու վրայ , գլ . ժգ , և Գնէր ժա , գլ . իէ :

Յորորդ դարուն մէջ ու անկէ ետև եկեղեցիին հաւատքը այս ըլլալուն բազմաթիւ մատենագիրներէ վկայութիւն կայ , որոնք պարզապէս իրենց

կարծիքը չեն ցուցրցած վարդապետաբար , այլ իբրեւ առենուան եկեղեցիին սովորութեանցը ու հաւատքին ինչ ըլլալը վկայած են բրած խօսքերով-նին : Ինչպէս կըսէ Գրիգորիոս , թէ "առանց մկրտութեան ու Տէրունեան սեղանոյն մասնակից ըլլալու՝ մէկ մարդ մը չկրնար Աստուծոյ թագաւորութիւնը ու փրկութիւնը եւ յաւիտենական կեանք գտնել" : Գրիգոր Աստուածաբան , Յաղագս Աստուածայայտնութեան , գլ. իէ :

Երկրորդ՝ Հաղորդութիւնը առենուն հարկաւոր սեպուելուն ընդհանուր վկայութիւն ըլլալէն զատ , մասնաւոր ապացոյց ալ կայ Հաղորդութեան մանկանց հարկաւոր ըլլալը վճռուած սովորութիւն մը ըլլալուն :

Կիպրիանոս Հայրապետը՝ եպիսկոպոսաց ժողով մըն ալ հնտը մէկտեղ անանկ սահմանադրեցին թէ մանուկները ծնանելնուն վրայ ութ օր չանցած մկրտուելու ու Հաղորդ առնելու են . ու ասոր այս պատճառը կուտայ Կիպրիանոս՝ թէ "Աստուծոյ ողորմութենէն ու շնորհքէն մէկը զրկելու չէ" : Ցովհ. ա. Կիպր :

Իննովկենտիոս Ե. Պապը Պելագեաններուն դէմ կը հաստատէ՝ թէ մանուկները չեն կրնար փրկուիլ առանց մկրտութեան . քանզի առանց մկրտութեան՝ Հաղորդութիւն չեն կրնար առնել , և Հաղորդութիւն չառնողն ալ յաւիտենական կեանք չկրնար գտնել : Ա՛ս է իր խօսքը . "Հայց այն բանը , զոր ձեր եղբայրակցութիւնը կը յորդորէկոր զանոնք որ քարոզեն , թէ մանուկները առանց մկրտութեան շնորհքին կրնան յաւիտենական կենաց վարձքը առնել , արդարև

մեծ յիմարութիւն է. քանզի թէ որ Աբգուց մարդոյ մարմինը չուտեն ու արիւնը չխմեն, կեանք չեն ունենար»։ Ասոնք ահա Եպիկուրեանոց Հաղորդութիւնն է։

Գոստինոս տեղ մը կըյիշէ Յունովկենտիոսին այս խօսքերը, և մեր մեկնածին պէս կըմեկնէ, և ան նոյն վարդապետութիւնը ինք ալ կըհաստատէ։ Գոսթինոս, Ասոնք ճշ. ընդդէմ Էյուգենոսի, Վենետ. գլ. ը։ Ուրիշ տեղ մըն ալ ասանկ կըսէ. «Յառանց ասոնց՝ [Մկրտութեան և Հաղորդութեան՝] պարապ բան է մանկանց փրկութիւն և յաւիտենական կեանք խոստանալ»։ Գոսթինոս, Ի Հայոց Ռեշտ և Նէրսէսեան վրայ, Վենետ. գլ. իդ։

Հետ Հռոմէական մատենագիրներ կըխոստովանին թէ առաջ ո՛չ միայն Հաղորդութիւն կուտային մանկանց, այլ նաև Հարկաւոր ալ կըսեպէին տալը։ Ալտոնիդոս [Յօհաննես Ե գլխուն վրայ] կըսէ. «Ես Գոստինոսին և Յովհաննիսիոսին մանկանց Հաղորդութիւն տալ Հարկաւոր է կարծելուն բան մը չեմ ըսեր. որ այս վերջապէսութիւնը վէց հարիւր տարուան չափ Եկեղեցիին մէջ մնաց»։

Նայց Տրիտենդեան ժողովը՝ որ Պապի Հաւանութիւն առած ընդհանրական ժողով մըն էր, և իր վճիռները հիմա ընդունելի են Հռոմայեցւոց եկեղեցիին մէջ, Յովհաննիսին ու Գոստինոսին և վեց Հարիւր տարուան բոլոր եկեղեցիին դէմ այս վճիռը տուաւ. «Ով որ կըհաստատէ թէ Հարկաւոր է տղայոց Հաղորդութեան խորհրդոյն մասնակցիլ՝ խելքերնին չհասած, անիծեա՛լ ըլլայ»։ Ժող. Տրէտ. Ժող. իե, Կանոն ը։

Կաթուղիկէ անսխալ եկեղեցին միայն Հռովմայեցւոցն է, կըսեն Հռովմէականները։ Հայերը՝ որ անսխալութեան վարդապետութիւնը կընդունին, պէտք է որ խոստովանին թէ իրենց անսխալ սեպած եկեղեցւոյն ամենէն մեծ մասը Հռովմայեցւոց եկեղեցին է։ Արդ՝ հոս այս խնդիրը կըծագի թէ Հռովմէականները մի մոլորեցան ու այս վարդապետութիւնը մերժեցին, թէ հին եկեղեցին՝ Հայերն ու Յոյները մի մոլորեցան ու զանիկայ բռնեցին մինչև հիմա. և ասոր ուրոշմունքը իրենց կիյնայ տալ։

4. Պոյափոխութիւն։

Պոյափոխութեան վարդապետութիւնը այս է, թէ Հաղորդութեան հացն ու գինին քահանային ձեռօքը սրբագործուելով՝ Քրիստոսի մարմինն ու արիւնը կըլլան իրապէս, ան նոյն մարմինը՝ որ ծնաւ Մարիամ կուսէն*. անանկ որ՝ յետ սրբագործութեան՝ հացն ու գինին մինակ ըստ երեւութին հաց ու գինի կըմնան, և ըստ բնութեան՝ Քրիստոսի մարմնոյն և արեանը՝ հոգւոյն և աստուածութեանը փոխուած են։

Հայտ դարեր Կաթուղիկէ եկեղեցին անանկ կըհաւատար՝ թէ ֆիզիկական փոփոխութիւն մը չըլլար հացին ու գինիին վրայ։ Ֆիզիկական փոփոխութեան վարդապետութիւնը ամենէն առաջ Եւտիքէս հերետիկոսը հանեց, ու հինգերորդ և վեցերորդ դարերուն մէջ իրրև հերետիկոսական

* Տե՛ս Ա՛ռաք. Տպեալ ի Կոստ. 1846 թ. Մատթ. Ի, երես 16։

վարդապետութիւն դատապարտուեցաւ : Նայց 787ին Նիկիոյ երկրորդ ժողովը հաստատեց այս բանը , դատապարտելով Կոստանդնուպոլսոյ ժողովին [որ եղաւ 754ին] ըրած այն հաստատութիւնը՝ թէ Հաղորդութեան սրբագործեալ հացն ու գինին "միայն Քրիստոսի պատկերն ու երևոյթն են": Նուռ ժողովոց , Երկրորդ ժողով Նիկիոյ , տպագրած Պ , հատոր 7 , էջ 418 , 449 : Նայց Պասքասիոս Կորբացին եղաւ իններորդ դարուն մէջ այս վարդապետութիւնը [ըստ այժմեան դրութեան] քարոզող : Քարտինալ Պելլարմին կըսէ՝ թէ "Պասքասիոսն եղաւ ամենէն առաջ երկաբօրէն ու աղէկ կերպով մը Հաղորդութեան մէջի Քրիստոսի մարմնոյն և արեանը ճշմարտութեանը վրայ խօսողը": Պելլարմին, Եկեղեցական Ա՝ոքնոփրոց վրայ:

Հին Հայրապետները Հաղորդութիւնով Քրիստոսի մարմնոյն և արեանը հաղորդ ըլլալ խօսքը կընեն , և շատ անգամ հացն ու գինին մարմին և արիւն Քրիստոսի կըկոչեն . սակայն ասանկ խօսքերով հացն ու գինին նկարագրապէս Քրիստոսի մարմինն ու արիւնն է ըսել չուզելնին , այլ պարզապէս այն խօսքերը այլաբանօրէն առնելով՝ այն նիւթերը Քրիստոսի մարմնոյն և արեանը խորհրդաւոր նշանակները սեպելնին շատ յայտնի է այս բանիս վրայ կրկին և կրկին ըրած խօսքերնէն : Ուրիշ մէկ քանիներնին կըհաւատային թէ Քրիստոս այն նիւթերուն մէջ ներկայ կըգտնուի՝ հոգւոյն իր մարմնոյն մէջ ներկայ գտնուելուն նման . բայց անոնց Քրիստոսի մարմնոյն և արեանը փոխուելուն ամենևին չէին հաւատար : Աւստի այս

պատճառաւ տեղ տեղ անանկ խօսքեր ըրած են, զորոնք ոմանք նկարագրապէս առնելով՝ կըկարծեն թէ այն Հայրապետները գոյափոխութիւն կըսորվեցընեն կոր: Սակայն բանին պահանջածին պէս և բացայայտ եղանակաւ մը ասանկ վարդապետութիւն չսորվեցընելնին նախ և առաջ այս վարդապետութեանս ջատագովներուն անոնց այն խօսքերը մեկնելու համար ըրած երկար բարակ աշխատութիւններէն յայտնի է: Ո՛ւկ մարդ մը Հայրապետաց խօսքերէն այսինչ վարդապետութիւնը քարոզելնուն վկայութիւն բերելու ըլլայ նէ, մինակ անոնց խօսքերը ըսելու անցնելու է, առանց այն խօսքերը քաշքշելով՝ երկարօրէն մեկնելու: Եւ երբոր կըտեսնենք որ մէկ մատենագիր մը Հայրապետի մը մէկ երկու խօսքին վրայ գրքին երեսները մեկնութիւնով լեցընելու ստիպուր է նէ, անկէ սա իմանալու ենք՝ թէ այն Հայրապետին զրուցած այն խօսքին միտքը իր հաստատած բանին յարմարցընելը քիչ մը դժուար է եկեր հոն *:

Մրովհետև եկեղեցիին այս բանիս վրայ ունեցած առջի հաւատքին ինչ ըլլալը աղէկ մը պիտի ցուցընենք զատ Հաղորդութեան Ա՛ստւծ մը մէջ՝ որ կը յուսանք շուտով հրատարակել, վասն որոյ այս բանը հաստատող բաղմաթիւ վկայութիւններէն մինակ երկու երեք հատը կըդնենք հոս:

Ս. անանկ կըսէ Կղեմէս Ս. Դեքսանդրացին, որ Ս. Դարու Հայրապետ է. "Մրովհետև Ս. Քրիստոս ը-

* Այս բոլոր մէկ քանի ծաղրալի օրինակները կրնաս գտնել Հաղորդութեան Ա՛ստւծոյ մէջ, Մասն Ա, երես 28---38, 40---56, 57---72, 86---92:

սաւ՝ թէ ան հացը որ ես կուտամ ձեզի, իմ մարմինս է. և որովհետև մարմինը արիւնով թրջած է, վասն որոյ գինին ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՍ ալ կոչուած է . . . Վասնզի Նանը ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՍ շատ այլ և այլ անուններով ցուցուած է . . . : Ուրեմն Սուրբ Գիրքը գինին այն սուրբ արեանը ԽՈՐՀՐԴԻՒՆ ՆՇԱՆԱԿ անուանած է . . . : Ուստի այն սրբագործեալ ուրախութեան ըմպելին ԱՅԼԱԲԱՆՈՒՆՆ Նանը կըցուցընէ, որ ինքզինքը թափեց շատերուն կողմէն՝ մեղաց թողութեան համար '' : Կղեմէս Ալեքսանդրացի, Ս. Պէդաղէս, Վէր ա, գլ. է, էջ 104, 105 : Վէր բ, գլ. բ, էջ 156, 158 :

Տերտուղիանոս՝ ան նոյն գարուն Հայրապետներէն մէկը՝ կըսէ. '' Ըստուած ձեր Ըհետևալին մէջ անանկ յայտնած է բանը՝ հացը իր մարմինը կոչելով՝ որ անով իմանաք թէ ինչպէս տուաւ հացը իր մարմնոյն օրինակը * ըլլալու . որ այն նոյն մարմինը մարգարէն ալ այլաբանութեամբ հաց կըկոչէ . . . : Վասնզի զգայարանքներնուս բանը մեզի շիտակ ցուցընելուն վրայ երկբայելու չենք. չէ նէ Վրիստոսի ըրածներն ալ շակէ շիտակ մեզի

* Հաղորդութեան հացը Վրիստոսի մարմնոյն ՅԱՕՆ է մի՝ թէ էութիւնը : (Տե՛ս Ա՛առ Հաղ. Մասն Ի, երես 87--92 :) Մարմնի ձև ըսելով մարմնի մը վրայ նայած առեններս ինչ որ կերևի համ ինչ որ կըտեսնենք նէ՝ ան կըհասկընանք : Հաղորդութեան հացին վրայ նայած առեններս Վրիստոսի մարմնոյն ձևը կըտեսնուի. ան '' կուսածին մարմնոյն'' երկայնութիւնը՝ լայնութիւնը՝ գլուխը՝ ձեռուընները՝ ոտուընները՝ եւ, կրնա՞նք տեսնել : Ինանկ է նէ՝ ի՞նչ խօսք է ան հացը Վրիստոսի մարմնոյն ձևն է ըսելը : Խօ՞սք՝ թէ աղճատանք :

*երևցընելուն վրայ երկրային պէտք կըլլայ . . . : Քրիստոս ո՛չ ջուրը անարգեց . . . և ո՛չ հացը՝ որով իր մարմինը կը յօ–ցընէ ՚՚ : Տե՛ս . ընդդէմ Աւրկինէի , Կնդ· բ , գլ· բ . Կնդ· ճ , Յօպ · ժբ , ժգ , Կնդ· ա , Յօպ · թ :*

Վոյափոխութեան հաւատացողները կընդունի՞ն մի այս բանը , թէ իրենց զգայարանքներովը հացն ու գինին ինտոր կըզգան նէ՝ անանկ է : Սակայն Տերտուղիանոս կըսէ թէ՝ եթէ ինչ որ կըզգանք կոր նէ ան չեն՝ ուրիշ բաներ են նէ , Քրիստոսի հրաշքները տեսնողներուն զգայարանքներն ալ կարելի է խաբուած ըլլան կրնայ ըսուիլ , և ասանկով չենք կրնար հաստատել Քրիստոսի իրօք հրաշք մը գործած ըլլալը : Ա՛ս ասանկ չէ՞ մի : Ընարը կայ այս ձեռնարկութիւնը հերքուելուն :

Գոստինոս՝ Ի դարու Հայրապետը կըսէ . ՚՚ Տէրը երբոր իր մարմինին նշանը տուաւ , չտարակուսեցաւ ըսելու՝ թէ այս իմ մարմինս է . . . օրհնեց և տուաւ իր աշակերտներուն իւր մարմնոյն և արեանը նմանութիւնը . . . : Քրիստոս սորվեցուց իր աշակերտներուն ու ըսաւ անոնց՝ Հոգին է կենդանի ընողը . մարմինը շահ մը չըներ : Յոհ · զ՝ Որպէս թէ ըսէր , Ըսածս հոգեւորապէս հասկըցէք : Ա՛յս տեսած էրեխան մտրմիններէ ուրիշ չէ . և այն էրեխան ուրիշ մը չէ , որ զիս խաչողները պիտի թափեն : Ա՛յլ ընդհակառակն՝ ձեզի հրամայածս խորհուրդ մըն է , որ հոգեւորապէս նմայուելէ նէ՝ ձեզ կըկենդանացընէ՚՚ : Գոսպ . ընդդէմ Ափոլինարիոսի . գլ· ճ . Աւետարան Մատթէոսի , 3 , 98 :

՚՚Արդարև՚՚՚ կըսէ Աղեքսիոս Պապը [դար ե ]

"Տէրոջը մարմնոյն և արեանը հաղորդութիւնը՝ որ կընդունինք, աստուածային բան մըն է. քանզի անով աստուածային բնութեան մասնակից կըլլանք: Այլ սակայն հացն ու գինին երկնային չըլլալով. և ստուգիւ՝ այն խորհուրդին մէջ գործածուածները Քրիստոսի մարմնոյն և արեանը պատկերն ու նմանութիւն են": Ըստ Թէոդորոս Քաոսաբացւոյ, ընդդէմ Եւթիւքեայ Նեստորի:

Ններորդ դարուն մէջ երբոր Պասքասիոս գոյափոխութեան վարդապետութիւնը [ըստ այժմեան դրութեան] դուրս հանեց, շատ մատենագիրներ դէմ կեցան: Ըսոնցմէ մէկը՝ Ռադբերտոս Տորուս անուն՝ Տայնց քաղքին արքեպիսկոպոսը՝ ասանկ կըսաւսի այս բանիս դէմ. "Տօպ պէնեդիքտոս ոմանք մեր Տէրոջը մարմնոյն և արեանը հաղորդութեանը վրայ ուղիղ գաղափար չունենալով՝ համարձակեցան ըսելու թէ անոնք [հացն ու գինին] Տէր Յիսուս Քրիստոսի իրական մարմինն ու արիւնն են. ան նոյն մարմինը՝ որ ծնաւ Տարիամ կուսէն. որով Քրիստոս չարչարուեցաւ խաչին վրայ, և որով մեռելներէն յարութիւն առաւ: Այս խոստովանութիւնը պէտք կեցան բոլոր կրօնաւորներն": Ռադբերտոս ապա Էրիգենա, գլ. ԼԳ:

5. Ուրիշ վարդապետութիւններ:

Դիւրին բան է հոս մէկիկ մէկիկ ցուցընել՝ Հռոմայեցւոց բռնած քաւարանի վարդապետութեանը և անսխալ սեպուած եկեղեցիին ամբողջութեանը հաստատած շատ ուրիշ վարդապետութիւններուն ուղղակի հակառակ ըլլալը առջի հին եկեղեցիին հաւատքին: Տակայն անոնց ամենուն ալ վկայու-

Թիւններըը հոս դնենք նէ , գրքերնուս չափը շատ կըմեծնայ : Սակէց վատ՝ պէտք չէ՛ ալ ուրիշ օրինակներ բերել այս բանը ապացուցանելու համար , թէ " մէկ դարուն եկեղեցին՝ միւս դարուն եկեղեցիին դէմ եկած ունի " : Ա՛ւէկ օրինակով մըն ալ մենք մեր նպատակին կըհասնինք , հաղարով ալ . Եկեղեցին անսխալ է նէ , բնաւ փոխուելու չէր . սակայն այս չուրացուելու բան է թէ փոխուած ունի , և ան ալ երևելի վարդապետուԹեանց մէջ , փրկուԹեան հարկաւոր սեպած վարդապետուԹիւններուն մէջ . և ուստի ասկէ ելած անհրաժեշտ հետեւուԹիւնը սա է , թէ եկեղեցին սխալական է :

# ԳԼՈՒԽ Ժ

## ՎԵՐՋԱԲԱՆ

§ Ամէն կրօնքը Աստուածաշունչն է։

Ահա՛ խօսքերնուս վախճանին հասանք։ Եւ արդ՝ կաղաչենք անաչառ և ոչ նախապաշարեալ ընթերցողաց՝ որ աղէկ դատեն այն յառաջ բերած պատճառներնիս, որոնցմով ցուցցինք՝ թէ պարտական ենք Աստուծոյ խօսքը ամուր բռնել կենալ, և ո՛չ թէ ան մէկդի նետել՝ ու մարդոց ըսածին նայիլ։ Ա՛րդիւկ երբոր ճշմարտութեան համաձայն բաներ սորվեցընեն ու ըսածնին Սուրբ Գրքէն ըլլայ նէ, անատենը պարտական ենք խօսքերնին մեկ ընել՝ իբրև Աստուծոյ խօսք։ Ըն որ Քրիստոսի խօսքը հաւատարմաբար քարոզող պաշտօնեային խօսքին "մեկ կընէ", "Քրիստոսի մեկ ըրած կըլլայ։" և "ան որ կարհամարհէ" անանկ մարդը, զՔրիստոս արհամարհած կըլլայ"։ քանզի անանկ ընելովը ո՛չ թէ մարդը կանարգէ, այլ ան՝ որուն խօսքերն որ կըքարոզէ։ Ասկ երբոր մարդիկ ինքզինքնին Աստուածաշունչէն վեր կըդասեն, և կամ՝ անանկ բեռներ չեծցընել կուզեն վրանիս՝ զորոնք Աստուածաշունչը կարգիլէ։ և կամ կաշխատին մի

միայն անոր էջերէն ճառագայթեալ փառաւոր լուսին դէմ աչուըներնիս գոցել տալու , անատենը բրած պահանջմունքներնուն ականջ չենք կախեր : Եւ այս պատճառաւ խստասիրտ թշնամեաց մեղի բրած սպառնալիքներուն դէմ սա պատասխանը միայն կուտանք , " Ով որ Աստուծոյ առջևը ուղիղ է որ Աստուծմէ աւելի ձեզի մտիկ ընենք , դուք դատեցէք " : Գործ . Գ . 19 : Ա՛ր կրօնքը Աստուծոյ Խրքն է : Ամօթ ուրիշները կրցածնուն չափ " եկեղեցին ըլլալու է" աղաղակեն . մեր կրօնքը Քրիստոս և իր անսխալ Խօսքն է՝ այժմ և յաւիտեանս : Ա՛յս է վէմ հաստատութեան : Ա՛րդոց Ճարքները իրենց նման փոփոխական՝ անհաստատ՝ իրարու անհամաձայն բաներ են . իսկ Աստուծոյ Խօսքը իրեն նման մի՝ յաւիտենական և անփոփոխ է : Ւր հոգին անոր առաջնորդութեանը յանձնողը միայն կրնայ խաղաղութիւն գտնել :

### § Մենք եկեղեցին չենք անարգեր :

Ես ընդդէմ Քրիստոսի եկեղեցին անարգած չենք ըլլար . քանզի Աստուածաշունչը զանիկայ ինծոր որ կրցուցրնէ նէ մեղի , մենք ալ անանկ կընդունինք եկեղեցին : Կը յարգենք զանիկայ իբրև " տուն Աստուծոյ " , ժողով հաւատացելոց և արթոց , " սիւն և հաստատութիւն ճշմարտութեան " , " մարմին Քրիստոսի " , որուն գլուխը Քրիստոս ինքն է . սակայն Աստուծոյ տեղ չենք դներ զանիկայ , և գլխուն արժան եղած պատիւն ու փառքը չուրչինն չենք տար : Եկեղեցին չէ փրկիչ՝ փոխանակ Քրիստոսի , այլ ինքն է փրկեալ Քրիստոսով . և երբոր միանակ Քրիստոսի կատարած պաշտօնը եկեղեցիին կու-

տանք, անպատիւ ըրած կըլլանք զ՝Քրիստոս, կը կործանենք եկեղեցին, և ուրիշներուն յաւիտենական կորստեանը պատճառ կըլլանք: Տեսանելի եկեղեցին՝ որ կազմեալ է Քրիստոսի հետևիլ և անոր վրայ ճշմարիտ հաւատք ունենալ դաւանողներէ, քանի որ վարքերնին ալ ըրած դաւանութիւնեներնուն համաձայն է նէ, Քրիստոսի տեսանելի թագաւորութիւնը կըսեպնենք: Անոր քարոզութիւնը՝ պաշտամունքը և խորհուրդները Աստուած սահմանած է որ իր ժողովուրդը բազմանայ, շինուելիւն առնէ, վերթարութիւն գտնէ և իր քովը մտնելու պատրաստուի: Այս սահմանադրութիւնները այս մտքով առնելով՝ շատ մեծ, խիստ օգտակար և անհրաժեշտ պարտք կըճանչնանք. յարգանօք և շնորհակալութեամբ կը կատարենք անոնց ամէնքն ալ. և կաշխատինք որ այն շնորհքները բոլոր մարդիկ ալ վայելեն: Սակայն ամենեին չենք ընդունիր թէ անոնցմով փրկութիւն և կամ ուրիշ հոգևոր պարգև մը կրնայ աստուածային ճշմարտութենեն չազդուող սրտի տէր մարդոց: "Աստուած մեզ ընտրեց փրկուելու", կըսէ Պօղոս առաքեալ, "Հոգիին սրբելովը ու ճշմարտութեան հաւատովը": Ը Թես. Բ. 12: "Սրբե անոնք քու ճշմարտութիւնովդ", ըսաւ Քրիստոս իր աշակերտացը համար՝ իր վերջին աղօթքին մէջ, անոր հետը մեկտեղ այս խօսքն ալ գրուցելով, "որ քո խօսքդ ճշմարտութիւն է": Յով. ԺԷ 17: "Ա՛ս ըրէք՝ ինծի յիշելու համար". այս էր իր Ընթրիքին խորհուրդը սահմանած ատենը տուած պատուէրը: Ղուկ. ԻԲ. 19: "Շնորհքով փրկուած էք դուք հաւատովդ", կըսէ առաքեալը:

Եփես. բ. 8: Նայց "հաւատքը լսելէն է, լսելն ալ Աստուծոյ խօսքէն": Հռոմ. ժ. 17: Քրիստոսի պաշտօնեաները ո՛չ թէ Քրիստոս պատարագելու համար խրկուեցան, այլ "պատարագեալ Քրիստոսը", "խաչին վարդապետութիւնը", "Աւետարանը" քարոզելու համար: Ա Տիմոթ. իբ. 19: ա Կորնթ. ա. 17: Անոնք սահմանուած են "հռչակելու ու վերապահելու ըլլալու, սուրբերուն հաստատութեանը համար, պաշտամունքին գործքին համար, Քրիստոսի մարմինին շինութեանը համար. մինչև որ ամէնքնիս ալ հասնինք հաւատքին միաբանութեանը ու ԸՍՏՈՒՆՈՑ ՈՐԴԻՆ ԱՆՁՆԱԿԱՆ՝ կատարեալ մարդ ըլլալու՝ Քրիստոսի լման հասակին չափը ունենալու": Եփես. դ. 12, 13: Այս բանները աւանկ իմանալու ենք, որ տեսնենք Քրիստոսի պաշտօնեային ի՛նչ մեծ ու փառաւոր պաշտօնի վրայ դրուիլը. և եկեղեցիին սահմանադրութիւններուն ո՛րչափ օգտակար՝ բարձր ու վեհմական ըլլալը: Իր խօսքը ճշմարտութեամբ քարոզուած ատենը Քրիստոս է խօսողը. իր հաւատարիմ աշակերտացը ժողովին մէջ Քրիստոս ինքը անձամբ ներկայ է: Իրեն հետևողները և իր ճշմարտութեանը վկաները՝ ուր որ ըլլան նէ ըլլան՝ քանի որ ճշմարտութեամբ իրեն կը հետևին նէ, իր եկեղեցին են՝ և "սիւն ու հաստատութիւն ճշմարտութեան". բայց երբոր զինքը ձգեն նէ, ինք ալ անոնցմէ կը հեռանայ: Տեսանելի եկեղեցիին ո՛ր և իցէ մասը վնասուր է որ սխալի, ինչպէս որ կատարելապէս ցուցցինք. և սակայն Քրիստոս միշտ ճշմարիտ եկեղեցի մը պիտի ունենայ աշխարհիս մէջ, է "երկինքը անուններնին գրուած անդրանկաց

եկեղեցին ՚՚. [Եբր. ժբ. 23] ՚՚ բոլոր աղգերէն ու լեզուներէն ու հեթանոսներուն ժողովուրդներէն իր արիւնովը Աստուծոյ ծախու առնուածներուն եկեղեցին ՚՚. [Յայտ. Ե. 7.] ան եկեղեցին, զոր Քրիստոս ամէն բան վախճանելէն ետև՝ իր Հօրը դիմացը պիտի կեցուներ, առանց ՚՚ արատի՝ կամ աղտոտութեան և կամ ուրիշ ասոր պէս բաներու ՚՚: Եփես. Ե. 27: Հայց այս եկեղեցին ո՛չ Հռովմէականներուն է, ո՛չ Յոյներուն, ո՛չ Հայերուն և ո՛չ Պրոթէստանդ եկեղեցիներէն մէկուն. ան արտաքին տեսանելի կազմութիւն մը չունի: Հայոց եկեղեցիէն և կամ Պրոթէստանդ եկեղեցիէ մը ըլլալովնիս՝ այս եկեղեցիէն ալ եղած չենք ըլլար. այլ ճշմարտապէս Քրիստոսի Հաւատալով և իրեն պատուիրանքներուն Ընազանդելով միայն կրնանք անոր մէջը մտնել: Այս եկեղեցիին մէջ մտնելը պէտք է մեղի: Քանզի հոս որ չկրնանք մտնել նէ, Քրիստոսի տեսանելի եկեղեցիին մէջը գտնուելնիս մեղի ամենևին օգուտ մը չընելէն զատ՝ դատապարտութիւննիս կէվելցընէ ալ: Այս եկեղեցին անսխալ դատաւոր չէ Հաւատոյ վերաբերեալ բանէրու մէջ. այլ Աստուծոյ Խօսքը առջևնիս կըդնէ, որ ան է դատաւոր անսխալ:

§ Ի՞նչ բաներ պէտք է Սուրբ Գիրքը հասկընալու համար:

Ա՛նենք չենք ըսեր թէ Սուրբ Գիրքը ո՛վ որ կարդայ նէ, անոր սորվեցուցածները կըհասկընայ. քանզի ասոր դէմ շատ ցաւալի օրինակներ կան: Ա՛նենք Հաստատեր թէ Աստուածաշունչը ամէն մարդու հասկրցածին պէս Հաւատոյ կանոն է. այլ մեր ըսածը սա է, թէ Աստուածաշունչը՝ իր ըսած խօս-

քերը գրուածին պէս հասկըցուելով՝ հաւատոյ կանոն է: Ահա որ ասոր դէմ ըսես՝ թէ Աստուածաշունչը կանոն չէ, քանզի շատ մարդիկ այլ և այլ նշանակութիւններ կուտան անոր խօսքերուն, ու մէկը չկայ որ մէկ որոշում մը տայ ճշմարիտ մեկնութեանը. աս հաստատած կըլլաս՝ թէ Աստուած իր կամքը և փրկուելու համար գիտնալ պէտք եղած ճշմարտութիւնը մարդոց յայտնելու համար տուած Աստուածաշունչը՝ կամ գիտմամբ անանկ մէկ գիրք մը ըրաւ՝ որ մարդ կարող չըլլայ հասկընալու, և կամ չկրցաւ անանկ գիրք մը շինել՝ որ ամէն մարդ կարող ըլլայ հասկընալու: Ըսել է թէ Աստուածաշունչին խօսքերը՝ բոլոր ուրիշ գրքերուն աննման, մէյմէկ ճշմարիտ՝ որոշ՝ ստուգելի նշանակութիւն չունին: Ասկ մենք անանկ կըհաւատանք՝ թէ Աստուած իր ըսած ամէն մէկ խօսքովը մէյմէկ բան հասկըցընել կուզէ մարդոց. և ուստի մարդիկ ալ իր ըսածը հասկընալու կարող ըլլալու են: Կը հաստատենք թէ Աստուածաշունչին խօսքերը՝ բոլոր ուրիշ գրեանց նման՝ միայն մէյմէկ ճշմարիտ նշանակութիւն ունին, զորոնք կրնանք ստուգել պէտք եղած կերպերովը: Շատ մարդիկ ուրիշ գրեանց խօսքերու վրայ ալ այլ և այլ մեկնութիւններ կուտան. անկէ աս հետևցուցած ունինք մի, թէ այն գրքերուն այն խօսքերը չհասկըցուելու խօսքեր են. ամենևին: Այն մեկնութիւններուն իրարմէ տարբեր ըլլալուն պատճառները կրնայինք կըփնտրռնք. գիտնարհմաց մութ խօսքեր լուծելու համար կանոններ կան, անոնք ձեռք կառնենք, որոնց շիտակ կանոններ ըլլալը ամէն մարդ կընդունի, և զանոնք ըստ արժանոյն՝ ի գործ դնելով՝ այն

գժուարիմաց խօսքերուն բուն միտքը երևան կը հանենք :

Հոս այն կանոններուն վրայ խօսելուն տեղը չէ : Սակայն Աստուածաշունչին խօսքերուն վրայ եղած վէճերուն գլխաւոր պատճառներուն երկու իրեք հատը ազէկ է յիշել հոս համառօտապէս :

Ա՛էկը՝ եականապէս գիտնալ հարկ եղած բաները չորոշելն է այն բաներէն, որոնք հարկաւոր չէ գիտնալ և կամ պիտանի բաներ չեն . ինչպէս մարդուս խելքէն վեր բաները , հին ատեններու սովորութիւնները , անցքերը , մարգարէական մեծութիւնները , ևջ : Ա՛էկալը՝ Աստուածաշունչը անտարբերութեամբ կարդալն է . որ ասանկով մարդուս աչքեր ինչ կարծիք որ գրուի նէ, առանց ամենևին քննելու՝ կընդունի անտարբերութեամբ : Սակայն եղած սխալմունքներուն ամենէն մեծ պատճառը նախապաշարումով կարդալն է : Երբոր մէկ մարդ մը Աստուածաշունչ կըկարդայ , ո՛չ ընչ ճշմարտութիւնը գտնելու համար , այլ առաջուընէ ընդունած մէկ կարծիքին կամ վարդապետութեանը հաստատութիւն գտնելու համար , ամենէն յայտնի խօսքերն անգամ կըծռէ ու ծուռ կըհասկընայ : Սուրբ Գրոց սորվեցուցածները գիտնալու համար՝ պէտք է գլխաւորապէս անկեղծ սէր՝ ճշմարտութիւնը գտնելու , և խոնարհութիւն՝ անոր ընթերցուելու գործով ալ հպատակելու : Ամեն փրկութեան վերաբերեալ բաներու մէջ Աստուածաշունչէն դիւրիմաց գիրք չկայ աշխարհիս մէջ , խոնարհ՝ անկեղծ՝ անաչառ և ճշմարտախնդիր մարդուն : Այս բնաւորութիւնները ունեցողները կրնայ ըլլալ որ իրարմէ տարբերին բացայայտ կերպով մը Հայտ-

նուած բաներու մէջ , և կամ՝ անանկ բաներով՝ որ անոնցմով ալ իրարու միաբան ըլլալնին էականապէս հարկաւոր բան մը չէ . սակայն թէ որ կենդանի Աստուծոյ Եկեղեցին ճշմարիտ է նէ , ասանկները կը գտնեն միութեան ճամբան սորվեցընող վարդապետութիւնը : Անոր ուրիշ գրքերը մեկնելու համար բանեցուցած կանոններնիս գործածելով՝ կըգիտնան այն " իրաւցունէ Աստուծմէ եղող վարդապետութիւնը " . [Յօհ . Ե . 17] և յայտնի կըտեսնեն որ ճշմարտութեան ճամբան այնքան պարզ է որ " ճանապարհորդը յիմար ալ ըլլայ նէ՝ չսխալիր . [Եսայ . լե . 8 .] " Տէրոջը վկայութիւնը ճշմարիտ է . աչքերուն լոյս կուտայ , տգէտը իմաստուն կընէ " . [Սաղ . ժթ . 7 , 8 .] " Իր Աստուծոյն օրէնքը իր սրտին մէջն է , և անոր ճամբաները պիտի չսահի " : Սաղ . լե . 31 :

§ Նկեղեցիին գիտուններէն և մեծերէն կելլեն հերետիկոսութիւնները , ո՛չ թէ ոգէաններէն :

" Սուրբ Գիրքը անխոտոր կարդացուելէն յաւէտ չար յառաջ կուգայ և ո՛չ թէ բարի " , կըսեն վերոյ Պապն ու Տրիտենդեան ժողովը : " Սուրբ Գիրքն անխոտոր կարդացուի նէ , մարդիկ առաւել ևս հպարտ , առաւել ևս դժգոհ և միշտ առաւել ևս ինքնահաւան կըլլան " , կըսեն Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն աստուածաբանները և շատ ուրիշներ ալ հետերնին մէկտեղ * : " Այ՛ ձեզի օրինականներուդ , որ գիտութեան բանալին կըպահէք . դուք չէք մտներ , և անոնք որ պիտի մտնեն նէ՝ ետ կը

* Տե՛ս Նախադրութիւն :

ձգէք'', ըսաւ Քրիստոս աւանկներուն : Ղ–Կ. ժա. 52 : Ա՛լ ի՞նչ հայհոյութիւն կրնայ անդին՝ որ աս մարդիկը չընեն Աստուծոյ : Սուրբ Հրոց դէմ ըսուած այս խօսքերը՝ Քրիստոսի փոխանորդի, պաշտօնեայի՞ խօսքեր են, թէ դժոխքէն ելլողներու : Ւրաւ է որ հասարակ ժողովրդոց Սուրբ Հիրք կարդալէն վեռաս մը չառաջ կուգայ. բայց որո՞ւ. "Ընօրէնութեան Սարդուն" և սատանային թագաւորութեանը միայն : Տեսանք որ հին եկեղեցին Աստուծոյ պատգամները մարդոց ձեռքը տալէն չէր վախնար : "Սուրբ Հրոց վրայ տգէտ ըլլալը", ըսաւ սուրբն Ջերոնիմոս, "Քրիստոսի վրայ" [ո՛չ թէ գիտուն՝ այլ] "տգէտ ըլլալ է" : Յովհաննէս Ոսկեբերան : "Սուրբ Հրոց տգիտութիւնը", ըսաւ սուրբ Ակակեսեան, [ոչ թէ զանիկայ կարգալը,] "ամէն չարեաց պատճառ է" : Կող. գ. 16 Համբակն ձրայ : Եւ շատ յայտնի բան է այս, թէ եկեղեցիին մէջ ելած հերետիկոսութիւններուն մէկն ալ հասարակ ժողովրդոց Սուրբ Հիրք կարդալէն չառաջ եկած չէ, այլ ամէնքն ալ գիտուն՝ իմաստուն սեպուող մարդոցմէ ելած են : Ինչպէս կրսէ սուրբն Ամբրոսիոս՝ թէ իր օրերէն առաջ՝ "եկեղեցականները շատ անգամ մոլորեցան, եպիսկոպոսները իրենց կարծիքներուն վրայ վարանեցան, հարուստները այս աշխարհիս մարմնաւոր իշխաններուն չարեցան իրենց պատուհովը. այս միջոցիս միայն ժողովուրդը անվնաս պահեց իր հաւատքը" : Աբ. Քաղդ. ժէ, Յօդ. գ : Աստուածային ըլլալը Հիսկիայ Քարտինալ Պելլարմինն ալ ստիպուած է վկայել : Կրսէ թէ՝ "Հերետիկոսութիւնները չաւէտ բարձր աստիճանի տէր անուանի մարդոցմէ

եղած են , ո՛չ թէ հասարակ ժողովուրդներէն . քանզի ատոյգը խօսելով՝ աղանդապետներուն բոլորն ալ եպիսկոպոսներն ու քահանաները եղած են : Ուստի հերձուածները մեծ մարդոց աղանգներ են , որ անոնք չըլլան նէ՝ ժողովուրդները ապստամբութիւններ չեն հաներ եկեղեցիին մէջ '' : Յաղագս Պահանջապէրին Հռովմայ , Կնբ ա , Ա·Ը : Տը Փին անուն գիտնական Հռովմէականն ալ՝ որ ժողովրդոց վրայ եղած այս Սուրբ Գիրք կարդալու արգելքին դէմ էր , Աստուածաշունչին համար շինած Յառաջաբանին մէջ կըսէ . '' Եթէ Սուրբ Գրոց մէջ մութ ու խրթին խօսքեր կան ալ նէ , հասարակութիւնը չէ զանոնք ծուռ ծռմբռտըկողը , այլ ամբարտաւաններն ու գիտնականներն են : Պանդի տգէտներն ու պարզամիտները չեղան Աստուծոյ խօսքը ծուռ կողմը դարձընելով՝ հերետիկոսութիւններ հանողները , այլ ըստ մեծի մասին՝ եպիսկոպոսները , երէցները , գիտուն ու համբաւաւոր մարդիկներն եղան այս բաները ընողները : '' Փորձով '' սորվածնիս այս չէ՝ թէ Սուրբ Գիրք կարդալը պարզամիտներուն ու տգէտներուն վնասակար բան է , այլ փորձը աս կըսորվեցընէ , թէ այս ընթերցմունքը իմաստուններուն իյնելուն պատճառ եղաւ , սակայն պարզամիտները կրթութիւն և շինութիւն առած խօսքերէ՝ ի զատ ուրիշ բան չգտան Սուրբ Գրոց մէջ '' : Հոռոմ 1 , Եբէս 2 , 208 :

*Աստուածաշունչը աշխարհիս ամէն կողմերը պիտի տարածուի, ու ան միայն պիտի ըլլայ բոլոր մարդոց առաջնորդը։*

Ան մարդն որ Աստուածաշունչը իրեն դէմ չսեպեր, ինքն ալ Աստուածաշունչին դէմ չկենար։ Ան որ համոզուած է իր բոնած հաւատքին Աստուածաշունչին համաձայն ըլլալուն, կուզէ որ ամէն մարդ "քննէ Գրքերը" ու տեսնէ իր ան հաւատքը ընդունելուն պատճառները։ Անոնք Աստուածաշունչէն չեն վախնար. կուզեն որ աշխարհը լեցուի այս օրինակ Գրքովս։ Աւետարանական քրիստոնեաները ամենահաստատ դիտաւորութեամբ ձեռնամուխ եղած են այս մեծ գործին, և մտքերնին Աստուծոյ օգնականութեամբը իր խօսքը աշխարհիս ամէն կողմը ցրուել է։ Հայտնի է ամենուն՝ որ ասիկայ Աստուծոյ ընդունելի գործն է. Տէրը իր ողորմութեամբը կօգնէ կոր անոնց. Անոր օգնականութեամբը Աստուածաշունչը աշխարհիս մէջ գործածուած գրեթէ բոլոր լեզուներուն կը թարգմանեն կոր. և այս աշխատութիւնին պիտի շարունակեն, մինչեւ որ բոլոր մարդիկ՝ կնիկներն ու տղաքները, կամ թէ ըսենք՝ կարդալու կարողութիւն ունեցողներուն ամէնքն ալ կարողանան ունենալ մէյմէկ Սուրբ Գիրք, և ինքնիրենին քննել այն Աստուծոյ խօսքը, որ տրուեցաւ աշխարհի՝ բոլոր մարդիկ՝ ի կեանս առաջնորդելու համար։ Այս ընելովին՝ առաջին քրիստոնեաներուն օրինակին հետեւած կըլլան, որոնք անդադար կաշխատէին Սուրբ Գիրքը գործածական լեզուներու թարգմանելու, և կրցածնուն չափ ամէն կողմ տարածելու։ Անշուշտ Աստուած կուրախանայ այս բանիս վրայ, և այս գործին կատա-

բնալ յաջողութիւն պիտի տայ, ինչպէս որ կըսէ իր անսուտ խօսքովը՝ թէ "Երկիրս պիտի լեցնայ Աստուծոյ գիտութիւնովը՝ ջուրերուն ծովը լեցուննլուն պէս": Եսայ. ժա. 9: Այս օրհնեալ գործին մէջ մենք ալ անոնց գործակից ըլլալ կրփափագինք մեր կարողութեանը չափ: Կաղաղակենք մարգարէին հետ ըսելով. "Երկի՛ր, երկի՛ր, երկի՛ր, Տէրոջը խօսքերը մտի՛ք ըրէ . . .: Ակա՛նջ կախեցէք ո՛վ ժողովուրդներ . . . Տէրոջը Աբքէն փնտռեցէ՛ք, ու կարդացէ՛ք": Երեմ. լը. 29: Եսայ. Լ՚Գ. 1, 16: Եւ կաղաչենք սուրբ Աստուածը Աբրահամին հետ. "Ա՛տի՛ք ըրէք պո՛ւյտ ածելով ալ՝ որ կանանց և տղոց տէր էք. նայեցէ՛ք ի՞նչպէս առաքեալը ձեզի ալ կըպատուիրէ որ Աստուծոյ Աբքը կարդաք. և ճշմարտիւ՝ ո՛չ թէ պարզապէս իրրև պարտք, այլ սրտի մտօք կարդաք . . .: Ա՛տի՛ք ըրէք ածելով ալ՝ ա՛շխուժհոխանեէք. մէյմէկ Աստուածաշունչ ձախու առէք, որ Հոգիներնուդ դեղն է: Թէ որ ամբողջ Աստուածաշունչ մը չէք կրնար առնել, գո՛նէ մէյմէկ Նոր Կտակարան առէք": Ռոպոպ թ, Կողոսացւոց ՃԸ:

"Եթանի՛ անոր որ կըկարդայ կամ կըլսէ այս մարգարէութեան խօսքերը, և կըպահէ ինչ որ ասոր մէջը գրուած է": Յայտ. ա. 3:

"Աբբերը ընդեցի՛ր. ինչո՞ւ որ ատոնցմով կըսէ պէտ յաւիտենական կեանքը ունենալ, և ասոնք են որ ինծի վկայութիւն կուտան": Յովհ. Ե. 39:

# ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Ա

## ՅԸՆԿ ԺՈՂՈՎՈՅ

*Ժողովներուն ուրուհղուանք և Քրիստոսի Թուականին քանի-երորդ տարիներուն ու ինչ նպատակներով ըլլալը և ինչ գործեր տեսնելնին :*

ԹՈՒԱԿԱՆ

252 . Ընդդէմ . Վաւառական ժողով . Նովատիա-նոսին եկեղեցւոյ բարեկարգութեանը վրայ ունեցած հաւատքին դէմ :

313 . Էլվեռ . Սպանիա . Վաւառական ժողով :

314 . Վոռոպիս . Վաւառական ժողով :

320 . Ընդհանրական . Ընդհոսը բանադրուեցաւ : Վաւառական ժողով :

325 . Նիկիա . Ընդհանրական ժողով , որ ըրաւ Մեծն Կոստանդիանոս թագաւորը՝ Ընտուծոյ Որդւոյն աստուածութիւնը ուրացող Ընդհոսին դատը տեսնելու համար : Այս ժողովոյս մէջ երեքհարիւր տասնըվեց եպիսկոպոս կար . այն ամէն տեղ ընդունուած Նիկիական Հանգանակը աս ժողովոյն շինածն է : Ասոր հաստատած քսան կանոններուն տասնըհինգը եկեղեցական-նաց բարեկարգութեանը համար է , ըսելք զեղջի եկողներուն , մէկն ալ Պիրակի օրուան ու Յաւակէն ինչուան Պենտէկոս-

առին օրը ծաւնկ չորքել պէտք չըլլալուն
վրայ է :

341 . Ընդհան . Դաւառական ժողով :

344 . Դանիէլ . Դաւառական ժողով :

347 . Աստուածին . Հարիւր Երևմտեան եպիսկոպոսով : Դաւառական ժողով :

348 . Աթանասիոս . Դաւառական ժողով :

359 . Ընդհանուր . Յորս հարիւր եպիսկոպոսով Երևմտեան դաւառական ժողով :

361 . Լաւոդիկէ . Դաւառական ժողով :

362 . Ընդհանրական . Դաւառական ժողով :

367 . Իլլերիկոս . Արիոսականութեան համար եղաւ այս ժողովը , ու Ա՛ակեդոնն ալ բանադրեց :

381 . Կոստանդնուպոլիս ա . Երկրորդ Ընդհանրական ժողով , որ ըրաւ Թէոդոս Թագաւորը՝ Հոգւոյն Սրբոց Երրորդութեան անձանց մէկը ըլլալը ուրացող Ա՛ակեդոնին դէմ . հարիւր չիսուն Երևելեան եպիսկոպոսով : Սիկայ եօթը կանոն հաստատեց . մէկովը Նիկիական Հանգանակը մեծցուց , հինգը եկեղեցականաց համար էր , մնացած մէկովն ալ Արիոսը՝ Ա՛ակեդոնը և Ապէլլինոսը բանադրեց՝ որոնք Երրորդութեան վարդապետութեանը հակառակ կարծիք ունէին : Այս ժողովը ամէն եկեղեցիներու ընդունելի եղաւ :

393 . Հիպպոն Հիպպո քաղաքը . Դաւառական ժողով :

418 . Կարթագինէ . Դաւառական ժողով :

431. Եփեսոս. Երրորդ Ընդհանրական ժողով, որ ըրաւ վռնդը Թէոդոս Թագաւորը՝ Կիւրիւոսի բնութեանը վրայ՝ Նեստորին ուսնեցած կարծիքները քննելու համար. երկու հարիւր եպիսկոպոսով: Ութը կանոն հաստատեց. վեցը Նեստորին կարծեացը դէմ, մէկալ երկուքը եկեղեցականաց բարեկարգութեանը համար:

449. Եփեսոս. Հարիւր երեսուն եպիսկոպոսով. Եւտիքէսին կարծիքները հաստատեց:

451. Քաղկեդոն. Չորրորդ Ընդհանրական ժողով, Մարկիանոս Թագաւորին ձեռքը՝ Կիւրիւոսի բնութեան վրայ Եւտիքէսին ուսնեցած կարծիքները քննելու համար:
Այս ժողովոյս մէջ վեցհարիւր երեսուն եպիսկոպոս կար: Երեսուն կանոն ունի. առաջինը իրմէ առաջ եղած ճշմարիտ ժողովներուն կանոններուն հաստատութիւն տալու համար է, մնացած քսանութին ալ եկեղեցիին և եկեղեցականաց բարեկարգութեանը համար:

454. Հռոմ. Առաքական ժողով:

553. Կոստանդնուպոլիս. Հարիւր վաթսունըհինգ եպիսկոպոսով: Նեստորին կարծիքները պաշտպանող երեք մատենագրաց դէմ: Այս ժողովը երրորդին մէկ յաւելուածը կըսեպուի:

554. Կոստանդնուպոլիս ՚ի. Հինգերորդ Ընդհանրական ժողով. եղաւ մեծն Յուստինոս Թագաւորին ձեռամբը, և կրկին անաթե-

մայ կարգաց Եւսեբիէսին ու Սոկրատին կարծիքներուն վրայ. հարիւր վաթսունհինգ եպիսկոպոսով: Ոչխաւոր կանոն մը չունենալուն համար, Յունաց կանոնագրքին մէջ այս ժողովին կանոնը չկայ: Կարգի կանոնի վերաբերեալ վճիռ չունի:

589. Անկիւռ. Սպանիա. Ոչաւառական ժողով:

680. Կոստանդնուպոլիս Գ. Ա. Տիեզերական Ընդհանրական ժողով, Յուստինիանոս Ա թագաւորին ձեռամբը՝ Քրիստոսի կամքին վրայ վիճաբանողներուն համար. հարիւր եօթանասուն եպիսկոպոսով: Այս ալ կարգի կանոնի վերաբերեալ վճիռներ չունի:

691. Կոստանդնուպոլիս. Այս Յուստինոս Ա-ին ձեռօքը եղաւ՝ Թրուլլը անուն պալատին մէջ, ո՛չ թէ մանաւորապէս հերետիկոսութեան մը դէմ, այլ եկեղեցիին քանի մը բաները կարգի դնելու համար: Այս ժողովին մէջ ոմանք երկու հարիւր քսանեօթը եպիսկոպոս կար կըսեն, ոմանք ալ՝ երկուհարիւր քառասուն. հարիւր երկու կանոն հաստատած է: Ոմանք այս ժողովը ասկէ տասը տարի առաջ եղած վեցերորդ ժողովին վրայ յաւելուած կըսեպեն. ոմանք ալ՝ ասկէ առաջ եղող երկու ժողովները կանոն չունենալնուն պատճառաւ՝ այս ժողովը անոնց համար կանոն հաստատելու նպատակաւ եղած սեպելնուն համար "հինգերորդ" կըկոչեն: Ինչպէսեւ այս ժողովոյս նախագահը Պապին փոխանորդը Կա-

վէնայի եպիսկոպոսն էր, և թէպէտև հռչակաւոր Աւրիգորիոս Ը՝ Նդրիանոսը՝ Նովկենտիոս Ը՝ ու Աւրատիանոս Ը՝ այս երեւելի պապերը ու եօթներորդ ընդհանրական ժողովը ընդունած ու հաստատութիւն տուած են այս ժողովոյս, սակայն իր կանոններուն վերջը Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյն սովորութեանցը և կարծեացը հակառակ դալուն համար՝ ընդհանրական ժողով չեն սեպեր:

754. Կոստանդնուպոլիս. Պատարական ժողով, որ եղաւ Լևոնի կամ որդւոյն Կոստանդիանոս թագաւորին ձեռօքը. երեքհարիւր եռեսունըուրեք եպիսկոպոսով: Պատկերներու առջև երկրպագութիւն ընելու և զանոնք գործածելու սովորութիւնը քանադրեց: Այս ժողովին կանոններուն քանի հատն որ իրմէ ետև եղող եօթներորդ ժողովին վճիռներուն մէջ գրուած են նէ՝ այնչափը կայ, միւսները կորսուած են:

787. Նիկիա. Սիրկայ Յունաց և Լատինացւոց եօթներորդ Տնդհանրական ժողով ըսածն է, որ եղաւ Կոստանդիանոս թագաւորին ու մօրը Իրինի թագուհւոյն հրամանաւը. երեքհարիւր հիսուն եպիսկոպոսով: Այս ժողովոյս մէջ պատկերներու առջև երկրպագութիւն ու խնկարկութիւն ընելը ու մոմ վառելը կրկին հաստատուեցաւ: Սոր ճշմարիտ ժողով ըլլալուն վրայ Յունաց եկեղեցիներուն մէջ շատ վէճեր եղաւ:

և Երևմտեան եկեղեցիները հարիւրաւոր տարիներ չընդունեցին զանիկայ :

794. Կոնսթանդնուպոլիս. Ուեցն կարոլոս թագաւորին հրամանաւը. երեքհարիւր եպիսկոպոսով : Պատկերներու առջև երկրպագութիւն ընելը արգիլեց, և միայն եկեղեցիներու մէջ գտնուելուն թոյլտուութիւն ըրաւ : Հատ ժամանակ Յունդիայի և Իտալիայի մէջ այս ժողովը ութներորդ ընդհանրական ժողով սեպուեցաւ :

815. Կոստանդնուպոլիս. Այս ժողովը Լեւոն թագաւորին ձեռօքը եղաւ. ասիկայ 787ին Նիկիոյ մէջ եղած ժողովին պատկերաց համար տուած վճիռը հերքեց, և մինչև 842 հերքուած մնաց :

842. Կոստանդնուպոլիս. Թէոդորա թագուհւոյն ձեռօքը եղաւ. Հայոց եկեղեցիներէն զատ բոլոր Երևելեան եկեղեցիներուն մէջ պատկերներու երկրպագութիւն ընելը մտցուց :

861. Կոստանդնուպոլիս. Հոյներէն ոմանք ութերորդ Կոնստանդնեան ժողով կըսեն ասոր. երեքհարիւր տասներութը եպիսկոպոսով՝ Փոտիոսը Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարգ դրաւ :

869. Կոստանդնուպոլիս. Հարիւր Երևելեան եպիսկոպոսով՝ Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարգ Փոտիոսը անիծեց, Իգնատիոս պատրիարգը տեղը դրաւ : Հոյնք այս ժողովը չեն ընդունիր. Լատիններն ալ քանի մը հարիւր տարի՝ մինչև մեծ ատեններու՝ ընդհանրական ժողով չէին սեպեր :

ԹՈՒԱԿԱՆ

879. Կոստանդնուպոլիս. Ամիկայ Ցունաց մէջ երբեմն ուխտերդ Ընդհանրական ժողով կը սեպուի. որ եղաւ երեքհարիւր երեսունը-ուքը եպիսկոպոսով: Պատկերներու առ հասարակ երկրպագուելուն վրայ սաստիկ հրամաններ ըրաւ. Փոքիոսը պատրիարգութեան աթոռը հանեց. Ղի Հօրէ և Որդւոյն վրայ վէճ ըրաւ: Ամս ժողովը Ցոյնք կընդունին, Լատինք՝ ոչ:

1122
1139
1179 } Հռոմ. Ամս երեք ժողովը Լատէրան ըսուած տեղն եղած է. ասոնք Ա՝անիքեցի հերետիկոսները անիծեցին: Ամսոնց մէջ գանուող եպիսկոպոսներուն բոլորն ալ Արև հուտքին էին:

1215. Հռոմ. Ցորդորդ Լատէրանու ժողով, որ Փոյափոխութիւնը հաստատեց:

1245. Լիոն. Փաղղիա: Պապը՝ զՓրեդերիկոս Փաղղիացւոց թագաւորը իշխանութենէն հանեց: Ամս ժողովոյս մէջ արտաքին սովորութեանց վերաբերեալ քանի մը բաներ հաստատուեցաւ, սակայն հաւատոյ վերաբերեալ բան մը չեղաւ:

1247. Լիոն Բ. Ցունաց և Լատինացւոց իրարու հետ միաբանելուն վրայ կարգադրութիւններ եղաւ:

1311. Ա Վիէնն. Փաղղիա: Ամս վերոյիշեալ եօթը ժողովներուն բոլորն ալ Հռովմէականք Ընդհանրական կըսեպեն:

1408. Փիզա. Լատինացւոց մէջ այլ և այլ պապե-

րու պատճառաւ եղած երկպառակութիւնները վերջնելու համար եղաւ :

1414 . Կոստնեանց . Ընդհակ վճռեց թէ Յողովը Պապէն վեր է : Ի և նոյն ժամանակը երեք Պապ միաժեղ պապութիւն ընելուն դժուարութիւնը լուծեց : Ի լրբլիթին վարդապետութիւնները նզովեց . Յօհաննէս Հուսը իբրև հերետիկոս դատապարտեց էրուելու . և միայն հացով հաղորդուելուն հաստատութիւն տուաւ :

1431 . Պասէլ . Ընդ Յողովը եղաւ Յունաց և Լատինացւոց իրարու հետ միաբանելուն և եկեղեցւոյ բարեկարգութեանը համար : Ընդ Յողովը Պապէն վեր սեպուելուն և միայն հացով հաղորդուիլ արժան ըլլալուն համարութիւն տուաւ : Ընդ երեք Յողովը որչափ որ Հռովմայ հրամանաւը եղաւ ալ նէ , հաստատած կանոններնին իրեն այնչափ հաճելի չգալուն համար՝ զանոնք ընդհանրական Յողովներուն կարգը չդասեր : Ուրիշ վճիռներնին տալերնէն եաև , Հռովմ նայեցաւ որ բանին չեն գար կոր :

1438 . Ֆէռռէնցա . Ընդ Յողովը յատկապէս Յունաց և Լատինացւոց իրարու հետ միաբանելուն համար էր , սակայն և յԱրեւ-ոյ բառը Հանդանակին մէջ ըլլալուն կամ չըլլալուն վրայ շատ վէճ եղաւ :

1512 . Հռովմ . Հինգերորդ Լատերանու Յողով :

1569 . Տրէնթէնթ . Ընդհակ Հռովմայեցւոց ընդհանրական սեպած Յողովներուն վերջինն է . որ

ԹՈՒԿԱՆ

*ասոր գործը՝ Լուսերին և բոլոր Պապը ընդունողներուն վարդապետութիւնները նզովելն ու եկեղեցին և եկեղեցականները բաբեկարգելն եղաւ :*

*Սիկիոյ ժողովէն համրելով՝ ըստ Հռովմայեցւոց տասնրութը ընդհանրական ժողով կայ : Յոյնք այս ընդհանրականներուն առաջին եօթը հատն ու մէկ քանի ալ գաւառական ժողովներէն կընդունին : Նրոթէստանդներէն ոմանք միայն առաջին վեց ընդհանրական ժողովները կընդունին . շատերն ալ միայն առաջին չորսը : Հայոց եկեղեցին առաջին երեք ժողովը միայն կընդունի . իսկ Նեստորականք միայն առաջին երկուքը : Նեստորականք՝ թէ՛ ընդհանրական ժողովներուն կանոններէն բացի և թէ գաւառական ժողովներուն կանոններէն , ինչ որ Նստուծոյ Խօսքին մէջ բացայայտ կերպով մը հաստատուած գտնեն նէ՝ ան կընդունին :*

# ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Բ

## ՅԸՆԿ ՅՈՅՆ ԵՒ ԼԸՏՒՆ ՀԸՅՐԸԳԵՏԸՑ

ՈՐ Ե

*Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի թուականին պէլ և պէլ դարերուն մէջ գրութիւն ընդ Հայրապետաց և պէլոյ անուանցը դասակարգութիւնը :*

### ԸՒԸՆՏԻՆ ԴԸՐ

| Ընուանք : | Ախծանած տարինեըննին : |
|---|---|
| Ղուաքեալք | |
| Աուրբ Կղեմէս Հռոմմայեցի : | 102 |
| Հերմաս : | 81 |
| Հառնաբաս : | 69 |

### ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԸՐ

| | |
|---|---|
| Աուրբ Ինգնատիոս Ա Հայ : | 108 |
| Աուրբ Պօղիկարպոս Ա Հայ : | 170 |
| Աուրբ Յուստինոս Ա Հայ : | 161 |
| Աուրբ Երանոս : | 202 |
| Աուրբ Թէոփիլոս : | 169 |
| Ղէնագորաս : | 185 |

### ԵՐՐՈՐԴ ԴԸՐ

| | |
|---|---|
| Աուրբ Կղեմէս Ղէքսանդրացի : | 220 |
| Տերտուղիանոս : | 216 |
| Աուրբ Ծիփորիոս Հաշագործ : | 265 |

| Ընուանք՝ | Պահանջած տարիներին՝ |
|---|---|
| Սուրբ Կիպրիանոս՝ | 258 |
| Որոգինէս՝ | 254 |
| Ընորիոս՝ | 297 |
| Տեփաննոս. Պապութիւն առնելը՝ | 257 |
| Սուրբ Վիոնէսիոս Ընկբանդրացի՝ | 232 |
| Եւ Հերետիկոսներէն՝ Սապելլիոս, Պօղոս Սամոսատացի, Մանէս, Արեյոս, Մոնտանոս՝ | |
| ՁՈՐՐՈՐԴ ԴԵՐ | |
| Սուրբ Ընթանաս՝ | 371 |
| Լագթանթիոս՝ | 321 |
| Եւսեբիոս Կեսարացի՝ | 340 |
| Սուրբ Կիւրեղ Երուսաղէմացի՝ | 385 |
| Սուրբ Հիլարիոն՝ | 361 |
| Սուրբ Նարսեղ Կեսարացի՝ | 378 |
| Սեղբեստրոս. Պապութիւն առնելը՝ | 314 |
| Սուրբ Գրիգորիոս Նիւսացի՝ | 394 |
| Սուրբ Գրիգորիոս Նազիանացի՝ | 390 |
| Սուրբ Ընդրոսիոս՝ | 397 |
| Սուրբ Եպիփան՝ | 403 |
| Եւ Հերետիկոսներէն՝ Տոնատոս, Ընդիոս, Մանեդոն, Ա՛ոլինիանոս, ևջ՝ | |
| ՀԻՆԳԴԵՐՈՐԴ ԴԵՐ | |
| Ս. Իրենեոս Լիւրինենցի՝ | 450 |
| Յովհան Ալեքսանդրիան՝ | 449 |
| Ռուֆինոս՝ | 410 |
| Սուրբ Օգոստինոս՝ | 430 |
| Սուրբ Կիւրեղ Ընկբանդրացի՝ | 444 |

| Ընուանք՝ | Ցախճանած տարիներին՝ |
|---|---|
| Անդրոդիտոս՝ | 460 |
| Սուրբ Խիդորոս՝ | 440 |
| Սուրբ Հերոնիմոս՝ | 420 |
| Սոզոմենոս՝ | 450 |
| Օսիմոս. Պապութիւն առնելը՝ | 417 |
| Պոնիփաքիոս. Պապութիւն առնելը՝ | 418 |
| Գելասիոս. Պապութիւն առնելը՝ | 457 |

Եւ Հերետիկոսներէն Եւտիքէս, Կելեստիոս, Նեստոր, ևայլ՝

## ՎԱՅԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

| | |
|---|---|
| Սուրբ Պենեդիկտոս՝ | 554 |
| Պոէտիոս՝ | 524 |
| Եւագրիոս՝ | 596 |
| Սուրբ Գրիգորիոս Մեծն. Պապ՝ | 504 |

---

| | |
|---|---|
| Յովաննէս Գամասկացի՝ | 750 |
| Սուրբ Պետրոս Դամասկոսի՝ | 1153 |
| Նիկոլա տէ Լիրա՝ | 1380 |
| Յովաննէս Անտրէբրեմացի՝ | 1400 |
| Աքօլարիոս՝ | 1460 |
| Լուտեր՝ | 1546 |
| Մալտոնատոս՝ | 1583 |
| Պարոնիոս Գարտինալ՝ | 1607 |
| Պելլարմին Ա՛իզվիթ Գարտինալ՝ | 1621 |
| Փերրոն Գարտինալ՝ | 1618 |
| Փեթավիոս Ա՛իզվիթ՝ | 1652 |

ՀԵՑԵՍՓԻ ՀԵՑՐԵՊՆՏՐ ԵՒ ՄԵՏՆԵՊԻՐՏ։

ՁՈՐՐՈՐԴ ԴԵՐ

Կրիգոր Լուսաւորիչ ։
Յակոբ Ա՝ծբնայ Հայրապետ ։
Եփրեմ Ասորի ։
Ահակ Պարթև Հայրապետ ։
Ա՝ետրոպ վարդապետ ։
Ագաթանգեղոս պատմագիր ։
Ղազիանոբ եպիսկոպոս՝ մատենագիր Ասորի ։

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԵՐ

Ա՝ովսէս Խորենացի Արքեպիսկոպոս Արշարունեաց ։
Յովհան Հայրապետ Ա՝նդակունի ։

ՎԱՑՑԵ՝ՐՈՐԴ ԴԵՐ

Կորիւն պատմագիր ։
Ա՝ովսէս Խորենացի պատմագիր ։
Եղիշէ վարդապետ պատմագիր ։
Ղազար Փարպեցի պատմագիր ։
Եզնիկ Կողբոցի պատմագիր ։

ՆՕԹՆԵՐՈՐԴ ԴԵՐ

Տէր Կոմիտաս Հայրապետ ։
Ընտնիա վարդապետ Շ Իրականի ։
Ահակ Հայրապետ , որ գնաց ընդդէմ Տաճկաց ։

ՈՒԹՆԵՐՈՐԴ ԴԵՐ

Յովհան իմաստասէր Օձնեցի ։
Ստեփաննոս Արքեպիսկոպոս Սիւնեաց ։

## ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Յովհաննէս Ա։

## ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Նիկոն Հայրապետ։
Գրիգոր Նարեկացի։

## ՄԵՏԱՍԱՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Պետրոս գետադարձ Հայրապետ։
Ա՛ծծն Գրիգոր Ա՛ագիստրոս Պալհաւունի։
Գրիգոր Ա՛ կայասէր Հայրապետ։

## ԵՐԿՈՏԱՍԱՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Ներսէս Լամբրոնացի մատենագիր։
Ներսէս Կլայեցի շնորհալի Հայրապետ։
Ներսէս Լամբրոնացի Արքեպիսկոպոս Տարսոնի։

## ԵՐԵՔՏԱՍԱՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ

Գրիգոր վարդապետ Հկեւացի։
Ա՛ծծ Ա՛ արդան արդիւնական վարդապետ։
Յակոբ Հայրապետ Կլայեցի։
Յովհաննէս վարդապետ Պլուզ։

# ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ Գ

*Ընդ մեծ ապստամբութեան վրայ։*

Վեցերորդ գլխուն մէջ [էջէ 229—251] այն մեծ ապստամբութեան վրայօք ըսածներուս վրայ արժան կը համարիմ սա կտորն ալ էվելցընել, զոր ընթերցողք անտեղը խօսուածնելուն հետ մէկտեղ կարդալու են։

Տէմոն [որ ա Տիմ. գ. 1 ին մէջ պէ թարգմանուած է] բառին Նոր Կտակարանին մէջ Յունաց սովորական եղած նշանակութիւնովը գործածուիլը յայտնի է Կործ. ժէ. 18էն, ուր գրուած է թէ "Յիսուսը ու յարութիւնը աւետարանելուն համար" ըսին թէ "կերևի որ քանի մը օթոռ նո— [որ ասոր Յունարէնը բնագրին մէջ տէմոն է] քարոզիչ է" [Պօղոս առաքեալ]։

Հին քրիստոնեաներն ալ այս բառը այս նոյն մտքովը գործածելու սովորած ըլլալնին յայտնապէս կըստուգուի սրբոյն Եպիփանու տուած վկայութենէն որ յիշեցինք 235 երեսը։ Եպիփանու այն խօսքերէն ալ կիմանանք որ այն ատեննելը մէկ քանինեռուն Արիամ Կոյսին աստանկ չափազանց պատիւ ընծայելը Պօղոս առաքեալին ա Տիմ. գ. 1ին մէջ ըրած մարգարէութեանը կատարումը կըսեպէ, վասն զի յայտնապէս կըսէ, թէ "Աստնց վրայ կատարուած է Պօղոս առաքելոյն այս մարգարէութիւնը . . ։ Պօղոս առաքեալին այս խօսքին միտքը սա է, թէ 'Ընտնք աստուածային երկրպագութիւն պիտի մատուցանեն մեռեալներուն"։ Ահ որ ասոր Եպիփան աս բանիս վրայ այս համարումը

ունէր նէ, անշուշտ այն դարուն քրիստոնեաներն ալ առ հասարակ անանկ հաւատացած ըլլալու են:

Եթէ ըսուելու ըլլայ թէ Ա՛արիամ Կոյսին իբրև աստուածուհի [հոս սրբոյն Եպիփանու յիշած մարդոցը ըրածին պէս] կամ իբրև Աստուած երկրպագութիւն չընլար կոր, այլ միայն՝ ի վեր քան զամենայն մահկանացուս պատուական մէկը սեպուած է մեր կողմէն առ Աստուած բարեխօսութիւն ընելու արժանաւոր, կըպատասխանեմ.

Ա. Թէ Յունաց Տէմոններն ալ այս ըսածիդ չար և նման էակներ էին, Ընոնք ալ առաջ լոկ մարդիկ էին, որ պատուաւոր ըլլալնուն համար՝ մեռնելնէն ետև բարձր աստիճանի մը հասան՝ աստուածներուն հետ բնակելու, և մարդոց աղօթքները աստուածներուն՝ և աստուածներուն օրհնութիւնները մարդոց հասցընելու միջոց մը ըլլալու: Տե՛ս երես 233: Յուրացուելու բան է այս՝ որ Տէմոնները հին Յունաց մէջ ինչ տեսակ էակներ էին նէ, Ա՛արիամ Կոյսն ու միւս սուրբերն ալ մի և նոյն տեսակ էակներուն կարգը դրած են զանոնք միջնորդ և բարեխօս սեպողները:

Բայց Ա՛նայինք ճշմարիտ է սուրբ Կոյս Ա՛արիամ Աստուծոյ արժան եղած պատիւը ընդունած չունի ըսելնին: Հիմա ալ սրբոյն Եպիփանու կոյսը իբրև աստուածուհի կըպաշտէին ըսած մարդոցը չափ պատիւ ընծայող անհամար մարդիկ չկա՞ն արդեօք: Կարդա՛ սա հետևեալ քաղուածները, ու կիմանաս:

Աղրիգորիոս ԺՈ. ասկէ առջի Պապը մէկ քանի տարի առաջ իր եպիսկոպոսներուն համար հանած մէկ շրջաբերական նամակ մը ունի սա խօսքերովը վերջացուցած. "Աղ՝ բոլոր այս բաներուն յաղողութեամբ կատարուելուն համար՝ ձեռնընկերիս

ու աչքերնիս ամենասուրբ Աբրահամ Հայոցին բարձրացընենք, որ ինքը միայն կործանեց բոլոր հերետիկոսութիւնները, և ինքն է մեր ամենամեծ վստահութիւնն ու բոլոր Հայոցերնուս հիմը»:

Ասոնք ալ Հռովմայեցւոց եկեղեցւոյն աղօթքներէն են:

«Սիրա Աբրահամու, երևելի աթոռ փառաց:

«Սիրա Աբրահամու, մխիթարութիւն վշտացելոց:

«Սիրա Աբրահամու, ապաստանարան մեղաւորաց:

«Սիրա Աբրահամու, Հոյս տառապելոց:

«Սիրա Աբրահամու, աթոռ գթութեան:

«Աղջոյն քեզ Աբրահամ՝ տիրուհի և իշխանուհի աշխարհիս, որ քեզի տրուած է ամէն իշխանութիւն՝ թէ՛ի յերկինս և թէ աս աշխարհիս իշխելու»: Աւգոստին Սրբին Աղբօս., էջ 206:

«Եկո՛ւր ուրեմն՝ ո՛վ բազմաժամանակեայ կարծրասիրտ մեղաւոր, ո՛րչափ մեծ որ ըլլան մեղքերդ, զէն չունի, եկո՛ւր ու տես, սուրբ Հոյս Աբրահամ իր թևերը կերկնցընէ և իր կուրծքը կըբանայ զքեզ ընդունելու: Այնպէտև անզգայ եղար Հոգւոյդ փրկութեանը երևելի բաներուն, թէպէտև դժբաղդութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ ամենազօրաւոր հրաւէրքներուն դէմ կեցար, սակայն Հոգ չէ. ձգէ՛ ինքզինքդ այս գօրաւոր փառատաքանին ոտքը: Այնպէտև իր աթոռը այնքան բարձր է, սակայն մէկը չարգիլեր իրեն գալէն:

«Աղջոյն քեզ Աբրահամ, Թագուհի կենաց, քաղցրութիւն իմ, սէր իմ»: Աւգոստին Սրբին Աղբօս., էջ 293:

“Ո՛վ դու՝ ո՛վ որ ես նէ, որ կ’ուզես թէ ոչ թէ ցամաքի վրայ կը քալես կոր, այլ մրրկայոյզ յորձանքներու մէջ կը ծփաս կոր, անդին մի՛ դարձներ աչուըններդ այս փառաւոր առագաստին, թէ որ փոթորիկէն ազատիլ կը ցանկաս նէ: Թէ որ մրրկայոյզ հողմեր եղած են վրադ, թէ որ տառապանաց ժայռերուն զարնուած ես, աս աստղին նայէ, Մարիամ Կոյսին աղաղակէ: Թէ որ հպարտութեան՝ փառասիրութեան՝ անիրաւութեան և նախանձութեան ալիքներուն մէջ ինկած ես նէ, աս աստղին նայէ, Մարիամին աղաղակէ: Թէ որ բարկութիւնը՝ ագահութիւնը՝ կամ մարմինին հրապուրանքները մտացդ նաւակին դէմ գան զարնելու ըլլան նէ, Մարիամին նայէ: Թէ որ մեղքերուդ անհունութենէն միտքդ խռովելով և խղճիդ ապականութենէն ակնունդ լալով և դատաստանին երկիւղներէն սարսափելով՝ յուսահատութեան անդունդներուն մէջ ընկղմիլ սկսիս նէ, Մարիամին վրայ մտիքդ բե՛ր”: Յոհաննէս Լատինոս: Ընդ. Տօն. Աեպ. Վենետ. Պրոտ. Մըխիթարեան պատմագրութ:

“Եւ ես կը պատուիրեմ զքեզ՝ ո՛վ սուրբ Կոյս Մարիամ՝ տապանակ ուխտի սուրբ, և երկինքը գտնուող բոլոր օրհնեալ հոգիներուն հետ մկատեղ կօրհնեմ և կը փառաբանեմ զքեզ անհունապէս, քանզի դու ես այն մեծ միջնորդը Աստուծոյ և մարդոց մէջտեղը, որ Սուրբ Երրորդութենէն մեղաւորաց բոլոր խնդրած ողորմները կուտաս: Ողջոյն քեզ Մարիամ”: Սուքիա Աերտ Մոլիսոռ, էրէս 200:

“Ո՛ երանելի մայր և անարատ Կոյս, ո՛վ թա-

գուհի աշխարհիս , բարեխօսեա՛ վասն մեր առ Տէր ՚՚ : Ժամագիրք Լատին · էջ· 137 :

՚՚Որու պաշտպանութեանդ կըդիմենք ո՛վ սուրբ Աստուածամայրը . մի՛ արհամարհիր կարօտելոցս աղաչանքները , այլ միշտ ազատ պահէ մեզ վտանգէ , ո՛վ փառաւորեալ և օրհնեալ Կոյս ՚՚ : Ա՞րդեօք Լուսին ֆոլքոֆոյն պաշտօնը :

Վէ առնց վրայ երկար խօսք ընել հարկ չէ : Լոյզ անաչառ ընթերցողը ինքնիրեն դատէ Պօղոս առաքելոյն ՚՚Տէմոսթենեու վարդապետութիւնք ՚՚ բանովը ինչ ըսել ուզելը , որ քրիստոնէից եկեղեցւոյն մէջ ելլելու այն մեծ ապստամբութեան նշաններուն մէկն էր :

Վարձեալ՝ մեզաց թողութիւն տալու իշխանութեան վրայ բառերուս դէմ երկու առարկութիւն կրնայեն , զորոնք յարմար կըտեսնեմ հոս յիշել : Ա՛էյմը առ , թէ ներողութիւն կըտուի նէ , մեղքերու թողութեան համար և կամ մեղք գործելու հրաման տալու համար չէ , հապա միայն եկեղեցիին տալու դատապարտութեան վճիռներէն և մարմնաւոր պատիժներէն ազատելու համար կը տրուի : Ա՛էյմին ալ առ , թէ լիակատար թողութիւն միայն Աստուծոյ անունովը կըտուի ճշմարիտ զղջումն ընողներուն :

Այս փաստերուն ատութիւնը տեսնելու համար ուրիշ բան ընել պէտք չէ , այլ միայն երես 244—249 դրած վկայութիւններնիս կարդալու է : Այն տեղը Տէցելին տուած ներողութեան կոնդակին մէջ ի՞նչ բաներ խոստմունք կայ : ՚՚Աստ վերատին կըմիտուրեմ զքեզ սուրբերուն հաղորդութեանը , ու կըզարձնեմ զքեզ քու մկրտութեանդ անմեղութեանը և մաքրութեանը . անանկ որ մեռնուան պա-

պէին տանջանաց անցնին դուռը քու դէմդ գոցուի, և ուրախութեան դրախտին դուռը քեզի բացուի ։ Եւ ասա "ուրախութեան դրախտը" մանելու խոստմունքը ինչո՞վ ձեռք ձգելու էր ։ Առակով ։ Կարդայ 215 երեսը դրուած Տէցելին նախատաստութիւնը. նայէ՛ ի՞նչ կըսէ. "Ձկայ այնչափ մեծ մեղք, որ ներողութեան կոնդակը չկարենայ քաւել զանիկայ ։ Եւ ասա սքանչելի կոնդակը ձեռք անցընելու համար ի՞նչ ընելու էր ։ "Ծո՛ղ հաստուցանէ" կըսէ, "միայն թէ շատ ծող հաստուցանէ, ու պիտի ներուի իրեն ։ Վանք հիմնակուտան վրիա Պապին այս տարի 1847ին հանած առաքելական նամակին. հոն ի՞նչ կըդրէ. միայն եկեղեցւոյ դատապարտութիւննե՞րն կարձակենք կըսէ. չէ՛. հապա՝ "լիակատար ներումն և թողութիւն կըշնորհենք ոչեղոյն մեղաց". և ասա շնորհքին հասնելու համար ո՛չ թէ Ա. տուածոյ հաստատած պայմանները կը դնէ, որ է ճշմարիտ դղջումն կենդանի հաւատք և մեղքը ատել և արհամարհել, այլ մարդոց մտացածին գիւտերը մէջ կըբերէ, ինչպէս այսինչ այնինչ եկեղեցիները վերծալ և ուրիշ արտաքին գործքեր կատարել ջերմեռանդութեամբ ։ Ա. սով կըցուցընէ թէ Ա. տուածոյ չներած մեղքերը ինք կըներէ. որ ասիկայ ինքըզինքը Ա. տուծմէ վեր դասող "Ընօրէնութեան Ա. արդուն" գործն է ։

Ասոր ասա թող մէկդի մնայ. մեղքերու թողութիւն ըլլալու համար քահանայք արձակութիւն տալու են, առանց քահանային արձակմանը մեղաց թողութիւն չըլլար՝ կըսեն. սա վարդապետութեան վրայ քիչ մը քննութիւն ընենք ։ Ա. սիկայ ի Կոստանդնուպոլիս 1846ին տպեալ Ա. րիստոնէական

Ա. արդապետութիւն անունով տետրակին մէջ բացայայտ դրուած կը գտնենք :

Ե. "Ի՞նչպէս կը հաշտուի" (մեղաւորը Աստուծոյ հետ) :

Պ. "Հարկ է որ իր մեղքերուն վրայ զղջայ, և զղջալէն ետև երթայ Աստուծոյ առջեւը խոստովանածի պէս քահանային խոստովանի, որոնք որ Աստուած իր եկեղեցւոյն մէջը իրեն փոխանորդ է դրեր այս բանիս համար" :

Ե. "Այնակ խոստովանիլը բաւակա՞ն է մի :

Պ. "Ո՛չ. այլ հաստատ դիտաւորութիւն մը պիտի ընէ մտքին մէջը, որ մէյ՛ալ մեղքով չվշտացած չբարկացընէ, և խոնարհութեամբ քահանային դրած ապաշխարանքը յանձնառու ըլլայ և կատարէ. և Աստուծոյ հետ հաշտուի, որ քահանային արձակում տալովը կըլլայ, և այս իշխանութիւնը Քրիստոս տուաւ քահանայից՝ "Եթէ ումեք թողուցուք զմեղս՝ թողեալ լիցի նոցա" : [Յովհ. ի. 23] : Երէ. 11, 12 :

Վարձեալ. "Հոգեորդ խորհուրդն է Աշխատութիւն, որ մահացու մեղաց կենդանութեան աղբիւրէն զատուելով մեռած հոգիները՝ այս խորհրդոմս կըրժշկուին, իրենց մեղքէն կատարեալ սրտիւ զղջալով և քահանային խոստովանելով, և անոր խրատները պահելով՝ և հրամանը կատարելով, և արձակմանը արժանի ըլլալով. քանզի մինչև որ քահանայն ողորմածութիւն չընէ՝ Աստուած զբեզ՝ ըսէ նէ, մեղքը թողութիւն չգտաներ" : Նոր, Երէ. 15 :

Ահա զղջումը կընդունին, բայց սա ալ կըհասկնան որ միայնակ զղջումը հերիք չէ, հապա քահանան ալ՝ որ "Աստուծոյ փոխանորդ" նստած է եկե-

դեցին մէջ , արձակում տալու է , չէ նէ՝ Թողու-
թիւն չկայ : Ու ասկէ կը հասկըցուի թէ քահանան
" Աստուծոյ տաճարին " կամ եկեղեցին " մէջ
նստած է , իբրև Աստուած՝" Աստուծոյ փոխանորդ
դնելով ինքզինքը , որու որ ուզէ նէ անոր մեղու-
թիւն տալու , քանզի մէկ մարդ մը ճշմարիտ և կա-
տարեալ զղջում բնէ և Հաւատացեալին բոլոր պա-
տուիրանքները պահէ ալ նէ , մինչև որ չերթայ
" Աստուծոյ առջեւը խոստովանած պէս " Աստու-
ծոյ փոխանորդին առջեւը չխոստովանի նէ , և
" մինչև որ քահանայն ողորմեցիին մէջ՝ " Աղաչեմ
գրեզ " չըսէ նէ " , Թողութիւն չկայ ան մարդուն :
Ասոր կը հետևի որ Աստուած առանց քահանայի
արձակմանը մարդ չկրնար մեղքէ զղջացնել մե-
զաւորին մեղուցիները քահանային ձեռքն է . " Ա-
ղաչեմ գրեզ " չըսէ նէ , ալ ճարը չկայ , մեղաւորը
յաւիտեան դժոխք կերթայ : Ուրեմն քահանա-
յից աս բառը Աստուծոյ իշխանութիւնը յափշտա-
կել , իբրև Աստուած՝ Աստուծոյ տաճարը նստիլ և
ինքզինքին Աստուած ցուցընել է , և ոչ ուրիշ
բան :

Նայեցէք Պրիստոս " Երկրի վրայ ինչ որ կապէք ,
երկինքին մէջ կապուած կըլայ . և երկրի վրայ ինչ
որ արձակէք , երկինքին մէջ արձկուած կըլայ . . .
Եւթէ որ մէկուն մեղքը թողուք , թողուած կըլայ
անոնց . թէ որ մէկուն ևս բռնէք , բռնուած կըլայ "
չըսաւ մի կրնայրցնեն : Մատթ . ժը . 18 : Յովհ .
ի . 23 : Այո՛ , Պրիստոս աս բաները բսաւ . բայց
աս խօսքերէն մարդիկ ուզածնին դժոխք՝ ուզածնին
արքայութիւն երկնից իշխանութիւն ունին չկրնար
բնաւ : Մատթ . ժը . 18ին մէջ գրուածին ճշմա-

բնաւորութիւնը բան բաւականին ցրցուցիչ՝ երես 142։ Ասոր կը մնայ միայն Յովհաննու ի. 23ին մէջը գրուածէն ալ աւանկ միտք մը հանելը ցուցնել։

Ա. Եւ նախ աս կ՚ըսեմ, թէ երբոր Քրիստոս աս գործութիւնը շնորհեց առաքելոց՝ անոր հետ միկտեղ աստուծոյ կերպով մը Սուրբ Հոգին ալ տուաւ։ "Ընդ այնոսիկ ու բան, Առէք Հոգին Սուրբ"։ Համաբ 22։ Արդեն առաքելոց ընդունելութեան պէս Սուրբ Հոգի ընդունողները միայն կրնան աս գործութիւնը ունենալ։

Ե. Առաքեալներէն ի զատ ուրիշներուն ալ աս իշխանութիւնը պիտի արուի բաւած չէ։ Ինչ իշխանութիւն էր նէ՝ էր, հիմա միկը կարող չէ Սուրբ Հոգին ապացուցանել թէ իր քովն ալ կայ ան նոյն իշխանութիւնը։ Այս իշխանութիւնը առաքեալ ըլլալուն համար արուեցաւ նէ առաքելոց, ալ քահանայութեան միկը ալ արուեցաւ ըսել չի կրնար. քանզի կան անանկ գործութիւններ առաքելոց միայն արուած, [որ ասիկայ ամէն մարդ կրնդունի,] և ոչ ուրիշի։ Արդեն ես աւանկ իշխանութիւն մը ունիմ ըսող մարդը՝ կա՛մ Աստուծ վկայութիւնէ հաստատելու է առաքելոց արուելուն նման իրեն ալ այն գործութիւնը արուիլը, և կամ չէ նէ՝ առաքելոց բոլոր միւս գործութիւններն ալ ունենալը ցուցնելու է անժխտելի հրաշքներ գործելով, օտար լեզուներ խօսելով, ձգնաբեան մարդարէութիւններ ու հոգիի ընտրութիւն ընելով, եջ։

Ինչպէս որ Քրիստոս փչելով Սուրբ Հոգին առաքելոց տուաւ, նոյնպէս և քահանայք Սուրբ Հոգի կրնդունին եպիսկոպոսէն ձեռնադրուած

ատեններին ըսուի նէ . կը հարցընեմ թէ ա՞ր ին-
տոր կապացուցանէք : Երբոր ատոր ատանկ բլ-
լալուն վկայութիւն մը գտնէք նէ , անատեները մենք
ալ կընդունինք :

Վարձեալ՝ քահանայք Հոգւով Սրբով լցուած
են , և ուստի կրնան մեղքերու թողութիւն տալ ըսուի
նէ , ասոր ալ դէմ այս առարկութիւնները կըբե-
րեմ :

1 . Մե՛ր որ առաքելոց նման Հոգւով Սրբով
լցուած են նէ , առաքելոց պէս սուրբ ալ ըլլալու
են : Հայց բոլոր քահանաները անոնց նման
սուրբ մարդիկնե՞ր են մի :

2 . Հոլոր ճշմարիտ քրիստոնեայք Սուրբ Հոգին
ընդունած են . [Յօհ . ԺԴ . 23 : Ա Կորնթ . Գ . 16 ]
բայց ամէն քրիստոնեայ մեղքերու թողութիւն կա-
րո՞ղ է տալ :

3 . Հոգին Սուրբ ոմանց շնորհած պարգեւները ա-
մենուն ալ չէ տար : “ Ա՛յլեկ ամէնքը առաքեա՞լ են .
միթէ ամէնքը մարգարէ՞ են . միթէ ամէնքը վարդա-
պե՞տ են . միթէ ամէնքը հրաշագործնե՞ր են . միթէ ա-
մէնքը բժշկութեան շնորհք ունի՞ն . միթէ ամէնքը լե-
զուներ կը խօսի՞ն . միթէ ամէնքը թարգմանութիւն կը-
նե՞ն ” : Ա Կորնթ . ԺԲ . 29 , 30 : “ Ամենայն պարգեւները
զանազան են , բայց նոյն Հոգին է : Մե՛ր որ պաշտօն-
ները զանազան են , բայց նոյն Տէրն է : Մե՛ր որ գոր-
ծողութիւնները զանազան են , բայց նոյն Աստուածն
է՝ որ կը գործէ ամէնը ամէն բանի մէջ : Հայց ամէն մէ-
կուն Հոգւոյն յայտնութիւնը տրուած է՝ ամէն մէկ
օգտի համար : Ա՛ռ մը Սուրբ Հոգիէն իմաս-
տութեան խօսք տրուած է . ուրիշին՝ գիտութեան
խօսք՝ նոյն Հոգիին տուած չափովը . մէկալին հա-

ատաք նոյն Հոգիովը . ուրիշին՝ բժշկութեան պարգեւներ՝ նոյն Հոգիովը . ուրիշին՝ հրաշքներու յայտնութիւններ . ուրիշին՝ մարգարէութիւն . ուրիշին՝ Հոգիի ընտրութիւն . ուրիշին՝ զանազան լեզուներ . ուրիշին՝ լեզուներու թարգմանութիւն : Նայց ասոնք ամէնը մի և նոյն Հոգին կը գործէ , և ամէն մէկուն կը բաժնէ ինչպէս որ կուզէ '' : Կոր 4—11 :

4 . Հինակուան քահանայութեան պահանջած մեղաց թողութիւն տալու իշխանութիւնը երբէք պահանջած չունին առաքեալները . ո՛չ Կործոց մէջ և ոչ թուղթերուն մէջ աստանկ խօսք մը ընկերին կը գտնենք : Ըստուած կըսէ . '' Ես եմ՝ ես եմ , որ քու յանցանքներդ կը ջնջեմ '' : Եսայ . խդ . 25 : Առաքեալները Ըստուծոյ իշխանութիւնը ձեռքէն չյանձնակեցին : Ըստուծոյ տաճարը չնստան , ու ինքզինքնին Ըստուած չցուցցին :

Կ . Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի առաքելոց տուած այս իշխանութեանը ինտոր բան ըլլալը յայտնապես կիմանանք առաքելոց գործիկայ բանեցընելու համար ըրածնէրէն : Ինչ ըրին անոնք . մէկուն՝ '' Կարձակեմ քեզ , բոլոր մեղքերուդ թողութիւն կուտամ ու դրախտին դռները կը բանամ քեզի '' . մէկալին ալ '' Նոր չեմ արձակեր , այլ մեղքերովդ կը կապեմ ու յաւիտենական մահուամբ կը դատապարտե՛մ '' ըսին : Քրիստոս այն խօսքը իրենց բսաւ նէ , ոմանք իրենց մեղքերովը կապելու՝ ոմանք ալ մեղքերնէն արձակելու իշխանութիւն տուաւ հաակըցան արդեօք . և այն իրենց ընդունած զօրութիւնը այս մտքով գործածելնուն մէկ ամենափոքր նշանը կրնա՛նք մի գտնել . ամենևին :

“Կեզ կարձրկեմ, ու բոլոր մեղքերուդ թողութիւն կուտամ”. ասանկ խօսք բերնէրնուն ելած ուրտեղ կայ. բնաւ ուրէք. այլ ընդհակառակն՝ միշտ՝ ամէն տեղ և բոլոր մարդոց զԿրկիսոս կըքարոզէին, զանիկայ միայն մեղաւորներուն մեղացը թողութիւն տալու կարող Փրկիչ աշխարհի ցուցընելով: Կոչ. Ե. 31: Երբոր Պետրոս առաքեալ Փրկչին մերոյ յարութիւն առնելէն ետև՝ Կետաբանը քարոզելով Կրիստոսի իրեն տուած երկնից թագաւորութեան բանալիները [Մատթ. ԺԶ. 19] առաջին անգամ Հրէից համար գործածեց նէ, ի՞նչ ըրաւ արքայութեան դռները առջևնին բանալու համար: “Եւ ըսաւ անոնց Պետրոս. Կապաշխարեցէ՛ք՝ ու ձեզմէ ամէն մէկերնիդ թող մկրտուի Տէր Յիսուս Կրիստոսի անունովը՝ մեղաց թողութեան համար”: Կոչ. Բ. 38: Կարձեալ երբոր ան նոյն բանալիները արքայութեան դռները Հեթանոսներուն ալ բանալու համար գործածեց նէ, անատե՞ն ինչ ըրաւ: “Կրիստոս Յիսուսով խաղաղութիւն” քարոզեց, “որ ամեն երեն հաւատացողները իր անունովը ներելոց ընդունին առնեն”: Կոչ. Ժ. 36, 43: Կսանկ միշտ կըքարոզէին բոլոր միւս առաքեալներն ալ: Կրդ՝ երբոր Կրիստոս փչեց առաքեալներուն, ու “Ահա որ ձեզի մեղքը թողուք, թողուած ըլլայ անոր. թէ որ ձեզի ներ եւ բռնէք, բռնուած ըլլայ” ըսաւ նէ, յայտնապէս սա ըսել չուզեց մի, թէ ալ դուք իմ Հոգիովս լեցուելնուդ. անանկ որ եկեղեցին հիմնադրելու ու Կատուծոյ կամքը մարդոց յայտնելու առեններիդ՝ Հոգին Սուրբ անսխալապէս սորվեցընէ պիտի ձեզի ցուցընել աշխարհիս՝ թէ ով պիտի փրկուի. այսինքն՝ ցուցընել թէ ինչ պայմաններով, ինչ բնաւորութեանց տէր եղող-

ներու և ինչ մտքի ծառայող մարդկանց Աստուած մեղաց թողութիւն կուտայ : Սակայ հոգևոր անձանց մեղացը թողութիւն տալու իշխանութիւն չէր, հապա իշխանութիւն՝ բոլոր կազմած եկեղեցիները նուն մէջ այն պայմանները— պահանջները անսխալապէս հաստատելու, որ այն պայմանները կատարելով՝ մարդս կարող կըլլայ մեղքերուն թողութիւն գտնելու. որ և այսպէս վստահութիւն ունեցան առաքեալները, թէ Աստուած պիտի հաստատէ բոլոր սովվեցուցածներնին. և թէ որոնք որ այն հաստատուած պայմանները կատարելու ըլլան նէ, անշուշտ նեղութեան պիտի գտնեն և արձըկուին մեղքերնէն. ու որոնք որ չկատարեն նէ, անվնաս պիտի ըլլայ որ թողութիւն գտնեն ու մեղքերնին ետ պիտի բռնուի :

Այս խօսքին զօրացուածքին ոճը՝ որ հիմա մեզի քիչ մը մութ կերևի, Հրէից մէջ դիւրիմաց սովորական խօսակցութեան ոճ մըն էր : Ինչպէս՝ Ղևտացւոց ԺԳ. 3, 20, 22, 23, 25, 27, 34, ԼԶ, համարներուն մէջ քահանայից բորոտները քննած ատենին ասոր որը պիղծը որոշելուն վրայ խօսուած ատենը Եբրայական ոճով ասանկ ըսուած է. "Եւ տեսցէ քահանայն [զբորոտն] և պղծեսցէ զնա . . . . և սրբեսցէ զնա". այսինքն ցուցընէ՝ յայտնէ՝ իմացընէ որ պիղծ է ան մարդը՝ կամ ասոր : Հա՛ այս օրինակովս բացայայտ կրնանք տեսնել որ ինչպէս որ քահանայն բորոտ եղողը կըպղծէր՝ իրեն պիղծ ըլլալը ցուցընելով, և բորոտութենէն բժշկուողը կըսրբէր՝ սուրբ ըլլալը ցուցընելով, նմանապէս առաքեալներն ալ կրնային ճշմարտապէս ղրկացողց և հաւատացելոց մեղքերը՝ բոլոր անանկ մարդոց թողութիւն ըլլալը յայտնելով և հաստատելով, ու

ետ կը բռնէին անպիղծներուն ու անհաւատներուն մեղքերը՝ անանկներուն ալ բաժինը յաւիտենական դատապարտութիւն ըլլալը հաստատելով : Ա՛հա այս մեկնութիւնն է Հրէից խօսակցութեան ոճին յարմարն ու Հեթանոսին և բոլոր Աւրց և առաքելոց գործոցը համաձայնը : Իսկ միւս մեկնութիւնը Հրէից խօսակցութեան ոճէն դուրս , Հեթանոսին վարդապետութեանցը և Սուրբ Աւրց ուրիշ ամենապարզ խօսքերուն հակառակ՝ և առաքելոց բերուած ճամբուն հետ ամենևին անհաշտ մոլորական յաւելուած մըն է Աստուծոյ խօսքին վրայ : Ասոնց ինչ կանգնի ձեռուընին Աստուծոյ խօսքը ասանկ ծուռ կողմը դարձնելով՝ աս մոլար մեկնութիւնը հաներնին . քաշած աշխատանքնին քովերնին կըմընայ , ու բրած ջանքերնին բոլորովին պարապը կելլէ. քանզի սա անյաղթելի դժուարութիւնը կայ դէմերնին՝ որ չեն կրնար առաքելոց տրուած այն իշխանութեան , ինչ որ սեպհն նէ՝ սեպհն , ուրիշ մէկու մըն ալ տրուած ըլլալը ցուցընել : Աւրդարև՝ ‘մեր քահանաները մեղաց թողութիւն տալու իշխանութիւն ունին , և առանց քահանայից արձակում տալուն՝ մեղաւորաց ներում չկայ ’ ըսել , անկէ ետև ալ այս բանիս “ իբրև Աստուած՝ Աստուծոյ տաճարին մէջ նստիլ ” ըլլալը՝ և հետևապէս “ այն մեծ ապստամբութեան ” յայտնի նշանն ըլլալը ուրանալու համար Սուրբ Աւրց խօսքերը ծռելով՝ փախուստի ճամբայ գտնելը անկարելի բան է :

ՀԱՅԿ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԾՈՒՌ ՅՈՍԵՓՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԱՂԱԳԱՆԻՆ